Ex libris Francisci de Ponnat Emptus Parisiis 6 kal. x^bris 1643
Inscriptus catalogo

HVGONIS GROTII

FLORVM SPARSIO Ad Ius IVSTINIANEVM

de Ponnat

PARISIIS,
Apud Viduam GVLIELMI PELE', via Iacobea,
ſub ſigno Crucis Aureæ.
1642.

Non ego ſub quorum pendent examine cauſa,
Non ego pro trepidis ora diſerta reis,
Non ego dictantes legum præſcripta magiſtros
Quicquam, quod ſit opus ſcire, docere volo.
Hoc faciant, adolens Themidis Cujacius aram,
Ingentique bono nomina nata, Fabri.
At ſi quis latebroſa terens ænigmata legum
Pectora de tetrico feſſa labore refert,
Hunc ego ſolabor. det ditior alter ariſtas
Pomaque. Nos Flores, munera parua, damus.

HVGONIS GROTII

Florum Sparſio

AD IVS

IVSTINIANEVM.

DOCET nos Agathias libro v. primum omnium principum qui Conſtantinopoli vixêre Iuſtinianum, non nomine tantum, ſed & re fuiſſe αὐτοκράτορα, id eſt ſummo liberrimoque vtentem imperio: quæ res ei facultatem dedit ad res magnas agendas, ad recipiendam Africam, & Italiam, ad vrbes, caſtella, pontes, aliaque opera ſtruenda plurima, ad condendum ius nouum, & mutanda eius iuris quæ vellet, & quoties vellet, vt erat ingenio perquam mutabili, quod nos idem Agathias docet libro v. Tribonianus autem, quo maximè miniſtro ad ius condendum vſus eſt Iuſtinianus, homo fuit iuris omnis callen-

tiſſimus, ſed lucri cùm eſſet cupidiſſimus, eruditionem ſumebat auaritiæ ſuæ obtegumentum, mutabatque leges ſuo arbitratu, interdum & ita ſcribebat perplexas, vt interpretationem poſſet pro rebus natis quo vellet trahere, quod nos docet idem ille Procopius tum Perſicorum primo, tum in arcana hiſtoria. eius rei multa habemus, in Nouellis maximè, exempla.

DE CONFIRMATIONE INSTITVTIONVM.

Imperator Cæſar Flauius Iuſtinianus, Alamanicus, Gotticus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus] Grauiſſimè tulit Theodibertus Francorum rex quod Iuſtinianus, velut deuicta Francorum gente, Francici ſibi titulum ſumeret. Poſt huius conſtitutionis tempora etiam Langobardicum & Gepidicum ſe dixit Iuſtinianus, quod eas quoque gentes irritauit. Hæc docet nos Agathias hiſtoriarum primo.

DE CONCEPTIONE DIGESTORVM.

In Gloſſis *digeſtum* διάστρωμα. Eſt ergo non diſſimile nomen quod Clemens Alexandrinus ſuis libris dedit Στρωματέων.

Per ſimplorum captiones] Simpla & mox ſigla, Græca voce corrupta, ex eo quod Latini dicunt ſingula, intelligit literas ſingulas vice vocum,

quales habemus multas in libello Valerij Probi, nec paucas in inſcriptionibus. literas ſingularias ſine coagmentis ſyllabarum dixit Gellius libro XVII. 9.

DE CONFIRMATIONE DIGESTORVM.

Ad Senatum] Magnificos titulos dat Iuſtinianus Senatui Conſtantinopolitano, quem reuera nullo habebat loco, ſed tantum nomine eius vtebatur, vt in Hiſtoria arcana nos docet Procopius.

Conſtantinum virum Illuſtrem Comitem Sacrarum largitionum] Huius mentio eſt in eadem arcana Procopij hiſtoria.

DE EMENDATIONE CODICIS.

Sine vlla ſignorum dubietate] *Siglorum* puto ſcriptum fuiſſe.

PP. A.] Perpetuo Auguſto. ita has notas interpretantur Maioranus & Diaconus.

AD INSTITVTIONES.

Theophilus qui Græcè ſed liberius fuſiuſque hunc librum vertit poſt Iuſtinianum fuit, ante Βασιλικῶν editionem; nam ille Βασιλικῶν non meminit. Βασίλικα autem eius meminerunt. Cogitemus an hic ſit qui Theophilitzes dicitur Michaëli III Imperatori apud Cedrenum Baſilio Macedone.

Triumphator.] In Notis TRIVMPH. *triumphator.*

Imperatoriam maieſtatem non ſolum armis decoratam, ſed etiam legibus oportet eſſe armatam] Libanius oratione aduerſus Magiſtratuum Adſeſſores: οἶμαι δὴ πάντας ἂν ὁμολογῆσαι, δύο ταῦτα τῶν τὴν ἀρχὴν ὑμῖν συνεχόντων εἶναι τὰ μέγιστα, τήν τε τῶν ὅπλων ἰσχὺν, καὶ τὴν τῶν νόμων, ὧν ἡ μὲν τῶν πολεμίων περιεῖναι ποιεῖ, παρὰ δὲ τῶν ἔσω τῶν δικαίων τυγχάνειν. *arbitror omnes id mihi conceſſuros, duo eſſe maximè quæ imperium vobis ſeruant, vim armorum & vim legum, quorum illa de hoſtibus victoriam dat, hæc vero dat frui iure.*

AD

AD LIBRVM I. INSTITVTIONVM.

DE IVSTITIA ET IVRE.

IVSTITIA *est constans & perpetua voluntas*] Bene hîc posuit voluntatem. nam & vetus Paraphrastes ad quintum Nicomachiorum capite 1. de iustitia agens. ἔστω δικαιοσύνη καὶ ἀδικία, ὡς ἐν τύπῳ, ἕξις ἀφ' ἧς βουλόμεθα τὰ δίκαια, καὶ ἕξις ἀφ' ἧς οὐ βουλόμεθα. δεῖ γὰρ προσκεῖσθαι ἀεὶ ταῖς ἀρεταῖς τὸ βούλεσθαι, καὶ ἀδύνατον ἄλλως αὐτὰς ὁρισθῆναι. διὰ τὸ βούλεσθαι γὰρ σωφρονεῖν καὶ δικαιοπραγεῖν ὁ δίκαιος, καὶ ὁ σώφρων γίνεται. ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἐπιστημῶν καὶ δυνάμεων τὸ δύνασθαι μὲν ἀναγκαῖον, τὸ βούλεσθαι δὲ οὐκ ἀναγκαῖον. εἰ γάρ τις δύναιτο ὑγιάζειν ἰατρός ἐστι· τὴν γὰρ ἕξιν τῆς ἰατρικῆς οὐδὲν κωλύει τὸ μὴ βούλεσθαι. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων. ἐπὶ δὲ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν ἀνάπαλιν ἔχει. τὸ μὲν γὰρ δύνασθαι δίκαια πράττειν δυνατόν ἐστι καὶ τῷ ἀδίκῳ πολλάκις. τὸ δὲ βούλεσθαι μόνου ἐστὶ τοῦ δικαίου. ὅθεν δίκαιός ἐστι καὶ ὁ μὴ δυνάμενος μὲν πράττειν τὰ δίκαια, βουλόμενος δὲ καὶ ἕξιν ἔχων δικαιοσύνης; τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ὁ ἄδικος ἔχει. *Sunto igitur iustitia & iniustitia, vt rudius rem delineemus, affectio animi quâ iusta volumus, & affectio animi quâ iusta non volumus. Nam virtutibus ad mores pertinentibus adiici semper debet voluntas. Neque aliter describi possunt : nam eo ipso quod quis vult temperanter aut*

iuste agerè, iustus exsistit, aut temperans. In scientiis sanè & facultatibus posse requiritur. Nam si quis possit sanare, medicus est. nihil enim constitutionem illam medici impedit non velle. idemque & in aliis euenit facultatibus. at in virtutibus circa mores res se aliter habet. Nam euenire solet, vt possit iusta agere etiam iniustus. at velle id ipsum non nisi iusti est hominis. quare iustus erit aliquis etiamsi iustè agere non possit, modò velit, & affectionem iustitiæ habeat. parique modo se habet iniustus. Rectè etiam additur voluntati, id est voluntatis affectioni, constantis titulus. Nam idem ille Aristotelis Interpres ad secundi Nicomachiorum caput IV. sic ait: τότε γὰρ ἔσται δίκαιος ἐὰν πράττῃ τὰ δίκαια γινώσκων ἃ πράττει. ἔπειτα, ἐὰν προαιρούμενος αὐτὸς πράττῃ, καὶ τρίτον εἰ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχει πρὸς τὴν πρᾶξιν. *ita enim erit iustus, si iusta faciat sciens quæ faciat: deinde si deliberato ea faciat: postremum verò si ad talem actionem constanter se habeat atque immutabiliter.* Non alieni sunt ab his quæ diximus Philemonis versus:

ἀνὴρ δίκαιός ἐστιν, οὐχ ὁ μὴ ἀδικῶν,
ἀλλ' ὅστις ἀδικεῖν δυνάμενος μὴ βούλεται,
οὐδ' ὃς τὰ μικρὰ λαμβάνειν ἀπέσχετο,
ἀλλ' ὃς τὰ μεγάλα καρτερεῖ μὴ λαμβάνων,
ἔχειν δυνάμενος καὶ κρατεῖν ἀζημίως.
οὐδ' ὅς γε ταῦτα πάντα διατηρεῖ μόνον,
ἀλλ' ὅς τις ἄδολον γνησίαν τ' ἔχων φύσιν
εἶναι δίκαιος κ' οὐ δοκεῖν εἶναι θέλει.

quæ nos in Stobæana editione sic vertimus.

Non iustus omnis abstinens iniuria est,
Sed qui nocere cùm potest, tunc abstinet:
Nec qui recusat parua, sed qui maximis

Tentatus, animi robur inuictum gerit:
Nec quisquis ista quolibet præstat modo:
Sed qui dolosi nescius fuci, integra
Probitate, iustus esse, non credi studet.

Fatendum interim est hanc definitionem, vt plerasque iurisconsultorum, talem esse vt rem non malè exprimat, non tamen exactam ad dialecticam subtilitatem. Nam virtutis & vitij genus est ἕξις siue constans voluntas, iustitiæ autem proximum genus est virtus. vbi autem definitiones fiunt non nominato genere proximo eos ὁρισμοὺς ὑπερβαίνοντας definitiones transilientes vocat Aristoteles Topicorum VI. 3. In Stobæanis eisdem titulo eodem de iustitia habes Orphei hymnos tres in honorem iustitiæ, & iustitiæ vindicis & Nemeseos cum versione nostra. Est eius Poëtica descriptio, & apud Hesiodum operibus, & apud Claudianum de Manlij Theodori consulatu: oratoria autem in Libanij Progymnasmatis. Egregia verò illa imprimis quam in libro de honesto ac voluptate dederat Chrysippus Gellio memorante XIV. 4. παρθένος δὲ εἶναι λέγεται κατὰ σύμβολον τοῦ ἀδιαφθόρου εἶναι, καὶ μηδαμῶς ἐνδιδόναι τοῖς κακούργοις μηδὲ προσίεσθαι μήτε τοὺς ἐπιεικεῖς λόγους, μήτε παραίτησιν καὶ δέησιν, μήτε κολακείαν, μήτε ἄλλο μηδὲν τῶν τοιούτων, οἷς ἀκολούθως καὶ σκυθρωπὴ γράφεται, καὶ συνεστηκὸς ἔχουσα τὸ πρόσωπον καὶ ἔντονον καὶ δεδοικὸς βλέπουσα. ὥστε τοῖς μὲν ἀδίκοις φόβον ἐμποιεῖν, τοῖς δὲ δικαίοις θάρσος. τοῖς μὲν ὡς πρὸς φίλους ὄντος τοῦ τοιούτου προσώπου, τοῖς δὲ ἑτέροις προσάντους. *Virgo esse dicitur, vt significetur incorrupta esse, neque concedens malignis, neque admittens verba mollia, aut excusationes, aut preces, aut adulationem, aut aliud quoduis tale: tum verò adspectu pingitur tristi ac vehementi,*

& luminibus oculorum acribus, vt hominibus quidem iniustis terrorem addat, iustis verò fiduciam, cùm aduersus illos vultu sit amico, in hos verò hostili. Habes eius præconia & apud Macrobium somnio Scipionis vt cum 1. 1. fine ea dicit, non solum rempublicam, sed nec exiguum hominum cœtum, ne domum quidem paruam constare: & animis post hanc vitam seruari iustitiæ vel cultæ præmium, vel spretæ pœnam, & 1. 5. octonario numero iustitiæ nomen datum propter æqualem diuisionem. & 1. 8. de iustitia venire innocentiam, amicitiam, concordiam, pietatem, religionem, affectum, humanitatem: quibus virtutibus vir bonus primum sui, atque inde reipublicæ rector efficitur, iustè ac prouidè gubernans humana, diuina non deserens. Polus verò Pythagoricus hoc dicit iustitiam esse inter homines, quod in mundo consensum à diuina ortum prouidentia, quod in regno pacem, quod in domo viri ac vxoris domesticorumque omnium inter se concordiam, quod in corpore integritatem ac sanitatem, quod in animo sapientiam. Stoici iustitiam diuisêre in εὐσέβειαν, χρηστότητα, εὐκοινωνησίαν, εὐσυναλλαξίαν, *pietatem, bonitatem, rectitudinem, tum in vita communi, tum in contractibus.* Et si Ciceroni credimus in finibus: *Iustitia est erga deos religio, erga parentes pietas, vulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in beneuolentia nominatur.* Thespesion Apollonio apud Philostratum: δίκαιος οὖν, ὦ Ἀπολλώνιε κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον, οὐχ ὁ μὴ ἄδικος, ἀλλ' ὁ δίκαια μὲν αὐτὸς πράττων, καθιστὰς δὲ καὶ ἑτέρους εἰς τὸ μὴ ἀδικεῖν. καὶ φύονται τῆς τοιαύτης δικαιοσύνης, καὶ ἄλλαι μὲν ἀρεταὶ, μάλιστα δὲ ἡ δικαστική τε καὶ ἡ νομοθετική. δικάζει μὲν γὰρ ὁ τοιόσδε, καὶ πολλῷ

δικαιότερον, ἢ οἱ κατὰ τῶν τομίων ὀμνύντες· νομοθετήσει δ᾽ ὥσπερ οἱ Σόλωνές τε καὶ οἱ Λυκοῦργοι. καὶ γὰρ δὴ κἀκείνοις τοῦ γράψαι νόμους δικαιοσύνη ἦρξε. *Secundùm rectam rationem Apolloni, iustus est non vtique is qui iniustus non est, sed qui iustè agit, aliosque sic instituit, ne quid iniustè agant. adhærent autem iustitiæ tali, tum aliæ virtutes, tum maximè iudicatrix & legum conditrix. qui enim talis erit, iudicabit, & quidem multo iustius, quàm qui diuisis pecudibus iurant: leges autem feret quomodo Solones & Lycurgi. nam & illis ad leges scribendas iustitia dux fuit.* Scholiastes verò Iuuenalis iustitiæ comites facit fidem & pudicitiam. Vide quæ diximus de Iure Belli ac Pacis, III. cap. x. Definiri autem solent virtutes omnes in sua perfectione. Martianus Capella de Dialectica. *Plerique autem subtiliter videntur attendisse, qui qualitates ipsas non dicunt recipere magis & minus, sed ea quæ ab his denominantur: vt iustitia sit ipsa vna quædam perfecta notio, vt non dici possit magis hæc iustitia, quàm illa est. dici tamen potest magis hic iustus, quàm ille est.* quod benè conuenit cum iis quæ habet Aristoteles x. Nicomachiorum 2. ac sic explicat optimus Paraphrastes. δίκαιοι γάρ εἰσι μᾶλλον καὶ ἧττον, καὶ ἀνδρεῖοι, καὶ δικαιοπραγεῖν, καὶ σωφρονεῖν μᾶλλον καὶ ἧττον ἔστιν. ἀλλ᾽ οὐ διὰ τοῦτο ἀόριστοί εἰσιν αἱ ἀρεταί. *sunt homines & magis & minus iusti ac fortes: fitque vt magis minusve quis aut iustè agat, aut temperanter, neque tamen ob id, indefinitæ sunt virtutes.*

Iurisprudentia est diuinarum atque humanarum rerum notitia] Sic Gellius XI. 17. *Draco Atheniensis vir bonus, multaque esse prudentia existimatus est: iurisque diuini & humani peritus fuit.* Iustinus disceptatione cum Tryphone: ἐπιστήμη τίς ἐστιν ἡ παρέχουσα αὐτῶν τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ τῶν θείων

γνῶσιν. ἔπειτα τῆς τούτων θειότητος, καὶ δικαιοσύνης ἐπίγνωσιν; καὶ μάλα ἔφην. *estne ſcientia aliqua quæ præbeat rerum diuinarum atque humanarum notitiam. ac præterea cognitionem eius quæ in his eſt diuinitatis atque iuſtitiæ? eſt planè inquam.* hanc notitiam Philoſophia pollicetur. Strabo initio ſui operis: ὅτι πολυμάθεια δι' ἧς μόνης ἐφικέσθαι τοῦδε τοῦ ἔργου δυνατὸν, οὐκ ἄλλου τινός ἐστιν, ἢ τοῦ τὰ θεῖα, καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐπιβλέποντος, ὧνπερ τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην φασιν. *Multarum rerum cognitio, ſine qua hoc opus effici nequit, non eſt niſi eius, qui diuinas humanaſque res complectitur, quorum ſcientia dicitur eſſe ea, quæ Philoſophia appellatur.* Præcipuè verò ea philoſophia quæ in actu verſatur. M. Cicero Tuſculanarum quinto. *Nam ſapientiam quidem ipſam quis negare poteſt, non modò re eſſe antiquam, verum etiam nomine? quæ diuinarum humanarumque rerum, tum initiorum, cauſarumque cuiuſque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos aſſequebatur.* idem de Officiis primo. *illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum atque humanarum ſcientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & ſocietas inter ipſos. ea ſi maxima eſt, vt eſt certè, neceſſe eſt quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ, manca quodammodo atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. ea autem actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur.* Plato quoque tum in Timæo, tum dè Republica quinto, philoſophiam definit: ἐπιστήμην τοῦ ὄντος, καὶ τῶν ὄντων, καὶ τῶν γινομένων. *ſcientiam eius quod eſt, & eorum quæ ſunt, & eorum quæ fiunt.* Huius philoſophiæ cùm magna pars ſit vera iuriſprudentia, vt Vlpianus rectè nos docet l. 1. D. de iuſt. & iure, meritò generis nomen

ſibi præmittit, ſpecialem deinde differentiam adjiciens per iuſti atque iniuſti ſcientiam. Benè autem diſtinxit Vlpianus, & ex ea Tribonianus notitiam & ſcientiam. γνῶσιν & ἐπιστήμην. nam Iuriſconſulto ſufficit res diuinas humanaſque (de quibus libros Varro ſcripſerat) noſſe aliquatenus: propriè autem ac peculiariter exactéque noſſe, id eſt ſcire, debet, iuſtum iniuſto quid interſit. Idem fermè voluit Quintilianus: cùm dixit, oratoris vitam cum ſcientia diuinarum humanarumque rerum eſſe coniunctam, id eſt non eam planè poſſidere, ſed neque eius eſſe exſortem.

Ita videntur poſſe tradi commodiſſime, ſi primò leui ac ſimplici via, poſt deinde diligentiſſima atque exactiſſima interpretatione ſingula tradantur, alioqui ſi ſtatim ab initio rudem adhuc & infirmum animum ſtudioſi multitudine ac varietate rerum onerauerimus, duorum alterum, aut deſertorem ſtudiorum efficiemus, aut cùm magno labore, ſæpe etiam cum diffidentia (quæ plerumque iuuenes auertit) ſerius ad id perducemus, ad quod, leuiore via ductus, ſine magno labore, & ſine vlla diffidentia, maturius perduci potuiſſet] Paria habet de arte oratoria Quintilianus libri octaui initio: *His verò quæ in proximos quinque libros collata ſunt, ratio inueniendi, atque inuenta diſponendi continetur: quam vt per omnes numeros penitus cognoſcere ad ſummam ſcientiæ neceſſarium eſt, ita incipientibus breuius ac ſimplicius tradi magis conuenit. Aut enim difficultate inſtitutionis tam numeroſæ atque perplexæ deterreri ſolent, aut eo tempore, quo præcipuè alenda ingenia, atque indulgentia quadam enutrienda ſunt, aſperiorum tractatu rerum atteruntur. aut ſi hæc ſola didicerint, ſatis ſe ad eloquentiam inſtructos arbitrantur: aut quaſi*

ad certas quaſdam dicendi leges alligati conatum omnem reformidant, vnde exiſtimant accidiſſe, vt qui diligentiſſimi artium ſcriptores exſtiterunt, ab eloquentia longiſſimè fuerint. Via tamen opus eſt incipientibus, ſed ea plana, & tum ad ingrediendum, tum ad demonſtrandum expedita.

Suum cuique tribuere] *Iuſtitia ſeruat vnicuique quod ſuum eſt.* Macrobius 1. de Somnio 10. Cicero de Natura Deorum: *Iuſtitia quæ ſuum cuique diſtribuit:* & de finibus: *Iuſtitia in ſuo cuique tribuendo cernitur.*

Huius ſtudij duæ ſunt poſitiones, publicum & priuatum.] Demoſthenes in Timocratem: ἔστιν δύο εἴδη, περὶ ὧν εἰσὶν οἱ νόμοι κατὰ πάσας τὰς πόλεις. ὧν τὸ μὲν ἐστι, δι' ὧν χρώμεθα ἀλλήλοις, καὶ συναλλάττομεν καὶ περὶ τῶν ἰδίων ἃ χρὴ ποιεῖν, διωρίσμεθα, καὶ ζῶμεν ὅλως πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. τὸ δ', ὃν τρόπον δεῖ τῷ κοινῷ τῆς πόλεως ἕνα ἕκαστον ἡμῶν χρῆσθαι, τὸ πολιτεύεσθαι, καὶ κήδεσθαι τῆς πόλεως. *Duæ ſunt poſitiones, de quibus leges apud omnes ciuitates conſtituunt: prior eſt qua conuiuimus contrahimuſque mutuò, ac de iis ſcilicet quæ priuatim facienda ſunt, decernimus, viuimuſque planè nobis ipſis: altera, quemadmodum quiſque re publica vti debeat, & aut ciuem ſe præſtare, aut magiſtratum.* Plinius lib. VIII. epiſtola 14. *Cum ſis peritiſſimus & priuati iuris & publici, cuius pars Senatorium eſt.* in qua epiſtola habes egregiam quæſtionem ad hoc ius pertinentem. Gellio x. 20. Ateius Capito dicitur publici priuatique iuris peritiſſimus, idem multa de iure Senatorio habet ex Varrone XIV. 7:

Collectum eſt enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus] Cicero de Aruſpicum reſponſis. *Hoc ſi minus iure ciuili perſcriptum eſt, lege tamen naturæ, & communi gentium iure ſancitum eſt.* Gellius VII. 3. de Catonis loquens

quens oratione quam is pro Rhodienſibus habuit: *Ac primum ea non incallidè conquiſiuit, quæ non iure naturæ, aut iure gentium fieri prohibentur, ſed iure legum, rei alicuius medendæ, aut temporis cauſa iuſſarum.*

DE IVRE NATVRALI GENTIVM ET CIVILI.

Hinc liberorum procreatio, hinc educatio] Seneca de beneficiis IV. 17. *Quomodo nulla lex amare parentes, indulgere liberis iubet. ſuperuacuum eſt enim, in quod imus, impelli.* Agit de ea re, & Nazianzenus in diſtichis, & Chryſoſtomus ſermone ſecundo. Euripides Dictye:

Εἷς γάρ τις ἐστὶ κοινὸς ἀνθρώποις νόμος
καὶ θεοῖσι τοῦτο δόξαν, ὡς σαφῶς λέγω,
θηροίν τε πᾶσι, τέκνα τίκτοντας φιλεῖν·
τὰ δ' ἄλλα χωρὶς χρώμεθ' ἀλλήλων νόμοις.
Communis hæc lex ſtirpis eſt mortalium:
Trahens & ipſos in ſui aſſenſum deos,
Feraſque: amare quicquid eſt ex ſe ſatum.
In rebus aliis iure non vno vtimur.

Ius quidem ciuile ex vnaquaque ciuitate appellatur] Ciuica iura, dixit Horatius.

Nam ſi quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius ciuile Athenienſium, non errauerit] Et ſic ius ciuile dixit de Attico iure ſcriptor vitæ Cimonis.

Vſu exigente, & humanis neceſſitatibus] ἀναγκαῖα νόμιμα. Dioni Pruſæenſi.

Sed quoties non addimus nomen cuius ſit ciuitatis, noſtrum ius ſignificamus, ſicuti cum poëtam dicimus, nec addimus no-

men, ſubauditur apud Græcos egregius Homerus, apud nos Virgilius] Proclus ad Politicorum Platonis ſecundum: ἡ γὰρ ἄρθρου πρόσθεσις ἢ καθ' ὑπερβολὴν δηλοῖ μόνον, ὡς ὅταν λέγωμεν, ὁ ποιητὴς εἶπεν, τῷ ἀκροτάτῳ τοῦτο ἐξαίρετον νέμοντες. *Articuli appoſitio modò per excellentiam vnum aliquid ſignificat, vt cùm dicimus, poëta dixit, dantes hunc honorem ei, qui in ſuo genere ſummus eſt.* Sic & Galenus libro, animi affectus conſectaneos eſſe temperaturæ. Εἰωθότων τῶν ἀνθρώπων, ἐνίοτε τὰ πρωτεύοντα τῶν ἐν ᾧ γένει τῷ τοῦ γένους προσαγορεύειν ὀνόματι· καθάπερ ὅταν εἴπωσιν ὑπὸ μὲν τοῦ ποιητοῦ λελέχθαι τόδε ἔπος· ὑπὸ δὲ τῆς ποιητρίας τόδε. πάντες γὰρ ἀκούομεν Ὅμηρον μὲν λέγεσθαι ποιητὴν, Σαπφὼ δὲ ποιήτριαν. *Quippe cùm ſoleant non rarò homines, quæ in quoque genere prima ſunt, ea generis donare nomine, vt cùm dicunt hoc dictum eſſe poëtæ, illud verò poëtriæ: intelligunt enim omnes ſub poëtæ nomine Homerum, ſub poëtria Sappho.* Quintilianus IV. 8. *Enthymema quoque eſt omne quod mente concipimus: propriè autem dicitur, quæ eſt ſententia ex contrariis, propterea quod eminere videtur inter cæteras, vt Homerus poëta, vrbs Roma.* Adde Plutarchum Symp. IV. 13.

Aut ſcripto, aut ſine ſcripto] Scholiaſtes ad Satyram primam Horatij: *quia aliud eſt ius ſcriptum, aliud non ſcriptum.*

Lex eſt quod populus Romanus Senatorio magiſtratu interrogante, veluti Conſule, conſtituebat] Ateio Capitone definiente apud Gellium x. 20. *Lex eſt generale iuſſum populi aut plebis rogante magiſtratu.* vbi legis vocem latiore ſenſu accipi, vt & plebiſſcita includat, quanquam contrà priuilegia, quæ & ipſa leges vocari ſolent, excludi, notat ibi Gellius, addens totius huius rei ca-

put, originem & fontem esse rogationem. huc pertinet in notis illud P. I. R. P. Q. I. S. *Populum iure rogauit, populusque iure sciuit.*

Plebiscitum autem est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere. nam appellatione populi vniuersi ciues continentur, connumeratis etiam patriciis & Senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis, & Senatoribus, cæteri ciues significantur. Sed & plebiscita lege Hortensia lata, non minus valere quàm leges cœperunt] Lælius Fœlix apud Gellium xv. 27. *Is qui non vniuersum populum, sed partem aliquam adesse iubet, non comitia, sed concilium edicere debet. Tribuni autem neque aduocant patricios, neque ad eos referre vlla de re possunt. ita ne leges quidem propriè, sed plebiscita appellantur, quæ tribunis plebis ferentibus accepta sunt, quibus rogationibus antè patricij non tenebantur, donec Q. Hortensius Dictator eam legem tulit, vt eo iure quod plebs statuisset, omnes Quirites tenerentur.*

Senatusconsultum est, quod Senatus iubet atque constituit] Id quibus fieret modis, vide Varronem apud Gellium xiv. 7. In notis S. C. D. Senatus consultus decreuit.

Quum lege Regia, quæ de eius imperio lata est populus ei, & in eum omne imperium suum & potestatem concedat] Strabo in fine operis: Αἱ δὲ ἐπαρχίαι διῄρηνται ἄλλοτε μὲν ἄλλως. ἐν δὲ τῷ παρόντι ὡς Καῖσαρ ὁ Σεβαστὸς διέταξεν. ἐπεῖτα γὰρ ἡ πατρὶς ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν προστασίαν τῆς ἡγεμονίας, καὶ πολέμου, καὶ εἰρήνης κατέστη κύριος διὰ βίου, δίχα διεῖλε πᾶσαν τὴν χώραν, καὶ τὴν μὲν ἀπέδειξεν ἑαυτῷ, τὴν δὲ τῷ δήμῳ. *Prouinciæ diuiduntur aliter alias, nunc verò ita vt Cæsar constituit Augustus. Nam is cùm ciuitas ipsi regimen imperij permisisset,*

ita vt dum viueret, esset pacis belliquè dominus, terras omnes bipartito diuisit, partemque sibi sumens, alteram populo reliquit.

Quodcunque ergo Imperator per epistolam constituit] Philostratus Aspasio: αὐτοκράτωρ γὰρ ὁπότε ἐπιστέλλοι, οὐ δεῖ ἐνθυμημάτων, οὐδ' ἐπιχειρήσεως, ἀλλὰ δόξης. οὐδ' αὖ ἀσαφείας, ἐπειδὴ νόμους φθέγγεται. σαφήνεια δὲ ἑρμηνεὺς νόμου. *Imperator quoties epistolas scribit, non opus habet enthymematis, aut argumentationibus, sed sensu expresso. neque obscuritate. legem enim enuntiat: perspicuitas autem legis est interpres.*

Naturalia quidem iura, quæ apud omnes gentes peræquè obseruantur, diuina quadam prouidentia constituta semper firma atque immutabilia permanent] Dionysius Tyrannus dixit: τοὺς μὲν πόλεως βιάσασθαι νόμους δύνασθαι, τοὺς δὲ τῆς φύσεως μὴ δύνασθαι. *Se ciuitatis quidem leges frangere posse, naturæ autem non posse.* Eas verò, quæ naturæ dicuntur leges rectè Deo asscribi, & nos in prolegomenis de iure Belli ac Pacis, librique primi capite primo ostendimus, & latè Origenes libro quinto contra Celsum.

Ea verò quæ ipsa sibi ciuitas constituit, sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata] Varro de lingua Latina libro VIII. *An non sæpe veteres leges abrogatæ nouis cedunt?* Cicero ad Atticum III. 23. *Scis enim Clodium sanxisse, vt vix aut omnino non posset, nec per Senatum, nec per populum infirmari sua lex. Sed vides nunquam obseruatas esse sanctiones earum legum, quæ abrogantur. nam si id esset, nulla ferme abrogari posset: neque enim vlla est, quæ non ipsa se sepiat difficultate abrogationis. Sed cùm lex abrogatur, illud ipsum abrogatur quo non eam abrogari oporteat.*

Omne autem ius quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones] Non multum dissimile Donati illud Adelphis II. 4. *Omne quod geritur, aut in rebus est, aut in personis, aut in attributis eorum.*

DE IVRE PERSONARVM.

Persona, à personando dicta, vt censuit Gabius Bassus apud Gellium v. 7. propriè id est quod ad fabulas agendas assumitur. προσωπον Græcè quod ori apponatur. Sed tam Latina vox quàm Græca transferri cœpit ad omnes qualitates, quas nobis vita hæc, velut fabula quædam, imponit. ita apud Ciceronem sæpe: Vos mihi hanc personam imposuistis: quod alibi dicit partes. tres personas sustineo, meam, aduersarij, iudicis. Sic personam dicit Principis, Magistratus, petitoris, accusatoris, personam quæstoriam. Sic apud Lactantium, alia est persona domini, alia iudicis. cœpit deinde ab origine longius transferri, vt ipsos homines significet, vt cùm dicit Celsus medicus neminem periclitari velle in splendida persona.

Libertas quidem, ex qua etiam liberi vocantur, est naturalis facultas; quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur] Libertas generaliter considerata, satis rectè dicitur, facultas agendi quod libet. Aristoteles: ἐλεύθερον καὶ ἴσον ἐστὶ τὸ ὅτι ἂν βούλοιτο τις ποιεῖν. *Libertas & æqualitas est facere quod velis.* Sic è contrario Zenoni apud Laërtium: Δουλεία, στέρησις αὐτοπραγίας· *Seruitus est status arbitrio suo carentis.* Platoni in Lyside seruus, ᾧ μηδὲν ἐξείη ποιεῖν ὧν ἐπιθυμεῖ: cui nihil liceat facere eorum quæ velit. Persius:

An quisquam est alius liber, nisi ducere vitam
Cui licet, vt voluit?

Dion Prusæensis. τὸ ἐλεύθερον, τὸ μηδενὸς ὑπήκοον, ἀλλὰ πράττειν ἁπλῶς τὰ δοκοῦντα ἑαυτῷ. *Libertas est parêre nemini, sed planè ea facere quæ velis.* Iulianus Misipogone. περιαιρεῖσθαι γάρ ἐστι καὶ ἀποτέμνειν τῆς ἐλευθερίας τὸ κεφάλαιον εἴ τις ἀφέλοιτο τοῦ λέγειν καὶ πράττειν ὅτι βούλονται τοὺς ἀνθρώπους. *Id enim sit auferre & detruncare quod summum est libertatis, si quis demat hominibus dicere, ac facere quod velint.* Sed quia hîc de hominibus agitur ciuilem vitam degentibus, quorum nemo, si rigidè loquamur, liber est, quia legibus tenetur (quæ est δουλεία ἐν ὑποτάξει, vt dicebat Zeno) inde seruus quidam apud Philiscum:

ἐμοῦ γάρ ἐστι κύριος μὲν εἷς ἀνήρ·
τούτου δὲ καὶ σοῦ μυρίων τ' ἄλλων νόμος·
ἑτέρων τύραννος.

ideo non malè pro re subiecta, additur definitioni legum exceptio. Persius:

Vindicta postquam meus à Prætore recessi,
Cur mihi non liceat, iussit quodcunque voluntas,
Excepto si quid Masuri rubrica notauit?

Dion Prusæensis dicta iam oratione: ὅσα μὴ ἀπείρηται ὑπὸ τῶν νόμων μηδὲ προστέτακται, περὶ τούτων ἔχων αὐτὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ πράττειν ὡς βούλεται, τί μὴ ἐλεύθερος. *Qui facultatem habet faciendi, quæ vult, exceptis quæ legibus vetita sunt, aut iussa, is quomodo non sit liber?* Vim excipi nihil opus fuerat, quia ea ius ipsum nec adimit, nec circumscribit. Attamen sicut multa in popularibus descriptionibus magis nominum quàm definitionibus adjici solent, ad vitandam ὁμωνυμίαν, non omnino su-

peruacua est hæc exceptio, vt sciamus per vocem facultatis, & verbum paris sensus, licet, intelligi hîc id quod iuris est, non quod facti. cæteroqui si libertatis nomen ita laxè sumamus, vt non minus ea quæ facti est, quàm quæ iuris comprehendatur, non est liber qui cogitur. Et ideo Stoïci sapientes solos esse aiunt liberos, quia cogi nequeunt: aut enim morientur potius, quàm quid turpe faciant, aut si res turpis non est, sponte facient ne cogantur. Arianus Epicteteorum IV: ἐλεύθερός ἐστιν ὁ ζῶν ὡς βούλεται, ὃν οὔτε ἀναγκάσαι ἐστὶν οὔτε κωλῦσαι, οὔτε βιάσασθαι, *Liber est qui viuit vt vult, qui neque cogi, neque prohiberi, neque vi impelli potest.* Iulianus aduersus Cynicum. ἐκεῖνός ἐστιν ὡς ἀληθῶς δοῦλος, οὗ κύριός ἐστιν ἕτερος προσαναγκάσαι πράττειν, ὅτι ἂν κελεύῃ, καὶ μὴ βουλόμενον κολάσαι, καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ,

κακαῖς ὀδύνῃσι πελάζειν.

is enim verè seruus est, cui alius sic dominatur vt eum cogat, quod iubeatur facere; & si nolit, eum torqueat, &, vt poëta loquitur:

duros det ferre labores.

quibus optimè conueniunt quæ habent Horatius libro II Satyra VII. Persius Sat. V. Sed hæc huius non sunt loci. Dixit autem Iustinianus naturalem facultatem, quia naturæ conuenit, nempe eo sensu quem explicauimus de iure Belli ac Pacis II. 27.

Quod imperatores captiuos vendere, ac per hoc seruare, nec occidere solent] Vendere solebant coronatos: Gellius VII. 4.

Cùm liber homo maior viginti annis ad pretium participandum sese venundari passus est] Nempe spe decipiendi

emtoris. nam iure Romano directè semet vendere nemo poterat, quod apud Græcos fieri erat solitum. itaque Diogenes dicitur ex libertate in seruitutem venum iisse. Gellius II.18.

DE LIBERTINIS.

Sed quoniam dedititiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem ierat] Hinc est quod Tacitus Annalium XIII duas tantum manumittendi memorat species. Confer Saluianum de auaritia lib. III.

Nec domini manumittentis] Lege *dominij*. Nam olim alij plenè erant domini seruorum, alij eos tantum in bonis habebant.

QVIBVS EX CAVSIS MANVMITTERE NON LICET.

Cum libertate heredem instituere] Id enim exprimi debuit: alioqui nulla fuisset institutio: sicut nec legatum valet, quod quis seruo suo reliquit, non adscripta libertate. Plinius IV. epist. 10.

In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est soluendo esse] Scæuinus apud Tacitum Annalium XV. *Pecunias & libertates seruis, & ante dono datas: sed ideo tunc largius, quia tenui iam re familiari, & instantibus creditoribus, testamento diffideret.*

Apud Consilium] D.C.S. De consilij sententia in notis. manumissus ad consilium, in inscriptionibus Gruteri p. 631.

Iustæ

Iustæ causæ manumissionis approbatæ fuerint] Donatus in Adelphis v. 8. *Asscribi enim causas manumissionis in iure formula est.*

Nos mediam quodammodo viam eligentes] Quod facere solent prudentes, vbicunque est τάραξις, id est perplexa quæstio, quæ vox Græca etiam ad Thalmudicos eo sensu peruenit. Vide rerum illarum doctissimum Constantinum l'Empereur in Middoth. v. 1.

DE LEGE FVSIA CANINIA TOLLENDA.

Imperator Tacitus in testamento suo mansit intra legem Caniniam, vt narrant qui vitam eius scripsêre.

DE HIS QVI SVI VEL ALIENI IVRIS SVNT.

Ex constitutione Diui Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quàm si alienum seruum occiderit] Qui vitam mancipio extorquet alieno, crimine non caret, ait Macrobius Saturnalium 1. 13. at in seruum nihil non domino licere vetus dictum est, cuius meminit Seneca in Controuersia de Parrhasio. idque ius Romæ valuit stante republica. Imperatores temperamentum adiecêre, quo seruos sibi obstringerent. Seneca de beneficiis III. 22. *At qui de iniuriis dominorum in seruos audiat positus est, qui & sæuitiam & libidinem, & in præbendis ad victum necessariis auaritiam compescat.* qui seruum castrauerit, aut capite punitur, aut deportatur: Paulus sententiarum libro v. tit. 23. adde Lampridium Adriano. Nec tamen hoc sine

emtoris. nam iure Romano directè semet vendere nemo poterat, quod apud Græcos fieri erat solitum. itaque Diogenes dicitur ex libertate in seruitutem venum iisse. Gellius II. 18.

DE LIBERTINIS.

Sed quoniam dedititiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem ierat] Hinc est quod Tacitus Annalium XIII duas tantum manumittendi memorat species. Confer Saluianum de auaritia lib. III.

Nec domini manumittentis] Lege *dominij*. Nam olim alij plenè erant domini seruorum, alij eos tantum in bonis habebant.

QVIBVS EX CAVSIS MANVMITTERE NON LICET.

Cum libertate heredem instituere] Id enim exprimi debuit: alioqui nulla fuisset institutio: sicut nec legatum valet, quod quis seruo suo reliquit, non adscripta libertate. Plinius IV. epist. 10.

In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, soluendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est soluendo esse] Scæuinus apud Tacitum Annalium XV. *Pecunias & libertates seruis, & ante dono datas: sed ideo tunc largius, quia tenui iam re familiari, & instantibus creditoribus, testamento diffideret.*

Apud Consilium] D.C.S. De consilij sententia in notis. manumissus ad consilium, in inscriptionibus Gruteri p. 631.

Iustæ

Iustæ causæ manumissionis approbatæ fuerint] Donatus in Adelphis v. 8. *Asscribi enim causas manumissionis in iure formula est.*

Nos mediam quodammodo viam eligentes] Quod facere solent prudentes, vbicunque est ταραξις, id est perplexa quæstio, quæ vox Græca etiam ad Thalmudicos eo sensu peruenit. Vide rerum illarum doctissimum Constantinum l'Empereur in Middoth. v. 1.

DE LEGE FVSIA CANINIA TOLLENDA.

Imperator Tacitus in testamento suo mansit intra legem Caniniam, vt narrant qui vitam eius scripsêre.

DE HIS QVI SVI VEL ALIENI IVRIS SVNT.

Ex constitutione Diui Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quàm si alienum seruum occiderit] Qui vitam mancipio extorquet alieno, crimine non caret, ait Macrobius Saturnalium 1. 13. at in seruum nihil non domino licere vetus dictum est, cuius meminit Seneca in Controuersia de Parrhasio. idque ius Romæ valuit stante republica. Imperatores temperamentum adiecêre, quo seruos sibi obstringerent. Seneca de beneficiis III. 22. *At qui de iniuriis dominorum in seruos audiat positus est, qui & sæuitiam & libidinem, & in præbendis ad victum necessariis auaritiam compescat.* qui seruum castrauerit, aut capite punitur, aut deportatur: Paulus sententiarum libro v. tit. 23. adde Lampridium Adriano. Nec tamen hoc sine

exemplo introduxêre Imperatores. Nam apud Athenienſes de ſæuitia in ſeruos cognoſcebatur, vt Xenophon nos docet de republica Atheniensium. quin & licebat ſeruis aut certa pecunia ſe redimere, vt Plautus Caſina nos docet, quæ Comœdia Attica eſt, aut poſcere vt venderentur, quod eſt πρᾶσιν αἰτεῖσθαι Plutarcho, Ariſtophani quoque, & Eupolidi apud Pollucem, & Philoni. Cæterum quod in Caij inſtitutionibus nunc legitur: *Sed ius diſtringendi in ſeruos dominis pro ſua poteſtate permittitur: occidendi tantum ſeruos ſuos domini licentiam non habebunt: niſi fortè ſeruus, dum pro culpa modo cæditur, caſu forſitan moriatur. nam ſi ſeruus dignum morte crimen admiſerit, iis iudicibus, quibus publici officij poteſtas commiſſa eſt, tradendus eſt, vt pro ſuo crimine puniatur:* hoc omne norit lector non Caij eſſe, ſed Aniani, qui Caium pro ſuorum temporum moribus interpolauit.

Expedit enim reipublicæ ne ſua re quiſque malè vtatur] Eſt hæc ſententia apud Sopatrum.

Ad ſtatuam confugerunt] Vice ſtatuarum poſtea fuêre Eccleſiæ. in iure Græcoromano: Εἴ τις τῶν οἰκετῶν λιμῷ καὶ γυμνότητι πιεζόμενος γνώμῃ δεσπότου τῇ ἐκκλησίᾳ προσδράμῃ, εἰ μὴ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτῷ ἀμφότερα διορθοῦνται, πιπρασκέσθω ὁ δοῦλος ἄλλῳ δεσπότῃ ἵνα μὴ ὑπὸ ἀμελείας διαφθείροιτο. *Si quis ſeruus fame ac nuditate ex imperio herili preſſus ad Eccleſias confugiat, niſi herus his malis remedium adferat, væneat ſeruus alij domino, ne deſpectu intereat.*

DE PATRIA POTESTATE.

Quos ex iuſtis nuptiis procreauimus] Hinc in notis I. N. Q. *iuſtis nuptiis quæſitus.*

Proprium est ciuium Romanorum] Vide quæ de hac re diximus de iure Belli ac Pacis libro II. cap. V. 7. & in annotatis.

DE NVPTIIS.

Fœminæ verò viripotentes] Anno duodecimo. Id ideo constitutum ait in Numa Plutarchus, vt animi rudes facilius se coniugum moribus aptarent.

Cùm verò per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam vxorem dicere] Exemplum habes in M. Antonino Pio.

Duorum autem fratrum, vel sororum liberi, vel fratris & sororis coniungi possunt] Vetus id ius Romæ, non tamen ab initio, teste Tacito Annal. XII. & Plutarcho quæstionibus Romanis. Exemplum habes L. Lucius Titius, §. filiam, D. ad Senatusconsultum Trebellianum. Post Iustinianum mutauit id ius: vnde & mutatio nata in Theophili codice.

Quasi sine patre filij] Nimirum ex ioco, quia S. P. significabat sine patre, & eodem modo Spurius nomen Romanum scribebatur. vt in notis Valerij videre est. Vide Plutarchum Quæstione Romana CII.

Dotalibus instrumentis] In Glossis: *dotale instrumentum* προικῷον.

DE ADOPTIONIBVS.

Quæ species adoptionis dicitur arrogatio] De adoptione specialiter sic dicta, & de arrogatione, & quid differant Romano iure veteri vide Gellium V. 18.

Causa arrogationis an honesta sit] Μήπως δι' ἔρωτα Σα-

τολμικὸν ἢ κακοζηλίαν ἢ τῆς υἱοθεσίας ἐπίνοια γίνηται. *ne fortè per Satanicum amorem, aut malitiam aliquam commentum arrogationis fiat*, eſt in iure Græcoromano.

Fœminæ quoque adoptare non poſſunt] Mutauit id Leo qui feminis, etiam virginibus, hoc ius indulſit.

Eum ſeruum quem dominus actis interuenientibus filium ſuum nominauerat, liberum eſſe conſtituimus] Eſt apud Quintilianum Patrem controuerſia numero CCCXLII. vbi ancilla matronali habitu ad archipiratam miſſa velut filia eius qui ipſi erat dominus, defendit ſe eſſe liberam ex lege: *qui voluntate domini in libertate fuerit, liber ſit.* vbi eius legis adferuntur exempla: *Iudex inter duos conuenerit, & ſententiam tulerit volente domino: liberum eſſe hunc voluit, vt ea res quæ iudicata erat, haberet ſuum finem.* poſtea: *An verò maius in hoc putamus eſſe momentum, vt circumuerteres mancipium, aut ſi vna voce liberum eſſe iuſſeris, quàm ſi habitum dederis, ſtolam dederis? quod ne manumiſſis quidem omnibus contigit?* deinde: *profecta eſt, parum eſt dicere quaſi ingenua, quaſi honeſta, quaſi filia tua.* Multa ſunt in eadem controuerſia, vnde ſpecies æquitatis induci poſſit huic conſtitutioni Iuſtinianeæ. Sed, vt modò dixi, ſeruis præter leges antiquas, fauerunt Imperatores ſuæ ſecuritatis cauſa.

QVIBVS MODIS IVS PATRIÆ POTESTATIS SOLVITVR.

Sed ex conſtitutione noſtra ſumma patritiatus dignitas, illico imperialibus codicillis præſtitis, filium à patria poteſtate liberat] Ad exemplum honoris olim habiti Veſtalibus,

de quo vide Gellium I. 12. & Plutarchum Numa. Patritios vocatos ait Isidorus, quod sicut patres filiis, ita prou deant reipublicæ.

Per imaginarias venditiones] Libra adhibita, vt mos erat in omni mancipatione, siue, quod idem est, emancipatione. docet id Plinius libro XXXIII. Apud Scholiasten Horatij est: *Libra & ære comparare.* apud eundem: *Emancipatus, seruus factus.* Hæc omnia ex iure XII tabularum, quo filij seruis pares.

DE TVTELIS.

Tutores quasi tuitores] Varro libro VI. *tueri duo significat, vnum ab aspectu, vt dixi, vnde est illud, Tueor te senex proh Iupiter. &*

Quis pater, aut cognatus volet vos contra tueri?

Alterum à curando, ac tutela, vt cum dicimus, Bellum tueor, & tueri villam, à quo etiam quidam dicunt illum qui curat ædes sacras, æditum. Sed tamen hoc ipsum ab eadem profectum est origine, quod quem volumus domum curare, dicimus, Tu domi videbis, vt Plautus cum ait, Intus para, cura, vide quod opus fuat.

QVI TESTAMENTO TVTORES DARI POSSVNT.

Quia personæ non causæ vel rei tutor datur] Impropriè ergo vox tutoris vsurpatur in notis B.T. *bonorum tutor.*

Etiam posthumæ, vel posthumo] Vera scriptio videtur *postumæ, vel postumo.* quomodo veteres citumum, vltu-

mum, intumum, extumum dicebant: nec aliud propriè ea vox ſignificat, quàm poſtremo loco natum, quomodo Cæſellius explicabat illud Virgilij.

Siluius Albanum nomen, tua poſtuma proles,
Quem, tibi longæuo, ſerum Lauinia conjux
Educet ſiluis regem.

Sic & ſpem poſtumam dixit Apuleius. Sed quia poſt patris mortem natus certo erat vltimus, ideo nomen commune talibus adhæſit.

DE CAPITIS DIMINVTIONE.

Cùm aliquis ſimul & ciuitatem & libertatem amittit] Sic Regulus capitis minor Horatio, id eſt ſeruus factus per captiuitatem, vt explicat Scholiaſtes.

Vel ei qui in inſulam deportatus eſt] Pachymeres ad vltimam Dionyſij epiſtolam: δεῖ σὲ γινώσκειν ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν νῆσον ἐξορία παρὰ Ῥωμαίοις κεφαλικὴν τιμωρίαν ἐμιμεῖτο, καὶ λέγεται δεπορτατίων, καὶ οὐ δύναται ὁ ἄρχων τὴν νῆσον ὀνομάζειν, εἰ μὴ ὁ βασιλεὺς μόνος. *In inſulam deportatio apud Romanos mortis pœnam imitatur, ipſamque inſulam præſes prouinciæ nominare non poterat, ſed Imperator ſolus.*

DE AVCTORITATE TVTORVM.

Sine tutoris auctoritate] Id in notis ſic ſcribitur, S.T.A.

QVIBVS MODIS TVTELA FINITVR.

Sed etiam ex habitu corporis] Qui mos Hebræis in vtroque ſexu. Hebræis id commune cum Phœnicibus, à quibus Athenas mos ille venit. Ariſtophanes.

Παίδων τοίνυν δοκιμαζομένων αἰδοῖα περιέσκεψαι. vbi Scho-

liastes. τὴν γὰρ παίδων τῆς ἡλικίας δοκιμάζοντες τὰ αἰδοῖα ἐσκόπουν διὰ τὸ δεῖσθαι αὐτῶν εἰς τὸ χρησιμεύειν ἐν ταῖς λειτουργίαις.

Pubertatem in masculis post decimum quartum annum completum, illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in feminis bene positam in suo ordine relinquentes, vt post duodecim annos completos, viripotentes esse credantur] Tertullianus de Virginibus velandis: *Tempus etiam ethnici obseruant, vt ex lege naturæ iura sua ætatibus reddant. Nam feminas quidem à duodecim annis, masculum à duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non sponsalibus, aut nuptiis decernentes.* Macrobius de somnio Scipionis I. 6. *Post annos autem bis septem ipsa ætatis necessitate pubescit: tunc enim moueri incipit vis generationis in masculis, & purgatio feminarum: ideo & tutela puerili, quasi virile iam robur absoluitur, de qua tamen feminæ propter votorum festinationem, maturius biennio legibus liberantur.* Idem Saturnalium VII. 7. *Nec hoc tacebo, quod cùm calor semper generationis causa sit, feminæ ideo celerius quàm pueri fiunt idoneæ ad generandum, quia calent amplius: nam & secundum iura publica duodecimus annus in femina, & quartus decimus in puero definit pubertatis ætatem.*

DE CVRATORIBVS.

Inuiti adolescentes curatores non accipiunt] Contrarium constituerat M. Antoninus philosophus, vt in vita eius docemur.

Furiosi quoque & prodigi, licet maiores viginti quinque annis sunt, tamen in curatione sunt agnatorum. Sed solent Romæ præfectus vrbi vel prætores, vt in prouinciis præsides ex inquisitione eis tutores dare] Scholiastes ad illud Horatij:

interdicto adimat ius

Prætor, & ad sanos redeat tutela propinquos.

bonis interdicit prætor. tutor agnatus esto. Idem: *curator insano datus à prætore.* Vides & hîc quod modò obseruauimus tutoris nomen pro curatore, & tutelæ pro curatione impropriè sumi.

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM.

Plerunque tamen propter liberos] Symmachus epistola 71. libri primi. *Sabinianum clarissimum virum ita magnifico, vt quos maximè colo. Huic per impressionem nequaquam patior fratris sui liberorum tutelæ munus imponi. duobus enim priuilegiis amolitur iniuriam, maturitate æui, & filiorum numero.* P. Scipio Censor in oratione quam ad populum habuit, culpabat filium adoptiuum tam prodesse quàm si ex se natum habeat. Eo iure semel recepto introductæ adoptiones fictæ, de quibus agit Tacitus annal. xv. vbi & hoc discimus non tantum ad recusandas tutelas ius trium liberorum valuisse, sed etiam in præturis ac prouinciis adipiscendis. Scholiastes Iuuenalis ad illud: *Si numerum: si tres: si tres filios fecero: nam à tutela excusant liberi, & in fascibus sumendis, prior est qui præstat numero filiorum.* Cui consequens fuit, vt etiam qui liberos non haberent, ius trium liberorum à principibus impetrarent. vide Plinium x. 2. Martialis ad Domitianum:

Quod fortuna vetat fieri, permitte videri,
Natorum genitor, credar vt esse trium.

Idem ad vxorem:

Natorum mihi ius trium roganti

Musarum

Musarum pretium dedit mearum
Solus qui poterat.

Et constat eos solos prodesse qui in acie amittuntur] Capite septimo legis Iuliæ consulum is prior fasces sumebat, non qui plures annos natus esset, sed qui plures liberos quàm collega, aut in sua potestate haberet, aut bello amisisset. docet nos id Gellius 11.15.

Hi enim qui pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam viuere intelliguntur] Plautus:

Qui per virtutem perbitat, non interit.

Plinius libro 11. epist. 7. cùm narrasset Cottio filio Spurinnæ honorem statuæ habitum, addit: *Rarum id in iuuene, sed pater hoc quoque merebatur, cuius grauissimo vulneri magno aliquo fomento medendum fuit. Præterea Cottius ipse tam clarum specimen indolis dederat, vt vita eius breuis, & angusta, debuerit hac veluti immortalitate proferri.*

Item maior septuaginta annis à tutela & cura se potest excusare] Hoc est quod Symmachus modò vocabat maturitatem æui.

DE SVSPECTIS TVTORIBVS VEL CVRATORIBVS.

Vide hac de re legem Lotharij in fine legum Langobardicarum, vbi Imperator ad suam curam hoc reuocat.

AD INSTITVTIONVM LIBRVM SECVNDVM.

DE RERVM DIVISIONE ET ACQVIRENDO IPSARVM DOMINIO.

ET *mare*] Plautus Rudente.

Mare quidem commune certo eſt omnibus.

Et per hoc littora maris] Cicero : *Quid tam commune quàm mare fluctuantibus, littus eiectis?*

Vniuerſitatis ſunt, non ſingulorum quæ in ciuitatibus ſunt theatra, ſtadia] Nam & ciuitates ſub vniuerſitatis nomine veniunt. Macrobius I. 8. *Illa ſola iuſta eſt multitudo, cuius vniuerſitas in legum conſentit obſequium.*

Sacræ res ſunt quæ rite per pontifices Deo conſecratæ ſunt, veluti ædes ſacræ] Varro: *Sic enim ædes ſacra à magiſtratu pontifice præeunte dicendo dedicatur:* vbi magiſtratum Romæ intellige conſulem aut imperatorem, ex Liuio libro IX. Trebatius ſacrum definiebat, quicquid eſt quod deorum habetur, apud Macrobium III. 3. Lege autem vetere tribunitia iniuſſu plebis conſecrare ædes, terram, aram non licebat. meminit Cicero pro domo ſua. pontifex finem ſabatur, Varrone eodem teſte libro V. & poſtem tenens nuncupabat verba ſolemnia, vt nos docent eadem oratione Cicero, Valerius Maximus V.

10. Seneca consolatione ad Martiam. id Plutarchus in Publicola dicit: θυρῶν ἀψάμενος, ὥσπερ ἔθος ἐστὶν, ἐφθέγγετο τὰς νενομισμένας ἐπὶ τῇ καθιερώσει φωνάς. Magistratus dicebat pontifici: *Ades dum dedico ædem hanc, vt mihi præeatis, postemque teneatis.* Cicero dicta oratione: *Pontifex regiones nominabat: deinde præibat verba. Iuppiter aut quisquis esset deus, templum tibi iis regionibus quas modò animo metatus sum dedico.* Addebantur interdum dedicationi leges, cuius rei mentio apud Plinium x. epistola 58. & 59. Tunc præeunte pontifice magistratus ante dedicationem præfabatur: *Iuppiter Optime Maxime, quandoque tibi hodie aram dabo dedicaboque ollis legibus, ollisque regionibus dabo dedicaboque quas hîc hodie palam dixerit.* vt apparet in Salonensibus & Narbonensibus monumentis. Erant autem dedicandi ritus alij Romæ, alij in prouinciis, ita vt rescripserit Plinio Traianus solum peregrinæ ciuitatis capax non esse dedicationis quæ fieret iure Romano. Christianis temporibus quæ pontificum fuerant, facta sunt Episcoporum: partes autem magistratuum implent reges. Scholiastes ad Horatij Satyram primam: *Sacra tangere, & ab illis quæstum facere prohibebat religio.* Hinc alia significatio sacrorum nata, vt sic dicerentur, qui ob periurium similéve scelus numini erant obnoxij, vt notat idem Scholiastes ad Satyram III. libri II. Sic in Romuli legibus: *Nurus sacra esto, cliens sacer esto.* vide Festum, sacratæ leges: Ciceronis orationem pro Balbo, Liuium II.

Et donaria] Per donaria non locum intellige, sed ἀναθήματα. in Papiriano iure apud Gellium III. II. *Ornamenta verò sunt clypei, coronæ, & huiuscemodi donaria.*

Neque enim donaria dedicantur eo tempore, quo delubra ſacrantur. Eſt de talibus donariis liber integer in Epigrammatis Græcis quæ nos Latinè vertimus.

Religioſum locum quiſque ſua voluntate facit] Id eſt, ad hoc neque magiſtratu, neque pontifice opus. Religioſum à relinquendo putat dictum Seruius Sulpitius apud Macrobium III. 3. ſignificans ea quæ à nobis remota ac ſepoſita ſunt. quo ſenſu etiam ſacra religioſa dici poſſunt, vt nos docet idem Seruius Sulpitius, & poſt eum Feſtus. Sed diſcriminis cauſa placuit rebus mortualibus propriam facere religioſi ſignificationem, vt ex titulo Digeſtorum apparet. Plutarchus cùm dixit in Quæſtionibus Romanis: τὰ ἐν οὐρανῷ ἱερά, τὰ ἐν ᾅδου ὅσια τοῖς παλαιοῖς ἦν προσαγορεύειν, intelligit diis ſuperis dicata dici ſacra, inferis religioſa. *Religioſum ſepulchrum*, ait Feſtus, *vbi mortuus, ſepultus aut humatus ſit.* Scholiaſtes Horatij: *Erat antiquitus intolerabile nefas, ſi quis aliquid inhoneſtatis in ſepulchra patrum peregiſſet.*

Sanctæ quoque res veluti muri & portæ ciuitatis] Sancti quoque vox ambigua eſt: nam generaliter ſumta, & ſacrum & religioſum comprehendit, vt nos docet Trebatius: Strictius accepta, id quod neque ſacrum ſit, neque religioſum, ſed tale vt abſque pœna violari non poſſit, Feſto interprete, qui exemplum ponit in muro, qui ſit circa oppidum. Sic & in collectione grammaticorum veterum: *Inter ſacrum, ſanctum, religioſum hæc differentia. Sacrum, ædificium conſecratum Deo. Sanctum, murus qui ſit circa oppidum. Religioſum, ſepulchrum vbi mortuus ſepultus aut humatus ſit.* Sed quod Iuſtinianus ait portas quoque ſanctas eſſe, id antiquo iuri minus con-

gruit. negat enim id planè Plutarchus Romulo. Nam ſanctum fiebat ſolum quo ſulcus ducebatur aratro: locus autem portarum tranſibatur ſuppreſſo aratro, vt in profano vſu maneret. vide Seruium. Murorum ſanctimoniæ meminit & Plutarchus dicto libro. vide legem vltimam, D. de diuiſione rerum.

Ideo & legum eas partes, quibus pœnas conſtituimus aduerſus eos qui contra leges fecerint, ſanctiones vocamus] Macrobius III. 3. *vnde & ſanctæ leges quæ non debeant pœnæ ſanctione corrumpi*: id eſt quæ corrumpi non debeant, ſancita in corruptores pœna. apud Feſtum in voce Sanctum: *vnde & ſanctio dicta legum.* Apud Seruium: *ſanctio latio legis cum terrore pœnæ.* Sanctor legum Seruius Tullius apud Tacitum. Erant autem leges omnes ſanctæ, quæ ſanctionem haberent, at non omnes ſacratæ. *Sanctiones ſacratæ aut genere ipſo, aut obteſtatione, aut conſecratione legis, aut pœna, cùm caput eius qui contrà facit, conſecratur.* Cicero pro Balbo. Feſtus: *Sacratæ leges ſunt quibus ſanctum eſt, qui quid aduerſus eas fecerit, ſacer alicui deorum ſit cum familia pecuniaque.* Scholiaſtes ad illud Horatij: *Sanctarum inſcitia legum. Aut participium eſt à Sancio, id eſt firmatarum: aut ſanctarum, id eſt ſacrarum, vt fœdus ſanctum dicitur & ſacrum.*

Et piſces] Plautus Rudente.

Ecquem eſſe dices in mari piſcem meum?
Quos cum capio, ſiquidem cepi, mei ſunt, habeo pro meis;
Nec manu aſſerũtur, neque illinc partem quiſquam poſtulat:
In foro palam omnes vendo, pro meis venalibus.

Deinde:

Meum quod rete atque hami nacti ſunt, meum potiſſimum eſt.

Nec intereſt feras beſtias & volucres vtrum in ſuo fundo quis capiat, an in alieno: planè qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, poteſt à domino ſi is præuiderit, prohiberi ne ingrediatur] Mirum quàm hæc conueniant cum traditionibus Hebræorum, quæ ex Maimonide iuris Hebraïci doctiſſimo, explicat ipſe iuris non Hebraïci tantum & Romani, & Anglici, ſed omnis omnino doctiſſimus Ioannes Seldenus libro VI. de iure naturali iuxta diſciplinam Hebræorum, cap. 4.

Illud quæſitum eſt, an ſi fera beſtia ita vulnerata ſit, vt capi poſſit, ſtatim tua eſſe intelligatur] Iure Langobardico fera ab aliquo vulnerata illius manet per horas XXIV. interea ſi quis alius eam ceperit, tollit dextrum armum cum ſeptem coſtis. libro I. tit. XXII. Radeuicus qui Otonis Friſingenſis hiſtoriam eſt perſecutus, in hac quæſtione diſtinguit inter carnem venaticam & leporariam.

Quod multa accidere ſoleant, vt eam non capias] Cato Cenſorius dixit inter os & offam multa interuenire poſſe, quod idem valet iſti adagio Græco:

πολλὰ μεταξὺ πέλει κύλικος καὶ χείλεος ἄκρου·

vt ex Sulpitio Apollinari ſe didiciſſe ait Gellius XIII. 16. Vide quæ diximus II de iure Belli ac Pacis VIII. 3. & in annotatis, vbi habes voces excitandi & agitandi, quas venatui eſſe proprias etiam ex Cicerone officiorum III. diſcas.

Examen quoque quod ex alueo tuo euolauerit, euſque intelligitur eſſe tuum, donec in conſpectu tuo eſt, nec difficilis perſecutio eius eſt] Inter declamationes quæ inſtitutionibus Quintiliani ſubiungi ſolent, eſt vna de apibus pau-

peris depascentibus flores diuitis, quos flores diues ob id veneno sparsit, vnde apes periêre: vbi pauper examen id vernaculum vocat, & ex libero ait transiisse in ius priuatum, quia scilicet sponte sua domum reuolarent, finemque laboris sui sole metirentur, quia quam dominus dedit incolerent sedem, quia fuga tinnitu compesceretur. Multa alia sunt in ea declamatione, quæ definitionis eius quam hîc habemus, causas ostendunt. Baiwarij si auolasset examen ad alienam arborem aut vas, iubebant priorem possessorem fumo ac tinnitu eas, si posset, ejicere, vt quod apum remansisset, id eius esset in cuius arbore aut vasculo reperirentur. At lex Langobardica libro I. tit. XXV. cap. 37. in apibus quæ de arbore eximuntur, distinguit inter arborem signatam, & non signatam, vt ex hac eximere apes liceat, de illa non liceat. Cæterum Plinius historiæ naturalis VIII. 5. apes ait nec placidas esse, nec feras, sed mediæ naturæ. Pari loco habet lepores, hirundines, delphinos. vide eundem XI. 5.

Ideoque si anseres tui, aut gallinæ tuæ aliquo modo turbati turbatæve euolauerint, licet conspectum tuum effugerint, quocunque tamen loco sint, tui tuæve esse intelliguntur] Apes feræ esse naturæ, non item gallinas & anseres ait Maimonides. de columbis distinguunt Hebræi, vt extra triginta stadia à columbari capi queant, non intra. vide Baba Kamma Constantini l'Empereur VII. 7. & X. 11.

Item ea quæ ex hostibus capimus iure gentium statim nostra fiunt] Hoc quomodo intelligendum sit, vide quæ diximus libro III. VI. 8. & sequentibus, de iure Belli & Pacis.

Insula quæ in mari nata est (quod rarò accidit) occupantis fit] Non paruas tantum, sed & magnas insulas emergere subsidente maris alueo docet Strabo libro I. Sic exstitêre olim Echinades, quas Acarnanes & Ætoli in commune possederunt, tradente Dionysio Halicarnasseo libro I. Sic per terræmotum mare circa Cretam subsedisse ad stadia ferme septem, enatamque insulam nouam medio situ inter Cretam ac Theram narrat Philostratus vita Apollonius IV. II. Sic in Ponto Leucen exstitisse insulam in Heroïcis, vbi de Neoptolemo agit, alter tradidit Philostratus. Adde si placet de similibus insulis Dionem Cassium libro LV. Eusebium anno CIƆ IƆ CCCXCII & CIƆ CIƆ LX: Senecam Naturalium II. 25. VI. I. Plinium II. 88. III. 9. IV. 12. Victorem Claudio Orosium IV. 20. Liuium libro XXXIX. Iulium Obsequentem.

At ne mulsum quidem ad vinum & mel resolui potest] Sic aliud esse μέλι καὶ ὕδωρ, aliud τὸ ἐκ μέλιτος καὶ ὕδατος, ait Aristoteles Topicorum VI. 6. talia sunt quæ χωρίζεσθαι ἐνεργείᾳ, οὐ μὴν ὑποστάσει, ait ex Methodio Photius.

Si duorum materiæ ex voluntate dominorum confusæ sunt] Promiscuè vsurpat Imperator, vt & Vlpianus l. idem, D. de rei vind. mixtionem & confusionem: Græci dicunt μίξιν & σύγχυσιν. Aristoteles, μίγνυται, inquit, ὧν τὰ ἔσχατα ἐναντία. *Miscentur*, inquit, *quorum extrema inter se sunt contraria*, de sensu 7. & fine libri primi de genitu & interitu mixtionem ait esse τὴν τῶν μικτῶν ἀλλοιωθέντων ἕνωσιν, vbi mixta mutata vnum fiunt. Fieri autem mixtionem ex iis quæ in agendo repugnantiam quandam habent, ac proinde à se mutuò pati possunt, si ea scilicet & facile

cile

cile terminabilia, & facile diuidua ſint: tunc autem, cùm partes minimæ quæ quidem in ſenſum cadunt nihil retinent incompoſitum. Huius generis ſpecies quædam eſt quæ κρᾶσις dicitur, id eſt temperatura. οὔτε γὰρ ἡ μίξις ἅπασα, κρᾶσις. ἡ γὰρ τῶν ξηρῶν μίξις, οὐκ ἔστι κρᾶσις, ait Ariſtoteles Topicorum IV. I. *non omnis mixtio temperatura eſt: nam ſiccorum non eſt temperatura.* At Iuriſconſulti latius vſurpant mixtionis vocabulum, etiam vbi partes minimæ, quæ videri poſſunt, naturam propriam retinent, ſiue id fiat ἐκ συνεστώτων, ſiue ἐκ διεστώτων ex cohærentibus, aut ex non cohærentibus. Alio quàm diximus ſenſu hæc tria, σύγχυσιν, μίξιν, κρᾶσιν, explicat Philo de linguarum confuſione. τίς δέ ἐστιν ἡ σύγχυσις ἐρευνητέον. πῶς οὖν ἐρευνήσομεν; οὕτως ὥς γε μοι φαίνεται· πολλάκις οὓς προτέρους οὐκ ᾔδειμεν, ἀπὸ τῶν συγγενῶν καὶ τινα πρὸς αὐτοὺς ἐχόντων ἐμφέρειαν, ἐγνωρίσαμεν. οὐκοῦν καὶ πράγματα τὸν αὐτὸν τρόπον ἃ μὴ ῥᾴδιον ἐξ ἑαυτῶν καταλαμβάνεσθαι, δῆλα γένοιτ᾽ ἂν, κατὰ τὴν τῶν οἰκείων αὐτοῖς ὁμοιότητα· τίνα οὖν ἐστι συγχύσει πράγματα ὅμοια; ἡ μίξις, ὥσπερ ὁ παλαιὸς λόγος καὶ ἡ κρᾶσις. ἀλλ᾽ ἡ μὲν μίξις ἐν ξηραῖς, ἡ δὲ κρᾶσις ἐν ὑγραῖς οὐσίαις δοκιμάζεται. μίξις μὲν οὖν σωμάτων διαφερόντων ἐστὶν, οὐκ ἐν κόσμῳ παράθεσις, ὥσπερ ἂν εἴ τις σωρὸν ποιήσειε κριθαῖς καὶ πυροῖς καὶ ὀρόβοις, καὶ ἄλλα τὰ εἴδη τῶν σπαρτῶν εἰς ταυτὸν εἰσενεγκών· κρᾶσις δ᾽ οὐ παράθεσις, ἀλλὰ τῶν ἀνομοίων μερῶν εἰς ἄλληλα εἰσδυομένων δι᾽ ὅλων ἀντιπαρέκτασις ἔτι δυναμένων ἐπιτεχνήσει τινὶ διακρίνεσθαι τῶν ποιοτήτων, ὡς ἐπὶ οἴνου καὶ ὕδατός φασι γίνεσθαι. συνελθούσας μὲν γὰρ τὰς οὐσίας ἀποτελεῖν κρᾶσιν· τὸ δὲ κραθὲν, οὐδὲν ἧττον ἀποπληρεσθαι εἰς τὰς ἐξ ὧν ἀπετελέσθη ποιότητας· σπόγγῳ γὰρ ἠλαιωμένῳ, τὸ μὲν ὕδωρ ἀναλαμβάνεσθαι, τὸν δ᾽ οἶνον ἀπολείπεσθαι· μήποτε, ἐπειδήπερ ἐξ ὕδατος ἡ σπογγιάς

φύσεώς ἐστι, τὸ μὲν οἰκεῖον ὕδωρ πέφυκεν ἀναλαμβάνεσθαι πρὸς αὐτῆς ἐκ τοῦ κράματος, τὸ δ' ἀλλότριον ὑπολείπεσθαι, ὁ οἶνος. σύγχυσις δέ ἐστι φθορὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς ποιοτήτων πᾶσι τοῖς μέρεσιν ἀντιπαρεκτεινομένων εἰς διαφερούσης μιᾶς φύσιν, ὡς ἐπὶ τῆς ἐν ἰατρικῇ τετραφαρμάκου συντέτευχε. κηρὸς γὰρ καὶ στέαρ καὶ πίττα ῥητίνη τε, οἶμαι, συνελθόντα, ταύτην ἀποτελεῖ. συνδεθείσης δὲ ἀμήχανον ἐπὶ τὰς ἐξ ὧν συνεχέθη διακεκρίσθαι δυνάμεις, ἀλλ' ἑκάστη μὲν αὐτῶν ἠφανίσθη. πασῶν δὲ φθορὰ μίαν ἐξαίρετον ἄλλην ἐγέννησε δύναμιν. *Quærendum quid sit confusio. Id quomodo quæremus? Sæpe quos homines antè non vidimus, eos cognouimus ex cognatis aut aliis aliquam cum ipsis similitudinem habentibus. Sic & res quæ non facile per se cognosci possunt, manifestæ fiunt, ex rerum affinium similitudine. Quæ igitur sunt res confusioni similes? mixtura, vt fert veterum sermo, ac temperatura. Harum mixtura in aridis, temperatura in humidis naturis spectatur. Mixtura igitur est corporum differentium sine ordine inter se appositio, vt si quis aceruum faciat hordeo, tritico, eruo, satisque aliis in vnum coniectis locum. Temperatura verò non appositio est, sed partium diuersarum in se mutuò penetrantium per totum extensio, ita vt arte quadam qualitates discerni possint, vt in vino & aqua dicitur fieri. nam ex his naturis coëuntibus fieri aiunt temperaturam: quod autem temperatum est, nihilominus recuperare eas ex quibus constitit qualitates. nam à spongia oleo illita, aquam assumi, vinum derelinqui. An fortè, quia spongiæ origo ex aqua est, ideo quod sibi cognatum est, aquam ex temperatura sibi solet assumere, quod verò alienum est, id est vinum, relinquere? At confusio est interitus originalium qualitatum omnibus rei partibus coextensarum ad productionem vnius rei diuersæ, quod contingit in eo quod medici tetrapharmacum vocant. nam cara, &*

adeps, & pix, & resina, ni fallor, inter se coëuntia id efficiunt. quod vbi sic concreuit, fieri amplius nequit, vt discernantur qualitates ex quibus compositum est, sed illarum periêre singulæ: omnium autem interitus vnam vim produxit ab illis diuersam. In hoc loco *μίξις* est confusio distantium, contrà *σύγχυσις* est mixtio talis quæ resolui potest, *κρᾶσις* talis mixtio quæ resolui nequit. Proclus ad Timæum : οὔτε οὖν οἱ τὰ συμφθειρόμενα παραφέροντες, ὥσπερ τὸν τῷ μέλιτι κεκραμένον οἶνον. ταῦτα γὰρ οὐκ ἔτι ἐστὶ τῆς κράσεως γενομένης· ἡμεῖς δὲ ἐπιζητοῦμεν οὐχ ὅπως φθαρήσεται τὰ πράγματα, τοῦτο γὰρ οὐ θαυμαστὸν, ἀλλ' ὅπως μένοντα πρὸς ἄλληλα συναρμοσθήσεται. *nec satisfaciunt qui exempla hîc afferunt eorum quæ pariter corrumpuntur: nam temperaturâ factâ hæc in sua natura non manent. at nos quærimus, non quomodo simul pereant res, in quo nihil est miri, sed quomodo manentia quod sunt, sibi mutuò coaptentur.* Hic *κρᾶσις*, vt apud Aristotelem est, *μίξις ὑγρῶν*, mixtio liquidorum. Chalcidius verò in Timæo : *Proprium verò hoc est eius naturæ, quæ est sine corpore, vt dulcedinis, quæ peruadit melleum corpus, vt lucis quæ corpus aërium penetrat. Nam si hæc corpora essent, vt applicata corpori, vel mixta vel concreta inuenirentur. Sed applicata non sunt hæc, corpus animæ* (ita legendum) *nec anima corpori. Nec enim ex applicatione eius vita corpori prouenit, sed quia anima per omnes se diffundit partes. Nec verò ex permixtione: non enim esset vnum quiddam anima, sed multa commixta. Sed nec ex concretione: nullum enim corpus aliud penetrare corpus valet vsquequaque. Non ergo anima corpus est, vel corporeum aliquid, vt quidam putant. sine corpore igitur.* Quo in loco applicata videntur dici quæ in L. rerum, D. de vsucap. & vsurp. & apud Achillem

Tatium ad Aratum vocantur σωνημμένα, in quibus est & aceruus lapidum, aut frugum: Concretionis nomine κρᾶσις intelligi: permixtionis nomine id quod Aristoteli μίξις, ὁ κρᾶσις. Vides quàm variè apud philosophos voces istæ vsurpentur. itaque ne ambiguo fallamur, pluribus vocabulis vti erit opus.

Propter legem duodecim tabularum, qua cauetur, ne quis tignum alienum ædibus suis iunctum eximere cogatur] Pari ratione Adrianus vetuit domos dirui transferendæ materiæ.

Bona fide fundum emerit] Non tantum in fructibus, sed & in vsucapione discernitur bona & mala fides. Augustinus de fide & operibus: *Sicut in iure prædiorum tam diu quisque bonæ fidei possessor rectissimè dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum. Cùm verò sciuerit nec ab aliena possessione recesserit, tum malæ fidei perhibebitur, tunc iustè iniustus vocabitur.*

Partus verò ancillæ in fructu non est] Hinc solue quæstionem in Ammiani Epigrammate propositam, quod epigramma legitur Anthologiæ libro II. tit. 46.

ἡμετέρη θεράπαινα φυγὼν ποτέ· τὴν δέ τις εὑρὼν,
ἀλλοτρίῳ τ' εἶπε λάτρει ἐπιγαμίως
ζεῦξεν ἑῷ θεράποντι· τέκεν δ' ὑπὸ παῖδας ἐκείνῳ.
καὶ τίνι δουλεύειν εἶσι δικαιότερον;

Ancillam, de me quæ fugerat, excipit alter,
Vtque suo seruo sit quasi nupta facit,
Sed gnarus non esse suam. parit illa marito.
Illius ad partus ius habet, inquit, vter?

Stultum describit Rhetorem, qui in re planissima hæsitauerat. Partus enim seruilis matrem sequitur. hîc ve-

rò nec bona fide ancillam possederat. quod si etiam bona fide eam possedisset, tamen partus in fructu non habetur. quod nunc quidem certum est, sed olim controuersum fuit, vt ex Cicerone primo de finibus apparet, & eò respicit quod infra est de vsucapionibus, §. 5.

Thesauros quos quis in loco suo inuenerit, Diuus Hadrianus naturalem æquitatem secutus, ei concessit qui eos inuenerit] Et ante eum Nerua Attico, qui pater fuit Herodis oratoris, cuius vitam scripsit Philostratus, cùm is Atticus ei scripsisset: *Thesaurum, Imperator, domi meæ inueni, quid de eo faciendum esse iubes?* Respondit: *vtere repertis*: & cùm Atticus perstans in sua scrupulositate scripsisset iterum, maiorem esse thesaurum quàm pro suæ fortunæ modo, respondit iterum: *Abutere ergo lucro, quando tuum est.* Cæterùm de variis legibus moribusque circa thesauros, vide quæ notauimus de iure Belli ac Pacis, libro II. VIII. 7.

Cui conueniens est vt si quis in fiscali loco, vel publico, vel ciuitatis inuenerit, dimidium inuentoris esse debeat, & dimidium fisci vel ciuitatis] Rex Theodoricus in sepulchro repertos thesauros publico vindicari voluit, vt videre est apud Cassiodorum IV. 34. imò & alibi repertos VI. 8. Sine damno enim, inquit, inuenta perdit qui propria non amittit.

Rem pro derelicto à domino habitam] Habitam derelictui, vt loquitur M. Cato Censorius apud Gellium IV. 12.

Alia sanè causa est earum rerum, quæ in tempestate leuandæ nauis causa eiiciuntur: hæ enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo eiici, quod quis eas habere no-

lit, sed quo magis cum ipsa naui maris periculum effugiat. qua de causa si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum committit] Benè hoc intellexit in Rudente Plautina Dæmones qui vidulum à seruo suo in mari inuentum alienum esse iudicat, non suum. Actus IV. Scena II.

DE REBVS CORPORALIBVS ET INCORPORALIBVS. TIT. 2.

Græci dicunt σῶμα & ἀσώματον. Corpus autem definiri solet aut ab effectu: vt

Tangere vel tangi, nisi corpus, nulla potest res,

apud Laërtium. vnde explicanda illa quorundam philosophorum definitio: τὸ δρώμενον ἢ πάσχον σῶμά ἐστι, *quod agit aut patitur corpus est:* aut ex partibus: τὸ τριχῆ διαστατὸν quod terna dimensione constat, quod sequitur Philoponus in Proclum. Vide Gellium V. 15. Cicero minus accuratè in Topicis esse ea sola vult, quæ cerni tangíve possunt, itaque σῶμα solum vocauit ὄν.

Fundus, homo, vestis] In Theophilo hîc pro οἰκία, scribendum οἰκέτης, vt & ex hoc Latino, & ex iis quæ apud Theophilum sequuntur, apparet.

DE SERVITVTIBVS PRÆDIORVM.

Iter] Apparet dictum ab itu, vnde & semita, quasi semi-iter, ita Varro libro IV. Martialis:

Quæ fuerat quondam semita, facta via est.

Actus] *Quo agebant, actus.* Varro ibidem: & alibi: *Actus iter in agris, quod agendo teritur.* agere sume, vt apud Virgilium:

en ipse capellas

Protinus æger ago.

explicat Festus iter inter vicinos quatuor pedum latum. actus via duplicata, Seruio ad IV. Æneidos.

Via est ius eundi, & agendi, & ambulandi] Legendum videtur *vehendi.* nam ambulare est ire: & via præter id quod iter & actum comprehendit, proprium habet ius vehendi. Varro: *Sic qua vehebant, via dictæ.* & alibi: *Via quidem iter quod vehendo teritur.* Isidorus: *Via dicta à vehiculorum incursu.* Vetus scriptio fuit veha à vehendo, vt vehes, vehiculum. vehere autem ex Græco ὀχεῖν.

Vt vicinus onera vicini sustineat] Hoc Theophilus generaliter accipit, cùm sit species quædam seruitutis, L. cùm debere, D. de Seruitutibus prædiorum vrbanorum.

Stillicidium vel flumen recipiat] Varro libro quarto: *Fluuius quod fluit. item flumen à quo lege prædiorum vrbanorum scribitur: stillicidia fluminaque vti fluunt caduntque* (sic legendum) *ita fluant cadantque. inter hæc hoc interest, quod stillicidium, eo quod stillatim cadat: flumen quod fluit continuè.*

DE VSVFRVCTV. TIT. IV.

Vsusfructus est ius alienis rebus vtendi fruendi] Donatus ad illud Adelphis: *Huic demus qui fruatur: id est, qui fructum capiat, non proprietate potiatur: propriè ergo & quasi de iure dixit, fruatur.*

Quasi vsumfructum constituit] Non debet id mirum videri, cùm & philosophi quidam defenderint vsum à dominio nihil differre. Vide Horatium II. epistola II. & ibi Scholiasten. Qui sic sentiebant, sub vtendi no-

mine comprehendebant & alienationem & abusionem.

DE VSVCAPIONIBVS, ET LONGI TEMPORIS PRÆSCRIPTIONIBVS. TIT. V.

Vult Gellius dici *vsuscapio* quomodo *pignoriscapio* copulato vocabulo VII. II. Sed rectius est *vsucapio*. non enim vsus capitur, sed vsu res capitur. Horatius.

Quædam, si credis consultis, mancipat vsus.

Scholiastes: *Proprietas emtione, vsucapione.* Isidorus: *Vsucapio est adeptio dominij per continuationem iustæ possessionis, vel biennij, vel alicuius temporis.* & ita vsu capere dicitur, sicut vsu perdere apud Plautum Amphitrione.

Res quidem mobiles per triennium] Olim per biennium. Plinius lib. V. epist. I. *Scis te non subscripsisse mecum, & iam biennium transisse, omniaque me vsucepisse.*

Et lex Atilia] Scribendum Atinia, vt in l. non solùm, in pr. D. hoc titulo: & sic nominat Gellius XVII. 7. qui & verba eius legis adfert huc pertinentia: *quod surreptum erit, eius rei æterna auctoritas esto.* vbi auctoritas est ius vindicandi. *Lex auctoritatem fundi iubet esse biennium.* Cicero pro Cecinna, & in Topicis.

DE DONATIONIBVS. TIT. VII.

Et apud Homerum Telemachus donat Piræo] Homeri hacde re versus sic vertere liceat:

Cùm Piræe homines lateant secreta futuri,
Si me fortè proci sceleratis ad Styga mittant
Insidiis, patriásque velint ercìscere prędas.
Hæc ego præ reliquis multo tibi cedere malim.

Sin

Sin ego eos iuſtis proſternam cladibus vltor,
Hæc mihi tu gaudens media intergaudia reddas.

Eſt & mortis donatio in Alceſtide Euripidis, vbi ſic Hercules:

γυναῖκα τήνδε μοι σῶσαι λαβών·
ἕως ἂν ἵππους δεῦρο Θρηΐκας ἄγων
ἔλθω τύραννον Βιστόνων κατακτανών.
πράξας δ᾽ ὃ μὴ τύχοιμι, νοστήσαιμι γὰρ,
δίδωμι τήνδε σοῖσι πρόσπολον δόμοις.

capeſſe hanc feminam, ac ſerua, precor,
Huc donec iterum Thracas adducens equos
Veniam, tyranno Biſtonum miſſo neci.
At ſi, quod vtinam ne ſit, eueniat mihi,
Famulam futuram laribus hanc dono tuis.

Ad quingentos ſolidos] Aureos ſcilicet Iuſtinianeos. qui nunc valent duos ſcutatos, ſiue coronatos.

QVIBVS ALIENARE LICET, VEL NON. TIT. VIII.

Nunc admonendi ſumus, neque pupillum, neque pupillam vllam rem ſine tutoris auctoritate alienare poſſe, ideoque ſi mutuam pecuniam ſine tutoris auctoritate alicui dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis] Alienationis vox hîc in natiuo ac generaliſſimo ſignificatu ſumitur. Sic qui pecuniam facit accipientis, eam alienare dicitur. item qui ſoluit, l. obligari, §. pupillus, D. de auctoritate tutorum, l. eius, D. de rebus creditis. Solet autem eadem vox alienationis ſæpe pro materia de qua agitur, ſtrictius ſumi. Facit accipientis pecuniam qui eam mutuam dat, ita ſi dandi ius habuit, l. rogaſti,

§.vlt. D.de rebus creditis. nummi qui accipientis fiunt, à dante alienantur.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS. TIT. X.

Testamentum ex eo appellatur quod testatio mentis sit] Similis allusio potius quàm ἐτυμολογία, apud Plutarchum de Iside: ἴσιον ὡς εἰσόμενον τὸ ὄν. & apud Priscianum: *Argumentatio dicta est, quasi arguta mentis oratio.* est autem testamenti definitio apud Quintilianum patrem voluntas defuncti consignata iure legibúsque ciuitatis. Donatus ad Phormionem. *Nemo moriens non vera loquitur & vrgentia, vnde in iure vltima iudicia certiora sunt.*

Olim quidem duo testamentorum genera in vsu fuisse] Hæc duo, id est calatis comitiis, & in procinctu, vt & quod sequetur tertium per æs & libram, siue per familiæ emancipationem habes & apud Gellium diligentem veterum iurisconsultorum lectorem xv. 27.

Calatis comitiis] In Glossis: *calata comitia*, ἀρχαιρέσια διὰ τοῦ ἔτους γινόμενα.

In procinctu] Meminit Cicero de natura deorum II. & de oratore.

Per imaginariam quandam venditionem] Plutarchus libro de sera numinis vindicta hanc legem adfert in exemplum earum quæ in specie absurdæ videri possunt. origo inde quod emtio vetustissimus alienandi modus. inde factum vt omnes alienationes ad modum emtionis peragerentur. Vide suprà quibus modis ius patriæ potestatis soluatur. Scholiastes ad illud Horatij:

Si proprium est, quod quis libra mercatur & ære.

& hæc verba sunt iuris, quibus emtio confirmatur, cùm per libram expensa pecunia, per æs ipsum pretium demonstratur: vnde & libripens huiuscemodi testificationibus adhiberi solet.

Possunt autem omnes testes & vno annulo signare testamentum] Capito apud Macrobium VII.13. *Veteres non ornatus, sed signandi causa annulum secum ferebant. vnde nec plures habere quàm vnum licebat, nec cuiquam nisi libero, quos solos fides deceret, quæ signaculo continetur. ideo ius annulorum famuli non habebant.*

Sed neque mulier] Non mirum mulieres ad testimonium circa testamenta non adhibitas, cùm vetustissimo iure testamenti faciendi ius non haberent, vt Gellius nos docet VI. 7. Nam & comitiorum nulla erat cum feminis communio, vt idem habet Gellius V.19.

Legatariis autem & fideicommissariis, quia non iuris successores sunt, & aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus] Symmachus libro X. epist. 55. *Dehinc cum testamenti iure confecti fidem recitatio publicaret, calumnia inanis obiecta est, quod signatores nescio quid legati ex eadem voluntate cepissent.*

In aliis locis vel suis ædibus degunt] *In suis sedibus degunt.* Ita legit Theophilus, qui vertit, ἐν τοῖς λεγομένοις ἰδίοις σεδέτοις. Sedes Latinè, Græcis corrupta voce σέδετα, sunt castra statiua. Suidas, σέδετον τὸ φωσάτον.

QVIBVS NON EST PERMISSVM FACERE TESTAMENTVM. TIT. XII.

Et præcipuè militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris adquisierunt, permissum est ex consti-

tutionibus principum testamentum facere] In Satyra vltima apud Iuuenalem:

Solis præterea testandi militibus ius
Viuo patre datur. nam quæ sunt parta labore
Militiæ, placuit non esse in corpore census,
Omne tenet cuius regimen pater.

Preterea testamentum facere non possunt impuberes] Exceptis Vestalibus, quibus id permissum sexto anno, dicit Sozomenus.

DE HEREDIBVS INSTITVENDIS. TIT. XIV.

Hereditas plerunque diuiditur in duodecim vncias, quæ assis appellatione continentur] Scholiastes Horatij: *Assem, totum patrimonium. As vel assis, id est libra, quæ diuiditur in duodecim vncias, cuius partes sunt hæ: deunx, dodrans, labus, seu dextans, bisse, seu bessis, septunx, semis, quincunx, triens, quadrans, biens, vncia.* In Glossis, as, ἅπαξ. Esse ex Siculo ἆς & ἇς pro εἷς, monuit peritissimus talium Salmasius, & pro vnitate sumi. Consors in asse, apud eundem Horatij Scholiasten. Fortè as est æs, sicut assiduus ab ære dando, Ciceroni Topicis.

Idemque erit si dupondius expletus sit] Id est as alter: nam idem as & pondo. Scholiastes Persij ad Satyram II. *Fuit autem assis libralis, & dupondius, quod hodie in vsu remanet.*

Si plures conditiones institutionibus adscriptæ sunt] Additur in vetere codice, *quæ persuerint*: fortè, *quæ perfici potuerint.*

Veluti si fratris filios peregrinantes, ignorans qui essent,

heredes instituerit] Legendum est, *peregri natos*. Nec aliter legit Theophilus.

DE VVLGARI SVBSTITVTIONE. TIT. XV.

Appianus ciuilium II. ἔθος γὰρ ἐστι Ῥωμαίοις παραγράφειν τοῖς κληρονόμοις ἑτέρους εἰ μὴ κληρονομοῖεν οἱ πρότεροι. *Mos erat Romanis heredibus institutis asscribere & alios, si fortè priores illi heredes non forent.* Scholiastes Horatij: *Institutio in primo versu, substitutio in secundo.*

DE PVPILLARI SVBSTITVTIONE. TIT. XVI.

Igitur in pupillari substitutione secundùm præfatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filij] Cicero de inuentione II. quæstione proposita, an pupillo herede instituto, & mortuo priusquam in suam tutelam veniret, bona quæ pupillo aliunde venerunt, ad agnatos pupilli pertineant, an ad substitutos à patre testatore, sic ait: *Pater sibi scripsit, & secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse.* Adjicit mox: *Non est vna pecunia, propterea quod altera iam erat pupilli aduentitia, cuius heres non, illo in tempore, in testamento scriptus erat, si quid pupillo accidisset: & de altera, patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quæ iam mortuo pupillo suis heredibus concedebat.*

QVIBVS MODIS TESTAMENTA INFIRMENTVR. TIT. XVII.

Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod

postea testator id noluerit valere] Plinius v. epist. 5. de C. Fannio: *Angit me super ista, casus ipsius: decessit veteri testamento: omisit quos maximè diligebat, prosecutus est quibus offensior erat.*

Diui Pertinacis oratione cautum sit, ne alias tabulæ priores iure factæ irritæ fiant, nisi sequentes iure ordinatæ & perfectæ fuerint] Vide vitam Pertinacis. Statuit autem hoc Pertinax ex iure antiquo: patet Quintiliani declamatione CCCVIII. *Sublatum dicunt prius testamentum posteriore testamento. Neque ego inficior, si iure factum sit testamentum, hoc est, si testamentum est, potentissimam esse defuncti proximam quamque voluntatem. Sed nego vllum postea factum testamentum. Quid enim est testamentum? vt opinor, voluntas defuncti consignata iure legibusque ciuitatis. Non dixerim ego testamentum, cui numerus signatorum deest: Non dixerim testamentum, cui libripens & emptor familiæ, & cætera iuris necessaria.* Plura ibidem habes huc pertinentia.

Eadem oratione expressit, non admissurum se hereditatem eius, qui litis causa principem reliquerit heredem] In vita eius scribitur non agnouisse eum testamentum per quod necessarij priuabantur: & de Adriano ac Pio legimus ignotorum hereditates eos repudiasse, notorum, ita si liberos haberent. Cogitabant hi scilicet quod apud Tacitum in Agricola est, à bono patre non scribi heredem nisi malum principem. Præiuerat exemplo Trajanus. de quo in Panegyrico, id est in optimi Principis descriptione, Plinius: *In eodem genere ponendum est, quod testamenta nostra secura sunt: nec vnus omnium nunc, quia scriptus heres.* postea: *Scriberis ab amicis, ab ignotis præteriris.* Additque: *Tene, Cæsar, hunc cursum, & probabi-*

tur experimento sit ne feracius & vberius, non ad laudem modò, sed ad pecuniam principi, si herede illo homines mori velint, quàm si cogantur. Cæsar Augustus iurauit se Arij hominis locupletis hereditatem non aditurum. Seneca de Clementia 1. 15.

Neque ex vlla scriptura cui iuris auctoritas desit] Plinius: *Non tu falsis, non tu iniquis tabulis aduocaris.*

Licet enim, inquiunt, legibus soluti simus, attamen legibus viuimus] Nempe cum priuatis. Imperatori hoc præstat potestas legibus soluta, vt testamentum eius quomodocunque factum valeat: sed vt alterius testamentum non iure factum valeat, efficere non potest. Facta infecta fieri nequeunt. At hic ipse Iustinianus qui hoc ius condidit, & ex epistolis, & ex illegitimis testamentis hereditates adiit plurimas, vt in arcana historia Procopius nos non vno loco docet. Adeo etiam in his rebus:

χαλεπὸν δὲ ποιεῖν, τὸ δὲ κελεῦσαι ῥᾴδιον.

Consulere facile est: facile non est exsequi.

Cobaras apud Curtium ait in suo quemque negotio hebetiorem esse quàm in alieno. turbida fieri consilia eorum qui sibi suadent. Propterea monent sapientes in nostro negotio cogitare nos debere, quid iudicaturi essemus, si id esset alterius.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO. TIT. XVIII.

Vna quarta eis dari possit, vt ea pro rata eis distribuatur] Annotatur in veteri codice: *pro virili portione quarta.*

DE HEREDVM QVALITATE ET DIFFERENTIA. TIT. XIX.

Sui autem & necessarij heredes sunt, veluti filius filia] Ouidius ad Messalinum:

Viuit enim in vobis facundi lingua parentis,
Et res heredem repperit illa suum.

Plinius Panegyrico: *Non enim seruulis tuis dominum, vt possis esse contentus quasi necessario herede, sed principem ciuibus daturus Imperator.*

Et viuo quoque patre quodammodo domini existimantur] Rom. IV. 13. *Εἰ δὲ τέκνα καὶ κληρονόμοι. Si filij, vtique & heredes.* Sic bona Abrahami, bona posterorum eius, inter quos Leui Hebr. VII. 10. Hoc sensu decimato Abrahamo decimatur eius posteritas. Terentius Heautontimorumeno: *gnatum vnicum*

Quem pariter vti his decuit, aut etiam magis.

Et passim in comœdiis serui dominorum filios heros minores vocant. Et Telemachi subulcus dicitur Odysseæ P. qui erat Vlyssis.

Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditatis, siue extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendæ hereditatis facultatem non habet] Chrysostomus in epistolam ad Galatas v. 3. οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς ἔξωθεν κληρονομίας, ὁ μὲν μηδὲν ἁψάμενος πάντων ἀπήλλακται τῶν ὑπαγομένων τῷ κλήρῳ τοῦ τετελευτηκότος πραγμάτων. ἂν δὲ μικρόν τι χωρίσῃ, καὶ μὴ πάντα λάβῃ, πᾶσιν ἑαυτὸν ὑπεύθυνον κατέστησε διὰ τοῦ μέρους. *Nam sic & in gentium hereditatibus, qui nihil attigit, liber est ab omnibus actionem in hereditatem habentibus: quod si paulum aliquid*

quid ſubduxerit, etiamſi non accepit omnia, per partem omnibus ſe fecit debitorem.

DE LEGATIS. TIT. XX.

Per vindicationem] *Habeto*, aut verbis ſimilibus. Scholiaſtes ad Satyram 1. libri ſecundi Horatiani: *Habento: habeant. vide vt directus Iuriſconſultorum verbis vtitur ad Trebatium Iuriſconſultum.*

DE LEGE FALCIDIA. TIT. XXII.

Quarta pars apud heredem remaneat] Plinius v. epiſt. 1. *Si mater, inquam, te ex parte quarta ſcripſiſſet heredem, nũm queri poſſes? quid ſi heredem quidem inſtituiſſet ex aſſe, ſed legatis ita exhauſiſſet, vt non amplius apud te quàm quarta remaneret?*

Cùm autem ratio legis Falcidiæ ponitur, ante deducitur æs alienum] Quintilianus pater declamatione CCLXXIII. *Bona porro quæ ſunt? vt opinor, ea quæ detractis alienis deprehẽſa ſunt.*

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBVS, ET AD SENATVSCONSVLTVM TREBELLIANVM. TIT. XXIII.

Exempla habemus paſſim. vnum illuſtre apud Plinium x. 78. *Domine, Largus ex Ponto nondum mihi viſus, ac ne auditus quidem, ſed iudicio tuo credens, diſpenſationem quandam mihi erga te pietatis ſuæ miniſteriúmque mandauit. Rogauit enim teſtamento vt hereditatem ſuam adirem, cernerémque, ac deinde perceptis quinquaginta millibus nummûm, reliquũm omne Heracleotarum & Theanorum ciuitatibus red-*

derem. Seneca de tranquillitate cap. xi. *Sed omnia tam diligenter faciet, & circumspectè, quàm religiosus homo sanctúsque solet tueri fideicommissa.*

Pegaso & Pusione consulibus] Scholiastes ad Satyram Iuuenalis iv. *Pegasus Trierarchi filius, ex cuius Liburnæ parasemo nomen accepit, iuris studio gloriam memoriæ meruit, vt liber vulgò, non homo diceretur. Hinc functus omni honore, cùm prouinciis pluribus præfuisset, vrbis curam administrauit. Hinc est Pegasianum Senatusconsultum.*

DE SINGVLIS REBVS PER FIDEICOMMISSVM RELICTIS. TIT. XXIV.

Qui etiam Orcinus appellatur] Χαρωνιανὸς ἀπελεύθερος. hîc Theophilus. Næuius in suo Epitaphio: *Postquam est Orcino traditus thesauro.* Hinc iocus natus in senatores, velut ex actis Cæsaris mortui factos ab Antonio, quos ait Suetonius, *Orcinos vulgus vocabat.* Plutarchus: τούτους ἅπαντας ἐπισκώπτοντες οἱ Ῥωμαῖοι χαρωνίτας ἐκάλουν.

DE CODICILLIS. TIT. XXV.

Codex est testamentum:

cum codice sauo
Heredes vetat esse suos.

Codicilli, pusillum testamentum, sicut peculium, pusillum patrimonium. Sic & in rebus aliis codex volumen aliquod, codicilli epistolæ & breuia quæ vocant.

Papinianus ait non aliter valere quàm si speciali postea voluntate confirmentur] Hæc sententia receptissima erat Plinij temporibus. Ita is enim libro ii. epist. 16. *Tu quidem pro cætera diligentia admones me, codicillos Aciliani, qui*

me ex parte instituit heredem, pro non scriptis habendos, quia non sint confirmati testamento. Quod ius ne mihi quidem ignotum est, cùm sit iis etiam notum, qui nihil aliud sciunt.

AD LIBRVM III. INSTITVTIONVM.

DE HEREDITATIBVS QVÆ AB INTESTATO DEFERVNTVR. TIT. I.

ÆQVVM *esse videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere*] Hac de re vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis VII. 6. & in annotatis ad eum locum.

De legitima agnatorum successione] Donatus ad Hecyram. *Legitima est hereditas quæ familiæ debebatur.*

DE GRADIBVS COGNATORVM. TIT. VI.

Frater & soror] Vnde hæc nomina deduci putarint Nigidius Figulus, & Labeo Antistius, vide Gellium XIII. 10. Sed verum est frater esse ex Græco φράτωρ. Soror videtur esse ex Syriaco סור: quod significat ramum declinantem.

Sed cùm magis veritas oculata fide; quàm per aures animis hominum infigatur] Polybius XII. ὀφθαλμοὶ τῶν ὤτων ἀκριβέστεροι μάρτυρες. Horatius:

Segnius irritant oculos demissa per aures,
Quàm quæ sunt oculis commissa fidelibus, & quæ
Subjicit ipse sibi spectator.

Languidius ad animum accedunt, quæ aurium via manant, quàm quæ oculis hauriuntur. Nazarius.

DE BONORVM POSSESSIONIBVS. TIT. IX.

Quæ inde vir & uxor appellatur] In edicto Theodorici regis habes & hanc successionem, & eam quæ Ecclesiæ, quæque curiæ defertur. capitibus XXIV. XXVI. XXVII.

DE SVCCESSIONIBVS SVBLATIS QVÆ FIEBANT PER BONORVM VENDITIONES, & ex Senatusconsulto Claudiano. TIT. XII.

Bonorum emtio] In Notis B. E. *bonorum emtio.*

DE OBLIGATIONIBVS. TIT. XIII

Obligatio est iuris vinculum] Scholiastes ad Satyram III. libri secundi Horatij : *Et hoc debitum sit firmatum centum catenis, id est, iuris nexibus.*

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITVR OBLIGATIO. TIT. XIV.

Inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, vt ex meo tuum fiat] Res vera. At Varro nos docet mutuum esse ex Siculo μοῖτον, & Sophronem scribere μοῖτον ἀντιτέθημω. est ea vox & apud Hesychium, & apud Lucianum. Sed hoc ipsum videtur esse ex μοὶ, & τοὶ pro τεόν.

Sed propter maiorem vim maioresque casus non tenetur] Lege Caroli Magni cciv, damnum hoc ex casu diuiditur.

DE VERBORVM OBLIGATIONIBVS. TIT. XV.

Quod stipulum apud veteres firmum appellabatur] Glossæ: *distipulum*, διαλυτὴν. Varro deducit & stipulari, & stipare, à Græco στίβειν. At Isidorus stipulationem à stipula dictam ait. *Veteres enim quando tibi aliquid promittebant, stipulam tangentes frangebant: quam iterum iungentes, sponsiones suas agnoscebant.* Similis moris mentio in legibus Caroli Magni vi. 285. *Profitemur omnes, stipulas dextris in manibus tenentes, easque propriis à manibus eiicientes.*

Spondes, spondeo] Exempla sunt apud Plautum, vt Bacchidibus iv. 8.

is promittet tibi,
Tu aurum rogato.

Pseudolo ii. *Roga me viginti minas,*
Vt me effecturum tibi quod promisi, scias.
Rogo, obsecro, Hercle: gestio promittere.
Ct. *Dabisne argenti mihi hodie viginti minas?*
Ps. *Dabo.*

Eadémque fermè verba habes eadem comœdia iv. 6. vbi quod rogare dixit Ballio, Simio dicit stipularier. Sic Græci ἐπερωτᾷν.

DE STIPVLATIONE SERVORVM. TIT. XVII.

Siue autem domino, siue sibi, siue conseruo suo, siue imper-

sonaliter seruus stipuletur, domino acquirit] Plautus Rudente:

quod seruo meo
Promisisti, meum esse oportet.

DE FIDEIVSSORIBVS. TIT. XX.

Pro eo qui promittit, solent alii obligari] Apud Plautum Trinummo v. 2. Charmides vt principalis ait, *spondeo.* Callicles vt fideiussor:

& ego spondeo idem hoc.

Liberum est creditori à quo velit solidum petere] At iure Francico Caroli Magni VII. 252. *Si quis contemto fideiussore debitorem suum tenere maluerit, fideiussor vel heres eius à fideiussionis vinculo liberantur.*

DE LITERARVM OBLIGATIONIBVS. TIT. XXI.

Scholiastes ad illud Horatij: *Scribe decem Nerio: Scribe verbum iuris est, pro mutuum sumere: rescribere verò est reddere debitum.* Idem ad librum II. epist. I. *Cautos nummos: sub chirographo datos.* Donatus ad Adelphos: *Tunc enim de mensa scriptura magis quàm ex arca domóque vel cista pecunia numerabatur.* Hinc rescribi in Phormione, vbi idem Donatus: *Quoniam ad numerationem pecuniæ antecedit scriptura.* Eugrafius ibidem: *Quoniam argenti acceptio per scripturam fiebat.* Seruius ad illud VII. Æneïdos: *Transcribi, tradi: sermo autem hic tractus est de pecunia. nam scribi est dari. Horatius: Scribe decem Nerio. re-*

ſcribi, reddi. Horatius: Quod tu nunquam reſcribere poſſis.

Si quis debere ſe ſcripſerit, quod numeratum non eſt] De pecunia cauta, non numerata agit Chryſoſtomus I. ad Cor. IV. At Fredericus II. per Siciliam conſtituit, vt non tantum per inſtrumenta confeſſionum, ſed per teſtes, qui naturali numerationi interfuerint, de debito probetur: niſi iudex, & notarius, & teſtes in inſtrumento ſubſcripti, non de confeſſione tantum, ſed quod ipſi interfuerint numerationi teſtentur I. XL. 2. & LX. I.

DE LOCATIONE ET CONDVCTIONE.

Conductor autem omnia ſecundùm legem conductionis facere debet] Tutelæ redemtores dicebantur, qui pro cuſtodia mercedem accipiebant. Eorum fuêre qui tutelam capite cauerent. Plinius teſtis hiſtoriæ naturalis libro XXXIV. & XXXVI.

DE SOCIETATE.

Societas ſacra res eſt, & quædam fraternitas animorum. Quintilianus pater declamatione CCCXX.

DE MANDATO.

Is qui exſequitur mandatum, non debet excedere fines mandati] Corrumpitur enim atque diſſoluitur officium omne imperantis, ſi quis ad id quod facere iuſſus eſt, non obſequio debito, ſed conſilio non deſiderato re-

ſpondeat, vt ait Gellius I. 13. vbi latè hanc tractat quæſtionem. nos diſtinctionem non incommodam attulimus libro II. de iure Belli ac Pacis, XVI. §. 21.

Neque pluris emere debet] Quid ſi vendere certo pretio iuſſus, minoris vendiderit? valebit venditio, modò qui mandatum ſuſceperat, quod minus ab emtore percipietur, compleat. ita cōnſtituêre Francici reges capitulari VII. 238.

PER QVAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ACQVIRITVR.

Similiter ex duabus iſtis cauſis nobis acquiritur] Sunt & aliæ, ſed quæ breuitatis ſtudio hîc omittuntur. Vide L. ſi debitor, D. de pactis, & L. ſi debitor, D. de ſolutionibus.

AD

AD LIBRVM IV. INSTITVTIONVM.

DE OBLIGATIONIBVS QVÆ EX DELICTO NASCVNTVR.

DE variis apud diuersas gentes, atque etiam apud Romanos furti pœnis vide Gellium XI.18.

Furtiua res quæsita] Per lancem & licium. Licio cingebatur qui quærebat. quod ex lege Attica venerat. *Φωράσοντα γυμνὸν χιτωνίσκον ἔχοντα ἄζωστον εἰσιέναι εἰς τὴν οἰκίαν, ἐπὶ τῷ ἐρευνῆσαι.*

Nec manifesti dupli] Plautus Pœnulo circa finem: *Duplum pro furto mihi opus est.*

Itaque siue creditor pignore, siue is apud quem res deposita est, ea re vtatur, siue is qui rem vtendam accepit, in alium vsum eam transferat, quàm cuius gratia ei data est, furtum committit] Labeo scripsit Brutum solitum dicere, furti damnatum esse qui iumentum aliorsum duxerat, quàm quo vtendum acceperat. Q. autem Scæuola: *Quod cui seruandum datum est, si eo vsus est, siue quod vtendum acceperit, ad aliam rem, atque acceperit, vsus est, furti se obligauit.* Hæc fragmenta veteris iurisprudentiæ seruauit nobis Gellius VII.15.

Ope & consilio] In Notis, O. C. *Ope, consilio.*

DE VI BONORVM RAPTORVM.

Ridiculum enim esset leuioris conditionis esse eum qui vi rapit, quàm qui clam amouet] At Iudæi contrà sensisse videntur. Vide Maimoniden Ducis dubitantium III. 41. & potest res illa in vtramque partem tractari. Nam & in Aristotelis Rhetoricis ad Alexandrum, cap. XII. legimus. δεινότεροί μοι δοκοῦσιν οἱ κλέπτοντες τῶν λῃζομένων ποιεῖν. οἱ μὲν γὰρ λαθραίως, οἱ δὲ φανερῶς τὰ χρήματα περιαιροῦνται. *Peiora mihi videntur fures quàm raptores admittere. Nam fures clam, raptores apertè rem auferunt.* & in sequentibus furem proditori confert.

DE LEGE AQVILIA.

Quanti in diebus triginta proximis res fuerit] Hebræi æstimationem damni faciunt ex tempore damni dati. Baba Kamma x. I.

DE INIVRIIS.

De iniuriarum pœnis veteribus, vide Gell. xx. I.

Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit] Nempe sicut iustitia quædam est generalis, ita & iuris acceptio & iniuriæ, ad omnes virtutes ac vitia potest porrigi. Aristoteles Nic. v. I. Verba hæc sunt ex Pauli libro singulari de iniuriis. citato de collatione legum Mosaïcarum & Romanarum, titulo II.

Specialiter aliàs contumelia quæ à contemnendo dicta est, quam Græci ὕβριν appellant] Hæc est vna significationum non sola. Paulus dicto loco: *Vnde apparet non verum esse quod Labeo putabat, apud prætorem iniuriam ὕβριν duntaxat*

ſignificare. Commune enim nomen iniuriæ eſt (ita legendum pro, *communem omnibus enim iuris eſt) quod ſemper aduerſus bonos mores fit, idque non fieri alicuius intereſt.* Sicut ſpecialis iuſtitiæ acceptio ad omne id pertinet quo ſocietas humana conſtat: ita & iniuria ſumitur pro omni eo quo iſtud læditur. Huius generis ſpecies vna eſt ὕβρις.

Aliàs culpa, quam Græci ἔγκλημα dicunt, ſicut in lege Aquilia damnum iniuria datum accipitur] Legendum, *quam Græci ἁμάρτημα vocant.* Id enim nomen locum habet etiam vbi dolus abeſt, non tamen omnis culpa. vide quæ attulimus libro III. de iure Belli ac Pacis XI. §.14.

Aliàs iniquitas & iniuſtitia, quam Græci ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν vocant. cùm enim prætor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accepiſſe dicitur] Sic & Paulus dicto loco: *Specialiter alia eſt quam Græci ἀδικίαν vocant. Nam cùm prætor noſter aduerſum nos pronuntiauit, iniuriam nos accepiſſe dicimus.* quo in loco malè irrepſit vox *contumelia.* quæ interpretatio fuerat, adiecta voci ὕβριν quæ pòſt ſequitur. Quàm latè patet ἀδικίας vox oppoſita iuſtitiæ ſpeciali, id eſt, κοινωνικῇ, tam latè patere poteſt etiam vox iniuriæ, vt & Græcum ἀδικεῖν. & tamen prætor ius reddere dicitur, etiam cum iniuſtè decernit, L. ius, D. de iuſtitia & iure, nomine relato ad id quod videtur, non quod eſt, πρὸς τὸ φαινόμενον, non πρὸς τὸ ὄν.

Vel ſi quis ad infamiam alicuius libellum, aut carmen, aut hiſtoriam ſcripſerit] Scholiaſtes Horatij ad Satyram II. I. *Legibus cautum erat, ne quis in quenquam carmen maledicum ſcriberet.* idem habes ad epiſtolam II. I. In iure Attico, cuius idem Scholiaſtes aliquoties meminit, erat ὀνομαστὶ μὴ κωμῳδεῖν. Supplicium erat fuſtuarium, vt & Hora-

tius nos docet, & idem Scholiastes, tum ad dictam epistolam, tum ad artem poëticam.

Siue quis matremfamilias, aut prætextatum prætextatámve adsectatus fuerit] Matronas nec assectari, nec compellare licebat. Scholiastes idem ad lib. I. Satyra II. & alibi.

Seruis autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur] Saluianus: *Si seruos nostros quispiam cecídit, nos in seruorum nostrorum cædit iniuria.* Vide scriptorem conuiuij sapientum in operibus Plutarchi, vbi de Thrasybulo. Tertullianus de anima: *Grauis iniuria in præsidem est, cùm officia pulsantur. plus cæditur qui iubet, quando nec qui obsequitur, excusatur.*

DE OBLIGATIONIBVS QVÆ QVASI EX DELICTO NASCVNTVR.

Pertinet huc quod Messalinus Cotta censuit cauendum Senatusconsulto, vt quamquam insontes magistratus, & culpæ alienæ nescij, prouincialibus vxorum criminibus perinde quàm suis plecterentur. Tacitus Ann. IV.

Si iudex litem suam fecerit] Id olim fecisse intelligebatur, etiamsi in tempore ad comitium non venisset, vt discimus ex C. Titij oratione pro lege Fannia, cuius meminit Macrobius Saturnalium II. 12. De iudicum pœnis, vide edictum Theodorici regis.

Positum aut suspensum habet] Qualia sunt Meniana ex prouolantibus tabulatis, de quibus Festus, Asconius, & Horatij Scholiastes.

DE ACTIONIBVS.

Agere ex Græco ἄγειν est ducere, quia rei in ius ducebantur. inde actio nominata. Et quia agere πολύσημον est, discrimis causa addi solet, lege agere. Donatus ad Phormionem. *Lege agito dicebatur ei, cuius intentio contemtibilis aduersario videbatur. Plautus Aulularia.*

Lege agito mecum, molestus ne sis.

Vt ex hac causa viatores, id est, executores litium ampliorem summam sportularum nomine exigerent] Vbi executores plus legitimo accepissent, id quadruplo puniebant reges in Italia Gothi. Cassiodorus IX. 14.

Inficiatione duplicantur] Cicero pro Cluentio. *Florio legatum ex testamento inficiatum esse.* Martialis.

In ius, ô fallax, atque inficiator, eamus.

Apud Hebræos inficiator mulctatur quinta parte eius quod inficiatus est. Baba Kamma IX. 7.

Si quis agens in intentione sua plus complexus fuerit, quàm ad eum pertineat, à causa cadebat] Hinc apud Plautum in Mostellaria.

Velim quidem, Hercle, vt vno nummo plus petas.

Meminit & Cicero de Oratore II. & pro L. Roscio. Aristoteles Politicorum II. 8. vbi de Hippodami republica tractat: οὐ γὰρ μηδὲν ὀφείλειν ὁ ἀποδικάσας κρίνει, ἀλλὰ τὰς εἴκοσι μνᾶς. *qui absoluit, non hoc iudicat nihil deberi, sed non deberi illas, quæ petitæ sunt, viginti minas.* Vide totum locum. est enim lectu dignus.

Compensationes quoque opposita plerumque efficiunt, vt minus quisque consequatur, quàm ei debeatur] Apud Francos compensatio fit ipso iure, & damnatur quasi plus

petens qui non detraxit, quod compensandum erat. Capital. VII. 224.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS.

Huc illud Agathoclis pertinet, qui cùm minaretur se quosdam maledicos in seruitutem venditurum, dixit: ἐάν με πάλιν λοιδορῆτε πρὸς τοὺς κυρίους ὑμῶν ἔσται μοι ὁ λόγος. *si iterum conuitiemini, erit mihi cum dominis vestris negotium.*

SI QVADRVPES PAVPERIEM FECISSE DICATVR.

Aut bos cornu petere solitus, cornu petierit] Scholiastes ad illud Horatij: *Fœnum habet in cornu: sumta translatio à boue cornipeta, cuius cornibus in modum ansulæ fœnum alligari solebat in signum, vt qui ei fieret obuiam, eius vitaret occursum.*

DE SATISDATIONIBVS.

Vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor exsistat pro omnibus iudicatum solui satisdationis clausulis: vbi & de hypotheca suarum rerum conuenire compellitur] Nullum hoc sensum habet. Scribendum omnino: *vbi & hypotheca rerum suarum cauere compellitur.* Theophilus: ὑποτιθέμενος μέν τοι ἐπὶ τῇ ταύτῃ ὁμολογίᾳ τὴν οἰκείαν περιουσίαν. *Bona sua hypothecæ nomine pro tali promisso opponens.*

DE EXCEPTIONIBVS.

Plutarchus Quæstione Romana LXXXI. ῥητῆρων ἔνιοι

παραγραφὴν οὐ βούλονται δίκην εἶναι, τοὐναντίον τῇ δίκῃ δρῶσαν· ἡ μὲν γὰρ εἰσάγει, καὶ ποιεῖ κρίσιν, ἡ δὲ ἀναιρεῖ τε λύει. *Rhetorum nonnulli exceptionem nolunt esse litem, quod contrarium liti efficiat. Lis enim occasionem dat iudicio: exceptio aufert iudicium.*

Per exceptionem pacti conuenti] Iure Romano ex nudo pacto actio non dabatur. Videtur olim data apud Græcos ex historia illa, quæ est apud Gellium v.10. nisi quod dici potest pactum illud quasi accessionem fuisse locationis. Nicolaus Damascenus, quoties arbiter esset lectus, etiam nuda pacta impleri volebat. Habemus id in manuscripto Petresiano.

DE REPLICATIONIBVS.

Quæ replicatio vocatur] Hoc est, quod Græci dicunt, ἀντιπαρασχοῦν.

DE INTERDICTIS.

Modo nec vi, nec clam, nec precario] In Notis: *N.V. nec vi. N.C. nec clam. N.P. in prætorio.* lege: *nec precario.*

DE POENA TEMERE LITIGANTIVM.

Similis huic pœna temerè prouocantium. Symmachus 11.30.x.29.51. Codex Theodosianus de appellationibus, L. præscriptiones: & : Quorum appellationes non recipiantur, L. ab executione, L. interpositas, L. sæpè cautum est.

DE PVBLICIS IVDICIIS.

Lex Iulia maiestatis] Huic simile crimen imminuti magistratus, cuius Asconius meminit locis duobus.

Lex Iulia de adulteriis coërcendis] In Notis ea sic indicatur L. I. D. A. C.

Gladio punit] Ammianus libro XXVIII. Iouiniani principatu: *Tunc Cethegus Senator adulterij reus delatus ceruice periit abscissa.* Eodem libro: *Abienus exaggerato crimine stupri, quod intulisse dicebatur Anepsiæ, morte mulctatus est.*

Sed & omne significat quod manu cuiusque iacitur] Imò omne ex quo saluti hominis noceri possit. Capitulare VII. 261.

Insultus culeo cum cane, & gallo gallinaceo, & vipera & simia] Seneca de Clementia I. 15. *Non culeum, non serpentes decreuit.* Scholiastes ad illud Iuuenalis:

Cuius supplicio non debuit vna parari
Simia, nec serpens vnus, nec culeus vnus.

Hoc ideo quia parricidis in culeo clausis, ad pœnam simia & serpentes iungi solebant. Iterum ad illud:

Et deducendum corio bouis in mare, cum quo
Clauditur aduersis innoxia simia fatis.

Culeo enim inseri consueuerant, qui hæc scelera tentarent, id est, parricidæ, cum simia & serpente, & in mare mitti. Quintilianus pater controuersia CCXCVIII. *Tumulo tectus videretur cui leges terram negant, in cuius cruciatus cùm omnia commenta sit antiquitas, citerior tamen est pœna quàm scelus: cuius statim ora oculosque à iudicio lex iussit abduci, ne hunc iucundum cœli adspectum polluerent tetri oculi: cui lucem viuo, fluctuanti*

fluctuanti mare, naufrago portum, morienti terram, defuncto sepulchrum negat? P. Malleolum eo supplicio affectum narrat Eusebius. Vide & quæ de hac pœna habet Cicero pro Roscio Amerino. In Glossario inter sententias Adriani Imperatoris habes: ἐγένετο νόμος τῆς βιότου τοῦ τρόπου πᾶσιν ἀνθρώποις, ὅπως ὅστις πατροκτόνιον πεποιήκει, δημοσίως εἰς μολγὸν πεμφθεὶς συῤῥαφῇ μετ' ἐχίδνης καὶ κυνὸς καὶ πιθήκου, καὶ ἀλέκτορος, ἀσεβῶν ζώων ἀσεβὴς ἄνθρωπος, καὶ ἐπὶ ἁμάξης ἐζευγμένης μαύροις βουσὶ κατενεχθῇ εἰς θάλασσαν καὶ ῥιφθῇ εἰς βαθύ. *Lex huiusmodi in omnes homines erat constituta, vt qui parricidium commisisset, publicè iniectus culeo consueretur cum vipera & cane, & simia & gallo, impius cum impiis animalibus, & super plaustrum iunctum nigris bobus deferretur in mare, atque ibi in profundum mergeretur.*

Lex Cornelia de falsis] Lege duodecim tabularum falsi testimonij conuictus de Saxo Tarpeio dejiciebatur. Gellius xx. 1.

Lex Iulia peculatus] Peculatum dicit Varro dictum cùm pecore diceretur mulcta, & id esset coactum in publicum, si esset auersum. Festus: *Peculatus furtum publicum dici cœptum est à pecore, quia ab eo initium eius fraudis esse cœpit.* Isidorus: *Peculatus iudicium in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniámque publicam interuertunt.*

Sunt præterea publica iudicia lex Iulia de ambitu] Asconius: *Causæ publicæ sunt repetundarum, ambitus, majestatis.* Varro: *Qui populum candidatus circumit, ambit: qui aliter facit, ex ambitu causam dicit.* Isidorus: *Ambitus iudicium in eum est, qui largiorem* (lege *largitione*) *ho-*

norem capit & ambit, amiſſurus dignitatem, quam munere inuadit.

Lex Iulia repetundarum] In Notis: L. IV. REP. Aſconius: *Pecuniarum repetundarum publicum eſt.* Iſidorus: *Repetundarum accuſatur, qui pecunias à ſociis cepit. In hoc iudicio reus, ſi antè moriatur, in bona eius iudicium redditur.* Vide L. datur, D. de lege Iulia repetundarum. L. Piſo Frugi, legem de pecuniis repetundis primus tulit, vt Cicero in Verrem nos docet, qui & legem ſocialem vocat.

AD DIGESTA.

DE IVSTITIA ET IVRE.

L. Iuris.

EST *autem à iustitia appellatum*] Grammatici deriuant ius ab eo quod iussum est: nam veteres iusa dicebant: ab eo iustum: ab eo iustitiam. At Philosophi rerum origines magis respiciunt, & satis habent, si ad eas vocibus alludant. Sic medicus Varroni à medicina, sutor à sutrina.

Cuius merito quis nos sacerdotes appellet] Macrobius 1. 14. ad somnium Scipionis. *Quicquid humano subiicitur adspectu, templum eius vocauit, qui sola mente concipitur, vt qui hæc veneratur, vt templa, cultum tamen maximum debeat conditori: sciátque quisquis in vsum templi huius inducitur, ritu sibi viuendum sacerdotis.*

Bonos non solùm metu pœnarum, verumetiam præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes] Incolumis salus est, vbi iustitia locum habet. Scholiastes Horatij.

Veram, nisi fallor, philosophiam non simulatam affectantes] Gellius cùm insignem ex Gorgia Platonis locum attulisset x. 22. sic concludit: *Hæc Plato, sub persona quidem, sicut dixi, non proba, sed cum sensu tamen, intelligentiaque communis fide, & cum quadam indissimulabili veritate disseruit: non de illa philosophia, quæ virtutum omnium*

disciplina est, quæque in publicis simul & priuatis officiis excellit, ciuitatésque & rempublicam, si nihil prohibeat, constanter & fortiter, & peritè administrat: sed de ista futili ac puerili meditatione argutiarum, nihil ad vitam neque tuendam, neque ordinandam promouente, in quo id genus hominum consenescunt malè feriati, quos philosophos esse & vulgus putat, & is putabat, ex cuius persona hæc dicta sunt. Iustitia apud Claudianum sic Theodorum Manlium alloquentem, inducitur.

Scilicet illa tui patriam præcepta Platonis
Erexêre magis, quàm qui responsa secutus
Obruit Eoas classes, vrbémque carinis
Vexit, & arsuras Medo subduxit Athenas.
Spartanis potuit robur præstare Lycurgus
Matribus, & sexum leges vicêre seueræ:
Ciuibus & vetitis ignauo credere muro
Tutius obiecit nudam Lacedæmona bellis.
At non Pythagoræ monitus, anníque silentes
Famosum Oebalij luxum pressêre Tarenti.

Non immeritò ergo iuris magistri omnes sapientes appellati. Gellius IV. I. quod nomen singulari quodam iure datum Græcè Sempronio, Latinè Attilio docebit nos Pomponius titulo sequente.

Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit] De sacris & sacerdotibus dicebat ius pontificium, cuius multa mentio apud Ciceronem, (qui & ius religionis id nominat) apud Seruium, Gellium, Macrobium, Scholiasten Horatij. Huc post Christianismum spectant decimus sextus liber Codicis Theodosiani, & multa in primo libro Iustinianei Codicis,

multa in Nouellis & Francicis Capitularibus: vbi canones ab Ecclesia prudenter constituti publica auctoritate firmantur, ostendúntque reges se non dominos esse Ecclesiæ, sed tutores & vindices. De Magistratibus plurima ibidem habemus in primo libro, tum Theodosiani, tum Iustinianei Codicis. Mixta sunt quæ de iure fisci, quæque de accusationibus publicorum iudiciorum agunt. partim enim rempublicam, partim priuatos spectant. Sic & leges sumtuariæ, vt quæ glandia & glires in cœnis vetabant, de quibus Plinius libro xxxvi historiæ naturalis. idem legem refert per quam seruis vetita pictura.

Ius naturale est quod natura omnia animalia docuit] Cur hanc distributionem iuris in ius naturæ & gentium sic acceptum minus esse philosophicam putemus, diximus nos I. de iure Belli ac Pacis, cap. I. §. 9. & II. Dixit & eruditissimè, vt solet, Seldenus, de iure naturæ & gentium, secundùm Hebræos. Itaque rectiùs ius diuiditur in id quod natura est, & per se hominibus non corruptis patet: & in id quod est ex constituto: quod rursum est aut multis gentibus commune ex consuetudine antiqua, aut proprium ciuitatis cuiusque, siue id legibus, siue moribus constet.

L. Vt vim.

Cùm inter nos cognationem quandam natura constituit] Aristoteles Rhetoricorum I. II. καὶ ἐπεὶ τὸ κατὰ φύσιν ἡδὺ, τὰ συγγενῆ δὲ κατὰ φύσιν ἀλλήλοις ἐστὶν, ἅπαντα τὰ συγγενῆ καὶ ὅμοια, ἡδία, ὡς ἐπιτοπολὺ, οἷον ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ. *Quando quæ natura conueniunt, cara sunt, quæ autem cognata sunt,*

conueniunt inter se secundùm naturam, ideo cognata ac similia cara sunt vt plurimum, velut homo homini.

L. Manumissiones.

Cum iure naturali omnes liberi nascerentur] Liberorum vocem hîc intellige, κατὰ στέρησιν, non ἐναντίως, id est, *nulli seruituti addicti*. vide II. de iure Belli ac Pacis XXII. II.

L. Omnes populi.

Quod verò naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peræquè custoditur] Optimè enim ei conuenit sermo iste, quem Antigonæ tribuit Sophocles.

οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τάδε,
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν δίκη,
οἱ τούσδ' ἐν ἀνθρώποισιν ὥρισαν νόμους·
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ', ὥστ' ἄγραπτα κ' ἀσφαλῆ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
οὐ γάρ τι νῦν τε καὶ χθὲς, ἀλλ' ἀεί ποτε
ζῇ ταῦτα, κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου φάνη.
Decreta quippe hæc nec supremus Iuppiter,
Nec fas deorum manium dictauerat:
Queîs alia iura debet humanum genus.
Nec id valere credidi iussus tuos,
Vt iura non conscripta, sed nutu deûm
Concessa, sempiterna, mortalis satus
Violare posses. Non enim nuper vigent:
Sed æuo ab omni: initia in occulto latent.

quos versus Apollonius olim vsurpauit contra Neronis edictum.

Honestè viuere, alterum non lædere, suum cuique tribuere] Horum primum ad iustitiam illam pertinet, quam generalem vocat Aristoteles: altera duo ad specialem: prius, remouendo contrarium: nam

Virtus est vitium fugere, & sapientia prima,
Stultitiâ caruisse.

posterius, id ponendo quod huic virtuti est proprium. vide quæ dicta ad eundem locum in Institutionibus.

DE ORIGINE IVRIS CIVILIS, ET OMNIVM MAGISTRATVVM, ET successione prudentum.

Habes non pauca huc pertinentia apud Gellium XVII. 21.

L. Necessarium.

Initio ciuitatis nostræ populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit] Notant veteres, & Iosephus aduersus Appionem II. ipsam vocem νόμου nusquam esse apud Homerum.

Omniaque manu à regibus gubernabantur] Iustinus initio historiæ: *Populus nullis legibus tenebatur: arbitria Principum pro legibus erant.* Tacitus annalium III. *Nobis Romulus vt libitum imperitauerat.*

Ad populum tulit] Sic apud Euripidem Supplicibus de bello Thebanis inferendo ad populum Atheniensem fert Theseus: & pleraque regna illis temporibus erant μετ᾽ εὐδοξίας πλήθους, cum bona voluntate populi: atque id Romæ obtinuisse notauit & Halicarnassensis & Seneca epistola CVIII.

Quarum ferendarum auctorem fuisse decemuiris Hermodorum quendam Ephesium, exsulantem in Italia, quidam retulerunt] Strabo de eo libro XIV. δοκεῖ δ' οὗτος ὁ ἀνὴρ νόμους τινὰς Ῥωμαίοις συγγράψαι. *videtur hic vir leges quasdam scripsisse Romanis.* Hic est Hermodorus, quem ideo à se expulerant Ephesij, quod dicerent: *Nemo inter nos vnus excellat:* (ὀνηΐστος ἔστω) *sed si quis exstiterit alio loco, & apud alios sit.* narrat Cicero Tusculanarum quinto. Sed & in Heraclito Diogenes Laërtius, additque dixisse Heraclitum, dignos esse ob id dictum Ephesios, qui omnes puberes interirent, impuberes verò in alias terras deportarentur.

Censores constituti sunt] Apud Scholiasten Iuuenalis: *Censor, iudex morum.* Ciceroni censor præfectus moribus, & magister veteris disciplinæ & seueritatis.

Tribunos sibi in monte Sacro creauit] Præter historicos vide Asconium ad orationem pro Cornelio.

Qui essent plebei magistratus] Custodes libertatis, vt ait, Scholiastes Iuuenalis. Plusne nocuerint, an profuerint reipublicæ, vide disputationem in partem vtranque apud Ciceronem, tertio de legibus.

Et triumviri capitales] Ad quos alludens Plautus scena prima Amphitruonis:

Quid faciam nunc si tresviri me in carcerem compegerint?

& Cicero ad Trebatium: *Treuiros vites censeo, audio capitales esse: mallem auro, ære, argento essent:* Scholiastes Horatij ad illud:

Sectus flagellis hic triumviralibus.

Triumuiri capitales erant, qui verberabant, & necabant à consulibus damnatos. Meminit & Cicero oratore.

Et

Et quia magiſtratibus veſpertinis temporibus in publicum eſſe inconueniens erat] Ne pernoctarent in roſtris, vt loquitur ſcriptor de cauſis corruptæ eloquentiæ. Solis enim occaſus ſuprema tempeſtas erat in iudiciis: Gellius XVII. 2. & Cenſorinus. Sic & Senatuſconſultum poſt occaſum ſolis factum ratum fuiſſe negat Varro apud Gellium XIV. 7. addit Seneca de tranquillitate animi 15. nouam relationem poſt horam decimam in Senatu fieri vetitam. In accuſatione Flaminij apud Senecam patrem: *à prætore lege actum eſt ad lucernam.* Seneca filius de ira libro III. 18. *Quid tam inauditum quàm nocturnum ſupplicium?*

Ita decem & octo prætores in ciuitate ius dicunt] Addidit prætores tutelares M. Antoninus philoſophus.

Poſtea verò Latinarum feriarum cauſa introductus eſt] Nempe quia conſules feriarum Latinarum cauſa in monte Albano aberant, ideo præfectus vrbi creabatur, qui eorum vicem ſuppleret. Vide Nicolaum Damaſcenum in vita Auguſti, & Tacitum annalium VI. qui & annalium IV Druſum narrat hoc functum munere. adde Gellium XIV. 8. Hinc interpretare illud Lucani:

Puluere vix tecta poterunt monſtrare ruina
Albanoſque Lares, Laurentinoſque Penates,
Rus vacuum, quod non habitat, niſi nocte coacta
Inuitus, queſtuſque Numam iuſſiſſe Senator.

Eiuſdem eſt:

oſtendens confectas flamma Latinas.

Ferias ſcilicet: & alibi:

Vidit flammifera confectas nocte Latinas.

Quo facilius conſuli poſſet] Promere iura, ait Hora-

tius, quod Scholiastes exponit respondere de iure. Præscribebatur foribus, licet consulere. Cicero pro Muræna: quo alludens Tibullus:

me, qui spernentur, amantes
Consultent. cunctis ianua nostra patet.

Tripertita] Si rectè aduertas, pleraque iurisconsulti nostri in tria diuisêre, quod is numerus aliquid diuini habere crederetur. alioqui, si quis accuratam sectionem instituere volet, facile genus quodque in duo secabit, & horum alterum rursum in duo. Sic ius est natura aut positione. positione gentium aut ciuile. ius est publicum aut priuatum: publicum in sacris, in profanis. præcepta iuris aut ad iustitiam spectant generalem aut specialem: ad specialem vetando, iubendo. pertinet ius ad personas, aut ea quæ extra personam sunt: extra personam sunt res & actiones. personæ sunt liberæ aut seruiles. liberæ ingenuæ aut libertinæ: & ita de cæteris.

Publius Mucius] Scæuola, iurisconsultus, cuius multa apud Ciceronem mentio, & apud Horatium eiusque Scholiasten.

Aulus Cascelius] Meminit eius Horatius & Scholiastes, qui & iurisperitum & sapientem vocat.

Item Saluius Iulianus] Qui edictum fecit perpetuum ex edictis annalibus, iuris vrbani scientia præstans: imperator haud æquè bonus, quo exemplo Aurelius Victor nos monet, ni ingenium adiuuet, imbecillem esse eruditionem.

DE LEGIBVS, SENATVSCONSVLTIS ET LONGA CONSVETVDINE.

L. 1.

Lex est commune praeceptum] Hæc definitio curtata est ex ea Demosthenis quæ sequitur: Est autem locus is Demosthenis in priore aduersus Aristogitonem. Aristoteli initio Rhetoricorum ad Alexandrum lex definitur, λόγος ὡρισμένος καθ' ὁμολογίαν κοινὴν πόλεως μηνύων πῶς δεῖ πράττειν ἕκαστα. *Sermo constitutus ex communi ciuitatis consensu, indicans quomodo quidque fieri debeat.* Quæ definitio propriè quidem popularem statum respicere videtur: potest tamen & principum constitutionibus aptari, vbi principum potestas ex populi consensu nata est. Chalcidius ad Timæum: *Quid est lex, nisi iussum sciscens honesta, prohibens contraria?* Est inter Orphica hymnus νόμου, id est, legis, sed eo significatu, vt etiam Dei legem, qua hoc vniuersum regitur, comprehendat.

Ἀθανάτων καλέω, καὶ θνητῶν ἁγνὸν ἄνακτα,
οὐράνιον νόμον, ἀστροθέτην, σφραγῖδα δικαίαν,
πόντου τ' εἰναλίου καὶ γῆς φύσεως τὸ βέβαιον,
ἀκλίνη, ἀστασίαστον, ἀεὶ τηροῦντα νόμοισιν,
οἷσιν ἄνωθε φέρων μέγαν οὐρανὸν αὐτὸς ὁδεύει,
καὶ φθόνον οὐ δίκαιον ῥοίζου τρόπον αὐτὸς ἐλαύνει·
ὃς καὶ θνητοῖσιν βιοτῆς τέλος ἐσθλὸν ἐγείρει.
αὐτὸς γὰρ μοῦνος ζώων οἴακα κρατύνει
γνώμαις ὀρθοτάταισι συνών, ἀδιάστροφος αἰεί,
ὠγύγιος, πολύπειρος, ἀβλάπτως πᾶσι συνοικῶν
τοῖς νομίμοις, ἀνόμοις δὲ φέρων κακότητα βαρεῖαν.

L ij

ἀλλὰ μάκαρ πολύτιμε, φερόλβιε, πᾶσι ποθεινὲ
εὐμενὲς ἦτορ ἔχων μνήμην σέο πέμπε φέριστε.
Reginam celebro, ſanctam mortalibus, & Dîs
Cœlicolam legem, aſtriferam, terræque, marique
Impreſſam ſpeciem, naturaï ſolidamen,
Immotam ſine turbelis, ſublimitus orta
Scita, quibus cœli peragres loca celſa, ferentem,
Quæ ſtridore ſuo liuorem pellit iniquum,
Datque homini vitæ felicem imponere finem.
(Namque guberna tenet cunctorum ſola animantum:)
Senſibus in rectis habitantem inflexibilem vim,
Quæ caſta experienſque, bonis innoxia cunctis
Semper adeſt, ſed ad iniuſtos mala plurima portat:
Cunctis cara, ferax opibus, veneranda, vetuſta,
Nos tutare fauens ſemper, memoréſque tui fac.

L. Nam &.

Ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων ἁμαρτημάτων] Ἀκούσια ἁμαρτήματα, hic vocat eas culpas, à quibus abeſt dolus, de qualibus eſt lex Aquilia. Vide quæ diximus ad inſtitutiones de iniuriis.

Ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεύς] Laudat hoc dictum Stoïcorum Origenes contra Celſum quinto, præcipuéque ad naturæ legem id refert.

Κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων] Dion Chryſoſtomus oratione LXXVI. ἔστι δὲ ὁ νόμος τοῦ βίου μὲν ἡγεμὼν, τῶν πόλεων δὲ ἐπιστάτης κοινός· τῶν δὲ πραγμάτων κανὼν δίκαιος πρὸς ὃν ἕκαστον ἀπευθύνειν δεῖ τὸν αὐτοῦ τρόπον. εἰ δὲ μὴ σκολιὸς ἔσται, καὶ πονηρός. *Lex vitæ dux eſt: communis ciuitatum magiſtra: rerum recta norma, ad quam quiſque mores ſuos confirmare*

debet: ni id faciat, futurus obliquus & malus.

Γ[ρ]οσακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορδυτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον] Malè quidam libri προσακτικόν. Stobæus ex Stoïcis. τὸν δὲ νόμον σπουδαῖον εἶναί φασι, λόγον ὀρθὸν ὄντα, προσακτικὸν μὲν τῶν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ τῶν οὐ ποιητέον. τοῦ δὲ νόμου ἀστείου ὄντος, καὶ ὁ νόμιμος ἀστεῖος ἂν εἴη. νόμιμον μὲν γὰρ εἶναι ἄνδρα καὶ ἀκολουθητικὸν τῷ νόμῳ καὶ πρακτικὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ προσταττομένων. νομικὸν δὲ τὸν ἐξηγητικὸν τοῦ νόμου· μηδένα δὲ τῶν φαύλων μήτε νόμιμον εἶναι, μήτε νομικόν. *Legem esse virtute præditam, vt quæ sit recta ratio, imperans facienda, non facienda prohibens. Cùm verò lex sit res venusta, etiam legalem hominem venustum esse. Legalem autem esse qui legi obsequatur, & ab ea imperata præstet. at legisperitum legis esse interpretem. Malorum autem neminem, aut legalem esse aut legisperitum.* Philo de præmiis & pœnis: νόμος δὲ οὐδέν ἐστιν ἕτερον, ἢ λόγος προστάττων ἃ χρή, καὶ ἀπαγορεύων ἃ μὴ χρή. *Lex nihil aliud est quàm ratio præcipiens quæ oportet, vetans quæ non oportet.* quæ eadem habes & in Origenis Philocalia. Legem frænum dici notat ad Horatium Scholiastes. Ait Plinius libro XXXVI. de veteribus: *Nullas potius quàm irritas leges esse voluerunt.* rectè admodum: nam & Themistocles dicebat, neque bonum fore poëtam qui præter melos caneret, neque se magistratum bonum, si præter leges iudicaret.

L. Iura constitui.

Vt dixit Theophrastus] Nempe libris de legibus, quarum excerpta habes apud Stobæum.

Ἐπὶ τὸ πλεῖστον] Hoc ipsum notauit & Maimonides Ductore dubitantium III. 35. Aristoteles Nic. VI. 14.

L. Legis virtus.

Legis virtus hæc est imperare, vetare, permittere, punire] Donatus ad Adelphos: *Alia sinunt leges, alia cogunt fieri.*

L. Iura.

Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur] Plutarchus quo loco de fato agit, ídque legi comparat, sic ait: ὁ πολιτικὸς νόμος περί τε ἀριστέως καὶ λειποτάκτου διαλέγεται, καὶ περὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως. ἀλλ' οὐ περὶ τοῦδε ἢ τοῦδε νόμιμόν ἐστιν. ἀλλὰ τὸ μὲν καθόλου προηγουμένως, τὰ δὲ ὑποπίπτοντα τούτων ἑπομένως. καὶ γὰρ τὸ τιμῆσαι τόνδε τὸν ἠριστευκότα, καὶ τὸ κολάσαι τόνδε τὸν λειποτακτήσαντα, νόμιμον ἂν φήσαιμεν, ὡς δυνάμει καὶ περὶ τούτων διατεταγμένον τοῦ νόμου, ὃν τρόπον ὁ ἰατρικὸς, καὶ ὁ γυμναστικὸς, ὡς εἰπεῖν, νόμος δυνάμει τὰ καθ' ἕκαστα τοῖς ὅλοις συμπεριλαμβάνει. *Lex ciuilis de viro forti & de aciei desertore loquitur, parique modo de cæteris: non autem de hoc aut illo aliquod ius est, sed primarium est id quod est generale: quæ sub id cadunt per consequentiam veniunt. nam & hunc qui fortiter fecit honore, & hunc qui aciem deseruit pœnis affici ius esse dicimus, quia scilicet vi ac potentia de hoc quoque lex egit: quomodo & medica & palæstrica lex, si ita loqui liceat, potentia quadam res singulas in vniuersis comprehendit:* optimè, & pari modo fatum explicat Hierocles & Chalcidius.

L. Neque leges.

Neque leges, neque senatusconsulta ita scribi possunt, vt omnes casus, qui quandoque inciderint, comprehendantur] Causa: ὅτι περὶ ἐνίων ἀδύνατον θέσθαι νόμον, ὥστε ψηφίσμα-

τις δεῖ· τοῦ γὰρ ἀορίστου ἀόριστος καὶ ὁ κανών· de quibusdam ferri lex non potest : sed decreto opus : nam infiniti regula infinita. Materia infinita est de qua agit lex. Arist. Nic. v. 14. & non nimis subtiliter ferendas leges notat Strabo de Thuriis, libro v. Cato apud Liuium libro xxxiv. *Nulla lex satis commoda omnibus est. id modò quæritur, si maiori parti, & in summam prodest.*

L. Et ideo.

Aut interpretatione] Vt L. si quis, §. quod si, D. de iurisdictione. id κατὰ συλλογισμὸν vocant Rhetores. qua de re diximus libro ii. de iure Belli ac Pacis, xvi. 20. Ex scripto ad id quod scriptum non est, dicit Quintilianus.

L. Non possunt.

Ad similia procedere] Frequens id interpretibus legis Hebrææ. Exempla vide in Baba Kamma i. i. & vi. i.

L. Scire.

Scire leges non hoc est verba tenere, sed vim ac potestatem] Simile illud Cassiodori: *Legem facere non est verba legis exterius sequi, sed mentem & intentionem legis obedienter implere.* Hieronymus ad Galatas i. *Ne putemus in verbis scripturarum esse Euangelium, sed in sensu: non in superficie, sed in medulla: non in sermonum foliis, sed in codice rationis.*

L. Non omnium.

Non omnium quæ à maioribus constituta sunt, ratio reddi

poteſt] Cicero de natura deorum III. *A te enim philoſopho rationem accipere debeo. maioribus autem noſtris, etiam nulla ratione reddita, credere.* Habet idem Plutarchus de ſera numinis vindicta. Hieronymus dialogo II. contra Pelagianos: *Neque enim in lege ratio quæritur, ſed auctoritas.*

L. Inciuile eſt.

Inciuile eſt niſi lege tota perſpecta, vna aliqua particula eius propoſita iudicare vel reſpondere] Hilarius libro IX. de Trinitate: *Dictorum intelligentia aut ex propoſitis, aut ex conſequentibus exſpectatur.* Hieronymus ad XXI. Matthæi: *Prudentem ſemper admoneo lectorem vt non ſuperſtitioſis acquieſcat interpretationibus, & quæ commaticè pro fingentium dicuntur arbitrio: ſed conſideret priora, media & ſequentia, & nectat ſibi vniuerſa, quæ ſcripta ſunt.* Eulogius Patriarcha Alexandrinus: μὴ δεῖν ἐκ μέρους τὰ συγγράμματα κρίνειν, μηδ' ἀποσπάσματα τινὰ λαμβάνοντας διὰ τούτων τὴν ὅλην τοῦ γράφοντος ἐνσυκοφαντεῖν διάνοιαν. *Non oportet ex particulis dijudicare ſcripta, neque fragmentis quibuſdam decerptis, ex illis totum ſcriptoris calumniari propoſitum.* Euſtathius Antiochenus: δεῖ δὲ φιλαλήθεις τοὺς ἐννόμους ἀγωνιστὰς, πάντα περιλαβόντας ἀπαραλείπτως, ἀλλὰ μὴ πρὸς ἀπάτην, μέρος μὲν, ἀποσιωπᾶν, μέρος δὲ ἀποσπῶντας, προφέρειν. *Oportet eos qui veri amantes legitimè certare cupiunt, omnia proferre conſequenter, non per dolum partem ſilentio premere, partem abruptam producere.* Baſilius: οὐ νεώτερον τοῦτο τῆς δοκήσεως τὸ ἀσέβημα, ἀλλὰ πάλαι ἀπὸ τοῦ ματαιόφρονος ἀρξάμενον Οὐαλεντίνου· ὃς ὀλίγας τοῦ Ἀποστόλου λέξεις ἀποσπαράξας, τὸ δυσσεβὲς ἑαυτοῦ κατεσκεύασε πλάσμα· ὥστε τῶν αἱρετικῶν ἐστιν ἀπόνοια

ἀπόνοια μέρος τι παραλαβόντα τῆς γραφῆς, καὶ τοῦτο παραχαράσσοντα, δι᾽ αὐτοῦ τε συκοφαντεῖν τὰ λοιπά, καὶ διὰ τῆς τῶν ἱερῶν λογίων συκοφαντίας καὶ κατατομῆς συνεργεῖν ἑαυτοῖς τὴν ἀσέβειαν. *Non nouum hoc est arrogantiæ facinus, sed iam olim à stulto sapiente venit Valentino, qui paucas Apostoli voces defringens, impium sibimet figmentum cudit. Hæc enim est hæreticorum vecordia, particulam aliquam de Scriptura decerpere, per eamque adulteratam cætera infamare, ac tali mutilatione ac calumnia, contra Scripturas blandiri suæ impietati.* Habet hæc Photius. quibuscum non malè conuenit Tertulliani illud aduersus Praxeam. *Proprium est hoc omnium hæreticorum. nam quia pauca sunt quæ in silua inuenire possunt, pauca aduersus plura defendunt.* Et de Pudicitia: *Solenne hæreticis alicuius capituli ancipitis occasione aduersus exercitum sententiarum instrumenti totius armari.* Paria habet Cyrillus libro VIII. Thesauri, cap. 2. Quintilianus verò libro VII. cap. 17. inter modos scripti interpretandi ponit, cùm in ipsis verbis legis reperimus aliquid, per quod probemus, aliud legumlatorem voluisse.

L. Minimè.

Minimè sunt mutanda quæ interpretationem semper certam habuerunt] Nam & Aristoteles Politicorum II. 8. negat ob quasuis vtilitates mutandam legem: οὐ γὰρ τοσοῦτον ὠφελήσεται κινήσας, ὅσον βλαβήσεται τοῖς ἄρχουσιν ἀπειθεῖν ἐθισθείς. *Neque enim mutando tantum quis consequetur boni, quantum nocebit consuetudo non parendi superioribus.* Quem sensum Augustinus his verbis extulit: *Consuetudinis mutatio quantum vtilitate adiuuat, tantum nouitate perturbat.* Augustus verò apud Dionem: τὰ ἐν ταυτῷ

μένοντα, κἂν χείρω ᾖ, συμφορώτερα τῶν ἀεὶ καινοτομουμένων. *Quæ in eodem manent statu, etiamsi peiora sint, magis prosunt, quàm quæ subinde nouantur.* Zaleucus: τῶν δὲ κειμένων νόμων ἐάν τις δοκῇ μὴ καλῶς κεῖσθαι, μετατιθέμενον ἐπὶ τὸ βέλτιον. μενόντων δὲ πάντας πειθαρχεῖν. ὑπ' ἀνθρώπων ἡττᾶσθαι τοὺς κειμένους νόμους, οὐ καλὸν, οὐδὲ συμφέρον. ὑπὸ δὲ νόμου βελτίονος ὡς ἡττώμενον κατακρατεῖσθαι, καὶ καλὸν καὶ συμφέρον. *Legum quæ in vsu sunt, si qua non videatur recta esse, liceat eam mutare in melius. Sed dum manet lex, omnes ei obediant. Nam ab hominibus vinci leges neque bonum, neque vtile est: at legi meliori eas velut victas cedere, & bonum est, & vtile.* Ideo idem Zaleucus, vt leges muniret mutandi difficultate, constituisse dicitur, vt suasor abrogationis loqueretur ad populum collo in laqueum inserto, strangulandus nisi persuasisset. Apuleius: *Nemo sponte capessat noua, nisi quem pœnituit priorum.*

L. Contra legem.

In fraudem verò qui saluis verbis legis sententiam eius circumuenit] Id καταστοφισμὸν vocat Cyrus de differentia status controuersiæ. circumscriptionem vocant declamatores. Quintilianus pater controuersia CCCXLIII. *Neque enim vnquam decurritur ad hanc legem, nisi cùm rectum ius nequitiâ exclusum est.* Seneca in controuersia matris nothi lectæ pro parte. *Circumscriptores dici solent, qui aliquid abstulerunt. iste nihil reliquit: tu, inquit, voluisti pauper esse. Cur igitur queror, si egestate delector? Obiici, inquit, non potest quod lege factum est. imò nihil nisi quod lege factum est. Nam si quid aliter factum est, lege irritum est. Circumscriptio semper crimen sub specie legis inuoluit. Quod*

apparet in illo, legitimum est; quod latet, insidiosum. Semper circumscriptio per ius ad iniuriam venit. Sic fraudem legi à se latæ, ne quis plus quingenta agri iugera possideret, fecit C. Licinius Stolo, partem dando filio quem ob id emancipauerat. Liuius VII. Valerius Maximus VIII. 7. Plinius historiæ naturalis libro XVIII. vbi Plinius ait eum substituta filij persona amplius possedisse. Sic fraudes & artes fictarum adoptionum habes apud Tacitum ann. XV. apud Scholiasten Iuuenalis, vbi mulieres vetitæ erant capere, mariti fideicommisso grauati. Sic Clerici per fideicommissa illudebant legibus, quæ testamento quicquam relinqui Clericis vetabant. Hieronymus ad Nepotianum. Sic fraudes aduersus ius προτιμήσεως multas habes in Manuelis Comneni Nouellis.

L. Fraus enim.

Ῥητὸν ἀπὸ διανοίας] Voces sunt sumtæ de Rhetoribus Græcis.

L. Princeps.

Princeps legibus solutus est] Seruius ad XI. Æneïdos: *Vnde Imperatores & virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in ciuitate habent sepulchra.* Harmenopulus hanc sententiam interpretatur de legibus pœnam irrogantibus. Ambrosius Apologia Dauidis: *Rex vtique erat: nullis ipse legibus tenebatur, quia liberi sunt reges à vinculo delictorum. Neque enim vllis ad pœnam vocantur legibus, tuti imperij potestate.* Gregorius Turonensis ad Chilpericum: *Si quis de nobis, ô Rex, iustitiæ tramites transcendere voluerit, à te corripi potest. Si verò tu excesseris, quis te corripiet?*

Loquimur enim tibi, sed si volueris, audis. si nolueris, quis te damnabit, nisi is qui se pronuntiauit esse iustitiam? Otto Frisingensis in epistola ad Fredericum: *Soli reges, vtpote constituti supra leges, diuino examini reseruati, sæculi legibus non cohibentur. vnde & illud tam regis quàm Prophetæ: Tibi soli peccaui.*

L. De quibus.

De quibus causis scriptis legibus non vtimur, id custodiri oportet, quod moribus & consuetudine inductum est] Tertullianus de corona: *Consuetudo autem etiam in ciuilibus rebus pro lege suscipitur, cùm deficit lex.* Vide de consuetudinis auctoritate Dionem Chrysostomum.

L. Imò.

Immò magnæ auctoritatis hoc ius habetur] Itaque Solon Athenienses in decennium tantùm adstrinxit, vt suis legibus vterentur, ratus vim consuetudinis in posterum satis futuram. Herodotus 1.

L. Nam Imperator.

In ambiguitatibus quæ ex legibus proficiscuntur] Quæ legum ænigmata vocat Iuuenalis. quæstiones obscuras ad eum Scholiastes.

L. Ergo.

Ergo omne ius aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmauit consuetudo] Ex Menandro:

τρία γάρ ἐστι, Δάμιππε,
δι' ὧν ἅπαντα κρίνετ' ἢ κατὰ τοὺς νόμους,

ἢ δὶς αἰάζχαις; ἢ τρίτον γ᾽ ἔθῃ τινι.

tria sunt. queîs, Here,
Dijudicantur cuncta, legum regulis;
Necessitatis, atque consuetudinis.

Malè vulgò γῆ, pro κεῖνται. Sic Donatus ad Andriam: *Tribus viuitur modis, natura, consuetudine, & ratione.*

DE CONSTITVTIONIBVS PRINCIPVM.

L. I.

Quod Principi placuit, legis habet vigorem] Guntherus Ligurini VIII.

pro lege voluntas
Principis esse solet. quicquid decreuerit ille
Esse ratum mos est, & legis habere vigorem.

Planè ex his quadam sunt personales] Huic disputationi præcidendæ adjiciebatur in præmiis dandis: *illi liberísque eius.* Seruius ad IX. Æneïdos.

L. Αἱ μεταγενέστεραι.

Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσι] Meritò. Rectè enim Solon νόμους dixit esse μεταχινητοὺς, leges mutabiles. Plutarchus: *ἔν τε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔν τε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις, κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα πρώτων. Tam in decretis, quàm in legibus, contractibus quoque & sponsionibus, quæ posteriora sunt, habentur firmiora & validiora prioribus.* Tertullianus exhortatione castitatis: *Puto autem etiam in humanas constitutiones, posteriora pristinis præualere.* Idem Apolegetico: *Veterem & squallentem siluam legum nouis principalium rescriptorum*

& edictorum securibus truncatis & cæditis. Et de Baptismo: *In omnibus posteriora concludunt, & sequentia antecedentibus præualent.*

DE STATV HOMINVM.

L. Septimo.

Septimo mense nasci perfectum partum iam receptum est, propter auctoritatem doctissimi viri Hippocratis] Vide Gellium III. 16. Macrobium I. Saturnal. 6.

L. In orbe.

In orbe Romano qui sunt, ex constitutione Imperatoris Antonini ciues Romani effecti sunt] Adriano id tribuit Chrysostomus in Acta: ἀπὸ Ἀδριανοῦ φασι πάντας εἶναι Ῥωμαίους. τὸ δὲ παλαιὸν οὐχ οὕτως ἦν. *Aiunt Adriani beneficio omnes factos Romanos. olim verò non sic erat.* Sed pro Vlpiano est Aurelius Victor: is enim in M. Antonini philosophi vita: *data cunctis promiscuè ciuitas Romana.* At Caracallæ id tribuit Dion Cocceianus. Fieri potest vt modò arctius, modò laxius intellectum sit ius ciuitatis. per quos autem gradus huc ventum sit, videbis apud Tacitum, in oratione Claudij Cæsaris, Annalium XI.

L. Lex naturæ.

Lex naturæ hæc est, vt qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur] Quia scilicet Romani, & multæ aliæ gentes volebant nullam esse rationem cognoscendi partus, nisi per nuptias. & sic naturæ vocem sæpè per abusionem sumi notauimus libro II. de iure

Belli ac Pacis XII. 26. Græci & Romani in omni partu ſeruili hoc ſeruabant. at non & gentes aliæ, vt notauimus eodem libro V. 29.

DE HIS QVI SVI VEL ALIENI IVRIS SVNT.

L. Si dominus.

Si dominus in ſeruos ſæuierit] Id & Hebræis legibus mulctabatur: Baba Kamma VIII. 3.

Vel ad impudicitiam, turpémque violationem compellat] Hoc Chriſtianè addidit Tribonianus. Nam ſub paganis Principibus in ſeruo id neceſſitas vocabatur, vt eſt in Senecæ controuerſiis: & apud Horatium:

ſi ancillula præſto
Sit, vel verna puer.

L. Item.

Quod ius proprium ciuium Romanorum] Itaque actio παρανοίας, ſiue dementiæ liberis in parentes Romano iure non dabatur: Græco dabatur. Ariſtophanes Nubibus. Plato libro XI. Quint. VII. 5.

DE ADOPTIONIBVS, ET EMANCIPATIONIBVS, ET ALIIS MODIS, quibus poteſtas ſoluitur.

Qui à gente ad gentem, vel à familia ad familiam tranſit, priùs ſe abdicare debet de priore. Seruius in chartis Fuldenſibus ad II. Æneïdos. retinebant non

nomen prioris familiæ, sed vestigium nominis: vtpote pro Æmiliis dicebantur Æmiliani, pro Octauiis Octauiani. Meliores solere adoptari quàm gigni liberos, Demosthenes dixit in fragmentis: Galba apud Tacitum, Plinius in Panegyrico. Sunt tamen & in alteram partem dicta. Euripides Melanippe.

ἴστω δ' ἄφρων ὢν ὅστις ἄτεκνος ὢν τὸ πρὶν
παῖδας θυραίους εἰς δόμους ἐκτήσατο,
τὴν μοῖραν εἰς τὸ μὴ χρεὼν παραστρέφων.
ᾧ γὰρ θεοὶ διδῶσι μὴ φῦναι τέκνα,
οὐ χρὴ 'γκαλεῖν πρὸς τὸ θεῖον, ἀλλ' ἐᾶν.
Amens & excors, prole qui propria carens
Aliena domui pignora adsciscit suæ,
Arbitria fati more peruertens malo.
Cui stirps negata numine est cælestium,
Tolerare debet, non deos incessere.

Idem Erechtheo:

κτῆσιν δὲ παίδων ποῦ κράτος; τὰ φύντα γὰρ
κρέασσω νομίζειν τῶν δοκησοδύτων χρεών,
Stirpi insitiuæ nulla vis: præstantius
Satu datum, quàm lege mentitum genus.

DE DIVISIONE RERVM ET QVALITATE.

L. Nemo igitur.

Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur] Seruius ad illud in prima Æneïde: *Hospitio prohibemur arenæ. vt alibi: littúsque rogamus: occupantis enim est possessio littoris, vnde ostenduntur crudeles, qui etiam à communibus prohibeant.*

L. In

L. In tantùm.

Sacræ autem res sunt hæ, quæ publicè consecratæ sunt, non priuatæ] Vide quæ de hac re ad Institutiones dicta.

Semel autem æde sacra facta, etiam diruto ædificio locus sacer manet] *Nam si facta ædes esset, licet collapsa sit, religio eius occupauit solum.* Trajanus epistola 76.

Religiosum autem locum vnusquisque sua voluntate facit] Ita vt & reliquias transferre liceat, quod tamen Romæ consulto collegio Pontificum, in prouinciis præside, fieri solebat. Trajanus epistola 74.

Cenotaphium quoque] Latinè honorarium tumulum dixit Suetonius.

Sicut testis in ea re est Virgilius] Libro III. illo loco:

Solennes tum fortè dapes, & tristia dona
Ante vrbem in luco falsi Simoentis ad vndam
Libabat cineri Andromache, manésque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrymis, sacrauerat aras.

vbi Seruius. *ad tumulum, id est, κενοτάφιον.* Multa sunt exempla κενοταφίων in Anthologia. meminêre & Dionysius Halicarnassensis libro I. & Lampridius Seuero: & Dion Cocceianus in fragmenta de Caracalla.

L. Sanctum.

Sunt autem sagmina quædam herbæ, quas legati populi Romani ferre solent] Verbenæ dictæ aliter. Plinius XXII. Festus. Origo ex Græco σάγισμα, pro ἅγισμα, vnde sagmen: vt ex ἄγημα agmen.

Quæ vocantur cerycia] De quibus diximus libro III. de iure Belli ac Pacis, III. 8.

DE SENATORIBVS.

Senatui auctoritatem aliquam fuisse etiam regum tempore notat ad V. Æneïd. Seruius. de Senatorio iure quæstiones egregias habes apud Plinium VIII. epist. 14. Senatores olim quosdam fuisse, quibus in Senatu sententiam dicere non licebat, docet Gellius III. 18. Vide infrà L. vlt. Qui senatum habere, ac senatusconsultum facere potuerint, qui intercedere senatusconsulto; quibus locis, quibus temporibus, quibus modis fierent senatusconsulta, de quibus rebus primùm referretur, quis primus sententiam rogaretur, idem XIV. 7. & 8. & IV. 10. Senatusconsultorum formulam habes infrà de petitione hereditatis, & ad Velleianum, Macedonianum, Trebellianum, habes sex apud Frontinum pertinentia ad aquæductus, duo in epistolis Lælij ad Ciceronem, apud Liuium libris XXVI. & XXXI. apud Macrobium I. Saturn. 11. adde alia quæ congessit Brissonius. Huc pertinet in notis illud: Q. D. E. R. F. P. D. E. R. V. I. C. *Quod de ea re fieri placuit, de ea re vniuersi ita censuerunt.* Solitam in senatu rationem præmitti sententiæ, notat ex Sallustio Seruius ad X. Æneïdos.

DE OFFICIO CONSVLIS.

Veteri reipublica quanta fuerit consularis auctoritas ex historiis, Cicerone, & aliis discimus. notat ex Varrone Gellius XIII. 2. *Consul quod consulere Senatui & populo debet.* Varro Consules & cæteros qui imperium &

lictores habebant habuiſſe ait vocationem: tribunos plebis, & alios qui viatorem habebant, prehenſionem: quæſtores & alios, qui nec lictorem, nec viatorem haberent, neutrum. Manſit adhuc aliqua ſpecies auctoritatis penes conſules ad Trajanum vſque, vt ex Plinio diſcimus. Tempore M. Antonini philoſophi appellatum à Conſulibus. Poſt id hæc auctoritas magis magiſque exoleuit, manſerúntque eis ſimulacra honorum in ludis exhibendis, & manumiſſionibus, vt hoc titulo diſcimus, & ex Claudiano quarto & ſexto conſulatu Honorij & conſulatu Manlij.

DE OFFICIO PRÆFECTI PRÆTORIO.

Prætor olim dictus qui præiret exercitu. ita Varro. hinc naues prætoriæ: hinc prætorium, & prætorianus miles. iis qui præerat, dictus Præfectus Prætorio. Erant autem & Præfectus Prætorio, & Præfectus vrbis, & Quæſtor, illuſtres, vt ex libris & inſcriptionibus apparet.

L. I.

Appellandi facultas interdicta eſt] Sic Mithridates Eupater Metrodorum Scepſium iudiciis impoſuit, ea cum poteſtate, vt ab ipſo ad Regem appellatio non eſſet. teſtantur id Appianus & Diodorus Siculus.

DE OFFICIO PRÆFECTI VRBI.

Vide quæ ſuprà, titulo de origine iuris dicta. Hunc villicum dixit Iuuenalis, nimirum quia ſub Nerone ita iacuit vrbis præfectura, quaſi vrbs ipſa iam tum eſſet villa Principis. Scholiaſtes ad Iuuenalem. Diſcimus Floriani tempore ſenatum recuperata poteſtate voluiſ-

se ab omnibus potestatibus ad præfectum vrbis prouocari. Sed non mansit is mos, redactaque eius iurisdictio ad centesimum milliare. Ab ipso autem appellabatur Imperator, vide Ammianum xxviii. Iudicabat præfectus vrbis etiam de Senatoribus. Symmachus ii. 75. L. actor. Cod. Theod. de iurisdictione, & L. Quia, de maleficis. Cassiodorus vi. 4. Rutilius Gallicus hoc functus munere, custos vrbis dicitur Iuuenali. de quo Gallico Papinius,

Quem penes est trepidæ miltis custodia Romæ.

ibidem dicitur, proxima ceruix ponderis immensi: ostenditúrque curam habuisse & municipiorum, & coloniarum, quas vrbes togatas vocat poëta.

DE OFFICIO PRÆTORVM.

Prætor, præfectus vigilum, præsides spectabiles erant. patet ex inscriptionibus.

Barbarius Philippus] Est hæc historia & apud Suidam in voce βαρβάριος.

Et verum puto, nihil eorum reprobari] Sic Aristoteles Politicorum iii. 2. defendit etiam non iustè ciuem factum, ciuem dici. Et presbyteri facti ab Episcopo, qui ritè factus Episcopus putabatur etiamsi postea vitio factus Episcopus cognoscatur, presbyteri manent. vide Balsamonem ad synodum Sardicensem.

Cùm etiam potuit populus Romanus seruo decernere hanc libertatem] Et eum liberum facere ex vi dominij eminentis. Sic Athieniensium decretum recitat Dion Chrysostomus sermone xv. de libertate donandis seruis ob militiam. Et Aristoteles dicto loco commemo-

rat à Clisthene post tyrannos eiectos etiam seruos adscriptos tribubus. Sic Vindicium populus Romanus Bruto consule fecit liberum, Liuius II.

DE OFFICIO QVÆSTORIS.

Longè aliud libera republica, aliud sub Cæsaribus hoc munus. Libera republica quæstor à quærendo, qui conquireret pecunias publicas. Varro. Quæstores ærarium curabant, eiusque pecunias expensas & acceptas, in tabulas publicas referre consueuerant. Asconius. Ea cura postea ad præfectum ærario translata. Gellius XII. 23. Quæstor sub Cæsaribus precum auditor, legum conditor Symmacho I. 17. Armarium legum Cassiodoro VI. 5. vox legum VIII. 13. Corippo:

procerum deus, arbiter orbis,
Principis auspicio, leges & iura gubernans,
Iustitiæ vindex, inopum pater, omnia curans
Iudiciis releuare piis.

Institutio est à Constantino Magno, vt tradit Zosimus V. Codicilli apud Cassiodorum VI. Descriptionem huius officij luculentam habes apud Cassiodorum VIII. 7. 8.

L. 1.

Triumviri praerant] De quibus dictum ad titulum de origine iuris.

Erat autem familia publica circa portam] Indici solita per castra auersa. Vide inscriptiones Gruteri p. 248. 358. 411.

Cum hamis & dolabris] Et cum siphonibus: Plinius X. 42. cum hamis & aqua: Scholiastes Iuuenalis, qui & cohortem eius Sparteolos vocatos dicit.

DE OFFICIO PROCONSVLIS ET LEGATI.

L. Omnes.

Omnes Proconsules statim quum vrbem egressi fuerint, habent iurisdictionem, sed non contentiosam, sed voluntariam, vt ecce manumitti apud eos possunt tam liberi quàm serui] Manumissione nempe illa pleniore, quæ ciues Romanos facit. Plinius VII. epist. 16. de Calestrio Tyrone, qui Proconsul prouinciam Bæticam petiturus, per Ticinum transibat, ad Fabatum prosocerum suum scribens, qui non longè à Ticino agebat: *Spero, imò confido, facile me impetraturum, vt ex itinere deflectat ad te, si voles vindicta liberari, quos proximè inter amicos manumisisti.*

L. Obseruare.

Proficisci autem proconsulem melius quidem est sine vxore, sed & cum vxore potest] Egregiæ hac de re in partem vtranque dissertationes apud Tacitum Annalium III. Est hæc lex desumpta ex libris Vlpiani de officio proconsulis, quos sæpè citatos inuenies in Glossario, quod primus edidit Henricus Stephanus.

Vt si quid vxores eorum, qui ad officia proficiscuntur, deliquerint, ab ipsis ratio & vindicta exigatur] Iuuenalis Saty. VIII.

Si tibi sancta cohors comitum, si nemo tribunal
Vendit acersecomes, si nullum in conjuge crimen,
Nec per conuentus, & cuncta per oppida curuis
Vnguibus ire parat nummos raptura Celano,
Tunc licet à Pico numeres genus.

vbi Scholiastes: *Si nemo seruorum tuorum actus tuos vendit: si ephebus intonsus non est, pro quo sententia distrahatur, si vxor tua te administrante nihil rapit: denique si vir es bonus, patiar vt, falso licet, ex quouis genere nobili tibi fingas originem, vel à Pico, qui Fauni pater fuit.* Cicero ad Q. fratrem: *Quos verò aut ex domesticis conuictionibus, aut ex necessariis apparitoribus, tecum esse voluisti, qui quasi ex cohorte pratoris appellari solent, horum non modò facta, sed etiam dicta omnia nobis præstanda sunt.*

Obseruare oportet, vt per eam partem prouinciam ingrediatur, per quam ingredi moris est, & quas Græcia ἐπιδημίας vocat, siue κατάπλουν: obseruare in quam primùm ciuitatem veniat vel applicet. Magni enim facient prouinciales seruari consuetudinem istam, & huiusmodi prærogatiuas.] Plinius VIII. epist. 24. *Reuerere gloriam veterem, & hanc ipsam senectutem, quæ in homine venerabilis, in vrbibus sacra est. sit apud te honor antiquitati.* vide & cætera ibi egregia.

L. Nec quicquam.

Circa aduocatos patientem esse proconsulem oportet] Plinius VI. epist. 2. *Equidem quoties iudico, quod vel sæpius facio quàm dico, quantum quis plurimum postulat aquæ, do. etenim temerarium existimo diuinare quàm spatiosa sit causa inaudita, tempúsque negotio finire, cuius modum ignores, præsertim cùm primum religioni suæ iudex patientiam debeat, quæ pars magna iustitiæ est.* Cicero in epistolis ad fratrem, quam sæpè legant & relegant censeo, qui in prouincias mittuntur, Octauium laudans: *quoties quisque voluit dixit, & quamdiu voluit.* Plinius Panegyrico: *finem sermoni, suus cuique pudor, non tua superbia fecit.*

Sed cum ingenio, ne contemtibilis videatur] Ne ei eueniat quod Claudio Imperatori, qui ita euiluit, vt passim, ac propalam contemtui esset, adeo causidicis patientia eius solitis abuti, vt descendentem è tribunali, non solum voce reuocarent, sed & lacinia togæ retenta, interdum pede apprehenso, retinerent. Hæc de eo Suetonius, qui & alia addit. Confer L. obseruandum, D. de officio præsidis.

Scilicet vt omnium desideria audiantur, ne fortè dum honori postulantium datur, vel improbitati ceditur, mediocres desideria sua non proferant] Cicero: *Adiungenda est facilitas in audiendo.* & post: *Facillimos esse aditus ad te: patêre aures tuas querelis omnium: nullius inopiam ac solitudinem, non modò nullo populari accessu ac tribunali, sed ne domo quidem tua, & cubiculo esse exclusam.*

L. Proconsules.

Proconsules non amplius quàm sex fascibus vtuntur] Sunt ἑξαπέλεκεις, vt Polybius loquitur.

L. Proconsul.

Proconsul portam Romæ ingressus deponit imperium] Cicero epist. ad famil. 1. 9. *Se, quoniam ex Senatusconsulto prouinciam haberet, lege Cornelia imperium habiturum, quoad in vrbem introiisset.* Appianus Ciuilium 1. de Metello Pio. ἀνθύπατος ἔτι ὤν· ἔστι γὰρ εἶναι τοῖς αἱρεθεῖσιν ἕως ἐπανέλθοιεν ἐς Ῥώμην. *Cùm Proconsul esset, manent enim proconsules, donec Romam redierint.*

DE

DE OFFICIO PRÆFECTI AVGVSTALIS.

Eum regis loco fuiſſe dicit Strabo, & Tacitus Hiſtoriarum I. Equeſtres qui Ægypto præſiderent, dixit idem Tacitus annalium XII. additque apud eos lege actum, ac decreta eorum perinde haberi, ac ſi magiſtratus Romani conſtituiſſent. Cauſas cur equitibus Romanis, non autem ſenatoribus, permiſſa ea prouincia, refert Tacitus hiſtoriarum libro. Meminit & Palladius in vita Chryſoſtomi.

DE OFFICIO PRÆSIDIS.

Deſcriptionem huius officij habes apud Caſſiodorum VII. 2. Adde Iuuenalem Satyra VIII. & ibi Scholiaſten.

L. Illicitas.

Ex fide eorum qui probabuntur] Sæpe enim,
τό τοι νομισθὲν τῆς ἀληθείας κρατεῖ.
Vim veritatis vincit id quod creditur.

L. Ex omnibus.

Correctorum] Sic dicebantur qui Lucaniam & Brutios regebant: Victor in Aureliano. Caſſiodorus III. 47. & qui Thuſciam: Ammianus teſtis.

L. Sed licet.

Non tamen ſpectandum eſt] Puto ſcriptum fuiſſe: *non tam tamen ſpectandum eſt.* ſed excidiſſe literas tres, quod eædem vocis ſequentis initium faciant. Frequens id in Pandectis Florentinis.

L. Congruit bono.

Sacrilegos, latrones, plagiarios, fures conquirere debet] Cicero dictâ epistolâ ad fratrem. *Sublata Mysiæ latrocinia, cædes multis locis repressas, pacem tota prouincia constitutam. Neque solùm illa itinerum atque agrorum, sed multo etiam plura & maiora oppidorum, & furta, & latrocinia esse depulsa.* vide suprà L. 1. §. quies. de officio Præfecti vrbi. Bonus iudex κυβερνήτου τρόπον ἀγαθοῦ τοὺς χειμῶνας τῶν πραγμάτων ἐξευδιάζει, ἕνεκα σωτηρίας καὶ ἀσφαλείας τῶν οἰκεῖα ἐπιτετραφότων αὐτῷ. *More boni gubernatoris sedat tempestates in rebus ortas, idque ad salutem & quietem eorum, qui res suas ipsi permisêre.* Philo libello περὶ δικαστοῦ, vbi & alia sunt huius argumenti egregia.

L. Obseruandum.

Ne præsides prouinciarum in vlteriorem familiaritatem prouinciales admittant] Cicero dictâ epistolâ: *In prouincia verò ipsa, si quem nactus es qui familiaritatem tuam penitus intrauit, qui nobis antè fuerit ignotus, huic quantum credendum sit, vide: non quia non possint multi esse prouinciales viri boni: sed hæc sperare licet, iudicare periculosum est.* Et postea: *Sin autem id non perspicis, nullum erit genus in familiaritate cauendum magis, propterea quod & omnes vias pecuniæ norunt, & omnia pecuniæ causa faciunt: & quicum victuri sunt, eius existimationi consulere non curant.* Est egregia Libanij oratio, qua ingressus illos ad iudices, eorum qui negotia non habent, vetari vult.

Sed & in cognoscendo, neque excandescere aduersus eos quos malos putat, neque precibus calamitosorum illacrimari oportet.

id enim non est constantis, & recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit] Debet enim iudex esse semper constans, legúmque similis. Cato dicebat, τὸν ἄρχοντα ἢ κριτὴν δεῖν, μήτε ὑπὲρ τῶν δικαίων λιπαρεῖσθαι μηδὲ ὑπὲρ τῶν ἀδίκων ἐκλιπαρεῖσθαι· Eum qui magistratus sit, aut iudex, neque pati debere, vt oretur pro rebus iustis, neque pro malis hominibus deprecationes admittere. Seneca verò de Clementia 1. 7. *Regi vociferatio quoque, verborúmque intemperantia non ex maiestate est.* Dixerat antè cap. 5. *Magni animi proprium est, placidum esse tranquillúmque.* Cicero ad fratrem: *Sed te illud admoneo, vt si hoc planè vitare non potes, quod antè occupatur animus ab iracundia, quàm prouidere ratio potuit, ne occuparetur, te ante compares, quotidiéque meditere, resistendum esse iracundiæ: cúmque ea maximè animum moueat, tunc tibi esse diligentissimè linguam continendam, quæ quidem mihi virtus, non interdum minor videtur, quàm omnino non irasci. Nam illud non solùm est grauitatis, sed nonnunquam etiam lentitudinis. Moderari verò & animo & orationi cùm sis iratus, aut etiam tacere, & tenere in sua potestate motum animi, & dolorem, etsi non est perfectæ sapientiæ, tamen est non mediocris ingenij.* Iuuenalis dictâ Satyrâ VIII.

> *Exspectata diu tandem prouincia, cùm te*
> *Rectorem accipiet, pone iræ fræna, modúmque,*
> *Pone & auaritiæ: miserere inopum sociorum.*
> *Ossa vides Regum vacuis exucta medullis.*
> *Respice quid moneant leges, quid Curia mandet,*
> *Præmia quanta bonos maneant.*

Deinde:

> *Quòd si præcipitem rapit ambitio atque libido,*

Si frangis virgas ſociorum in ſanguine, ſi te
Delectant hebetes laſſo lictore ſecures,
Incipit ipſorum contra te ſtare parentum
Nobilitas.

Adde quæ ex Plinij epiſtola modò attulimus.

DE OFFICIO PROCVRATORIS CÆSARIS VEL RATIONALI.

Hunc curatorem Cæſaris dixit Calliſtratus infrà 1. 3. κουράτωρα Καίσαρος, dixit Harmenopulus, addiditq; ſuo ſæculo dictum λογοθέτην. In Ægypto vocabatur ἴδιος λόγος, teſte Strabone. Deſcriptionem huius muneris habes apud Statium lacrymis Ethruſci. Adrianus procuratores latius vagantes coercuit, teſte Spartiano. His ſucceſſere poſterioribus ſæculis Comites ſacrarum largitionum, patrimonij, rei priuatæ, & alij.

DE OFFICIO IVRIDICI.

Alexandriæ ſcilicet: quem Strabo verbum verbo reddens, nominat Δικαιοδότην.

DE OFFICIO ADSESSORVM.

Scholiaſtes ad illud Iuuenalis:

me nemo miniſtro
Fur erit:

Non poſſum adſeſſor eſſe furis iudicis. Hos Philoſtratus in Apollonij vita, v. 13. vocat ξυνέδρους τε καὶ κοινωνοὺς τῆς ἐν δικαστηρίῳ γνώμης. νομικοὺς vocat Gregorius Thaumaturgus in laudibus Origenis. Conſiliarios Ammianus libro XXV. XXVIII. ter.

L. Si eadem.

Nec videbitur in sua prouincia adsedisse] Quod vetitum Romanis legibus, qua de re & Nigri fuit constitutio: eas imitatus est Fredericus Imperator libro 1. legum Neapolitanarum, titulo XLVIII. Antoninus etiam prouinciarum præsides vetuit esse ex quaque ortos prouincia. narrat Dion.

L. Diem.

Diem functo Legato Cæsaris] Id est, præside misso in prouincias Cæsarianas. Proconsules enim & proprætores in prouincias populi mittebantur. distributio hæc ab Augusto, vt nos docent Strabo libro tertio, & fine vltimi. Suetonius XLVII. XLVIII. Dion libro LIII.

L. In consilium.

In consilium curatoris reipublicæ] De curatoribus reipublicæ, vide L. curatores, & L. vlt. D. de administratione rerum ad ciuitates pertinentium.

QVOD QVISQVE IVRIS IN ALTERVM statuerit, ipse eo iure vtatur.

Cicero ad Q. fratrem: *Qui in magistratibus iniuriosè decreuerant, eodem ipsis priuatis erat iure parendum.*

DE IN IVS VOCANDO.

In ius vocari non oportet neque consulem, neque præfectum, neque prætorem] Ædiles Curules & Quæstores à prætore in ius rectè vocantur, quia neque vocationem, neque

prehenſionem habent. ita ex Varrone Gellius XIII. 13. His qui ad iudicia tranſmitti iubebantur, dati legibus Imperatorum dies XXX ſub cuſtode, ad res domi ordinandas,& ſumptus parandos. Diſcimus id ex Auguſtini epiſtola CCXXVIII. & duabus ſequentibus.

SI QVIS IN IVRE VOCATVS NON IERIT, ſiue quis eum vocauerit, quem ex iure non debuerit.

Olim vadimonium dictum, quo promittit ſe is, qui ad iudicium vocatur, certo die affuturum. ita Scholiaſtes Horatij. Seneca de beneficiis, IV. 39. *Vadimonium promittimus: tamen deſeritur. non in omnes datur actio: deſerentem vis maior excuſat.*

IN IVS VOCATI VT EANT, AVT ſatis vel cautum dent.

Scholiaſtes ad Horatium: *Olim qui atteſtabatur tangens auriculam eius, quem teſtem cupiebat, his verbis loquebatur, Licet anteſtari? Si ille reſpondiſſet, licet, per iniectionem manus ipſe vadatur; quod ſi non paruiſſet, aduerſarium ſuum in iudicium rapiebat. quod ſi anteſtatus non eſſet, & manum vadatus inieciſſet, iniuriæ reus conſtitui poterat.* Deinde locum adfert ex Perſa Plauti, qui ſic habet.

SA. *Age, ambula in ius leno.* PO. *Quid me in ius vocas?*
SA. *Illuc apud prætorem dicam. Sed ego in ius voco.*
PO. *Nónne anteſtaris?* SA. *Tua ne ego cauſa carnufex*
Cuiquam mortali libero aures atteram.

DE EO PER QVEM FACTVM ERIT quominus quis in iudicio sistat.

Sistere à stando. Stabatur in iudicio, vt Horatius, & eius Scholiastes nos docent. Sicut autem in ius vocatis, ita & militibus excusationes quædam legitimæ erant quo minus adessent, ob funus familiare, ob ferias denicales, ob morbum sonticum, & alia, quæ memorat Gellius xvi. 4.

DE FERIIS ET DILATIONIBVS.

Sunt autem feriæ statiuæ, aut conceptiuæ, aut imperatiuæ, aut nundinæ, aut familiarum propriæ: eodem libro 16. Conceptiuæ quibus verbis concipi solerent habes apud Gellium x. 24. & Macrobium Saturn. 4. Edici eas solere dicit Varro libro 8. indici Ouidius Fastorum II. Inter statiuas sunt æstiuæ apud Gellium, vindemiæ apud Arnobium, quarum & hic L. 1. mentio. Inter familiarum proprias sunt denicales apud Gellium xvi. 4. Feriarum in Ianuario meminit Macrobius, Sat. 1. 2. Idem feriarum Diuæ Angeroniæ, & Saturnalium meminit 1. Sat. 10. Ferias fori pacem vocat Papinius, sicut contrà Varro inducias vocat castrorum ferias.

L. More.

More Romano dies à media nocte incipit] Tractat id ex Varrone Gellius III. 2. & Macrobius 1. Sat. 3.

DE EDENDO.

L. Prætor.

Prætor ait argentariæ mensæ exercitores, rationem quæ ad

se pertinent, edant] Hic est grandis ille codex argentariorum, cuius meminêre Iuuenalis Sat. VII. & ad eum Scholiastes. De mensariis & auctionibus leges edidit M. Antoninus philosophus.

DE PACTIS.

L. 1.

Et est pactio duorum pluriúmve in idem placitum consensus] Eodem ferme modo ברית, definitur ab Abenesdra. Placitum hîc intellige, non quomodo Philosophorum placita dicimus, sed id quod agendum est. Aristoteles IX. Nic. 6. Φιλικὸν δὲ καὶ ἡ ὁμόνοια φαίνεται. διόπερ οὐκ ἔστιν ὁμοδοξία· τοῦτο μὲν γὰρ καὶ ἀγνοοῦσιν ἀλλήλοις ὑπάρξειεν ἄν· οὐδὲ τοὺς περὶ ὁτουοῦν ὁμογνωμονοῦντας ὁμονοεῖν φασιν. οἷον τοὺς περὶ τῶν οὐρανίων· οὐ γὰρ φιλικὸν τὸ περὶ τούτων ὁμονοεῖν· ἀλλὰ τὰς πόλεις ὁμονοεῖν φασιν, ὅταν περὶ τῶν συμφερόντων ὁμογνωμονῶσι, καὶ τὰ αὐτὰ προαιρῶνται, καὶ πράττωσι τὰ κοινῇ δόξαντα. περὶ τὰ πρακτὰ δὴ ὁμονοοῦσι. *Ad amicitiam spectat & concordia, quare non idem est quod coopinatio : ea enim etiam inter se mutuò non cognoscentes euenire potest : neque verò eos qui de quauis re consentiant, concordes dicimus, putà de rebus cælestibus. Neque enim talis consensus ad amicitiam pertinet : sed concordes solent dici ciuitates vbi consentiunt de rebus vtilibus, eademque probant & faciunt, quæ communiter placuere. Ergo concordes sunt homines circa res agendas.*

Nam & stipulatio, quæ verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est] Videtur scriptum fuisse, *conuentum.* nam de conuentionis verbo agitur.

Sed etiam tacito consensu conuenire intelligitur] Silentio vt dixit

vt dixit Iauolenus, L. ex lege, D. locati. Vide quæ nos diximus libro III. de iure Belli ac Pacis, XXIV.

L. Si vnus.

Si vnus ex argentariis sociis cum debitore pactus sit, an etiam alteri noceat exceptio: Neratius, Atilicinus, Proculus, nec si in rem pactus sit nocere] Rectè: itaque qui pro sociis transigit, satis dare solet, neminem eorum postea petiturum. alioqui malè cautum est ei quicum pactio facta est. quod luculenter disserit Cicero pro Roscio Comœdo.

L. Ius publicum.

Ius publicum priuatorum pactis mutari nequit] Est enim aliquid ἄδικον τάξει, ex positione iniustum Aristoteles v. Nico. 10.

DE TRANSACTIONIBVS.

Demosthenes in exceptione contra Pantænetum, cùm legem recitari iussisset, quæ erat de transactionibus: ait: Ἀκούετε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῦ νόμου λέγοντος ἄντικρυς, ὧν ἀφῇ καὶ ἀπαλλάξῃ τις, μηκέτι τὰς δίκας εἶναι. ὡς μὲν ὅτι γ' ἀμφότερα ἐστὶ πεπραγμένα ταῦτα τούτῳ πρὸς ἡμᾶς, ἠκούσατε τῶν μαρτύρων. ἁπάντων μὲν τοίνυν ἐν τοῖς νόμοις ἀπειρημένων οὐ προσήκει δικάζεσθαι· οὐχ ἥκιστα δὲ τούτων. ἃ μὲν γὰρ τὸ δημόσιον πέπραχεν, ἔχοι τις ἂν εἰπεῖν, ὡς ἀδίκως, ἢ οὐ προσήκοντα πέπραχε. καὶ περὶ ὧν ἔγνω τὸ δικαστήριον ἔστιν εἰπεῖν ὡς ἐξαπατηθὲν τοῦτ' ἐποίησε, καὶ περὶ ἄλλων τῶν ἐν τῷ νόμῳ κειμένων καθ' ἑκάστου γένοιτ' ἄν τις εἰκότως λόγος. ἃ δ' αὐτὸς ἐπείσθη καὶ ἀφῆκεν, οὐκ ἔνι δήπουθεν εἰπεῖν, οὐδ' αὐτὸν αἰτιάσασθαι.

P

ὡς οὐ δικαίως ταῦτ' ἐποίησεν· οἱ μὲν οὖν περὶ τι τῶν ἄλλων τούτων δικαζόμενοι τοῖς ὑφ' ἑτέρων δικαίοις ὠρισμένοις οὐκ ἐμμένουσιν. ὁ δ' ὧν ἂν ἀφῇ πάλιν λαγχάνων, τοῖς ἐφ' ἑαυτοῦ, διὸ πάντων μάλις, ἄξιον τούτοις χαλεπαίνειν. *Auditis, Athenienses, quàm apertè lex dicat quibus quis de rebus alium absoluerit, cúmque eo transegerit, de eo vltra actionem non dari. Hæc verò vtraque in hoc negotio nobis cum ipso interueniſſe ex teſtibus didiciſtis. Cùm verò nulla de re, quæ lege interdicta ſit, in ius veniendum eſt, tum de hac minimè. Nam quæ egit populus, ea dici poſſunt non ex iure, neque ex officio facta. de quibus iudices ſententiam dixêre, dici poteſt eos id feciſſe deceptos. Pariter de cæteris rebus, de quibus leges tale quid conſtituunt, aliquid in ſpeciem adferri poteſt. At quæ quis ſua voluntate tranſegit, de iis nihil poteſt dicere, neque ſe reum facere, quaſi iniuſti aliquid patrauerit: tum verò qui de cæteris rebus vetitis litigant, ij non ſtant iuri quod ab aliis conſtitutum eſt. atqui de tranſactis iudices vult ſortiri, ei iuri non ſtat quod conſtituit ipſe, quare his maximè ſuccenſendum eſt.* Paria dicit idem orator in exceptione pro Phormione: Ἀκούετε τοῦ νόμου λέγοντος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τά τε ἄλλα ὧν μὴ εἶναι δίκας καὶ ὅσα τις ἀφῆκεν, ἢ ἀπήλλαξεν· εἰκότως. εἰ γὰρ ἐστι δίκαιον ὧν ἂν ἅπαξ γένηται δίκη, μηκέτ' ἐξεῖναι δικάζεσθαι, πολὺ τῶν ἀφεθέντων δικαιότερον μὴ εἶναι δίκας. ὁ μὲν γὰρ ἐν ὑμῖν ἡττηθεὶς τάχα ἂν εἴποι, ὡς ἐξηπατήθητε ὑμεῖς. ὁ δὲ αὐτοῦ φανερῶς καταγνοὺς καὶ ἀφεὶς, τίν' ἂν ἑαυτὸν αἰτίαν αἰτιασάμενος τὴν αὐτὴν πάλιν εἰκότως δικάζοιτο; οὐδεμίαν δήπου. *Audite quæſo, Athenienſes, dicentem legem, quæ ſint de quibus iudicium reddi non oporteat; inter ea verò eſſe ea quæ remiſſa, quæque tranſacta ſunt. Meritò ſanè: nam ſi, de quibus rebus iudicatum eſt, de iis non datur noua actio, multò*

iustius non dari actionem de rebus transactis. nam qui in iudicio succubuit, potest dicere vos esse deceptos. At qui semel damnauit, qui remisit, qui transegit, quo crimine semet accusans, rem denuò ad iudicem perducet? nullo certè. Symmachus libro VII. epist. 108. *Post consensum partium, post vinculum pactionis, allegataque in iudicio monimenta placitorum, filius meus Cæcilianus denuo ad incerta litis attrahitur.* Et mox: *Iustitiam tuam debet incitare, aduersum fidem placiti rupti concordia.* Et epistola sequente: *Comperta est improbitas eorum qui reducunt in quæstionem pactionibus terminata, & per impatientiam quietis, finem jurgij secunda lite commutant.*

L. Cùm Aquiliana.

Liberalitatem enim captiosam interpretatio prudentium fregit] Eruditè, vt alia multa, Desiderius Heraldus corrigit: *Liberationem enim captiosam interpretatio prudentium fugit.*

Dum feminas prohibet pro aliis postulare] Plutarchus Numa: λέγεται γοῦν ποτε γυναικὸς εἰπούσης δίκην ἰδίαν ἐν ἀγορῇ, πέμψαι τὴν σύγκλητον εἰς θεοὺς πυνθανομένην, τίνος ἄρα τῇ πόλει σημεῖον εἴη τὸ γεγενημένον. *Narratur Senatus, cùm femina quædam suam in causam in publico egisset, misisse percunctatum deos, quid hoc portenderet.*

DE POSTVLANDO.

De seruis nihil opus fuit agere Prætorem, quia id notissimum erat:

Seruum hominem causam orare leges non sinunt.

Terentius Phormione.

DE HIS QVI NOTANTVR INFAMIA.

Intra id tempus, quo elugere virum moris est] Id est, intra menses decem: vt Plutarchus docet in Antonio, cui à Senatu gratiam factam huius legis narrat, vt Octauiam recentem viduam duceret.

DE PROCVRATORIBVS AC defensoribus.

Asconius Pedianus in diuinationem: *Qui defendit alterum in iudicio, aut patronus dicitur, si orator est; aut aduocatus, si aut ius suggerit, aut præsentiam suam commodat amico; aut procurator, si negotium suscipit; aut cognitor, si præsentis causam nouit, & sic tuetur vt suam. ergo cognitorem dixit modò familiarissimum defensorem.* Et ad tertiam Verrinam: *Hoc genus defensoris in iure cognitor dicitur, maximè cùm de alicuius statu agitur.*

L. Si defunctus.

Si defunctus sit dominus ante litem contestatam iudicatum solui stipulatione pro suo procuratore data, procurator compellendus est ad iudicium accipiendum: ita tamen, si hoc dominus sciente procuratore & non contradicente fecit] Multo magis id locum habebit post litem contestatam. Symmachus x. 32. *Successit aliud, vt obitu Martianæ C. F. mandatum diceretur extinctum. Sed contra venerabilis Iuliani sanctio stare procuratorem iussit officio, dominis viuentibus inchoato.* Ea Iuliani constitutio est prima in titulo Codicis Theodosiani de cognitoribus & procuratoribus, & vigesima tertia in Codice Iustinianeo de procuratoribus,

ſic habens: *Nulla dubitatio eſt, poſt cauſam in iudicio publicatam, vtpote dominum litis procuratorem effectum, etiam poſt exceſſum eius qui defenſionem mandauerat, poſſe inchoatam litem iurgiumque finire, quippe cùm & procuratorem poſſe eum inſtituere, & ad heredes ſuos inchoata tranſmittere veteres iuris voluerint conditores.*

QVOD CVIVSCVNQVE VNIVERSITATIS nomine vel contra eam agatur.

Et actorem ſiue ſyndicum] In Notis A. P. *Actor prouinciæ.* Ecdicus Amiſenorum ciuitatis apud Plinium x. epiſt. 111. Ecdici Milaſij apud Ciceronem xiii. epiſtola 56.

DE NEGOTII GESTIS.

Plautus Moſtellaria: *Quod me abſente hic tecum filius negotium geſſit.* Iure Hebræorum, qui alienum negotium gerit, vt ſeruet quod ob id ipſi abeſt, paciſci aut proteſtari debet: alioqui ſolam operæ mercedem laturus. Baba Kamma x. § . 4.

DE IN INTEGRVM RESTITVTIONIBVS.

Symmachus ix. 11. *Circumſcriptus enim quantum res docuit, improuida cautione, non debet noxam ruſticæ facilitatis incidere.*

QVOD METVS CAVSA GESTVM ERIT.
L. Metum.

Metum autem non vani hominis, ſed qui merito, & in hominem conſtantiſſimum cadat] ἀλλὰ καὶ τὴν αἰδεστάτην φύσιν

P iij

ὑπερτείνῃ, quæ naturæ humanæ vires excedant. Aristoteles Nic. III. 1. Martialis XI.

Quid si me tonsor cum stricta nouacula supra est,
Tunc libertatem, diuitiásque roget?
Promittam. Nec enim rogat illo tempore tonsor:
Latro rogat. res est imperiosa timor.
Sed fuerit curua cum tuta nouacula theca,
Frangam tonsori crura, capútque simul.

L. Item.

In hac actione non quæritur, vtrum is qui conuenitur, an alius metum fecit: sufficit enim hoc docere, metum sibi illatum vel vim, & ex hac re, eum qui conuenitur, & si crimine caret, lucrum sensisse] Seneca in controuersia: Expositum repetens de duobus: *An si est in re vis & necessitas, ita tamen rescindantur, quæ per vim & necessitatem gesta sunt, si vis & necessitas à paciscente adhibita sit. Nihil, inquit, mea an tu cogaris, si non à me cogeris. meam culpam oportet esse, vt mea pœna sit. Non, inquit. neque enim lex adhibenti vim irascitur, sed passo succurrit: & iniquum illi videtur id ratum esse, quod aliquis non quia voluit, pactus est, sed quia coactus est: nihil autem refert per quem illi necesse fuit. iniquum enim quod rescinditur, facit fortuna eius qui passus est, non persona facientis.* Et in altera controuersia: Patronus operas remissas repetens. *non mea, inquit, sed aliena vis fuit. Æquè dignus est pœnâ, qui ipse vim adhibet, & qui ab alio admotâ, ad lucrum suum vtitur.*

DE DOLO MALO.

Gallus Aquilius formulas protulit de dolo malo: in

quibus cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus, respondebat: Cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Cicero tertio de officiis, vbi & quid sit ex bona fide, egregiè explicat. Idem de natura deorum, libro III. ait iudicium illud de dolo malo quod C. Aquilius protulit, euerriculum esse malitiarum omnium. benè euerriculum, quia sicut euerriculum omnia capit piscium genera, ita nihil malitiosi hanc formulam potest effugere.

L. Et eleganter.

Et eleganter Pomponius hæc verba, si alia actio non sit, sic excipit, quasi res alio modo ei, ad quem ea res pertinet, salua esse non poterit] Pro *quasi*, legendum *sique*: transpositis literis, & mutatione leui. pari fermè modo suprà de pactis, L. in emtionibus, scriptum est *debitor*, pro *venditor.*

DE MINORIBVS VIGINTI QVINQVE ANNIS.

Cratinus iuris Attici consultus in Phormione Terentij: *quod te absente hic filius*
Egit, restitui in integrum æquum est, & bonum,
Et id impetrabis. dixi.

DE ALIENATIONE IVDICII MVTANDI causa facta.

Difficile est vt bona causa sit, cuius actio in ius alterius desperatione transfertur. ait Symmachus x. epist. 45. vbi & hoc addit: *Secutus igitur scita manifesta, & nullis prin-*

cipum vacuata responsis, cessare processum negotij iudicaui, cùm lis alteri denuntiata, aliam personam temporibus exactis tenere non posset. Edictum Theodorici XLIII. *Nullus ad potentem Romanum, aut barbarum proprias quolibet titulo transferat actiones. quod si fecerit, iacturam litis iurgator incurrat, & is qui susceperit, medietatem pretij rei æstimatæ fisco cogatur inferre. qua pœna teneri præcipimus etiam eos, qui rem in lite positam in huiusmodi crediderit transferendam esse personam.*

DE RECEPTIS QVI ARBITRIVM RECEperunt, vt sententiam dicant.

Cassiodorus VIII. 17. *Ex iudicibus natus arbitrum agebat, quod nisi ex morum probitate nulla potest contingere ratione. nam fascibus obedire plerumque potestatis necessitas cogit: parêre iudici priuato, sola sententiarum probitas facit. vnde nobis plus laudis habere videtur voluntarius index: quando ad audientiam non eligitur, nisi qui iustus esse, moribus æstimatur.* Splendida arbitria apud Horatium Scholiastes interpretatur, absque vllo fuco, aut obscuro odij inuidiæve liuore. Habes apud Apollodorum sententias arbitrales Tiresiæ & Idæ.

L. Labeo ait si arbiter.

Non valere prolationem, sententiæque eius impunè non pareri] Exemplũ habes apud Crantzium Saxonicorum x.

L. Diem.

Inde quæritur apud Iulianum si ex tribus arbitris vnus quindecim, alius decem, tertius quinque condemnarent, cui sententiæ

ſententiæ ſtetur, & Iulianus ſcribit quinque debere præſtari, quia in hanc ſummam omnes conſenſerunt] Imo in decem: quia in hanc ſummam maior pars conſenſit, reiecto in quo diſcrepabant. ita nos exiſtimauimus libro II. de iure Belli ac Pacis v. 19. at Iuliani ſententiam probat Bonifacius octauus c. 1. de Arbitris in ſexto.

NAVTÆ, CAVPONES, STABVLARII recepta vt reſtituant.

Edicto Theodorici Regis hi ſi præſtent ſacramentum de conſcientia ſua ſuorumque, nihil cogentur exſoluere. CXIX.

L. Et ita.

Inde Labeo ſcribit, ſi quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, non eſſe iniquum exceptionem ei dari] Ἐὰν δ' εἴπῃ ὁ δεξάμενος φυλάττειν ταῦτα ὅτε ἀπώλετο, δεῖ δηλῶσαι τὴν διωρυχὴν, ἢ τὰ σῦλα πόθεν ὑπέστη. *Quod ſi dicat qui ſuſcepit, ſe res cuſtodiſſe quo tempore perierunt, debet oſtendi perfoſſio, aut unde rapina aduenerit.* ita eſt in legibus naualibus.

DE IVDICIIS.

Iudicium pro actione ex lege ſumſit Horatius, vt vult Scholiaſtes. propriè eſt actus compoſitus ex actore, reo, iudice. idem Scholiaſtes vrnam interpretatur aut pro ſorte, qua damnabantur, aut abſoluebantur rei; aut ad reiectionem iudicum, quia vt ſorte eligebantur, ita ſorte reiiciebantur. Addit Centumuiros tabulis tuliſſe ſententiam, in quibus centumuirorum nomina appoſita non eſſent. Seruius ad illud:

Non vero hæ sine sorte datæ, sine iudice sedes.
Traxit autem hoc ex more Romano. non enim audiebantur causæ nisi per sortem ordinatæ. tempore enim quo causæ agebantur, conueniebant omnes. unde & concilium ait. Et ex sorte dierum ordinem accipiebant, quo post diem tricesimum suas causas exsequerentur. unde est, vrnam mouet. Asconius ad II. Verrinam. *Moris erat, celebratâ iudicum reiectione, & haberi in officio prætoris, & in arca reponi nomina iudicum selectorum. reiectio autem iccirco dicitur, quia cùm multi iudices in consilio cum prætore suo iudicaturi essent, qui quæsitor fuisset in publica causa, verbi gratia, repetundarum, ambitus, maiestatis; necesse fuerat eos primùm de decuria senatoria conscribi cùm senatus iudicaret. deinde in vrnam sortito mitti, vt de pluribus necessarius numerus confici posset: tertiò, id est post vrnam, permitti accusatori ac reo, vt ex illo numero rejiciant, quos putauerint sibi aut iniquos, aut ex aliqua re incommodos fore. Solet autem ex moribus ac fama iudicum illorum, quos aut rejiciebant, aut retinebant, voluntatis coniecturam facere populus, quis causæ suæ confidere, quis corrumpere iudices vellet. Reiectione celebrata, in eorum locum qui reiecti fuerant, subsortiebatur prætor alios, quibus ille iudicum legitimus numerus compleretur. prima enim, sortitio dicebatur. Hic perfectis iurabant in leges iudices, vt obstricti religione iudicarent. Cùm iurassent omnes præter ipsum prætorem, nomina eorum libellis, vt suprà diximus, continebantur, & vbique habebantur, ne pro selectis iudicibus, vt fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissimè iudicarent, itáque ad prætoris tribunal considerent, vt iudicaturi cum prætore suo.* Habes de eodem more digna lectu apud eundem optimum scriptorem ad tertiam Verrinam. Augustus iudices vige-

ſimo ætatis anno allegit, id eſt quinquennio maturiùs quàm legi ſolebant. In Valentiniano reprehendit Ammianus quod ſi quis eum adiſſet iudicium potentis inimici declinans, aliumque ſibi poſtulans dari, hoc non impetrato ad eundem quem metuebat remittebatur. Apud Scholiaſten Horatij habes & illam prætoris in iudiciis formulam: *Hic dies diffiſus eſto.* in iudiciis primæ loquendi partes ſunt actoris. hoc nomine irridetur in prologo Eunuchi Terentiana Lauinius.

Atque in Theſauro ſcripſit, cauſam dicere
Prius vnde petitur, aurum quare ſit ſuum,
Quàm illic, qui petit, vnde is ſit theſaurus ſibi.

vt ad eum locum notat Donatus.

L. Filius familias §. 1.

Si euidens arguatur eius vel gratia, vel inimicitia, vel etiam ſordes] Eadem tria vitia ponit Lucianus de conſcribenda hiſtoria: πρὸς χάριν ἢ πρὸς ἀπέχθειαν, ἢ ἐπὶ μισθῷ.

L. Tam ex contractibus.

Mortuo eo, in eum, quem defenderit, tranſactio vel iudicati datur] *Tranſit actio vel iudicati datur.* tranſit actio, ſi nondum iudicatum eſt; datur actio iudicati, ſi iudicatum eſt.

L. Proponebatur.

Vt partibus commutatis eadem res eſſe exiſtimaretur] Tractat hanc quæſtionem Plutarchus de Ei, & de ſera numinis vindicta. Seneca Epiſtola LVIII. & nos libro II. de iure Belli ac Pacis IX. §. 3. & in annotatis.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

L. Hoc colore.

Hoc colore inofficioso testamento agitur, quasi non sanæ mentis fuerint vt testamentum ordinarent] Hunc colorem vides apud Andociden de Cleomedis hæreditate circa finem, apud Isæum de Pyrrhi hæreditate, & Demosthenem in Olympiodorum circa finem: & de posteriore Herodis testamento apud Iosephum antiquæ historiæ xvi. Etiam qui de Virgilij scripsit testamento, huius coloris oblitus non est: nam ad obiectum:

summa voluntas
Quod mandat, fierique iubet parere necesse est.

respondet: *si forte furenti*
Errauit in mente dolor, si lingua locuta est
Nescio quid titubante animo, non sponte, sed altis
Expugnata malis.

Quintilianus ait falsas esse expositiones, quas tueatur dicentis ingenium iv. 2. Iuuenalis:

Dic aliquem sodes, dic Quintiliane colorem.

Sic Æbutiæ tabulas testamenti plenas furoris dixit Valerius Maximus vii. 8. Multos colores eiusmodi habes in Senecæ controuersiis. Si verò res ipsa hunc colorem non reciperet, pronuntiabat iudex: Videri testatorem iustas habuisse causas irascendi. Plin. v. Epist. 1.

L. Circa.

Euenire plerumque adsolet vt in vna atque eadem caussa diuersæ sententiæ proferantur] Nempe cùm alij atque alij agerent, & apud diuersa consilia. Non enim semper

coactis consiliis iudicabatur. Plinius Ep. vi. 33. interdum diuersis tribunalibus. Quintilianus xii. 5. L. Cùm filius, D. de Legatis ii. De inofficioso testamento iudicium erat centumuirale, siue hastæ. Valerius Maximus viii. 7. & 8. vbi multa habes ad hanc materiam spectantia.

DE HEREDITATIS PETITIONE.

L. Qui interrogatus.

Qui interrogatus cur possideat, responsurus sit, quia possideo] Vt Paris apud Libanium ὅτι ἔλαβον, *quia accepi*: vt Philippus de Halonesо. ὅτι ἔχω, *quia teneo.*

L. Sed etsi.

Tribus visionibus relatis] Exstat ea vox legibus Wisigithicis ii. & i. cap. 6. & in fine libri xii.

SI PARS HEREDITATIS PETATVR.

L. Antiqui.

Multas Ægypti vno vtero septenos] περὶ Αἰγυπτίον αἱ γυναῖκες εὐέκφοροι, *fæcundæ in Ægypto mulieres.* Aristoteles de Historia animalium vii. 4. de partione quinque infantium exempla sunt apud Gellium x. 2. & in iure ciuili id de Græca quadam reperiri testatur Tertullianus de anima. Similia habes apud Phlegontem Trallianum & Antigonum collectione mirabilium vi. 9.

DE REI VINDICATIONE.

Narrat Gellius xx. 10. manum conserere esse de qua re disceptatur, in re præsenti, siue ager, siue quid aliud est, simul aduersarium manu prehenderit, in ea re omnibus verbis vindicare. Addit: *Vindicia, id est correptio manus in re atque in loco præsenti apud Prætorem ex* XII. *tabulis fiebat. in quibus ita scriptum est: si qui in iure manum conserunt. Sed postquam prætores prorogatis Italiæ finibus, datis iurisdictionibus, negotiis occupati, proficisci vindiciarum dicendarum causa, in longinquas oras grauabantur, institutum est, contra* XII. *tabulas, tacito consensu, vt litigantes non in iure apud Prætorem manum consererent, sed ex iure manum consertum vocarent, id est, alter alterum ex iure ad conserendam manum, in rem de qua ageretur, vocaret. atque profecti simul in agrum, de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, vti vnam glebam, in ius & in vrbem ad Prætorem deferrent. & in ea gleba tamquam in toto agro vindicarent.* Formulas eius rei ostendit nobis Cicero pro Muræna: *dicebat Actor: fundus qui est in agro qui Sabinus vocatur, eum ego ex iure Quiritium meum esse aio. inde ego te ex iure manum consertum voco.* Reus: *vnde tu me ex iure manum consertum vocasti, indibi ego te reuoco:* Prætor: *suis vtrisque superstitibus præsentibus istam viam dico: inite viam.* In Notis Probi E.I.M.C.V. *Ex iure manum consertum voco.* Seruum vindicans manu iniecta dicebat: *Hunc ego hominem iure Quiritium meum esse aio.* Boëtius in Topica Ciceronis. quo respiciunt Paulus in l. Si in rem D. Hoc Titulo. Plautus Rudente Act. III. sc. I. Virg. nona Ecloga, *Diceret hæc mea sunt.* & in x. Æneidos: *Iniecere manum Parcæ.* Ouidius sæpe, vt

Et dicam mea sunt, iniiciamque manus.
item. *Iniiciam dominas in mea iura manus.*
&, *Quem Venus iniecta vindicat alma manu.*
Quintilianus in controuersiis: *Translatis manus iniicit & suos dicit.*

L. Item.

Si forte ager fuit qui petitus est, & militibus adsignatus est, modico honoris gratia possessori dato] Hygenus de limitibus constituendis: *Quos dominos in possessionibus suis manere passus est, eorum conditionem mutasse non videtur.* Sic Alphenus Varus in diuisione agri Mantuani iussus tria millia passus à muro in diuersa relinquere. testis Seruius ad IX. Eclogam.

DE SERVITVTIBVS PRÆDIORVM urbanorum.

L. Parietem.

Parietem qui naturali ratione communis est] De eo lex erat vetus, ne crassior fieret sesquipede. Plinius XXXV. 4.

L. Gaurus Marcello.

Qui binas ædes habebat, si alteras legauit, non dubium est quin heres alias possit altius tollendo obscurare lumina legatarum ædium] Ideo qui ædes vendebant, in mancipio recipiebant lumina vt erant. Cicero de Oratore: id est legem addebant, ne ædium retentarum lumina peiora, quàm erant, obstruendo fierent. Quæstionem de lumine vide apud Zonaram Theophilo, vbi de Patrona.

DE SERVITVTIBVS PRÆDIORVM rusticorum.

L. Qui sellam.

Quidam nec hastam rectam ei ferre licere, quia neque eundi, neque agendi gratia id facerent, & possent fructus eo modo lædi] Nempe ij fructus qui de arboribus pendent. rectas enim ferre hastas mos erat Romanis. Vide Scaligerum epistola CLXXXIII.

SI QVADRVPES PAVPERIEM fecisse dicatur.

Hæc ex iure Hebræo Exodi XXI ad Phœnicas venêre: vnde sumsit Solon, de quo Plutarchus: ἔγραψε δὲ καὶ βλάβης τετραπόδων νόμον, ἐν ᾧ καὶ κύνα δακόντα παραδοῦναι κελεύει κλοιῷ τετραπήχει δεδεμένον. *Scripsit & de pauperie à quadrupedibus data, vbi canem qui aliquem momorderit, dedi iubet cubitorum quatuor vinculo alligatum.* Ex Solone sumsit Plato de Legibus XI: vt si iumentum, aut equus, aut canis, aut animal domesticum quadrupes pauperiem fecisset, eodem modo damnum resarciretur, ac si seruus dedisset, nempe vel noxam dedendo, vel restituendo quod alteri abesset, nisi intercessisset dolus.

L. 1.

Nec enim potest animal iniuriâ fecisse, quod sensu caret] id est mente. Iustinus colloquio cum Tryphone. τί οὖν ἀδικοῦσί τινα αἶγες ἢ πρόβατα; οὐδὲν οὐδένα ἦν δ' ἐγώ. *Quid verò an iniuriam inferunt cuiquam capræ aut oues? minimè verò*

verò dixi ego. Seneca de Ira II. 26. *Atqui vt his irasci dementiæ est, quæ animâ carent, sic & mutis animantibus, quia nulla est iniuria, nisi à consilio profecta. Nocere itaque nobis possunt, vt ferrum aut lapis: iniuriam quidem facere non possunt.*

Cum commota feritate nocuit quadrupes] Sic & Baba Kamma I. 4.

§. 5.

Sed & si canis, cùm duceretur ab aliquo, asperitate sua euaserit, & alicui damnum dederit, si contineri firmiùs ab alio poterit, vel si per eum locum induci non debuit; hæc actio cessabit, & tenebitur, qui canem tenebat] Baba Kamma IV. 9.

§. 8.

Et si alia quadrupes concitauit aliam vt damnum daret, eius quæ concitauit nomine agendum est] Baba Kamma. II. I.

Siue autem corpore suo pauperiem quadrupes dedit, siue per aliam rem, quam tetigit quadrupes, hæc actio locum habebit: vt putà, si plaustro bos obtriuit aliquem, vel alia re deiecta] Baba Kamma IV. 6.

AD LEGEM AQVILIAM.

L. Qua actione.

Si quis in colluctatione, vel in paneratio, vel pugiles dum inter se exercentur, alius alium occiderit, si quidem in publico certamine, cessat Aquilia: quia gloriæ causa & virtutis, non iniuriæ gratia damnum datum] Tertullianus Scorpiace. *Iniuriarum actiones extra stadium.*

L. Si seruus.

Si cùm apes meæ ad tuas aduolassent, tu eas exusseris, legis Aquiliæ actionem competere Celsus ait] Est non dissimilis controuersia inter eas, quæ Quintiliani institutionibus subjici solent, talis argumenti: damni per iniuriam dati sit actio: pauper & diues in agro vicino erant iunctis hortulis. Habebat diues in horto flores, pauper apes: Questus est diues, flores suas decerpi ab apibus pauperis; denuntiauit vt transferret: illo non transferente, flores suos veneno sparsit; apes pauperis omnes perierunt. Reus est diues damni iniuriâ dati. Ipsa declamatio digna quæ legatur, multa habens ad hunc titulum pertinentia.

Si mulier pugno, vel equa ictu à te percussa, eiecerit, Brutus ait Aquilia teneri quasi rupto] Baba Kamma, v. 4.

L. Qui foueas.

Qui foueas vrsorum, ceruorúmve capiendorum causa faciunt, si in itineribus fecerunt, eoque aliquid decidit, factumque deterius est, lege Aquilia obligati sunt] Baba Kamma v. 8.

L. Quemadmodum.

Quemadmodum si laqueos eo loci posuisses, quo ius ponendi non haberes, & pecus vicini in eos laqueos incidisset] Baba Kamma III. 2.

L. Quamuis.

Quamuis alienum pecus in agro suo quis deprehendisset, sic

illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset] Abigere licet, ita vt ei non noceatur. Gemara ad Baba Kamma I. 2.

L. Ita.

Quòd si quis absurdè hæc à nobis constitui putauerit, cogitet longè absurdius constitui, neutrum lege Aquilia teneri] Id quod minus absurdum est, valet pro ratione.

L. Si ex plagis.

In cliuo Capitolino duo plostra onusta mulæ ducebunt] Non dissimiles casus habes in Baba Kamma III. 4.

DE HIS QVI EFFVDERINT VEL deiecerint.

Habes dè his rebus in Baba Kamma III. 2.

L. Cùm liberi.

Cùm liberi hominis corpus ex eo quod deiectum effusumve quid erit, læsum fuerit, iudex computat mercedes medicis præstitas, cæteraque impendia quæ in curatione facta sunt, præterea operarum quibus caruit aut cariturus est, ob id quod inutilis factus est] Paria hàbes apud Maimoniden ad Baba Kamma VIII. 1.

DE NOXALIBVS ACTIONIBVS.

Exemplum vetus habemus apud Aurelium Victorem de Caco Euandri seruo, qui Recorano, Herculi dicto, noxæ sit deditus. Etiam Ionam velut noxæ deditum ait Chrysostomus de ieiunio. Festus: *Cùm lex in-*

bet noxæ dedere, pro peccato dedi iubet. vbi & Accij locum & Cæcilij adfert, in quibus noxa pro delicto ponitur. Sic & Virgilius:

vnius ob noxam

vbi tamen Seruius: *Hoc intereſt inter noxam & noxiam, quod noxia culpa eſt, id eſt peccatum: noxa autem pœna. Quidam; noxa qui nocuit; noxia, id quod nocitum: accipiunt.*

L. Sed & ipſe.

Sed & ipſe ſeruus manumiſſus tenetur] Idem apud Hebræos. Baba Kamma VIII. 4.

FINIVM REGVNDORVM.

L. Sed &.

Et ea communibus parietibus plerumque diſterminantur] Quos muros vocat Symmachus VI. 9. & 11. Lex eſt Caroli magni, vt ſi quis pendente finali iudicio, fines alterius inuaſerit, tantum ſpatij reſtituat, quantum præſumſerit inuadere. VII. 245.

L. Sciendum.

Ἐὰν δὲ τάφον] Τάφρον lege, vt apud Plutarchum Solone hæc lex legitur.

Ἐλαίαν δὲ καὶ συκῆν ἐννέα πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν] Nempe quia hæc aliis rebus ſatis non ſine noxa proximant, ſed alimenta ſubducunt, imo & effluuio ſuo nonnulla lædunt. Has cauſas legis huius reddit Plutarchus.

FAMILIÆ ERCISCVNDÆ.

Ita vbique ſcriptum habemus in his libris, nullo codicum diſſenſu. Apud Ciceronem quoque de Oratore: *Quibus verbis erciſci oporteat:* pro Cæcina: *arbitrium familiæ erciſcundæ.* nec aliter apud Paulum ſententiarum 1.1.8. & apud Philoxenum in Gloſſario. Eſt autem contracta locutio erciſci, pro erci, ciſci; erciſcundæ pro ercundæ, ciſcundæ: ſicut apud Lucilium, Nol & debueris: pro nolueris & debueris; nam id verſus exigit. & in inſcriptione tragœdiæ, Proteſilaodamia, pro Proteſilaolaodamia. Ercere, ciſcere, ſicut erctum, citum apud Feſtum, qui rectè addit. *Erctum à coërcendo dictum: citum autem vocatum eſt à ciendo.* nam ercere eſt à Græco, εἵργειν. vnde εἱρκτὴ, & ἕρκος. Sed Æoles omittunt aſpirationem, & dicunt εἴργειν, εἰρκτὴ, ἔρκος. hinc erca & erctus, poſtea mutata vocali prima arca & arctus. Cio à Græco χίω, vt notat Salmaſius ὁ πάνυ, aut à κίω. vnde κινέω. nam & qui mouet, diuidit. in hoc iudicium duo veniunt: prius eſt, vt quiſque, quod de hereditate habet, aut lucri fecit, in commune contribuat: deinde vt quod ſic coactum collectumque eſt, diuidatur. vbi prius factum eſt, non poſterius, dicitur erctum non citum, apud Seruium; quale eſt patrimonium quod fratres communiter poſſident: vbi vtrumque, erctum, citum apud Feſtum. credo autem in antiqua formula fuiſſe familiæ pecuniæque; vt eſt apud Gellium: ſed poſterius illud per breuiloquentiam ſubticeri, atque ſubintelligi, vt ſæpe in Edictorum rubricis.

COMMVNI DIVIDVNDO.

Consuli Iurisconsulti solebant quemadmodum quis cum socio nauem diuideret. Cascellius vocem iuris in alium sensum detorquens: *Nauem si diuidis, nec tu, nec socius habebitis:* & ille quidem ioco. cæterum eiusdem vocis ambiguo Antiochum decepêre Romani, sectis nauibus, quas diuidi conuenerat.

AD EXHIBENDVM.

Plinius v. Epist. 11. *Libera tandem hendecasyllaborum meorum fidem, qui scripta tua communibus amicis spoponderunt. appellantur quotidie & flagitantur: ac iam periculum est ne cogantur ad exhibendum formulam accipere.*

DE INTERROGATIONIBVS IN iure faciendis.

L. 1.

Quia nemo cogitur ante iudicium de suo iure aliquid respondere] Donatus ad Adelphos: *Respondere propriè dicitur cùm lis intenditur.*

L. De ætate.

Qui tacuit quoque apud Prætorem, in ea causa est, vt instituta actione in solidum conueniatur] Terentius Phormione:

An quisquam iudex est qui possit noscere
Tua iusta, vbi tute verbum non respondeas?

Scholiastes Horatij: *Debitor Proteus fit, aper id est ferox,*

auis id est fugax, saxum id est tacens.

Qui ad interrogatum non respondit, id est, προὸς ἔπος] Οὐδὲν προὸς ἔπος, est apud Aristophanem Concionatricibus. & sic fecerat ille aduocatus in quem lusus est Martialis de Græco desumtus:

Non de vi, neque cæde, nec veneno,
Sed lis est mihi de tribus capellis:
Vicini queror has abesse furto:
Hoc iudex sibi postulat probari.
Tu Cannas, Mithridaticumque bellum
Et periuria Punici furoris
Et Sullas, Mariosque, Muciosque
Magna voce sonas, manuque tota.
Dic iam Postume de tribus capellis.

DE QVIBVS REBVS AD EVNDEM Iudicem eatur.

Ob continentiam causæ, cognitio causæ à procuratore Cæsaris, aut à præfecto prætorio transfertur. Zosimus IV.

DE ALEATORIBVS.

Aleæ conuictos quadrupli damnari olim solitos notat ad diuinationem Asconius.

L. Quòd in conuiuio.

Quòd in conuiuio vescendi causa ponitur in eam rem familiæ ludere permittitur] Apophoreta intelligit de quibus est libellus Martialis. Meminit & Suetonius Domitiano.

SI MENSOR FALSVM MODVM dixerit.

Magna fuit menſorum auctoritas: *Oſtendit quod dicit: probat quod deduxit: greſſibus ſuis concertantium iura diſcernit. de more vaſtiſſimi fluminis, aliis ſpatia tollit, aliis rura concedit*, ait Caſſiodorus III. 52. vbi & plura ad hanc rem. quid pertica, quid cardo, quid decumanus, vide ſcriptores agrimenſuræ & Seruium.

DE RELIGIOSIS ET SVMTIBVS funerum, & vt funus ducere liceat.

De ſepulchrorum iure, multa ex Pontificum libris habet Cicero de Legibus III. M. Antoninus Philoſophus intra vrbes ſepeliri quenquam vetuit: prudenter: nec aſſentior Iulio Capitolino, qui eam legem aſperitatis accuſat.

L. Et ſi quis.

Igitur æſtimandum erit arbitrio & perpendendum quo animo ſumtus factus ſit. vtrùm negotium quis vel defuncti vel heredis gerit, vel ipſius humanitatis] Legendum eſſe *hereditatis* optimè vidit Heraldus. Hereditatis negotium gerit, qui heredem non nouit, attamen ei vult imputare quod facit. Humanitas ad oppoſitum membrum pertinet: nec aliud eſt quàm miſericordia.

An verò miſericordiæ vel pietati tribuens] Sic Seneca de Beneficiis V. 20. *Patrem alicuius in ſolitudine exanimem inueni. corpus eius ſepeliui, nec illi profui (quid enim illius intererat quo genere dilaberetur?) nec filio. quid enim per hoc commodi*

commodi accessit illi? dicam quid consecutus sit. officio solenni & necessario per me functus est. præstiti patri eius, quod ipse præstare voluisset, necnon & debuisset. hoc tamen ita beneficium est, si non misericordiæ & humanitati dedi, vt quodlibet cadauer absconderem: sed si corpus agnoui, si filio tunc hoc præstare me cognoui. at si terram ignoto mortuo inieci, nullum habeo huius officij debitorem. Cato maximo sumptu facto in funus fratris, à filio eius nihil repetiit. Plutarchus Catone Vticensi.

L. Cùm in diuersis.

Cùm autem impetratur, vt reliquiæ transferantur] Quod Romæ fieri solitum consulto Pontificum collegio. vide suprà, de Rerum diuisione.

DE REBVS CREDITIS SI CERTVM petetur, & de condictione.

Crediti generale quidem est nomen, sed sicut de mutuo accepit originem, ita & de eo per excellentiam dicitur. Cassiodorus: *Gratia Dei hominibus data est in creditum, & in mutuum transit.* Apud Cnossios moris erat, vt qui mutuam vellet pecuniam, eam raperet. quod factum existimat Plutarchus, vt, ni redderet, tanquam raptor puniretur.

L. 1.

Quia in genere suo functionem recipiunt] Sic Vlpianus vt. 8. *Dos quæ semel functa est, amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium sit.* Paulus in L. pretia D. ad Legem Falcidiam. *Pretia rerum non ex affectu, nec vtilitate singu-*

S

lorum, sed communiter funguntur. idem hoc titulo L. certum est. *Certum est, cuius species vel quantitas, quæ in obligatione versatur, aut nomine suo, aut ex demonstratione, quæ nominis vice fungitur, qualis quantaque sit, ostenditur.* Cicero in Verrina v. *Quis non maximo se affectum beneficio putauit, cùm tribus decumis pro vna defungeretur?* in Glossario: *funguntur*, διαπελοῦσιν, συντελοῦσιν.

DE IVREIVRANDO, SIVE VOLVNTARIO, siue necessario, siue iudiciali.

Iusiurandum, duæ sunt voces quæ in vnam coaluêre. poëtæ diuidunt, vt Ouidius Cydippes Epistola:

Quid tibi nunc prodest iurandi formula iuris?

Iusiurandum sic exigi solebat: *Ex animi tui sententia tu hoc fecisti, aut facies*, Cicero Academicis quæstionibus, & III. Officiorum & II. de Oratore. Liuius XLII. Quintilianus VI. 2. VIII. 5. Gellius IV. 20. Petronius. Deinde solebant verba concipi secundùm quæ iuraretur. Scholiastes Horatij ad illud: *In verba iurabas mea, secundùm ea verba quæ proponebam. Hoc autem iusiurandum conceptis verbis dicitur, cùm alter alteri verba dicit quæ sequatur.* Habes eius rei mentionem apud Plautum Cistellaria, Act. II. Scena I. Liuium XLIII. Gellium II. 24. VII. II. Hæc dictata sacramenta Silio: Ouidio iurandi formula iuris. Quia verò multi abuti solebant iureiurando, ita vt Laberius iusiurandum dixerit emplastrum æris alieni; ideo Plato noluit cuiquam in re sua deferri iusiurandum. Locus est egregius XII. de legibus. Prætor autem Romanus neque sacerdotem Vestalem, neque Flaminem Dialem iurare cogebat. Gellius X. 15. De iu-

risiurandi definitione, effectibus & interpretatione, vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis, cap. XI. §. I. Optima formula iurisiurandi apud Apostolum. Gal. 1.20. ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ὅτι οὐ ψεύδομαι, *En coram Deo quod non mentior.*

L. Vel.

Vel filiorum tuorum] Iurari per liberos & Athenis solebat, vt Demosthenes contra Cononem nos docet, vt & apud Romanos, teste Seneca de beneficiis III. & 72. Plinio in Panegyrico: *Explanauitque verba*, ait, *quibus caput suum, domum suam, si sciens fefellisset, deorum iræ consecrabat.* Vide & quæ iam sequentur.

L. Eum qui.

Si non per collusionem actum sit] ἀσυμπαθῶς, in Basilicis.

L. Qui per salutem.

Qui per salutem suam iurat, licet per Deum iurare videtur; respectu enim diuini numinis iurat.] Augustinus: *Quid est iurare, nisi ius reddere Deo, quando per Deum iuras? ius filiis tuis reddere, quando per filios tuos iuras. Quod autem ius debemus saluti nostræ, filiis nostris, Deo nostro, nisi caritatis, veritatis, & non falsitatis? Cùm dicit quisque per meam salutem, salutem suam Deo obligat: quando dicit per filios meos, oppignorat Deo filios suos, vt hoc veniat in caput eorum, quod exit de ore ipsius. Si verum, verum: si falsum, falsum. Cùm ergo filios suos, vel caput suum, vel salutem suam, quisque in iuratione nominat, quicquid nominat, obligat Deo.*

S ij

DE CONDITIONE CAVSA DATA, causa non secuta.

Quintilianus pater declamatione CCCXXXVI. *Quacunque sub conditione traduntur, ita demum fieri possunt propria ac peculiaria, si conditio consummata est.*

DE CONDICTIONE OB TVRPEM VEL iniustam causam.

L. Idem.

Turpiter facere quod sit meretrix] Satis pœnæ aduersus impudicas in ipsa professione flagitij. Tacit Annal. II.

Non turpiter accipere cum sit meretrix.] sic apud Plautum Asinaria, cum dixisset adolescens,

Dedi equidem quod mecum egisti.

Respondet lena:

Et tibi ego misi mulierem:

Par pari datum hostimentum est opera pro pecunia.

Regerenti vero adolescenti,

Malè agis mecum.

Illa: *Quid me accusas si facio officium meum?*

DE CONDICTIONE INDEBITI.

L. Repetitio.

Repetitio nulla est ab eo qui suum accipit, tametsi ab alio quàm vero debitore solutum est] Nempe si solutio facta sit debentis nomine. suprà L. si pœnæ, l. cum quis, D. de solutionibus.

DE CONDICTIONE TRITICIARIA.

L. In hac actione.

Ἐν πλάτει] οὐκ ἐν στιγμῇ, vt loquitur Ariſtoteles: qui pro eodem etiam dicit, ἐν πλάτει, vt hîc. & L.ſi arbiter, D. de probationibus, L. Ratum autem D. de ſolutionibus, L. quo enim, §. Iulianus, D. de ſolutionibus. vbi id explicatur cum quodam ſpatio temporis, nec minimo, nec maximo, & quod magis intellectu percipi quàm elocutione exprimi poteſt. idem aliter dicitur, παχυματικῶς, L. 1. D. vnde legitimi, L. 2. D. quibus ex cauſis in poſſeſſionem.

COMMODATI.

L. Sæpe.

Vt dicis gratia numerationis loco intercedant] Hunc ipſum locum in animo habuit Gloſſarum ſcriptor cùm annotat: *Dicis gratia*, νόμου χάριν ὡς παρὰ Γαΐῳ τῷ νομικῷ. Pro eo δείγματος ἕνεκα, dixit Dion Veſpaſiano. Dicis cauſa, dicis immo, habes apud Varronem de lingua Latina libro v.

DE LEGE RHODIA.

Ciuitas Rhodienſis nauigandi ſolertia celebrata eſt. Gellius VII. 3. De eius portubus, viis, muris, copiis naualibus, legibus, videndus eſt Strabo libro XIV.

L. Ἀξίωσις.

Intra exiguum temporis ſpatium hanc legem emendare & illuſtrare aggreſſi ſunt viri celebres, Iohannes Seldenus, Dionyſius Gothofredus, Samuel Petitus, Claudius Salmaſius. Ponam lectionem quæ mihi pridem viſa eſt optima: Ἀξίωσις Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα. Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυφράγιον ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰκαρίᾳ διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσιωνῶν τῶν τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι. ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μήτις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται. τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν. *Libellus ſupplex Eudæmonis Nicomedienſis ad Imperatorem Antoninum. Domine Imperator Antonine, naufragium paſſi in mari Icario, direpti ſumus à publicanis, qui Cycladas inſulas habitant. Antoninus reſpondit Eudæmoni: Ego quidem mundi Dominus: lex verò maris. Lege igitur Rhodiorum nauali res diiudicetur, quatenus noſtrarum legum nulla ei contraria eſt. Hoc verò ipſum & Diuus Auguſtus decreuit.* Ἐν τῇ Ἰκαρίᾳ ſubaudi θαλάσσῃ. in Icario mari ſunt Cyclades: Strabo libro 11. Solebant publicani, bona, quorum non apparebat dominus, in cuſtodiam ſuam ſumere, & pro ea cuſtodia partem ſibi aliquam vindicare. Ea pars quæ eſſet, definitum erat lege Rhodia nauali, quæ pro iure gentium in illo mari vigebat: ſicut apud Galliam, leges Oleronis: apud omnes tranſrhenanos populos leges Wiſbuicenſes. Dicit igitur Antoninus, ſe quidem mundi eſſe dominum, mundi nomine accepto pro terra tanquam parte mundi nobis

notiſſima : id eſt, de rebus quæ in terra geruntur, ſæpe ſe leges & figere & refigere. At res maris habere, ex conſenſu populorum, ius ſuum Rhodiis deſcriptum legibus, quod mutare, non eſſe ſui moris. Sed neque Auguſto id placuiſſe. Quare ſequendum id ius, niſi aliquid eſſet ſpecialiter Romanis legibus definitum. Romanis mos eſt partem terrarum, quam ipſi tenent, vocare mundum. id irridet Pomponius Lætus in Gallo.

DE INSTITORIA ACTIONE.

L. Sed ſi.

De quo palam proſcriptum fuerit, ne cum eo contrahatur, is præpoſiti loco non habetur] Auguſtinus Epiſtola CCXI amicum rogat ne à pauperibus iterum exigat, quod actori eius ſolutum fuerat, ſine mandato ſpeciali, cùm tamen ei ſeruire iuſſi eſſent. Actor interuerterat.

DE SENATVSCONSVLTO Macedoniano.

L. 1.

Ne cui, qui filiofamilias mutuam pecuniam dediſſet, etiam poſt mortem parentis eius, cuius in poteſtate fuiſſet, actio petitioque daretur] Apud Terentium Phomione I. 5.

GE. *Non ratio, verum argentum deerat.* DE. *Sumeret Alicunde.* GE. *Alicunde. nihil eſt dicto facilius.*
DE. *Poſtremo, ſi nullo alia pacto, fenore.*
GE. *Hui, dixti pulcre, ſi quidem quiſquam crederet Te viuo.*

Eugraphius ad eum locum. *Solutio est tamen, quod negauit licere filiofamilias mutuam pecuniam credi.* Scholiastes ad Horatium 1. sat. 11. *Nomina sectatur. Obiectionis tacitæ solutio. ne quis fortasse putaret non inueniri, qui pro fenore quintas centesimas dare vellent, ostendit quibus hoc fiat, inquiens, sectatur nomina tironum, qui nuper exuta prætexta sumserunt virilem togam, ardentioresque sunt ad explendam libidinem, qui cùm nihil accipiant à duris, id est nimis parcis patribus, coguntur adire feneratores, qui etiam sunt tam præcipiti auaritiâ, vt non dubitent filiisfamilias pecunias credere, dummodo grauiores vsuras imponant, quod libenter adolescentes faciunt, vt pecuniam accipiant sub patribus. non licebat per senatusconsulta tironibus fenerari, ne bona paterna prodigerent.* Scholiastes ad illud Iuuenalis. *Ergo haud difficile est perituram arcessere summam. Non dubitant mutuò accipere, quod perdant magis quàm erogent.*

DE PECVLIO.

Quibus seruis peculium dominus concedebat, iis & demensum dabat, & ab iis exigebat impensi rationem. Scholiastes Horatij ad 11. Sat. 11. Donatus ad Sc. 1. in Phormione. In peculio erant & vicarij, quorum præter iurisconsultos meminêre Horatius 11. & Martialis.

DE COMPENSATIONIBVS.

L. Si ambo.

Quoties ex maleficio oritur actio, vt putà ex causa furtiua, ceterorumque maleficiorum, si de ea pecuniariè agitur, compensatio

pensatio locum habet. idem est & si condicatur ex causa furtiua] Nisi opponatur compensatio ab eo, qui depositum accepit: quod à se constitutum dicit Iustinianus L. Compensationes, C. de Compensationibus. sed congruit id iuri veteri. in sententiis Pauli II. Tit. XI. *In causa depositi, compensationi locus non est, sed res ipsa reddenda est.* Seneca de beneficiis VI. 5. *Si quis apud me pecuniam deposuerit, idem mihi postea furtum fecerit, & ego cum illo furti agam, & ille mecum depositi.* antè dixit in foro separari actiones, non confundi formulas. deinde hoc adjicit exemplum.

TIT. DEPOSITI.

Quærit Aristoteles problematum XXIX. tit. XVI. 2. cur deposito aliquem fraudare turpius sit, quàm mutuo: adfertque causas multas, quia amico fit iniuria, quia ad damnum perfidia accedit, quia pro amicitia inimicitia redditur, quia nihil vtilitatis sperat qui deponit, quia infelices esse solent qui sua deponunt. Addit & aliam rationem Quintilianus Pater Controuersia CCXLV. *Depositum hoc magis vindicandum, quod fere secreta sunt, citra probationem.*

L. Ei apud quem.

Si tamen cum sequestre conuenit, vt certo loco rem depositam exhiberet, nec ibi exhibeat teneri eum palam est] Baba Kamma x. 6. & ibi interpretes. vide & infrà L. si in Asia, § 1. Quintilianus dicta iam declamatione: *Non est in deposito simplex conditio. deponitur aliquid, quod quandocunque repetitur, reddendum est. deponitur aliquid in tempus.*

L. Bona fide.

Sed eam vtrum æstimamus ad merum ius gentium] Sic ius gentium merum exigere videtur vt depositus gladius reddatur domino. At Cicero de officiis tertio: *Si gladium quis apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens; reddere, peccatum sit: non reddere; officium. Quid si is qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddasne depositum? non credo, facies enim contra rempublicam, quæ debet esse carissima. sic multa, quæ honesta naturâ videntur esse, temporibus fiunt non honesta.* Seneca de Beneficiis IV. 10. *Depositum reddere per se res expetenda est, non tamen semper reddam, nec quolibet loco, nec quolibet tempore. aliquando nihil interest, vtrum inficier, an palam reddam. intuebor vtilitatem eius, cui redditurus sum, & nociturum illi depositum negabo.*

Quo facto sceleſtiſſimo adempta sunt] Legimus *quoi*, libro II. de iure Belli ac Pacis, cap. X. §. I.

MANDATI.

L. Mandatum.

Mandatum inter nos contrahitur, siue mea tantum gratia tibi mandem, siue aliena tantum, siue mea & aliena: siue mea & tua: siue tua & aliena] Similis distributio Senecæ circa beneficia VI. 12. *Multum interest vtrum aliquis beneficium nobis det suâ causâ an nostrâ, an suâ & nostrâ.* Mox hoc argumentum tractans, primum illud genus negotiationem esse vult, non beneficium. de secundo nulla est dubitatio. Tertium ad beneficij nomen admittit,

non exigens vt ſine reſpectu ſui mihi alter conſulat.

Cuius generis mandatum magis conſilium eſt quàm mandatum, & ob id non eſt obligatorium] Senſum eundem habet Chryſoſtomus ad II. Cor. VIII. 7. idem alibi: ὁ συμβουλεύων λέγει τὰ περὶ ἑαυτοῦ οὐκ ἀναγκάζων ἀκροατὴν ἀλλ' αὐτὸν ἀφίησι τῆς τῶν λεγομένων αἱρέσεως κύριον. *Qui conſilium dat, dicit quod ſibi videtur, nec vllam imponit audienti neceſſitatem, ſed ipſi relinquit eligendi ius liberum.* Hieronymus: *Vbi conſilium datur, offerentis arbitrium eſt: vbi præceptum, neceſſitas eſt ſeruientis.*

L. Si quis.

Qui mandatum ſuſcepit, ſi poteſt id explere, deſerere promiſſum officium non debet] Ouidius Triſtium V. 6.

Sarcina ſum: fateor: quam ſi non tempore noſtro
Depoſiturus eras, non ſubeunda fuit.

Adde Ciceronem pro Roſcio.

PRO SOCIO.

Marius Victorinus ſocium eſſe ait, qui nobis aliquo pacto ad aliquid nobiſcum gerendum coniungitur. ſunt & inter muta animantia exempla ſocietatis, vt piſcatoria delphini cum homine. Plin. IX. 8. Pinnæ & pinnotheræ IX. 42. Dati damni formulam inter ſocios dari docet nos illuſtri exemplo idem Plinius de Anthia IX. 89.

L. Si Titius.

Quia meæ duntaxat partis pretia percepiſſem] Cicero

pro Q. Roscio Comœdo: *Ergo huc vniuersa causa deducitur, vtrum Roscius cum Flauio de sua parte, an de tota societate fecerit pactionem. Nam ego Roscium, si quid communi nomine tetigit, confiteor præstare debere societati. societatis non suas lites redemit, cùm fundum à Flauio accepit.*

L. Cùm societas.

Conuenerit vt vnus reliquis nundinas, id est epulas] Conjicere liceat scriptum fuisse IIII *dianas epulas*, id est quatriduanas.

DE CONTRAHENDA EMTIONE.

De variis diuersorum populorum legibus circa emtionem, eiusque perfectionem, & accessiones, præconia, relationem in acta, arras, traditionem, pœnam, atque alia, disces ex Theophrasti loco de legibus in Stobæi Titulo de legibus. locus est dignus qui legatur à legum conditoribus.

L. I.

Origo emendi vendendique à permutationibus cœpit] Egregie hoc explicat Aristoteles Nicomacheorum. Vide & quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis XII. 3. & in Annotatis. Sabinus Homero teste vtitur. Plinius XXXIII. *Quantum fæliciore æuo, cùm res ipsæ permutabantur inter se, sicut & Troianis temporibus factitatum Homero credi conuenit.* Electa materia est, cuius publica aut perpetua æstimatio difficultatibus permutationum, æqualitate quantitatis, subueniret. Aristoteles dicto capite: τὸ ᾗ νόμισμα ὥσπερ μέτρον (ita habent manuscripti optimi) σύμμετρα ποιῆσαν

ἰσάζει. Nummus vt medius aliquis res commensu facto æquat. Lex ne emtori liceret refigere à foribus hostium spolia, est apud Plinium libro xxxv.

L. Nec emtio.

Veluti cum quasi alea emitur, quod fit cùm captus piscium, vel auium, vel missilium emitur] De captura à piscatoribus emta historiam habes apud Plutarchum Solone, & Laërtium Thalete, vbi quæstio tractatur, an aurum sub ea generalitate veniat. Trachalio apud Plautum:

Sed tu an vnquam piscatorem vidisti; venefice,
Vidulum piscem cepisse?

Cui lepidè respondet Gripus:

Quid tu? nunquam audiuisti esse antehac vidulum
piscem? TR. *Scelus!*
Nullus est. GR. *Imo est profecto: ego, qui sum piscator scio:*
Vero raro capitur.

L. In venditionibus.

Siue in quo alio] Cicero Agraria ad populum priore. *Quid ergo? longum putauit, & timuit ne quid præteriret. At scripsit: aliudve quid, qua breuitate rem nullam esse exceptam videtis.*

DE IN DIEM ADDICTIONE.

Dromo apud Terentium Phormione Sc. II. 2.

Ego satis si commemini, tibi quidem est olim dies
Quam ad dares huic, præstituta.

Postea: *Cras mane argentum mihi*

Miles dare se dixit: si mihi prior tu attuleris, Phædria,
Mea lege vtar: vt potior sit, qui prior ad dandum est.
vale.

L.

Res in auersione emta] Nam & auertere est emere, teste Scholiaste ad illud Horatij II. Sat. 4.

Cara pisces auertere mensa.

Vbi mensa intelligenda piscatoria.

DE LEGE COMMISSORIA.

Lex, conditio, contractus; Scholiastes Horatij explicans illud libro II. Epist. 2. *dicta tibi est lex.*

DE SERVIS EXPORTANDIS VEL SI ita mancipium venierit, vt manu mittatur, vel contrà.

L. I.

Si fuerit distractus seruus, ne aliquo loci moretur] Simile est quod Plinius Historiæ naturalis libro XXXVI. commemorat, signum ea lege venditum esse ne Athenis esset.

DE ACTIONIBVS EMPTI ET VENDITI.

L. I.

Venditor si cùm sciret deberi seruitutem, celauit, non euadet ex empto actionem] Quod de seruitute hîc dicitur, idem in vitiis omnibus, & incommodis locum ha-

bet. Cicero de officiis tertio. *Ac de iure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos iure ciuili, vt in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſſent venditori. nam cum ex* XII *tabulis ſatis eſſet ea præſtari, quæ eſſent linguâ nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret, à iuriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta. Quicquid enim eſſet in prædio vitij, id cenſuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere: vt cùm in arce augurium augures acturi eſſent, iuſſiſſentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auſpiciis: Claudius proſcripſit inſulam, vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius: huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. Itaque Calpurnius, cùm demolitus eſſet, cognoſſetque Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab auguribus demoliri iuſſus, arbitrum illum adegit, quicquid ſibi dare, facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, huius noſtri Catonis pater. vti enim cæteri ex patribus, ſic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio eſt nominandus. is igitur iudex ita pronuntiauit, cùm in venundando rem eam ſciſſet, & non pronuntiaſſet, emtori damnum præſtari oportere. igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emtori vitium, quod noſſet venditor.* Vide Caroli Magni, cap. 210. & quæ infrà ad Ædilitium Edictum.

Hæc ita vera ſunt, ſi emtor ignorauit ſeruitutes: quia non videtur eſſe celatus qui ſciuit, neque certiorari debuit, qui non ignorauit] Cicero dicto libro: *M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Hæ Sergio ſeruiebant. ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in iudicium eſt. Oratam Craſſus: Gratidianum defendebat Anto-*

nius. ius Crassus urgebat : quod vitij venditor non dixisset sciens, id oportere præstari : æquitatem Antonius : quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici : nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. Horatius II. Epist. II.

Des nummos, excepta nihil te, si fuga lædat.
Ille ferat pretium pœnæ securus opinor:
Prudens emisti vitiosum: dicta tibi est lex.

Vbi pœna vocatur id quod interest.

L. Si seruum.

Si seruum mihi ignoranti, sciens furem vel noxium esse, vendideris, quamuis duplam promiseris, teneris mihi ex empto, quanti mea intererit scisse] Sic & in lege Caroli Magni CCXXXIX. *Seruus bona fide comparatus, si ex veteri vitio fugerit, non tantùm pretium dominus, sed & ea quæ per fugam abstulit, reddere cogetur.*

LOCATI CONDVCTI.

L. Locatio & conductio.

Quòd si ego aurum dedero, mercede pro opera constituta, dubium non est quin locatio & conductio sit] Sic & colores quidam pictori à dominis dabantur. Plinius libro XXXV.

L. Si in Lege.

Vis maior quam Græci θεῶ βίαν appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus quàm tolerabile est, læsi fuerint fructus]

Vis maior inopinatæ cladis fatale generat incommodum, eſt in Nouellis Theodoſij XLVII. Deſerentem vis maior excuſat, ait Seneca de beneficiis IV. 39. quod ex Salluſtio ſumtum. Plinius XVIII: 28. *Ante omnia duo genera cœleſtis iniuriæ meminiſſe debemus: vnum, quod tempeſtates vocamus, in quibus grandines, procellæ cæteráque ſimilia intelliguntur: quæ quum acciderint, vis maior appellatur.* Columella I. 7. *Nam vbi ſedulo colitur ager plerumque compendium: nunquam, niſi ſi cœli maior vis, aut prædonis inceſſit, detrimentum adfert.* Sic & periculum vis maioris cum effractura latronum coniunxit Antoninus in l. 1. C. Locati. Quod hîc Græcè dicitur, θεῦ βία, id Latinè vim diuinam dixit Vlpianus, L. fluminum. §. ſeruus, D. damni infecti. tempeſtatem calamitoſam ſuprà, L. ex conducto, §. ſi vis hoc titulo. maioris impetus infortunium atque diſpendium in Codice Theodoſiano.

Partiarius colonus] Quem & partiarium ſimpliciter & partiarium redemtorem dixit Cato de re ruſtica, cap. 16. 136. 144. Sic pecora partiaria, L. ſi paſcenda, C. de pactis. Plinius IX. Epiſt. 37. *Si non nummo, ſed partibus locem.* Tales erant Athenis qui dicebantur ἑκτημόριοι, ſextarij, teſte Plutarcho in Solone.

Qui columnam tranſportandam conduxit, ſi ea dum tollitur, aut portatur, aut reponitur, fracta ſit, ita id periculum præſtat, ſi qua ipſius eorúmve, quorum operâ vteretur, culpâ acciderit] Confer Baba Kamma IX. 3.

L. Qui inſulam.

Quia ædificium vitia facere diceret] Fortè quod erecturæ parietum calce perfuſæ vitium occultaſſent,

cuius rei meminit Scholiastes Iuuenalis ad illud Sat. III.

Nam sic labentibus obstat
Villicus, & veteris rimæ contexit hiatum:
Securos pendente iubet dormire ruinâ.

L. In nauem.

Cùm vestimenta fulloni curanda locarentur] Legis Metellæ, quæ fullonibus dicta meminit Plinius historiæ Naturalis XXXV.

Actores oneris auersi] Tertullianus V. aduersus Marcionem. *Quamobrem, Pontice nauclere, si nunquam furtiuas merces, vel illicitas in acatos tuas recepisti, si nullum omnino onus auertisti, vel adulterasti.*

L. Ea lege.

Poterit igitur ex locato cum eo agi, qui vitiosum opus fecerit] Baba Kamma IX. 3.

DE RERVM PERMVTATIONE.

Vertere, rem re mutare. Scholiastes Horatij.

DE PRÆSCRIPTIS VERBIS ET IN factum actionibus.

L. Naturalis.

Aut do, vt facias] Qualis est contractus iste Argyrippi cum Clearreta in Asinaria.

L. Si rem tibi.

Si quis ſponſionis cauſa annulos acceperit] Plinius libro XXXIII. *Ad ſponſiones etiamnum annulo exſiliente.* Exemplum ſponſionis habes in Demoſthenis oratione aduerſus Pantænetum. Eſt & nota ſponſio Laïdis de Xenocrate. Sic Luctatius Pinthia ſponſionem fecerat, ni bonus vir eſſet, cuius meminit Cicero officiorum III. Habes & alias ſponſiones apud eundem Ciceronem V in Verrem, & ſeptima. Pro Cæcina in Piſonem. Lib. VII Epiſtola 21. Gellium XIV. 2. Aſconium in Verrinam tertiam.

DE PIGNORIBVS ET HYPOTHECIS.

L. Res hypotheca.

Inter pignus autem & hypothecam tantum nominis ſonus differt] Nam & oppignorari ager dicitur, quanquam à pugno orta pignoris vox, & ὑποτίθεσθαι gemma. Frequentior tamen vſus recepit, vt in re mobili pignus diceretur, in immobili hypotheca, quomodo & Græcè ὑποθήκας & ἐνέχυρα, diſtinguit Iohannes Chryſoſtomus II. de pœnitentia. Legem commiſſoriam in pignoribus primus prohibuit Conſtantinus ea lege quæ vnica eſt Cod. Theod. de commiſſoria reſcindenda, vltima verò Codice Iuſtinianeo de pactis pignorum. alim valebat: Cicero libro XIII Epiſtola 56. *Philotes Alabandenſis ὑποθήκας Cluuio dedit: hæ commiſſæ ſunt.* Valetque etiam nunc in terris vbi leges Romanæ receptæ non ſunt, vt in Dania. docet id Crantzius Sa-

xonicorum x. Eſt & hiſtoria eo pertinens in Excerptis legationum Priſci, vbi de Attila.

IN QVIBVS CAVSIS PIGNVS VEL hypotheca tacitè contrahitur.

Lege Abydenorum, qui agricolæ ad opus ruſticum pecuniam dediſſent mutuam, ius taciti pignoris habebant in agrorum fructibus.

QVIBVS MODIS PIGNVS VEL hypotheca ſoluitur.

L. Si conſenſit.

Sed vtriuſque pars pro indiuiſo, pro parte dimidia manebit obligata] Idem ſupponit lex Creditor, §. poſt diuiſionem. ſup. Qui potiores.

DE ÆDILITIO EDICTO.

Hæc ſunt iura quæ ſecum facientia ait Horatius II. Epiſt. II.

L I.

Quam earum quæ mobiles] Vt gemmarum, de quarum fraudibus agit Plinius libro xxxv. vt & alibi de Seplaſiæ fraudibus.

Qui mancipia vendunt, certiores faciant emtores, quid morbi, vitiive cuique ſit] Scholiaſtes Horatij ad II. Sat. III. *Mentem niſi litigioſus exciperet dominus. ſumtum eſt hoc argumentum à dominis mancipia vendentibus: quorum omnia*

vitia sibi cognita, tam animi quàm corporis debebat aperire emtori, nisi postea litigare vellet propter cælatum vitium.

Qui fugitiuus, erróve sit] Solebat maioris cautionis ergo edici: *furem non esse, fugitiuum non esse*. L. si ita quis, D. de euictionibus. L. cùm in venditione, & L. Lucius, §. vlt. L. euicta re, §. vlt. L. si emtor, L. si ita quis, L. quia dicitur, D. ibidem. L. quoties, D. si familia furtum fecisse dicatur. L. exemplo, §. venditorem, D. de act. emti. Varro I. de re rustica. Seneca controuersiâ III. 21. Marculfus formulâ 132. 133.

Eademque omnia cùm ea mancipia venibunt, palam rectè pronuntianto] In Edicto Ædilium Curulium quod recitat Gellius IV. 2. *Titulus seruorum singulorum vti scriptus sit, curato, ita vt intelligi rectè possit, quid morbi, vitiíve cuique sit, quis fugitiuus erróve sit, noxáue solutus non sit*: Sed seruorum qui pileati vendebantur nomine nihil præstari solitum, docet nos idem Gellius VII. 4.

Apud Sabinum sic definitum esse] Nempe ex Labeone. Gellius ibidem.

Vitiumque à morbo multum differre, vt putà si quis balbutit] *Balbus & atypus vitiosi magis quàm morbosi sunt*. Gellius ibidem: contra quam sensit Vlpianus L. idem, §. vlt. infrà.

Si nihilominus permaneret in eo vitio, vt circa fana bacchari soleret] Horatius libro II. Sat. 3.

Quisquis luxuria, tristíve superstitione,
Aut alio quouis morbo calet.

Postea:

Quone malo mentem percussa? timore deorum.

L. Sin autem.

Sin autem quis ita spado est, vt tam necessaria pars corporis ei penitus absit, morbosus est.] Eunuchum, si ignorasset emtor, redhiberi posse, quasi morbosum Labeo dixit teste Gellio.

L. Idem.

De Myope quæsitum est, an sanus esset, & puto eum redhiberi posse] Olim de eo disputatum ex Gellio discimus. Masurio Sabino qui non longè videt, tam sanus est, quàm qui tardius currit.

L. Cui.

Magna enim pars hominum aliquo dente caret] Sumta verba de Labeone, vt idem nos Gellius docet.

L. Quæritur.

Distinguere Trebatium dicit, vt si natura sterilis sit, sana sit; si vitio corporis contrà] Nam cùm Labeo dixisset quasi minus sanam redhiberi non oportere, adscripsit Trebatius: si ea mulier à principio genitali in sterilitate esset. Vide Gellium.

L. Cùm eiusdem.

Vt si quis eorum fortè morbosus, vel vitiosus sit, vel omnes simul, redhibeantur] Id est, vnus si in singulos pretium sit constitutum; omnes simul, si in vniuersos.

L. Hi enim non sunt separandi.

Neque canem, verrem] Conuenit cum Baba Kamma VII. 7.

L. Iustissimè.

Nam id genus hominum ad lucrum potius vel turpiter faciendum pronius est] Idem de venalitiariis ait scriptor ad Math. Hom. 30.

DE EVICTIONIBVS.

L. Si dupla.

Si dupla non promitteretur] Varro de re rustica libro II. *Si res mancipio non datur, dupla promitti solet, aut si ita pacti, simpla.* Mancipio dare, est dare in iure. est actus legitimus, L. actus legitimi, D. de R. I. Ab iis qui satis locupletes non essent, nemo mancipio accipere volebat. Plautus Curculione IV. 2. Sine mancipatione res aut vendebatur periculo emtoris: Plautus Persa IV. 7. aut cauebatur de euictione, quod est, πράσεως ἐγγυητὴν αἰτεῖν, apud Chrysostomum libro IV de Sacerdotio. Itaque constituit Adrianus Imperator lenones & lanistæ ne seruum venderent, nisi causa proposita.

L. Si alienam.

Et eandem pro derelicto habuere] יאוש Baba Kammã X. 2.

DE VSVRIS.

Fœnus apud Scholiasten Horatij exponitur aucta pecunia sic Hebræi dicunt תרבית & מרבית Fœnus à φύω, vt à τίκτω τόκος. Sic ab eodem φύω, fœtus. Nam sonus Græci υ ad Latinum œ prope accedebat. Solebant vsuræ Idibus exigi, notante eodem Scholiaste: inde Iduarium. Non autem omne fœnus licitum. Scholiastes ad illud Horatij,

Multis occulto crescit res fœnore,

illicito inquit. Vide Tacitum Annal. vi. Minimum fœnus trientarium sub Seuero & Antonino. De vsuris in speciebus vide Hieronymum ad Ezechielem, & Zonaram ad 5. canonem Concilij Carthaginensis.

DE NAVTICÆ FOENORE.

Mentio eius apud Plutarchum Catone maiore & Lucullo. Dabatur, aut ἐπ' ἀμφοτερόπλουν, aut ἐφ' ἑτερόπλουν. id est, ita vt periculum itus & reditus subiret fœnerator, aut alterius tantum.

DE PROBATIONIBVS.

L. I.

Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat] Idem habes in Baba Kamma iii. ii. apud Chrysostomum altera contra Iudæos: quod tamen Cato & Fauorinus distingui volunt apud Gellium xiv. 2. Sed posteriori ætati visa est ea distinctio nimis laxum facere iudicis arbitrium. Itaque illud Scipionis magis sequimur qui dicebat:

dicebat: οἶδα τοῦτον ἐπιωρκηκότα τὸν ἄνδρα. μηδενὸς δὲ κατηγορῶντος, οὐ δύναμαι κατήγορος αὐτὸς εἶναι καὶ δικαστής. *Hunc hominem peierasse scio; sed cùm nemo eum accuset, non possum ego simul iudicis & accusatoris officium fungi.*

DE TESTIBVS.

Hebræi iudices de aduena circumciso pronuntiabant sæpe ex coniecturis: de Hebræo nonnisi ex testium dictis. Solebant autem testes apud eosdem Hebræos diligentissimè examinari à iudicibus per septem quæstiones: qua hebdomade Iubilæi, quo anno, quo mense; quoto die mensis, qua feria hebdomadis dierum, qua hora, quo loco. Ita Misna in titulum de Synedrio, c. 1. Addit Rabbi Iose quæstionem, an testes hominem nossent de quo testimonium perhibebant. Lege Solonis, testes comparêre cogebantur, & perhibere testimonium, aut affirmare se absentes fuisse, aut rei, de qua agebatur, nihil scire: in contumaces mille drachmarum statuta pœna. Ita in Onomastico Pollux. Plato primo de legibus, eos qui veritatem cælant, vult improborum haberi numero. Apud Ægyptios quoque, vt libro primo docet Diodorus, qui præsentes fuissent cùm homicidium, aut furtum committeretur, ni reum indicarent, virgis cædebantur, & tridui fame coërcebantur.

L. In testimoniis.

Qui aduersus fidem suam testationis vacillant] οἱ πλαζόμενοι τῷ λόγῳ, Herodianus libro II. Donatus ad Eunu.

chi v. 4. *Ab inconstantia testis præsidium defensionis inquisitum est.*

L. Testium.

Aliàs veluti consentiens fama confirmat rei, de qua quæritur, fidem] Testimonium cæcum, in quo multitudinem aut ciuitatem dicimus scire, opponitur manifesto. Habet hoc Donatus.

Alia testimoniorum quæ recitari solent] Ex scripto testimonium Quintiliano v. 7 consensio signantium. Cicero Verrina v. *Recita testimonium Atheniensium.* Talibus testimoniis interdum opus, vbi à loco iudicij longiùs absunt testes. Nouella IX. § 5. At in publicis iudiciis ægrè iam olim recipiebantur. Scriptor de causis corruptæ eloquentiæ: *Testimonia in iudiciis publicis non, absentes nec per tabellam dare, sed coram & præsentes dicere cogebantur.* Carolus Magnus VI. 145. *Testes non absentes neque, per epistolam testimonium dicant, sed præsentes quam nouerunt & viderunt, non taceant veritatem.*

L. Serui.

Serui responso tunc credendum est, cùm alia probatio ad veritatem non est] Exceptio ex regula.

Seruum hominem causam orare leges non sinunt,
Neque testimonij dictio est.

Terentius Phormione.

L. Testis.

Testis idoneus pater filio, aut filius patri non est] Contra patrem filij testimonium olim receptum vide-

mus, vt Phylei contra Augiam pro Hercule. meminit Apollodorus libro 11.

L. Nullus.

Nullus idoneus testis in re sua intelligitur] Testimonium pro se nec Catoni creditum. Hieronymus aduersus errores Iohannis Hierosolymitani.

L. Ex eo.

Colligitur etiam mulieres testimonij in iudicio dicendi, ius habere] Maximè vbi de partione quæritur. Notant id Grammatici & Rhetores ad illud in Andria.

Dis pol habeo gratias
Cùm in pariundo aliquot adfuerunt liberæ.

L. Curent.

Testari volentibus] Testari hîc, est animi sui propositum coram testibus exponere. Talis illa testatio Alpheni coram viris bonis compluribus, quam multis verbis Cicero recitat pro P. Quintio. & illa cuius mentio in lege, Lucius Titius, D. de his qui notantur infamiâ.

L. Vlt.

Ne patroni in causa, cui patrocinium præstiterunt, testimonium dicant] Cato oratione in Lentulum apud Gellium v. 13. *Testimonium aduersum clientem nemo dicit.* Idem habet Dionysius Halicarnassensis libro 11.

Quòd & in exsecutoribus negotiorum obseruandum est] Duabus Latinis vocibus expressit, quod Græci vna voce πραγματικοὺς dicunt, qui non agunt causas, sed agen-

tibus tela ſubminiſtrant, vt loquitur Quintilianus xii. 3. qui miniſtros ſe præbent oratoribus, vt Cicero pro oratore. Sic quæſtionem πραγματικὴν, negotialem vocat idem ille Quintilianus iii. 8. Exſequi hîc eſt curare. Sic exſequi alicuius mandata, exſequi negotia, eſt apud Ciceronem.

DE IVRIS ET FACITI IGNORANTIA.

Iuris ignorantia minus habet excuſationis, quàm facti. Ariſtoteles de legum conditoribus iii. Nicom. 7. καὶ τοὺς ἀγνοοῦντάς τι τῶν ἐν τοῖς νόμοις ἃ δεῖ ἐπίστασθαι καὶ μὴ χαλεπά ἐστι, κολάζουσι, *Et qui ignorant ea quæ ſunt in legibus, quæ ſcire oportet, & quæ ſcitu ardua non ſunt, puniunt.* Ius enim finitum eſt, vt infrà dicitur. L. in omni. À grauioribus tamen pœnis excuſantur homines rudiores, ſi ea quæ non iuris gentium, ſed iuris ciuilis ſunt, ignorent. L. vlt. D. de ritu nuptiarum. Adde quæ diximus iii. de iure Belli ac Pacis xi. 4.

L. Iuris ignorantia.

Iuris ignorantia non prodeſt acquirere volentibus] Exempla vide. L. nunquam in vſucapionibus. L. fur. §. 1. D. de vſurp. & vſucap. L. 2. §. ſi à pupillo, D. pro emtore.

DE SPONSALIBVS.

Primùm ſperata dicebatur, deinde pacta, deinde interpoſitis ſtipulationibus ſponſa, vt Arnobius nos docet libro quarto. de quo ſtipulandi & ſpondendi more vide Gellium iv. 4. Seruius verò: *Hic ordo eſt: conciliata primo, dein conuenta, dein pacta, deinde ſponſa.* Pa-

ctas nuptias habes apud Symmachum VII. 120. & IX. 40. Spondere autem propriè dicitur puellæ pater, despondere adolescentis, vt Donatus ad Andriam nos docet: sed iurisconsulti hanc anxietatem non sequuntur. Itaque despondere, & de patre puellæ, & de futuro marito vsurpant. Est autem spondere à σπένδειν, quia olim vino dis libato fieri solebat: vnde & σπονδαὶ, federa. Exempla desponsionis habes apud Plautum Aularia I. 4. Curculione V. 2. Trinummo V. 2. Oriebatur hinc actio ex sponso, & lis pecunia æstimabatur, quanti interfuerat. eam vxorem accipi aut dari. Gellius libro IV. 4. Solebant autem sponsalia à iurisconsultis concipi: Acontius apud Ouidium.

Te mihi compositis, si quid tamen egimus arte,
Adstrinxit verbis ingeniosus amor.
Dictatis ab eo feci sponsalia verbis,
Consultoque fui iuris amore vafer.

L. Sponsalia.

Consensu contrahentium fiunt] Itaque filius apud Terentium: *Nonne oportuit præscisse me ante? nonne prius communicatum oportuit?* Imo potiores esse puellæ quàm parentum partes voluit Ouidius sub Acontij nomine.

Nam quod habes & tu humani verba altera pacti,
Non erit iccirco par tua causa mea.
Hæc mihi te pepigit: pater hanc tibi, primus ab illa:
Sed propior certè quàm pater ipsa sibi est.
Promisit pater hanc: hæc & iurauit amanti:
Ille homines, hæc est testificata deam.

Hic metuit mendax: hæc & periura vocari.
Num dubitas hic sit maior, an ille metus?

DE RITV NVPTIARVM.

Olim tribus modis Romanos coiisse matrimonia Boëtius nos docet: inter patritios confarreatione, qua de re mentio apud Tacitum IV. & apud Vlpianum titulo IX. apud alios coemtione, quæ & conuentio in manum dicitur, de qua agit Seruius ad illud Georgicôn:

Teque sibi generum Tethys amat omnibus vndis.

Et Cicero I. de oratore: aut vsucapione, de qua Gellius III. 2. mulieres enim, vt res mobiles anno vsu capiebantur, si per trinoctium non abnoctassent, & eo tempore expleto habebantur pro vxoribus, non pro concubinis: Iure Iustinianeo mulier ostendere debet se pro vxore habitam. Nou. LXXIV. 5. Iure Græcoromano posteriore in dubio præsumitur esse vxor. Ex nuptiis nascitur rei vxoriæ actio, de qua Gellius IV. 3. Nuptiæ à nubendo, quia flammeo obnubebatur futura vxor. hinc & nubes & Neptunus.

L. Nuptiæ,

Nuptiæ consistere non possunt, nisi consentiant omnes, id est qui coeunt, quorumque in potestate sunt] Terentius Adelphis.

Qua ratione istuc? quis despondit? quis dedit?
Cui, quando nupsit? auctor his rebus quis est?

Alibi,

Domus reperta, liberi. inuito patre.

Non poſſe ait Iuriſconſultus conſiſtere tales nuptias: poſſunt ergo patre volente diſſolui. Quod contrarium legimus in Pauli ſententiis 11 19 non à Paulo eſt, ſed ab Aniano. de filiabus locus eſt apud Homerum Odyſſeæ 13.

> Οἳ πατρὸς μὲν ἐς οἶκον ἀπερρίγασι νέεσθαι
> Ἰκαρίου, ὥς κ' αὐτὸς ἐεδνώσαιτο θύγατρα,
> Δοίη δ' ᾧ κ' ἐθέλοι καὶ οἱ κεχαρισμένος ἔλθῃ.
> *Hi metuunt omnes genitoris adire penates*
> *Icarij, bona qui donet dotalia natæ,*
> *Et legat ex cunctis, quem præferat ipſe maritum.*

Odyſſ. Z.

> Καὶ δ' ἄλλῃ νεμεσῶ ἥ τις τοιαῦτά γε ῥέζοι,
> Ἥ τ' ἀέκητι φίλων πατρὸς καὶ μητρὸς ἐόντων
> Ἀνδράσι μίσγηται πρίν γ' ἀμφάδιον γάμον ἐλθεῖν.
> *Quin ego eam totis animi penetralibus odi,*
> *Quæ patris aſſenſum citra. caræque parentis*
> *Ante faces thalamúmque viro ſe iunxerit vlli.*

Donatus in Andria: *Summa poteſtas nuptiarum in patre puellæ eſt.* An verò principum leges efficere poſſint, vt iniuſtæ ſint nuptiæ, quæ iuſtæ alioqui futuræ eſſent, tractant Thomas diſt. xxxiv. art. 1. ad 4. & Petrus Soto de inſtitutione ſacerdotum: de matrimonio lect. iv. in fine. In iure Græcoromano multa ſunt talium legum exempla.

Per adoptionem.

Donec manet adoptio] Etiam ea ſoluta id conſtituit Leo.

L. Semper.

Non ſolum quid liceat conſiderandum eſt, ſed & quid honeſtum ſit] Siſinnius Patriarcha: ἐν τοῖς γάμοις οὐ τὸ ἐπιτετραμμένον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπὲς δεῖ σκοπεῖν. Seruilem cognationem leges non agnoſcunt. attamen eos qui per eum modum ſanguine iunguntur, inter ſe coniugium facere honeſtas non ſinit. Neque hîc iudici datur libertas: ſed frænum ei imponitur, ait ius Græcoromanum.

L. Palam.

Palam autem ſic accipimus, paſſim hoc eſt ſine dilectu] Quod eſt πεφασμένως πωλεῖσθαι, in lege Attica. Cicero in oratione poſt reditum in ſenatu: *Palam ad omnium libidinem diuulgatum.* Talis illa apud Stobæum:

Ὁμῶς δὲ καὶ πρὸς ἔργον ἀφροδίσιον
Ἐλθόνθ' ἑταῖρον ὀντινοῦν ἐδέξατο.
Nec delicate ſeligens adulteros,
Cuiuis roganti comiter morem gerit.

Admittit volentes omnes, vt loquitur Clemens Stromateôn III. ideo lupanar locus communis Menandro & Senecæ in controuerſiis.

L. Senatuſconſulto.

Ne tutor pupillam, vel filio ſuo, vel ſibi nuptum collocet] Meminit talis legis Cyrus: περὶ διαφόρας στάσεων.

DE

DE IVRE DOTIVM.

Apud Germanos, vt Tacitus narrat, maritus dotem dabat vxori, non accipiebat: quod & Solon Athenis ſanxerat, nolens venalia eſſe matrimonia: At apud illos in vltimo Septentrione Germanos, venalia olim fuiſſe connubia ait Saxo Grammaticus, id eſt, datas vxores plus offerentibus.

L. Profectitia dos eſt.

Huic opponitur aduentitia, quæ olim ſi nullum interueniſſet diuortium, fiebat mariti. Scholiaſtes ad Perſium: *Dos à ciue Romano data, non patrio dicta nomine, ſi repudium non interuenerit, poſt mortem vxoris ad maritum pertinet.*

L. Si de dote.

Si ſocer ſpecie futuræ dotis induxerit genero] Probo Heraldi emendationem: *illuſerit genero.*

DE DONATIONIBVS INTER VIRVM & vxorem.

L. 1.

Ne mutuo amore inuicem ſpoliarentur, donationibus non temperantes] Plutarchus in quæſtionibus Romanis, complures reddit huius legis cauſas, quod non liberæ, ſed eblanditæ viderentur tales donationes: quod gratuitus amor eſſe debeat, non emptus: quod mulieres aſſuefieri non debeant ad dona capienda: quod ſtan-

te matrimonio omnia inter virum & mulierem censeri debeant communia.

Donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate] Illud *sed* hic abundat. Facilitatem hoc sensu vsurpant Terentius, Cicero, Seneca.

L. Sed si vir.

Kalendis Martiis] Tibullus :

Martis Romani festa venêre Kalendæ:
Exoriens nostris hic fuit annus auis :
Et vaga nunc certa discurrunt vndique pompa,
Perque vias vrbis munera, perque domos.

L. Quintus Mucius.

Honestius est quod non demonstratur vnde habeat, existimari à viro, aut qui in eius potestate esset, peruenisse] Plautus Casina.

Nam peculi probam nihil habere addecet
Clam virum, & quod habet partum, ei haud commodi est,
Quin viro aut subtrahat, aut stupro inuenerit.
Hoc viri censeo esse omne, quicquid tuum est.

DE DIVORTIIS.

Olim in Græcia qui vxorem domo exigebat, multam dabat propinquis eius, vt notat Didymus ad B Odysseæ. At Athenis qui vxorem ejiciebat, dotem statim reddere tenebatur, ni faceret damnabatur in vsuras. vnde explicandum Amphidis illud de vxore:

Η μὲν νόμῳ γὰρ καταφρονοῦσ' ἔνδον μένει.
Nanque illa lege ferocit, & retinet domum.

Terentius in Hecyra.

Si est vt velit reducere vxorem, licet:

Sin alio est animo, renumeret dotem, huc eat.

De primo quod Romæ visum diuortio, vide Gellium IV. 3. Valerium Maximum II. I. Hebræo iure fœminæ repudium dare marito non poterant: Romano poterant, & cùm id facerent, frangebant dotales tabulas. Ita Scholiastes ad Iuuenalem. Athenis mulier quæ repudium marito dare volebat, ipsa eâ de re instrumentum ad magistratum deferre debebat. Plutarchus Alcibiade.

SOLVTO MATRIMONIO DOS quemadmodum repetatur.

Pecunia dotalis & dari & reddi solebat annua, bima, trima die. Polybius in fragmentis à Valesio editis: κατὰ γὰρ τοὺς Ῥωμαίων νόμους δέον ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἀποδοῦναι τὰ προσοφειλόμενα χρήματα τῆς φερνῆς ταῖς γυναιξί. *Cùm moris esset Romani vt quod dotis nomine mulieribus debebatur, id solueretur annua, bima, trima die.* Athenienses Antonio in matrimonium desponderant Mineruam suam: Antonius ipsis dotis nomine imperauerat, mille talenta: Cùm Athenienses tempus peterent ad pecuniam conferendam, Deilius ait: *Et tamen scito illos tibi annua, bima, trima die debere.* Vlpianus institutionibus de dotibus: *Dos si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die reddetur, nisi si vt præsens reddatur, conuenerit. reliquæ dotes statim redduntur.* Hinc explica L. iuris gentium, §. Quinimo, & L. si vnus, §. pactus, D. de pactis.

L. Fructus eos.

Vindemiæ fructus, & quarta portio mercedis instantis anni confundi debebat] Post vocem fructus, excidit hîc nota dodrantis.

L. Lucius Titius.

An possit maritus propter culpam mulieris, dotem retinere] Mores mulieris sunt grauiores, aut leuiores. grauiores adulteria tantum: ob ea verò dos tota retineri solita. notat Horatij Scholiastes: quod & solidum dici alibi docet. Vide & infrà L. cùm mulier. posterioribus temporibus sexta, vt ex Vlpiano discimus institutionum titulo de dotibus. Vt autem propter nuptias donata, ob adulterium repeterentur, valde esse vetus docet nos Vulcani sermo, apud Homerum Odysseæ Θ.

Ἀλλά σφωε δόλος καὶ δεσμὸς ἐρύξει
Εἰσόκε μοι μάλα πάντα πατὴρ ἀποδώσει ἔεδνα
Ὅσσά οἱ ἐγγυάλιξα κυνώπιδος εἵνεκα κούρης.
Οὕνεκά οἱ καλὴ θυγάτηρ, ἀτὰρ οὐκ ἐχέθυμος.
Sed eos hac vincla dolusque tenebunt,
Donec cuncta mihi genitor mea munera reddat:
Tunc data cum ipsius iunxi mihi fœdera natam,
Quæ formosa quidem est, sed recta mentis egena.

DE ACTIONE RERVM AMOTARVM

L. Non enim.

Non enim æquum est inuitum suo pretio res suas vendere]

Respublica quidem ex dominio eminente id ius habet, vt alicui imperet suum vendere: priuati inter se id ius non habent. L. si filiofamilias, §. 1. suprà Soluto matrimonio. pretio suo, id est, iusto. L. Nec quasi, suprà de rei vindicatione.

DE AGNOSCENDIS ET ALENDIS LIBERIS, vel parentibus, vel patronis, vel libertis.

Hac de re in prouinciis Proconsules cognoscebant. Plinius x Epistola 77. Agis Rex Lacedæmoniorum partum ex vxore sua Timæa non agnouit, vt in Alcibiade narrat Plutarchus.

DE INSPICIENDO VENTRE, custodiendoque partu.

Est hoc de Laconicis moribus. Solebant enim dari custodes partus. Plutarchus Lycurgo.

DE LEGITIMIS TVTORIBVS.

Vt qui sperarent hanc successionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur] In Marculfi formula LXXIV. *Lex Romana constringit, vt qui tutores esse noluerunt paruulorum, si forte cesserit luctuosa hereditas, in ea ipsi habeantur extranei.*

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM.

L. Si duas.

Et hæreses quædam in lege propositæ] Id est sectæ quatuor, quæ suos in vrbibus doctores habebant: Stoïca,

DE VSVRIS.

Fœnus apud Scholiasten Horatij exponitur aucta pecunia sic Hebræi dicunt תרבית & מרבית Fœnus à φύω, vt à τίκτω τόκος. Sic ab eodem φύω, fœtus. Nam sonus Græci υ ad Latinum œ prope accedebat. Solebant vsuræ Idibus exigi, notante eodem Scholiaste: inde Iduarium. Non autem omne fœnus licitum. Scholiastes ad illud Horatij,

Multis occulto crescit res fœnore,

illicito inquit. Vide Tacitum Annal. vi. Minimum fœnus trientarium sub Seuero & Antonino. De vsuris in speciebus vide Hieronymum ad Ezechielem, & Zonaram ad 5. canonem Concilij Carthaginensis.

DE NAVTICÆ FOENORE.

Mentio eius apud Plutarchum Catone maiore & Lucullo. Dabatur, aut ἐπ' ἀμφοτερόπλουν, aut ἐφ' ἑτερόπλουν. id est, ita vt periculum itus & reditus subiret fœnerator, aut alterius tantum.

DE PROBATIONIBVS.

L. I.

Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat] Idem habes in Baba Kamma iii. ii. apud Chrysostomum altera contra Iudæos: quod tamen Cato & Fauorinus distingui volunt apud Gellium xiv. 2. Sed posteriori ætati visa est ea distinctio nimis laxum facere iudicis arbitrium. Itaque illud Scipionis magis sequimur qui dicebat:

dicebat: οἶδα τοῦτον ἐπιωρκηκότα τὸν ἄνδρα. μηδενὸς δὲ κατηγοροῦντος, οὐ δύναμαι κατήγορος αὐτὸς εἶναι καὶ δικαστής. *Hunc hominem peieraſſe ſcio; ſed cùm nemo eum accuſet, non poſſum ego ſimul iudicis & accuſatoris officium fungi.*

DE TESTIBVS.

Hebræi iudices de aduena circumciſo pronuntiabant ſæpe ex coniecturis: de Hebræo nonniſi ex teſtium dictis. Solebant autem teſtes apud eoſdem Hebræos diligentiſſimè examinari à iudicibus per ſeptem quæſtiones: qua hebdomade Iubilæi, quo anno, quo menſe, quoto die menſis, qua feria hebdomadis dierum, qua hora, quo loco. Ita Miſna in titulum de Synedrio, c. 1. Addit Rabbi Ioſe quæſtionem, an teſtes hominem noſſent de quo teſtimonium perhibebant. Lege Solonis, teſtes comparêre cogebantur, & perhibere teſtimonium, aut affirmare ſe abſentes fuiſſe, aut rei, de qua agebatur, nihil ſcire: in contumaces mille drachmarum ſtatuta pœna. Ita in Onomaſtico Pollux. Plato primo de legibus, eos qui veritatem cælant, vult improborum haberi numero. Apud Ægyptios quoque, vt libro primo docet Diodorus, qui præſentes fuiſſent cùm homicidium, aut furtum committeretur, ni reum indicarent, virgis cædebantur, & tridui fame coërcebantur.

L. In teſtimoniis.

Qui aduerſus fidem ſuam teſtationis vacillant] οἱ πλανώμενοι τῷ λόγῳ, Herodianus libro 11. Donatus ad Eunu-

chi v. 4. *Ab inconstantia testis præsidium defensionis inquisitum est.*

L. Testium.

Aliàs veluti consentiens famà confirmat rei, de qua quæritur, fidem] Testimonium cæcum, in quo multitudinem aut ciuitatem dicimus scire, opponitur manifesto. Habet hoc Donatus.

Alia testimoniorum quæ recitari solent] Ex scripto testimonium Quintiliano v. 7 consensio signantium. Cicero Verrina v. *Recita testimonium Atheniensium.* Talibus testimoniis interdum opus, vbi à loco iudicij longiùs absunt testes. Nouella IX. §. 5. At in publicis iudiciis ægrè iam olim recipiebantur. Scriptor de causis corruptæ eloquentiæ: *Testimonia in iudiciis publicis non, absentes nec per tabellam dare, sed coram & præsentes dicere cogebantur.* Carolus Magnus VI. 145. *Testes non absentes neque, per epistolam testimonium dicant, sed præsentes quam nouerunt & viderunt, non taceant veritatem.*

L. Serui.

Serui responso tunc credendum est, cùm alia probatio ad veritatem non est] Exceptio ex regula.

Seruum hominem causam orare leges non sinunt,
Neque testimonij dictio est.

Terentius Phormione.

L. Testis.

Testis idoneus pater filio, aut filius patri non est] Contra patrem filij testimonium olim receptum vide-

mus, vt Phylei contra Augiam pro Hercule. meminit Apollodorus libro II.

L. Nullus.

Nullus idoneus testis in re sua intelligitur] Testimonium pro se nec Catoni creditum. Hieronymus aduersus errores Iohannis Hierosolymitani.

L. Ex eo.

Colligitur etiam mulieres testimonij in iudicio dicendi, ius habere] Maximè vbi de partione quæritur. Notant id Grammatici & Rhetores ad illud in Andria.

Dis pol habeo gratias
Cùm in pariundo aliquot adfuerunt liberæ.

L. Curent.

Testari volentibus] Testari hîc, est animi sui propositum coram testibus exponere. Talis illa testatio Alpheni coram viris bonis compluribus, quam multis verbis Cicero recitat pro P. Quintio. & illa cuius mentio in lege, Lucius Titius, D. de his qui notantur infamiâ.

L. Vlt.

Ne patroni in causa, cui patrocinium præstiterunt, testimonium dicant] Cato oratione in Lentulum apud Gellium v. 13. *Testimonium aduersum clientem nemo dicit.* Idem habet Dionysius Halicarnassensis libro II.

Quòd & in exsecutoribus negotiorum obseruandum est] Duabus Latinis vocibus expressit, quod Græci vna voce πραγματικοὺς dicunt, qui non agunt causas, sed agen-

tibus tela ſubminiſtrant, vt loquitur Quintilianus XII. 3. qui miniſtros ſe præbent oratoribus, vt Cicero pro oratore. Sic quæſtionem πραγματικὴν, negotialem vocat idem ille Quintilianus III. 8. Exſequi hîc eſt curare. Sic exſequi alicuius mandata, exſequi negotia, eſt apud Ciceronem.

DE IVRIS ET FACITI IGNORANTIA.

Iuris ignorantia minus habet excuſationis, quàm facti. Ariſtoteles de legum conditoribus III. Nicom. 7. καὶ τοὺς, ἀγνοοῦντάς τι ἐν τοῖς νόμοις ἃ δεῖ ἐπίστασθαι καὶ μὴ χαλεπά ἐστι, κολάζουσι, *Et qui ignorant ea quæ ſunt in legibus, quæ ſcire oportet, & quæ ſcitu ardua non ſunt, puniunt.* Ius enim finitum eſt, vt infrà dicitur. L. in omni. À grauioribus tamen pœnis excuſantur homines rudiores, ſi ea quæ non iuris gentium, ſed iuris ciuilis ſunt, ignorent. L. vlt. D. de ritu nuptiarum. Adde quæ diximus III. de iure Belli ac Pacis XI. 4.

L. Iuris ignorantia.

Iuris ignorantia non prodeſt acquirere volentibus] Exempla vide. L. nunquam in vſucapionibus. L. fur. §. 1. D. de vſurp. & vſucap. L. 2. §. ſi à pupillo, D. pro emtore.

DE SPONSALIBVS.

Primùm ſperata dicebatur, deinde pacta, deinde interpoſitis ſtipulationibus ſponſa, vt Arnobius nos docet libro quarto. de quo ſtipulandi & ſpondendi more vide Gellium IV. 4. Seruius verò: *Hic ordo eſt: conciliata primo, dein conuenta, dein pacta, deinde ſponſa.* Pa-

ctas nuptias habes apud Symmachum VII. 120. & IX. 40. Spondere autem propriè dicitur puellæ pater, despondere adolescentis, vt Donatus ad Andriam nos docet: sed iurisconsulti hanc anxietatem non sequuntur. Itaque despondere, & de patre puellæ, & de futuro marito vsurpant. Est autem spondere à σπένδειν, quia olim vino dis libato fieri solebat: vnde & σπονδαὶ, federa. Exempla desponsionis habes apud Plautum Aularia I. 4. Curculione V. 2. Trinummo V. 2. Oriebatur hinc actio ex sponso, & lis pecunia æstimabatur, quanti interfuerat. eam vxorem accipi aut dari. Gellius libro IV. 4. Solebant autem sponsalia à iurisconsultis concipi: Acontius apud Ouidium.

Te mihi compositis, si quid tamen egimus arte,
Adstrinxit verbis ingeniosus amor.
Dictatis ab eo feci sponsalia verbis,
Consultoque fui iuris amore vafer.

L. Sponsalia.

Consensu contrahentium fiunt] Itaque filius apud Terentium: *Nonne oportuit præscisse me ante? nonne prius communicatum oportuit?* Imo potiores esse puellæ quàm parentum partes voluit Ouidius sub Acontij nomine.

Nam quod habes & tu humani verba altera pacti,
Non erit iccirco par tua causa meæ.
Hac mihi te pepigit: pater hanc tibi, primus ab illa:
Sed propior certè quàm pater ipsa sibi est.
Promisit pater hanc: hæc & iurauit amanti:
Ille homines, hæc est testificata deam.

Hic metuit mendax: hæc & periura vocari.
Num dubitas hic sit maior, an ille metus?

DE RITV NVPTIARVM.

Olim tribus modis Romanos coiisse matrimonia Boëtius nos docet: inter patritios confarreatione, qua de re mentio apud Tacitum IV. & apud Vlpianum titulo IX. apud alios coemtione, quæ & conuentio in manum dicitur, de qua agit Seruius ad illud Georgicôn:

Teque sibi generum Tethys amat omnibus vndis.

Et Cicero I. de oratore: aut vsucapione, de qua Gellius III. 2. mulieres enim, vt res mobiles anno vsu capiebantur, si per trinoctium non abnoctassent, & eo tempore expleto habebantur pro vxoribus, non pro concubinis: Iure Iustinianeo mulier ostendere debet se pro vxore habitam. Nou. LXXIV. 5. Iure Græcoromano posteriore in dubio præsumitur esse vxor. Ex nuptiis nascitur rei vxoriæ actio, de qua Gellius IV. 3. Nuptiæ à nubendo, quia flammeo obnubebatur futura vxor. hinc & nubes & Neptunus.

L. Nuptiæ.

Nuptiæ consistere non possunt, nisi consentiant omnes, id est qui coeunt, quorumque in potestate sunt] Terentius Adelphis.

Qua ratione istuc? quis despondit? quis dedit?
Cui, quando nupsit? auctor his rebus quis est?

Alibi,

Domus reperta, liberi. inuito patre.

Non posse ait Iurisconsultus consistere tales nuptias: possunt ergo patre volente dissolui. Quod contrarium legimus in Pauli sententiis 11 19 non à Paulo est, sed ab Aniano. de filiabus locus est apud Homerum Odyssex 13.

Οἳ πατρὸς μὲν ἐς οἶκον ἀπερρίγασι νέεσθαι
Ικαρίου, ὥς κ' αὐτὸς ἐεδνώσαιτο θύγατρα,
Δοίη δ' ᾧ κ' ἐθέλοι καί οἱ κεχαρισμένος ἔλθοι.
Hi metuunt omnes genitoris adire penates
Icarij, bona qui donet dotalia natæ,
Et legat ex cunctis, quem præferat ipse maritum.

Odyss. Z.

Καὶ δ' ἄλλῃ νεμεσῶ ἥ τις τοιαῦτά γε ῥέζοι,
Η τ' ἀέκητι φίλων πατρὸς καὶ μητρὸς ἐόντων
Ανδράσι μίσγηται πρίν γ' ἀμφάδιον γάμον ἐλθεῖν.
Quin ego eam totis animi penetralibus odi,
Quæ patris assensum citra. caraque parentis
Ante faces thalamúmque viro se iunxerit vlli.

Donatus in Andria: *Summa potestas nuptiarum in patre puellæ est.* An verò principum leges efficere possint, vt iniustæ sint nuptiæ, quæ iustæ alioqui futuræ essent, tractant Thomas dist. xxxiv. art. 1. ad 4. & Petrus Soto de institutione sacerdotum: de matrimonio lect. iv. in fine. In iure Græcoromano multa sunt talium legum exempla.

Per adoptionem.

Donec manet adoptio] Etiam ea soluta id constituit Leo.

L. Semper.

Non ſolum quid liceat conſiderandum eſt, ſed & quid honeſtum ſit] Siſinnius Patriarcha: ἐν τοῖς γάμοις οὐ τὸ ἐπιτετραμμένον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐπρεπὲς δεῖ σκοπεῖν. Seruilem cognationem leges non agnoſcunt. attamen eos qui per eum modum ſanguine iunguntur, inter ſe coniugium facere honeſtas non ſinit. Neque hîc iudici datur libertas: ſed frænum ei imponitur, ait ius Græcoromanum.

L. Palam.

Palam autem ſic accipimus, paſſim hoc eſt ſine dilectu] Quod eſt πεφασμένως πωλεῖσθαι, in lege Attica. Cicero in oratione poſt reditum in ſenatu: *Palam ad omnium libidinem diuulgatum.* Talis illa apud Stobæum:

Ὁμῶς δ᾽ καὶ πρὸς ἔργον ἀφροδίσιον
Ἐλθόνθ᾽ ἑταῖρον ὄντινοῦν ἐδέξατο.
Nec delicate ſeligens adulteros,
Cuiuis roganti comiter morem gerit.

Admittit volentes omnes, vt loquitur Clemens Stromateôn III. ideo lupanar locus communis Menandro & Senecæ in controuerſiis.

L. Senatuſconſulto.

Ne tutor pupillam, vel filio ſuo, vel ſibi nuptum collocet] Meminit talis legis Cyrus: περὶ διαφόρας γάμων.

DE

DE IVRE DOTIVM.

Apud Germanos, vt Tacitus narrat, maritus dotem dabat vxori, non accipiebat: quod & Solon Athenis sanxerat, nolens venalia esse matrimonia: At apud illos in vltimo Septentrione Germanos, venalia olim fuisse connubia ait Saxo Grammaticus, id est, datas vxores plus offerentibus.

L. Profectitia dos est.

Huic opponitur aduentitia, quæ olim si nullum interuenisset diuortium, fiebat mariti. Scholiastes ad Persium: *Dos à ciue Romano data, non patrio dicta nomine, si repudium non interuenerit, post mortem vxoris ad maritum pertinet.*

L. Si de dote.

Si socer specie futuræ dotis induxerit genero] Probo Heraldi emendationem: *illuserit genero.*

DE DONATIONIBVS INTER VIRVM & vxorem.

L. 1.

Ne mutuo amore inuicem spoliarentur, donationibus non temperantes] Plutarchus in quæstionibus Romanis, complures reddit huius legis causas, quod non liberæ, sed eblanditæ viderentur tales donationes: quod gratuitus amor esse debeat, non emptus: quod mulieres assuefieri non debeant ad dona capienda: quod stan-

te matrimonio omnia inter virum & mulierem cenſeri debeant communia.

Donationibus non temperantes, ſed profuſa erga ſe facilitate] Illud *ſed* hic abundat. Facilitatem hoc ſenſu vſurpant Terentius, Cicero, Seneca.

L. Sed ſi vir.

Kalendis Martiis] Tibullus :

Martis Romani feſtæ venêre Kalendæ:
Exoriens noſtris hic fuit annus auis :
Et vaga nunc certa diſcurrunt vndique pompa,
Perque vias vrbis munera, perque domos.

L. Quintus Mucius.

Honeſtius eſt quod non demonſtratur vnde habeat, exiſtimari à viro, aut qui in eius poteſtate eſſet, perueniſſe] Plautus Caſina.

Nam peculî probam nihil habere addecet
Clam virum, & quod habet partum, ei haud commodi eſt,
Quin viro aut ſubtrahat, aut ſtupro inuenerit.
Hoc viri cenſeo eſſe omne, quicquid tuum eſt.

DE DIVORTIIS.

Olim in Græcia qui vxorem domo exigebat, multam dabat propinquis eius, vt notat Didymus ad B Odyſſeæ. At Athenis qui vxorem ejiciebat, dotem ſtatim reddere tenebatur, ni faceret damnabatur in vſuras. vnde explicandum Amphidis illud de vxore:

Η μὲν νόμῳ γὰρ καταφρονοῦσ' ἔνδον μένει.
Nanque illa lege ferocit, & retinet domum.

Terentius in Hecyra.

Si eſt vt velit reducere vxorem, licet:

Sin alio eſt animo, renumeret dotem, huc eat.

De primo quod Romæ viſum diuortio, vide Gellium IV. 3. Valerium Maximum II. I. Hebræo iure fœminæ repudium dare marito non poterant: Romano poterant, & cùm id facerent, frangebant dotales tabulas. Ita Scholiaſtes ad Iuuenalem. Athenis mulier quæ repudium marito dare volebat, ipſa eâ de re inſtrumentum ad magiſtratum deferre debebat. Plutarchus Alcibiade.

SOLVTO MATRIMONIO DOS quemadmodum repetatur.

Pecunia dotalis & dari & reddi ſolebat annua, bima, trima die. Polybius in fragmentis à Valeſio editis: κατὰ γὰρ τοὺς Ῥωμαίων νόμους δέον ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἀποδοῦναι τὰ προσοφειλόμενα χρήματα τῆς φέρνης ταῖς γυναιξί. *Cùm moris eſſet Romani vt quod dotis nomine mulieribus debebatur, id ſolueretur annua, bima, trima die.* Athenienſes Antonio in matrimonium deſponderant Mineruam ſuam: Antonius ipſis dotis nomine imperauerat, mille talenta: Cùm Athenienſes tempus peterent ad pecuniam conferendam, Deilius ait: *Et tamen ſcito illos tibi annua, bima, trima die debere.* Vlpianus inſtitutionibus de dotibus: *Dos ſi pondere, numero, menſura contineatur, annua, bima, trima die reddetur, niſi ſi vt præſens reddatur, conuenerit. reliquæ dotes ſtatim redduntur.* Hinc explica L. iuris gentium, §. Quinimo, & L. ſi vnus, §. pactus, D. de pactis.

Respublica quidem ex dominio eminente id ius habet, vt alicui imperet suum vendere: priuati inter se id ius non habent. L. si filiofamilias, §. 1. suprà Soluto matrimonio. pretio suo, id est, iusto. L. Nec quasi, suprà de rei vindicatione.

DE AGNOSCENDIS ET ALENDIS LIBERIS, vel parentibus, vel patronis, vel libertis.

Hac de re in prouinciis Proconsules cognoscebant. Plinius x Epistola 77. Agis Rex Lacedæmoniorum partum ex vxore sua Timæa non agnouit, vt in Alcibiade narrat Plutarchus.

DE INSPICIENDO VENTRE, custodiendoque partu.

Est hoc de Laconicis moribus. Solebant enim dari custodes partus. Plutarchus Lycurgo.

DE LEGITIMIS TVTORIBVS.

Vt qui sperarent hanc successionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur] In Marculfi formula LXXIV. *Lex Romana constringit, vt qui tutores esse noluerunt paruulorum, si forte cesserit luctuosa hereditas, in ea ipsi habeantur extranei.*

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM.

L. Si duas.

Et hæreses quadam in lege propositæ] Id est sectæ quatuor, quæ suos in vrbibus doctores habebant: Stoïca,

Platonica, Epicurea, Peripatetica: docet id nos Lucianus Eunucho. quomodo eorum electio fieret, docet nos ibidem Lucianus & Philostratus Theodoto. Præcedebat morum ac doctrinæ examen. L. magistros. C. de Professoribus. interdum ad Imperatorem res relata. Lucianus ibidem, & Philostratus Chresto.

Nisi decreto Senatus inscripti fuerint] Senatum vocat ordinem ciuitatis, vt apparet ex D. L. Magistros. Nam quod Senatus agebat Romæ, id est, in mari Ægæo, idem ordo in minoribus ciuitatibus, id est, in simpuuio. Vide Ciceronem de legibus III.

Et circa operationem se negligenter non habeant] Si se vtiles studentibus præbeant. L. Grammaticos, C. de Professoribus & medicis.

Si autem propriè loquantur de substantia, inde iam manifesti fient, non philosophantes] Vide. L. Præses prouinciæ, §. 4. D. de extraord. cognit.

Sacerdotij stantes] Legendum videtur, *Sacerdotiis, metatis*. nam in Græco est ἐπισταθμίων. Cicero XII. 50. ad Atticum. *Habet hospitium siue* ἐπισταθμίαν. idem sunt metata, de quibus Titulus Codicis in vndecimo. exponitur ibi hospitum molestia. In Basilicis μετάτοις τὴν ἐπιδημίαν βαρεῖν scribitur, & μετάτα apud Hermenopulum, qui ab iis liberos esse dicit medicos, & grammaticos, vt hîc Modestinus.

L. Sed & milites.

Iam verò & militi impuberi curator datur] In Græco ἀφήλικος. sed Latinus interpres vbique in his Modestini legibus ἀφήλικα vertit impuberem, pro minore,

impropriè. Sic infrà. L. non ſolum, §. ſi libertus. L. iuriſperitos, §. Patronus.

VBI PVPILLVS EDVCARI, VEL MORARI debeat, & de alimentis ei præſtandis.

L. 1.

Et nonnunquam à voluntate patris recedit Prætor] Vide L. Quintus, infrà de Annuis. Vetus nationi Germanicæ mos erat vt apud nouercam pupillus educaretur. Procopius Gothicorum IV. Alij populi ſuſpicaciores id non probarent. Sic & apud Liuium ex libro XXXIX. *Pupillus relictus ſub tutela matris, & vitrici fuerat.* Sic Auguſtus ſub Atia & Philippo. Sed vetuit hoc Iuſtinianus XXII. 38. Solonis fuit conſtitutio ne tutelam adminiſtraret hæres proximus.

DE TVTELÆ ET RATIONIBVS diſtrahendis. & vtili curationis cauſa, & actione.

L. Poſtumo.

Neque tutelæ, quia nullus pupillus eſt, neque pro tutore, quia nulla ſignificatio eſt, neque negotiorum geſtorum tenetur] Legendum *protutelæ.* Vide l. 1. infrà. D. eo qui pro tutore.

DE MAGISTRATIBVS CONVENIENDIS.

L. Quòd si.

Non erit iniquum] Melius alij codices: *tamen erit iniquum.* Nunquam enim tutor aduersus Magistratum habet actionem, vt dixit lex præcedens.

QVI TESTAMENTVM FACERE POSSVNT, & quemadmodum testamenta fiant.

Testamenti faciendi facultas, quomodo sit iuris naturalis diximus libro II. de iure Belli ac Pacis, c. VI. in fine, & in annotatis. in carmine de Virgilio habemus:

Suprema voluntas
Quod mandat, fierique iubet, parêre necesse est.

Testamenta secundum ius vetus Græcum habemus apud Laërtium Platonis, Aristotelis, Theophrasti, Epicuri, Lyconis; Pacionis apud Demosthenem. Ex illo Theophrasti discimus sufficisse iure Attico signum testatoris sine signis testium. Epicurei illius testamenti particulas Cicero recitat. Secundùm ius Romanum habemus itidem complura, vt in inscriptionibus testamenta Valerij cuiusdam, Valerij Castrici, L. Papirij Optati, Cœtraniæ Seuerinæ, M. Megonij & iocosum Corocottæ: Lutij Titij in L. vlt. D. de fideicomm. Huc pertinent & testamenta Dagoberti, Episcoporum Remigij, Hadaindi, Bertichranni, apud Brissonium, & testamenti formula apud Marculfum. Secundùm ius Romanorum, sed Græco sermone egregium Gregorij Nazianzeni

Nazianzeni editum cum orationibus eius contra Iulianum. alterum in Iustiniani Nouella CLX. aliud in iure Græcoromano. p. 203. in Gruteri inscriptionibus. p. 216. Habes & partes testamentorum apud Suetonium vita Cæsaris 75. vita Augusti, capite vltimo, vita Tiberij, capite vltimo. vita Claudij, cap. 4. Appianum II. bellorum ciuilium, Dionem libro XLIII. Tacitum libro I. Vlpianum, L. vel quod. D. de Religiosis. L. Prætor, §. si quis, D. de sepulchro violato, Scriptorem de vita Virgilij, Plinium VI. Epist. 10. IX Epist. 19. Apud Scholiasten Horatij. *Intestabilis cui non licet testamentum condere, aut ex testamento aliquid accipere.* Causa erat, quia tales nec testimonium ipsi dicere poterant, nec alius ipsis, vt ait alius Scholiastes, congruenter Caio, infrà Cùm lege hoc titulo.

L. Eius qui.

Si cui aqua & igni interdictum sit, eius nec illud testamentum valet quod antè fecit] Habes hoc apud Dionem Tiberio.

L. Ex ea scriptura.

Ταύτην τὴν διαθήκην βούλομαι εἶναι κυρίαν ἐπὶ πάσης ἐξουσίας] Huic clausulæ similis illa, quam codicillarem vocant, per quam vult testator testamentum suum, si iure testamenti valere non potest, habere vim codicillorum. L. si miles, D. de testamento militis. L. si quis agere, §. si quis verò, C. de codicillis. vtramque posuit in suo testamento Gregorius Nazianzenus his verbis: Ταύτην μου τὴν διαθήκην κυρίαν καὶ βεβαίαν εἶναι βούλομαι

ἐπὶ παντὸς δικαστηρίου καὶ πάσης ἐξουσίας. Εἰ δὲ ὡς διαθήκη μὴ ἰσχύσειεν, ὡς βούλησιν αὐτὴν ἢ οἷον κωδίκελλον αὐτὴν ἰσχύειν βούλομαι. *Hoc testamentum meum ratum, firmumque volo esse apud omnes iudices, & omni iure; quod si vt testamentum non valeat, valere volo vt voluntatem, siue vt codicillos.*

DE LIBERIS ET POSTVMIS HÆREDIBVS instituendis, vel exheredandis, vel præteritis.

L. Si ita scriptum.

Assem distribuendum esse in septem partes] Vide II. 7. Elem. Euclidis.

L. Gallus.

In decem mensibus proximis] Menander: γυνὴ κύει δεκάμηνος. Cæcilius: *insoléntne mulier decimo mense parere?* Cicero in Topicis, testamentum recitat, in quo erat: *Si filius natus esset in decem mensibus.* Varro apud Gellium III. 16. *Si quis mihi filius vnus pluréſve in decem mensibus genuntur.* Plinius historiæ naturalis VII. 5. *In libris veteribus Masurius auctor est. L. Papirium Prætorem secundo hærede lege agente bonorum possessionem contra eum dedisse, cùm mater partum se tredecim mensibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statutum videretur.* Hæc opinio Papirij meritò reiecta est: pertinet enim ad incertas reddendas successiones, & impudicitiæ fræna laxat.

DE INIVSTO, RVPTO, IRRITO facto testamento.

Negabat Seruius tabulas testamenti esse eas, quas instituisset is, qui factionem testamenti non habuerit. quod verò hîc rumpi dicitur, id διαῤῥαγῆναι, dixit Chrysostomus xi. ad Romanos.

L. Tunc autem.

Vel ab eo scriptus est qui ab intestato venire potest] Hoc ad Vlpiani verba Tribonianus addidit. Vlpiani tempore vna tantum erat exceptio: si iure militari factum esset secundum testamentum. Vide institut. eodem, §. ex eo. Alteram exceptionem, si institutus esset, qui ab intestato erat successurus, debemus Theodosio, & Valentiniano. L. Hac consultissima, C. eodem titulo.

L. Si quis filio.

Vel seditio prærupta factioque cruenta] Quintilianus declamatione ccv. *Reipublicæ læsæ quædam sunt, iudices, ad quorum pronuntiationem oculi sufficiant.*

DE HIS QVÆ IN TESTAMENTO delentur, inducuntur, vel inscribuntur.

L. Proximè.

Priscianus aduocatus Leonis] Meliusalij libri, *Zenonis*. planè eandem hic causam defendit, quam Viuius Zeno antè nominatus.

DE VVLGARI ET PVPILLARI substitutione.

L. Cohæredi.

Ille filius meus] Scribe: *Si ille filius meus.*

DE CONDITIONIBVS INSTITVTIONVM.

L. Conditiones.

Conditiones quæ contra bonos mores inseruntur] Qualis illa in Tiresia Horatij:

anus improba Thebis
Ex testamento sic est elata. cadauer
Vnctum oleo largo, nudis humeris tulit heres:
Scilicet elabi si posset mortua: credo
Quod nimium institerat viuenti.

Vbi sic Scholiastes: *In testamento præcepit, vt sic efferretur, nimirum vt nuda & oleo vncta à captatore nudo efferretur, ea videlicet cogitatione, vt vel mortua humeris eius elaberetur, cuius viua captationem euadere non potuerat.* Tales & illæ quæ mulieres aut pueros gladiatorio more concurrere iubebant, quas irritas fuisse narrat Nicolaus Damascenus.

DE TESTAMENTO MILITIS.

L. Facere testamentum.

Hostium potitus] Antiquè dictum pro eo quod est, qui in potestatem hostium deuenerat. Loquitur sic

Tryphoninus, L. in bello, §. cætera. D. de captiuis. & Papinianus, L. quod si filius: dicto iam titulo. Ex Plauto scilicet, qui in Captiuis dixit:

Nam postquam meus rex est potitus hostium.

Et Epidico:

ita gnata mea hostium est potita.

Et mox:

eductam perdidi:
Hostium est potita.

L. Lucius Titius.

Scribendum notis dictauit] Quod Cicero dicit, διὰ σημείων.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS. I.

L. Si seruus.

Non tamen prouocabit?] Scribe: *Non tamen prouocauit*, heres scilicet.

L. Si ita.

In tantos quanti inueniantur] Græca locutio, ἐς τόσους ὅσοι εὑρίσκονται. nam Græci adiectiua ista continuæ & discretæ quantitatis, eodem modo eloquuntur.

L. Si fundum.

Sed exceptione doli mali posita] Exceptio hîc replicationem significat, quæ est velut exceptionis exceptio.

L. Si quid relictum.

Siue in distributionem relinquatur] εἰς διανομὰς, vt ait Libanius: ad diuisionem infrà L. ciuitatibus, hoc titulo, & L. cum quidam, infrà de annuis legatis. Plautus Aulularia:

Nam noster nostræ qui est magister curiæ,
Diuidere argenti dixit nummos in viros.

Et postea:

Magister, quem diuidere argentum oportuit.

L. Lucius Titius.

Fratribus suis] *Fratri suo*, legi suadent sequentia.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS. II.

L. Sempronius.

Exemplarij causa scripta] Id est, ita vt vtrumque esset πρωτότυπον, archetypum; duobus exemplaribus factum testamentum, l. 1. §. si quis in duobus, infrà, D. de bonorum possessione contra tabulas. Sic Theophrastei testamenti tria fuêre exemplaria, quæ ibi dicuntur ἀντίγραφα, pari modo scripta; in Nouellis ἰσότυπα. idem est pluribus codicibus. L. locum habet, infrà de tabulis exhibendis, & institutionibus de testamentis, §. penult. Florentinus per κατάλογον dixit *pluribus exemplis*, suprà qui testamentum facere possunt, quomodo & Ouidius loquitur.

L. Lucius Titius.

Hoc meum teſtamentum ſcripſi, ſine vllo Iuriſperito, rationem animi mei potius ſecutus, quàm nimiam & miſeram diligentiam] In ſubſcriptione Neapolitana. *Dolus malus & iuriſconſultus abeſto.* Nam alioqui ſolebant ad teſtamenta ſcribenda adhiberi iuriſconſulti. Cicero II. de oratore. Suetonius Nerone XXXII. Arrianus libro II. diſſertationum Epicteti.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS. III.

L. Pamphila.

Et reſponſo eius tali μάλιςα] Eſt reſponſio affirmans apud Ariſtophanem, Xenophontem, & alios.

L. Vxorem.

A qua Seia] Tranſit de ſecunda perſona in tertiam.

L. *Item legato.*

Burdones] Iſidorus XII. I. *Mulus ex equa & aſino: burdo ex equo & aſina.* Vtitur hac voce Hieronymus in verſione IV. Regum V. 17. & manet apud Hiſpanos.

Item mancipia alia, puellæ fortaſſis quas ſibi comatas mulieres exornant] Legendum: *puellæ fortaſſis, ſiue coſmetæ, qui mulieres exornant.* Explicat quid veniat ſub nomine vxoris cauſa paratorum, & ait comprehendi mancipia, non puellas tantum, ſed & viros, qui ornandis mulieribus ſeruiebant, & inde dicebantur κοσμῆται. in Gloſſis. κοσμήτης, *ornamentarius, ornator.* ornatorem & Seneca dixit.

L. *Cùm filiusfamilias.*

Quòd si quis paterfamilias impuberi leget] Lege: *patrifamilias*, & impuberem sume ἀφήλικα, vt in versione Modestini monuimus.

L. *Librorum.*

Siue in charta, siue in membrana sint] Isidorum vide VI. II.

Et si in philyra] Meminit Plinius libro XIII. & Martianus Capella: & Ælianus, Herodianus, Eustathius. Cinna misit amico Aratea,

Læuis in aridulo maluæ descripta libello.

Vel ornat] Ouidius initio tristium ad librum suum.

Vade, sed incultus qualem decet exsulis esse:
Infelix habitum temporis huius habe.
Nec te purpureo velent vaccinia succo:
Non est conueniens luctibus ille color.
Nec titulus minio, nec cedro charta notetur
Candida, nec nigra cornua fronte gerat.

L. *Ligni.*

Nec sarmenta ligni appellatione contineri] Cicero quoque tertia Verrina distinguit ligna & sarmenta. *Sarmentum à serendo, quasi sermentum.* Ita enim legi debet apud Isidorum libro XVII. 5. vbi de vitibus agit: & serere intellige ligare: vnde sertum & conserere.

Ἀπὸ τῶν ἑλῶν] ἕλη, τόπος σύμφυτος. Grammaticis Græcis: arboreta.

L. *Cùm*

L. Cùm quæreretur.

Neque topiarium] Topia habes apud Vitruuium: vnde Topiarium opus Plinio libro xv. Topiarios apud Ciceronem ad fratrem, minorem Plinium. Topiariam facere apud Ciceronem eodem libro.

L. Auibus.

Auiaria] Auiaria hîc intellige, non nemora, vt apud Virgilium, Isidorum: sed volucrum cubilia, vt explicat Columella, & vtitur Cicero ad fratrem.

L. Si cui lana.

Vt putà stamen, & subtemen] Subtemen dictum pro substamen. Varro: *Stamen à stando, quia eo stat omne in tela velamentum. subtemen quod subest stamini.* Stamen Græcum est στάμων, quod στήμων in glossis.

Lanæ appellatione tomentum non continetur] *Tomentum appellatum quod aut in filo, aut in tela tumeat.* Isidorus xix. 27. Martialis:

Tomentum concisa palus Circense vocatur.

Tomenti Circensis mentio & apud Senecam de vita beata: Culcitæ ex tomento apud Varronem, & Suetonium Tiberio.

L. Lucius Titius.

Ex parte dimidia] Totus hic parágraphus malè hîc repetitus est, ex eo qui suprà. L. pâtri filiam, §. vltimo, hoc ipso titulo.

DE VSV ET VSVFRVCTV LEGATO.

L. 1.

Vel capite diminutus ex magna causa fuerit] Maxima diminutione, qua libertas perit.

L. Vltima.

An rerum tertiæ partis] Heraldus, *certæ partis:* & id exigere videntur sequentia.

DE OPTIONE, VEL ELECTIONE LEGATA.

L. Apud Aufidium.

Mutare voluntatem eam non posse] Seneca III. Controu. 23. *Optio semel puellæ datur: immutabilis est, semel emissa. iudex quam tulit de reo tabellam, reuocare non potest. quæsitor non mutabit pronuntiationem suam. Si vellet, & alteram suam optionem reuocare, & deinde tertiam, nunquam constabit, quid futurum sit, cùm illa quod optauerit, possit sequenti semper optione rescindere.*

DE TRITICO, VINO, VEL OLEO LEGATO.

L. Si quis vinum.

Sed si mulsum sit factum] Malè in quibusdam editionibus, *nullum. Mulsum ex melle mixtum. est enim potus ex aqua & melle. quod Græci μελίκρατον vocant.* Ita Isidorus XX. 3. verumetiam quod ex vino & melle fit, mulsum dicitur Macrobio teste Saturnalium III. II. & VII. II.

Atque de eo hîc quæſtio eſt, vt & inſtitutionibus de rerum diuiſione, §. qui ex aliena. nam de hydromeli loquetur iam.

Simili modo nec camum] Lege *carenum*. Iſidorus dicto loco: *Carenum, eo quod ferũendo parte careat: tertia enim parte muſti amiſſa, quod remanſerit carenum eſt.* Meminêre & Palladius, & Nicolaus Myrepſus, & Apitius.

Nec cereuiſia continebitur] Iſidorus ibidem: *Cereuiſia à Cerere, id eſt, fruge vocata; eſt enim potio ex ſeminibus frumenti, vario modo confecta.* Vetus eius vſus in Gallia fuit, vt teſtantur Plinius XXII. 25. & Iulianus Epigrammate Græco.

Quid conditum] Iſidorus. *Conditum vocatum quod non ſit ſimplex, ſed commixtione pigmentorum compoſitum.* Eſt & de eo Græcum Epigramma Palladæ. habet id vocabulum & Plutarchus, Alexander Trallianus, Tiberius Hippiatricis, & Agaterychus in eiuſdem argumenti libro.

Et paſſum] *Paſſum quicquid ex vua paſſa, preſſa effluxerit: nam percutitur vua ſiccior, & inde ſit paſſum.* Iſidorus ibidem. Apud Columellam libro XII. deſcriptionem habes & paſſi primarij, & paſſi ſecundarij.

Defrutum non continebitur] Iſidorus dicto loco. *Defrutum dictum eſt, quod defrudetur, & quaſi fraudem patiatur.* Nonius: *Defrutum ſi ex duabus partibus ad tertiam redegerint deferuefaciendo.* Muſtum ſcilicet. Nam ea vox præceſſerat. Originationem à deferuendo etiam Palladius probat. Columella: *Mulſum quam dulciſſimum decoquitur ad tertias: & decoctum defrutum vocatur.* At Plinius etiam ad mediam partem ſolitum decoqui nos docet.

L. Qui vinum.

Qui vinum Surrentinum in vrnalibus habebat, diffusum, is tibi vinum legauit in amphoris. omne illud quoque vinum quod in vrnalibus fuisset legatum esse Labeo & Trebatius responderunt] Ita legendus hic locus, quem nonnullæ editiones corruptum exhibent. vrnarium habes apud Varronem & Nonium.

Aminæum] Isidorus ex Seruio: *Aminæum quasi sine minio, id est, quasi sine rubore, nam album est.* Sed Græca vox est, Ἀμιναῖος οἶνος, vt scribi vult Hesychius, Ἀμιναία σαφυλὴ, apud Dioscoriden. Virgilius:

Sunt & Aminææ vites, firmissima vina.

Dicta autem Aminæa vua ab Amineis, vbi nunc Falernum est, ait Macrobius fine secundi Saturnaliorum. Ausonius Amineum in fine Pentametri posuit: sed corruptiore sæculo.

DE INSTRVCTO, VEL INSTRVMENTO legato.

Instrumentum fundi Sabini habes apud Gellium VII. II. hortos instructos dicit Cicero de officiis: *Orationes magna impensa, magnóque instrumento tueri*, in Verrem. Idem instrumenta, & ornamenta villæ, dixit pro domo sua.

L. In instrumento.

Sarculi] Varro: *Sarculum à serendo vel sarriendo.* Isidorus: *Sarculum ferrum fossorium est, habens duos dentes;*

à ſarriendo, id eſt, fodiendo dictum. Sarcula octo vult haberi Cato. Horatius:

Gaudentem patrios findere ſarculo
Agros.

Ouidius cum roſtris & ligonibus coniunxit.

L. Quæſitum eſt.

Vas æneum, in quo ſapa coqueretur] Varro de vita populi Romani: *Sapam appellabant, quod de muſto ad mediam partem decoxerant.* Citat Nonius, additque ſuo tempore dictum mellaceum. At Plinius XXIII. 2. *Vino cognata res ſapa eſt, muſto decocto, donec tertia pars ſuperſit.* Idem habet libro XIV. vbi & Græcis ἕψημα, & quibuſdam ſiræum dici ait. Nigram lagenam ſapæ dixit Martialis. Purpuream ſapam Ouidius faſtorum IV. In Gloſſario: *ſapa* ἕψημα.

Vela autem cilicia] Aſconius ad III. Verrinam: *Cilicia texta de pilis in caſtrorum vſum atque nautarum.* Iſidorus: *Cilicia Arabes nuncupant velamenta, pilis caprarum contexta, ex quibus ſibi tentoria faciunt.* Siſenna: *Puppes aceto madefactis centonibus integuntur, quos ſupra perpetua claſſi ſuſpenſa cilicia obtenduntur.* Ciliciis excipi impetum ſagittarum dicit Vegetius IV. 6. Nomen haud dubium, quin ex Cilicia, vbi hirci plurimi. notat id Seruius ad illud Virgilij:

Nec minus interea barbas incanaque menta
Cyniphij tondent hirci. ſetaſque comantes;
Vſum in caſtrorum, & miſeris velamina nautis.

Siſones] Inter inſtrumenta vigilum ſiſones ſuprà poſuimus. Iſidorus: *Siphon vas appellatum, quod aquas*

sufflando fundat. Vtuntur enim hoc Orientales. nam vbi senserint domum ardere, currunt cum siphonis plenis aquis, & extinguunt incendia. Vox est Græca σίφων, exponente Hesychio: ὄργανόν τι εἰς κάτεσιν ὑδάτων ἐν τοῖς ἐμπρησμοῖς. *Instrumentum ad iaculandas aquas aduersus incendia.* Habet Latinè hanc vocem in historia naturali Plinius, & Iuuenalis. nomen tractum à sono cœpit per similitudinem transferri ad μετέωρον quoddam, de quo ad Lucanum diximus; ad id quo vinum transuasatur; ad chirurgicum instrumentum.

Theriacam quoque] Celeberrimum in medicorum libris, & in hodierno etiam vsu medicamen, multis ex rebus compositum, sed inter quas præcipua vis carni viperæ, quam Græci eximiè θηρίον vocant. Isidorus: *Theriaca est ἀντίδοτον serpentinum, quo venena pelluntur, vt pestis peste soluatur.*

L. Taberna.

Ancones] A cubiti forma.

Congiaria] Isidorus: *Congiarium specialiter est mensura liquidorum, cuius & rem simul & nomen à Romanis impositum inuenimus.* Congiarios dixit Plinius Maior: Congialem fideliam Plautus.

Collyria & emplastra] Isidorus: *Collyria Latinum sonat, quod vitia oculorum detergant: emplastrum, eo quod inducatur.* Sed Collyrium vox Græca est. Scribiturque aliis κολλύριον, quod factum sit ad formam pastillorum, qui κολλύραι Græcis: aliis κολλύριον, quasi ἀπὸ τοῦ κωλύειν τὸ ῥεῖν. à fluxu prohibendo.

DE PECVLIO LEGATO.

L. *Sticho.*

Respondit] Iulianus nempe, Africani magister.

DE PENV LEGATA.

L. *Qui penum.*

Q. Mucius scribit libro secundo iuris ciuilis penu legata contineri, quæ esui, potuique sunt. Idem Sabinus libris ad Vitellium scribit: Quæ harum, inquit, patrisfamiliæ, uxoris, liberorúmve, vel familiæ quæ circa eas esse solet. Hoc quoque Sabinus habuit ex Q. Mucio Sceuola. is enim sic scripserat: *Penus est quod esculentum aut poculentum est. quod enim ipsius patrisfamilias, eiusque familiæ, quæ circum eum aut liberos eius est, & opus non facit, causa paratum est, penus videri debet. Nam quæ ad edendum bibendumque in dies singulos prandij, aut cœnæ causa parantur, penus non sunt; sed ea potius, quæ huiusce generis longæ vsionis gratia contrahuntur, & reconduntur, ex eo quod non in promtu sint, sed intus & penitus habeantur, penus dicta sunt.* Gellius IV. I. Illud, *quæ opus non facit*, quomodo sumendum, infrà docebimur, §. sed quod diximus. Quod verò censuit Scæuola, quæ in dies singulos parantur, non esse in penu, in eo consentire ei videtur Seruius ad I. Æneidos. *Inter penum & cellarium hoc interest, quod cellarium est paucorum dierum: vnde & in cella dicitur imperatum frumentum: penus verò longi temporis.* Addit: *Sæpe dicimus & hic, & hæc, & hoc penus; sed à masculino & fæmi-*

nino genere, quarta est declinatio: à neutro est tertia, quomodo est pecus pecoris. Lucilius:

Vxori legata penus.

Item iumentorum, quæ dominici vsus causâ parata sunt] Ex Masurio Sabino. is enim libro iuris ciuilis secundo, etiam quod iumentorum causa paratum esset, quibus dominus vteretur, penori attributum dixit. vide infrà, §. simili modo.

Sed Aristo notat etiam quæ esui potuique non sunt, contineri legato, vt putà ea in quibus esse solemus] Non sola quæ esui, & potui sunt, penus nomine significari, etiam Seius Ælius sensit Gellio teste.

Ligna & carbones, cæteraque per quæ penus conficeretur, an penore legato contineantur, quæritur: & Q. Mucius & Ofilius negauerunt] Fuisse hoc olim iuris controuersi ex eodem Gellij loco discimus.

Iidem & tus, & caras contineri negauerunt] Legendum *careos.* nam sunt & epistolares cæræ. de ture autem & cæreis eadem quæ Rutilij, etiam Seij Ælij sententia fuit.

DE SVPELLECTILE legata.

L. Labeo.

Nunc ex ebore, atque testudine, & argento: iam ex auro etiam atque gemmis supellectili vtuntur] Lecti testudinei mentio apud Iuuenalis Scholiasten est. testudinei hexaclini apud Martialem. De hoc genere supellectilis egregia habet Chrysostomus ad illud: *Salutate*

Priscillam:

Priscillam: & homilia II. de Lazaro. Aurelianus imperator permisit, vt aureis, qui vellent, vasis vterentur, & poculis.

Nam & argenteos lectos] Lectos alios ex ebore, alios ex testudine, iam sua ætate ait fuisse Varro libro VIII de lingua Latina. Et ad vsum in vestimentis, ædificiis, supellectili, nouitati non impedire veterem consuetudinem.

DE ALIMENTIS ET CIBARIIS LEGATIS.

L. Mola.

Vt pueri vsque ad decimum octauum, puellæ vsque ad quartum decimum annum alantur] Tullus rex pueros existimauit, qui minores essent annis XVII. ad annum XLVI iuuenes: supra eum seniores. Gellius X. 28.

DE AVRO, ARGENTO, MVNDO, ORNAmentis, vnguentis, veste, vel vestimentis, & statuis legatis.

L. Quintus Mucius.

Quod eius causa emtum paratúmve esset; id videtur legasse, quod magis illius, quàm communis vsus causa paratum esset] Confer, L. Hoc legatum, suprà de legatis III. L. cùm in testamento, infrà hoc titulo. L. in lege Censoria, circa finem de verborum significationibus.

L. Species.

Respondit verbis quæ proponerentur proprietatem legatam]

Coniectura valida voluntatis efficit, vt multæ ἀκυρολογίαι admittantur. quid enim alioqui magis mirum, quàm vsusfructus vocem ad proprietatem extendere?

L. Cùm aurum.

Siue factum] Id est, in vasis, vt Liuius loquitur aliquoties: ἐν σκεύεσι πεποιημένον, ait Appianus. Itaque argentum factum, esse vas interpretatur infrà Q. Mucius, L. ab eius nomine incipiente. Seruius ad x Æneidos, tria genera argenti vel auri nominat: *Signatum, factum, infectum; signatum quod in vasis, & signis, vt cælati argenti. infectum quod in maßis, vt: infectique mihi.*

L. Argumento.

Gemmæ, lapilli] Non & vniones. nam hi in ornamentis non censentur comprehensi, ob ingens pretium. eadem de causa mancipari soliti, vt prædia. Plinius IX. 35. historiæ naturalis.

Mundus mulieris, quo mulier mundior fit] Distingui hîc vides mundum ab ornatu. Sic & Varro: *Mundus muliebris dictus à munditia. ornatus, quasi ab ore natus. hinc enim maximè sumitur, quod eam deceat. itaque ob id paratur speculum.* Speculum, consilium formæ Martiali.

Et contra est aliqua ex somno statim ornata, non tamen commodata] Lege *non tamen emundata:* id est, lota. exigunt id præcedentia.

L. Quintus Mucius.

Non puto ventris causa habita scaphia contineri] Martialis:

Ventris onus misero, nec te pudet, excipis auro.
Propriè autem scaphium feminarum; Iuuenalis:
Et ride positis scaphium cùm sumitur armis.
Nam virorum lasanum dicitur.

L. Inter restem.

Non videretur de ea sensisse, quasi virili vtebatur] Apparet legendum, *qua quasi virili.*

DE ADIMENDIS VEL TRANSFERENDIS legatis, vel fideicommissis.

L. Si quis ita.

Seio hæres meus dare damnas esto] Legendum *Sempronio*; apparet ex sequentibus.

DE REBVS DVBIIS.

L. 1.

A fundi Mæuiani pretio] Fundi, propriè dicti Mæuiani. erat enim hoc nomen ambiguum, & ad totam possessionem, & ad quandam eius partem.

L. Qui duos.

Diuus Hadrianus credidit patrem priùs esse mortuum] Sic & apud Lucanum III pater filio,
Semanimisque iaces, & adhuc potes esse superstes.
Tacitus Annalium XVI. de L. vetere, socruque eius, & filia. *Seruauitque ordinem fortuna: ac senior prius, tunc cui prima ætas, extinguuntur.*

DE HIS QVÆ POENÆ CAVSA relinquuntur.

L. 1.

Illicitè vel probrosè] Adiectum hoc à Triboniano. Vide, §. pœnæ, D. de Legatis. Olim generale ius erat, ne quid pœnæ nomine legaretur. Habemus tamen exempla pœnarum in inscriptionibus, vt qua hæres iussus sepulchro inscribere quantum accepisset: Ni faceret, damnas esset, centum paria gladiatorum dare, epulum arbitrio Arrij, & frumentum. Probrosum est, vt pretium restis legatum liberto, apud Horatij Scholiasten.

DE HIS QVÆ VT INDIGNIS auferuntur.

L. 1.

Quamuis & præmium meruit] Faciunt diuersæ inspectiones facti eiusdem, vt quis ex eo & præmium mereatur, & pœnam. Xerxes gubernatorem, qui deiectis in mare Persis, nauem qua rex fugiens ferebatur, seruauerat, ob regem seruatum, donauit aurea corona: ob datos morti Persas, caput ei abscidit, narrante in Vrania Herodoto. Isadas coronatus ab Ephoris quod benefecisset: mulctatus autem mille drachmis quod processisset inermis. refert Plutarchus Agesilao. Seruus qui Syllanis temporibus P. Sulpicium prodiderat, vt præmium promissum indici haberet, manumissus est: at ob scelus domini proditi, de saxo deiectus est. ita

tradit Epitome Liuij, & Orosius. Simile quid habes apud Capitolinum in Macrino.

L. Post legatum.

Omnes qui vt indigni repelluntur, summouendi sunt à præmio, quod secundùm edictum Diui Hadriani datur his qui se deferunt] Edicto Traiani significabatur, vt si quis antequam causa eius ad ærarium deferretur, professus esset eam rem, quam possideret, capere ei non licere, ex ea partem fisco afferret, partem ipse retineret. L. Edicto. D. de iure fisci. Hoc edictum ad eos pertinebat, qui capere duntaxat non poterant, & tamen ex illorum temporum iure locum fisco faciebant. Atqui vt indigni repelluntur, hi submouebantur ab hoc præmio. D. L. Edicto, §. eos.

L. Si gener socerum.

Si gener socerum hæredem reliquerit] Legendum videtur, *si socer generum.* Nam paterna affectio, quæ sequitur, est soceri quasi parentis affectio erga generum. Suspicio autem esse poterat, an non hoc fieret, vt filia per legem incapax hereditatem caperet: sed incerta.

DE CONDITIONIBVS ET DEMONSTRAtionibus, & causis, & modis eorum quæ testamento scribuntur.

L. In testamento.

Publij Septimij Damæ erat] Is ipse erat quem testator indicare voluerat. Nam nomen plenum hone-

ſtumque eſt Δημήτειος: contractum, quale ſeruis & libertis dabatur, Δημῆς & Δημᾶς. Sic Marcus Dama apud Perſium. Vide quæ diximus ad Lucæ initium.

L. Quæſitum.

In propoſito ſapienter faciet heres] Græci dicerent, ἐν τῷ προκειμένῳ, vel, ἐν τῷ ὑποκειμένῳ. in hac ſpecie de qua agitur. Cicero in Topicis, *quod* θέσιν *illi appellant, nos propoſitum poſſumus dicere.*

Ad legem Falcidiam.

Eſt huius legis mentio apud Dionem Auguſto.

L. *Falcidia interuenire.*

Falcidia interuenire non poteſt, ſi ſtatu liber de alieno dedit, non de bonis defuncti] Senſus eſt hoc non imputari heredi in Falcidiam. Vide infrà, L. in quantum hoc titulo.

L. *In lege Falcidia.*

Vt tantum videatur vi deberi] Id eſt reipſa. idem loquendi genus, L. cogi poterit, §. inde quæritur, infrà ad Sc. Trebell.

L. *Qui quadringenta.*

Dixi τῶν ἀπόρων hanc quæſtionem eſſe] Ἄπορα, inexplicabilia vertit Cicero Academicarum quarto, vbi aliqua eorum adfert exempla. Vertit eodem modo Gellius IX. II. Sub eo ſunt & ἀντιστρέφοντα, quæ Latinorum quidam reciproca dixêre, de quibus Gellius V. 10. 11.

L. *In quartam.*

Siue legatum, vel fideicommissum datum sit heredi, siue præcipere, vel deducere, vel retinere iussus est, in quartam id ei imputatur] L. qui non D. de hæredibus instituendis. L. Nesennius. L. Titius hoc titulo.

Si accepta pecunia hereditatem restituere rogatus sit, id quod accepit, ei imputatur] L. cùm Pater, suprà de legatis II. L. deducta, infrà ad Sc. Trebell.

Si quid verò implendæ conditionis causa heres accipiat à legatariis in Falcidiæ computatione non prodesse] Nempe legatariis. L. in ratione, §. tametsi. L. id autem, suprà hoc titulo.

AD SENATVSCONSVLTVM Trebellianum.

L. *Sed sciendum.*

Vel nomen vispellionis testatoris ferre] Cicero ad Atticum VII. 8. *Est* πολιτικὸν σκέμμα, *rectumne sit nobili adolescenti, mutare nomen mulieris testamento.*

L. *Ille.*

Prætorem quidem in prætorem, vel consulem in consulem nullum imperium habere] Sic prætores prætoribus non turbabant auspicia. Gellius XIII. 14. Oportet enim maius imperium habeat, qui alteri imperet.

Ipse se cogere non poterit] Sicut in rebus naturalibus ἀνάγκη τὸ ποιοῦν, καὶ τὸ πάσχον τῷ γένει μὲν ὅμοιον εἶναι, τῷ δ' εἴδει ἀνόμοιον, καὶ ἐναντίον. *Necesse est quod agit, &*

quod patitur, genere quidem conueniant: sed in specie distent, ac pugnent inter se.

L. *Ex facto.*

Etiam deportato ei tribuit eligendi facultatem] Respicitur locus Papiniani, qui est in L. cùm Pater, §. hereditatem filius, D. de legatis secundo. vbi pro, *filius*, legendum videtur, *O filius.*

Si alieno herede] Alij codices habent, *sine herede.* & id melius, vt scilicet heredis vox hîc liberos significet, quod sequitur.

L. *Heres cùm debuerat.*

Similem eum esse Aristo, ait] Sequor virum eminentem Antonium Fabrum, qui *non similem* rescribit.

L. *Seius Saturninus.*

Archigubernus] Gubernator nauis prætoriæ, quam cæteri sequebantur. Vide Procopium Vandalicorum I.

Ex classe Britannica] Descriptionem eius habes apud Tacitum in Agricola: nomen etiam historiarum IV.

L. *Facta in fideicommissariis.*

Plus enim tribui à prætore ei qui fideicommissum petit, quàm testator voluit, absurdum est] Hæc ponenda post illa quæ mox sequuntur, *adire & restituere*, probabiliter admodum censet Heraldus.

QVANDO

QVANDO DIES LEGATORVM, VEL fideicommiſſorum cedat.

Tertullianus, qui verba iuris amat vſurpare, in libro de fuga in perſecutione: *Sol ceſſit diem emtionis noſtræ:* vbi breuiloquentia eſt, pro, ſol cedens fecit vt dies redemtionis noſtræ cederet. Sic & emancipationis & ſtipulationis verba, de iure ciuili ſumpta, ibidem ſequuntur.

L. Si dies.

Quod ſcribendi comprehendere ſit commodum] Aliæ editiones, *ſcribendo.* quodcunque illi libuerit ſcribere.

SI TABVLÆ TESTAMENTI EXSTABVNT.

Symmachus x. 27. *Et ſententiam de poſſeſſione impatienter exigerent, quibus ab inteſtato bonorum poſſeſſio minimè competebat, quod heredibus ſcriptis ſecundum tabulas docebatur indulta.*

DE BONORVM POSSESSIONIBVS contra tabulas

Sed etſi filius in metallum damnatus, vel alia pœna quæ ſeruum effecit, reſtitutus ſit, nihilominus admittetur] Alij codices habent, *non admittetur:* & ita ſcripſerat Vlpianus, qui duriorem ſemper facit conditionem ſeruorum pœnæ, quàm deportatorum. L. ex facto, §. ſi quis, ſuprà ad Sc. Trebell.

DE LEGATIS PRÆSTANDIS CONTRA tabulas bonorum possessione petita.

L. Filium quis.

Tamen nunc ob hoc, quod extraneis non præstantur, legata liberorum augentur] Tamen non ob hoc.

DE VENTRE IN POSSESSIONEM mittendo, & curatore eius.

Venter hîc est partus futurus. apud Horatium minus propriè partus editus.

Tuusque venter Pactumeius.

SI A PARENTE QVI MANVMISSVS SIT.

L. Vlt.

Propter necessitatem soluendæ pietatis] Scriptum fuit ptatis. id verò erat potestatis. Pater hic non sponte, sed coactus sua potestate filium soluerat.

Item nauarchos & trierarchos classium, iure militari posse testari, nulla dubitatio est] Sunt enim & nautica castra, vt Seruius ait ad III Æneidos. *Trierarchus naui triremi præpositus*, ait Asconius. ad III. Verrinam. Sed legendum *trieri.* trieris est trium ordinum nauis. triremis remorum trium. trierarchi vocem habuimus & suprà in L. Seius Saturninus, D. ad Sc. Trebell. vtitur & Cicero in III. Verrina l. τριηράρχης, τριηραρχεῖν, τριηραρχία, apud Demosthenem & Atticos alios sumptum iniunctum significat.

DE BONIS LIBERTORVM.

Ius hoc à Græcis venit. Ariſtoteles Rhetoricis ad Alexandrum 1. 2. καθάπερ ὁ νομοθέτης κληρονόμους πεποίηκε τοὺς ἐγγυτάτω γένους ὄντας τοῖς ἄπαισιν ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ τῶν τοῦ ἀπελευθέρου χρημάτων, ἐμὲ νῦν προσήκει κύριον γενέσθαι. τῶν γὰρ ἀπελευθερωσάντων αὐτὸν τετελευτηκότων, ἐγγυτάτω γένους αὐτός ὤν, καὶ τῶν ἀπελευθέρων δίκαιον ἂν εἴην ἄρχειν. *Sicut legum conditor heredes iis, qui ſine liberis decedunt, fecit genere proximos, ita & me bonorum liberti oportet eſſe heredem. nam cùm qui eum manu miſerant, mortui ſint, ego qui eis ſum proximus, ius habeo in eorum libertos.* Vides hîc ius datum & patronis, & eorum liberis.

L. Filius.

Nam per ſemetipſum] *Non per ſemet ipſum.*

DE ADSIGNANDIS LIBERTIS.

L. Vtrum.

Vtrum portio eius qui in ciuitate eſſe deſiit, vel repudiauit, in familiam redeat] Illud *vel repudiauit* à Triboniano eſt. Vide L. filij, ſuprà, de iure patronatus.

SI QVID IN FRAVDEM PATRONI factum ſit.

L. 1.

Vt enim ſuo loco oſtendimus] Videamus an hoc à Triboniano ſit, reſpiciente ad id quod ſuprà habuimus,

L. de bonis, §. huic autem, D. de Carboniano edicto

SI TABVLÆ TESTAMENTI NVLLÆ exstabunt, vnde liberi.

L. 1.

Quis non dicat etsi adoptatus sit, & quasi filius, nihilominus filio suo eum non obstare: quia quasi filius adoptiuus est in potestate, non quasi naturalis] Si quis præcedentia rectè consideret, inueniet legendum esse, *non quasi filius.* quia adoptatus erat vt nepos: & delendam postea vocem *filius*, ante illam *adoptiuus.* non est in familia quasi filius, sed quasi nepos, & quidem adoptiuus.

VNDE COGNATI.

L. 1.

Et ex septimo duas personas, sobrino & sobrina, natum & natam] Vide Demetrij Syncelli meditationem in iure Græcoromano p. 403.

DE GRADIBVS ET AFFINIBVS, ET nominibus eorum.

L. Non facile.

Viri frater leuir] Isidorus: *Mariti frater leuir dicitur.* Est vox planè Græca Δαήρ, ΔαϜήρ, Leuir, sicut ex Δάκρυμα, lacryma.

Viri soror glos dicitur] Vox manifestè Græca. Isidorus, *Viri soror glos appellatur.* Glos mariti soror, No-

nio. in Gloſſario, *Glos*: ἡ τοῦ ἀνδρὸς ἀδελφή· γάλως. παρὰ Πλαύτῳ.

Duorum fratrum vxores ianitrices dicuntur] Hoc quoque deprauatum ex Græco εἰνατέρες. fortè ex Syriaco אנטורה *obſeruans*. tria iſta nomina habemus apud Pollucem: ἡ δὲ τοῦ ἀνδρὸς ἀδελφὴ τῇ ἐκείνου γυναικὶ γάλως. ὁ δὲ τοῦ γήμαντος ἀδελφὸς δαήρ. αἱ δὲ ἀδελφοῖς δύο συνοικοῦσαι εἰνατέρες. in Gloſſis, Ianitrices, δύο ἀδελφῶν γυναῖκες, σύνυμφοι.

Quod vno verſu idem Homerus ſignificat] Didymus ad locum Homeri qui hîc adfertur: εἰνατέρες καλοῦνται αἱ τῶν ἀδελφῶν γυναῖκες πρὸς ἀλλήλας, οἷον Ἑλένη πρὸς Ἀνδρομάχην. *Ianitrices vocantur duorum fratrum vxores inuicem, qualis Helena Andromachæ.*

L. Iuriſconſultus.

Parentes vſque ad tritauum apud Romanos proprio vocabulo nominantur: vlteriores qui non habent ſpeciale nomen, maiores appellantur. item liberi vſque ad trinepotem. vltra hos poſteriores vocantur] Seruius ad VIII Æneidos: *Minores non dicimus, niſi cùm graduum deficit nomen, vt puta: filius, nepos, pronepos, abnepos: vbi iſti gradus defecerint, meritò iam dicimus minores. ſicut etiam maiores dicimus, poſt patris, aui, proaui, abaui, atauique vocabulum.*

Sunt & ex lateribus cognati] Quæ eſt συγγένεια εἰς πλάτος: altera adſcendentium & deſcendentium, εἰς βάθος Euſtathio ξ Odyſſeæ. Is de cuius cognatione agitur, vocabatur Latinis, ipſe; Græcis, ἐγώ: vt ex Gloſſario diſcimus. Hunc Græci Iuriſconſulti προποτικὸν vocant.

Sed plerique hos omnes consobrinos vocant] Eosdem sobrinos Tacitus. Aliter distinguit ad Hecyram Donatus: *Sobrini sunt ex duabus sororibus: consobrini ex fratre & sorore: quum de fratre natus est alter, & alter de sorore, consobrini: quum ex fratribus patrueles dicuntur.*

AD SC. TERTYLLIANVM, ET Orphitianum.

Quod in Plinij Panegyrico legimus ad Traianum de Nerua: *Igitur pater tuus sanxit, vt quod ex matre ad liberos, ex liberorum bonis peruenisset ad matrem, etiamsi cognationum iura non recepissent, quum ciuitatem adipiscerentur, eius vigesimam ne darent:* ad successiones ex testamento pertinet, nisi quod etiam ad successiones eas referri potest, quæ ab intestato matribus post Claudij tempora deferebantur. Vide institutiones. Orphitianum valuit à Marci temporibus.

DE DAMNO INFECTO, ET DE suggrundis & protectionibus.

Plinius libro XXXVII. 2. de marmoribus Scauri: *Satisdari sibi damni infecti egit redemtor cloacarum, cùm in palatium extraherentur.*

L. Si finita.

Non autem statim vbi misit Prætor in possessionem, etiam possidere iubet] Et hoc est de quo Sextum Næuium accusabat Cicero, oratione pro P. Quintio.

DE AQVA, ET AQVÆ PLVVIÆ arcendæ.

Huius generis fuit actio Calliclis, contra Tisiæ filium, quem defendit Demosthenes. defensio hæc est, licere in suo agro fossas habere, si lex agro non sit dicta, vt dicitur hîc in L. 1. §. denique.

DE PVBLICANIS.

Pentasphærum] Vide an sit pentapetum. Nam πεντάπετον, scribit Theophrastus IX. 14: Nicander, πενταπέτηλον: Dioscorides, πεντάφυλλον. At Salmasius catasphærum vult legi, & interpretatur σφαιροειδὲς, accipitque pro malabathræ folio, ad Solinum p. 1072.

Cassia turriana] Cassia surinx corrigit idem Salmasius p. 1055.

Pelles Babylonicæ] Lyncium, vt existimat nobilissimus Busbequius epistola III.

Chelinia hopia, indica] Dubitat Salmasius legendum, *Chelone*, an *Chelonia Æthiopa, vel Indica*, p. 1189.

DE DONATIONIBVS.

L. 1.

Et propter nullam aliam causam facit, quàm vt liberalitatem, & munificentiam exerceat] Δωρεὰ δόσις ἀναπόδοτος. Aristoteles Topicorum III. 2. idem alibi negotia quæ inter homines intercedunt refert ad δόσιν, & πρᾶξιν: benè: nam & opera gratis præstita, δόσιν redolet: & operæ aut vsus conductio πρᾶξιν.

L. Lucius Titius.

Quamdiu volueris] Optimè Faber vult legi, *voluero.* Vide quæ diximus libro III. de Iure Belli XXI. 21.

DE MORTIS CAVSA DONATIONIBVS & capionibus.

Tantum cepisse intelligendus est, quanti is homo venire potuisset] L. si quis vxori, §. si statu liber, D. de furtis.

DE MANVMISSIS VINDICTA.

Putant quidam à Vindicio tractum hoc vindictæ nomen, quod nec Liuius omisit. sed ea συνέμπτωσις, est potius, quàm originatio. Vindicat is qui vim sibi dicit fieri: inde vindiciæ. ita prætor cùm ipsi datus esset seruus manumittendi causa, vim fieri dicebat, si quis eum non pro libero haberet. Probat id imposita fistuca. Plutarchus de sera numinis vindicta: Ῥωμαῖοι δ' οὓς ἂν εἰς ἐλευθερίαν ἀφαιρῶνται κάρφος αὐτῷ λεπτὸν ἐπιβάλλουσι τοῖς σώμασι. *Romani quos liberos emittunt, eorum corpori imponunt tenuem fistucam.* Sicut autem communicari solent nomina inter signa & rem signatam, ita ipsa fistuca dici cœpta vindicta. Scholiastes ad illud Horatij:

Quem ter vindicta, quaterque
Imposita, haud vnquam misera formidine priuet.

Vindicta virga prætoris, qua percutiebantur serui; dum liberi fiebant, manumittebanturque, capiti imposita. Tribus namque rebus manumissio, vindicta, censu, testamento. Quæ tria habes

bes in Topicis Ciceronis. Similiter Persij Scholiastes ad illud:

Vindicta postquam meus à Prætore recessi.

Vindicta virga est, qua manumittendi à Prætore in capite pulsantur, ideo dicta, quod eum vindicat libertati. Pari ratione vindiciæ dictæ, quæ ex fundo sumtæ, in ius allatæ erant. Festus ex Cincio.

DE STATVLIBERIS.

Festus: *Statuliber est, qui testamento certa conditione proposita iubetur esse liber; & si per heredem est, quo minus statu liber præstare possit, quod præstare debet, nihilominus, liber esse videtur.*

L. Statu liber.

Quoniam lex XII. *tabularum emtionis verbo, omnem alienationem complexa videretur*] Non mirum; nam & antiquis emere erat sumere, vt Festus nos docet: vnde adimo, demo, præmium. adde quæ diximus suprà ad tit. de donationibus.

QVI ET A QVIBVS MANVMISSI LIBERI non fiant, & ad legem Æliam Sentiam.

L. Prospexit.

Quod quidem perquam durum est, sed ita lex scripta est] Id est verba, illa *omnes, omnimodo*, exceptionem non admittunt. iudicandum ex legibus. c. XXIII. Nouella LXXXII. non de legibus. non permittunt leges iudicem se esse φιλανθρωπότερον, vt ait Lysias contra Alcibiadem.

dura hæc lex, sed multò durius S c. Syllanianum. vbi tales sunt leges, tutissimum, si fieri possit, à iudicandi munere se abstinere.

DE IVRE AVREORVM ANNVLORVM.

Ius ingenuitatis dicitur ius aureorum annulorum, quia aureos annulos non habebant, nisi equites. ius annulorum cum millibus quadringentis, ait in Iulio Cæsare Suetonius. Tacitus historiarum I. *Nec minor gratia Iulio Galbæ liberto, quem annulis donatum, equestri nomine Martianum vocitabant.* Idem historiarum II. Asiaticum Vitellij libertum ait donatum annulis, quod antea dixerat equestri dignitate. & historiarum IV. seruum Virginij Capitonis patibulo affixum, in iisdem annulis, quos acceptos à Vitellio gestabat. quia verò equites ex censu fiebant, ideo Arnobius libro IV. pecuniam ait donare annulos aureos. Plinius Maior XXXIII. II. ex historia cladis Cannensis ostendit annulos aureos non nisi equitum fuisse: addit verò: *Passim ad ornamenta annulorum etiam seruitute liberati transiliunt.* Libertinus apud Arrianum: *ἐὰν δακτυλίους λάβω, si annulos accepero.* Vbi semper subaudiendi aurei. ostendit id Papinius:

Lævaque ignobile ferrum
Exuit.

Serui autem Romani annulos nullos habebant, vt ex Ateio Capitone nos docet Macrobius Saturnalium VII. 13. Eo alludit Martialis:

Has cum gemina compede dedicat catenas,
Saturne, tibi Zoilus, annulos priores.

DE LIBERALI CAVSA.

De teſtationibus in cauſa liberali, vide vitam M. Antonini Philoſophi.

L. Qui de libertate.

Exauctoratus, id eſt militia remotus] Cum ignominia ſcilicet, vt nomen illud ſumitur. L. proditores. D. de re militari. In L. quod ait. D. de his qui notantur infamiâ : *Sed etſi eum exauctorauerit, id eſt, inſignia militaria detraxerit, inter infames efficit.* Exemplum eſt apud Lampridium Alexandro. reperitur alioqui vox exauctorandi etiam in leniore ſignificatu apud Liuium & Tacitum.

DE ACQVIRENDO RERVM DOMINIO.

L. Adeo.

Si ſcit alienum ſolum eſſe, ſua voluntate amiſiſſe proprietatem materiæ intelligitur: itaque neque diruto ædificio vindicatio ei materiæ competit] Nempe ſi donandi fuerit animus. L. ſi interiorem, C. de rei vindicatione.

Interdum etiam ſine traditione nuda voluntas domini ſufficit ad rem transferendam] Vide quæ hac de re diximus libro II. de iure Belli ac Pacis VI. I. VIII. 25.

L. Per hereditarium.

Et maximè ipſa hereditas] Eſt enim ipſe pars eius quod materiale eſt in hereditate. inſt. de reb. corpor.

L. *Traditio.*

Placet per liberam personam omnium rerum possessionem quari posse, & per hanc dominium] Vide quæ hac de re diximus libro III. de iure Belli ac Pacis VI. 7.

L. *Sed si.*

In quibus propria qualitas spectaretur] Quæ ex forma, non ex materia censentur: qualia ferè sunt omnia artificum opera.

L. *Pomponius.*

Cùm effugerunt bestiæ nostram persecutionem] Pari de causa mel ex vrceo diffusum, perire domino aiunt Hebræi. ita Maimonides titulo Abeda.

L. *In laqueum.*

In laqueum, quem venandi causa posueras, aper incidit] Hoc casu feram fieri eius cuius est laqueus, etiam in alieno solo, censent Hebræi. Maimonides titulo Zachia Wemithna.

L. *Si is qui.*

Thesaurus donum fortunæ creditur] In Notis F.H.IV. *fortunam hic inuenies.* donum Dei dicitur apud Philostratum in Apollonio II. 15.

L. *Si epistolam.*

Littora mari proxima] Qua fluctus eludit. Cicero in Topicis. Solet alioqui vox littoris & latius sumi, vt

apud Virgilium: *Cui littus arandum.* IV. Æneidos: vbi Seruius explicat terram mari vicinam.

De ea insula, quæ non ipsa alueo fluminis cohæret, sed virgultis, aut alia qualibet leui materia ita sustinetur in flumine, vt solum eius non tangat] Exempla attulimus in annotatis ad librum II. de iure Belli ac Pacis VIII. 9.

DE ACQVIRENDA VEL ADMITTENDA possessione.

Possessio appellata est, vt & Labeo ait à sedibus, quasi positio] Et hæc allusio est: possidere est ita alicubi sedere, vti loci pos, id est potens sis. itaque primùm de rebus soli dici cœpit, deinde & ad res mobiles transferri.

Qui primi possessionem eorum apprehenderint] Quod fieri attractione, vel eleuatione dicunt Hebræi. Baba Kamma I. 4.

Non est enim corpore & actu necesse apprehendere possessionem, sed etiam oculis] Lege *tactu*, vt constent inter se membra oppositionis.

L. Possideri.

Sed etsi animo solo possideas, siue alius in fundo sit, adhuc tamen possides] Augustinus: *Quod videtur possidere, vt iuris periti loquuntur, iure, non corpore.* Cassiodorus: *In iure siquidem ciuili possessio animi, possessione naturali, id est, incubatione corporali præstantior est: nec enim ita facile amittitur, & per ipsam rei dominium vsucapiendo acquiritur.*

Item feras, bestias, quas viuariis incluserimus] Procopius Gothicorum I. de loco extra portam Romæ Prænesti-

nam: ὅπως λέοντάς τε καὶ ἄλλα θηρία καθείρξαντες ἐνταῦθα τηρῶσιν. διὸ δὴ καὶ βιβάρειον τοῦτο ὠνόμασαι. οὕτω γὰρ Ῥωμαῖοι καλοῦσι τὸν χῶρον· οὗ ἂν τῶν ζώων τὰ μὴ χειροήθη τρέφεσθαι εἰώθεν. *Vt leones ferasque alias ibi inclusas seruarent. vnde & viuarium dictum est: ita enim Romani appellant loca, in quibus aluntur animantium immansueta.* Aprorum cæterorumque siluestrium dixit Plinius VIII. 52. idem, vt & Iuuenalis pro piscina vsurpauit, & mansit vox eo sensu in vsu vulgi.

Aues autem possidemus, quas inclusas habemus] Sic & Maimonides dicto iam loco.

L. Qui vniuersas.

Retinere enim animo possessionem possumus, at apisci non possumus] Ita legendum, pro quo male quidam codices *aspici:* alij *adipisci.* frequens vox apud Lucretium. etiam ex Lucilio & Sisenna eam producit Nonius.

DE VSVRPATIONIBVS, ET vsucapionibus.

Vsurpatio contraria est vsucapioni. Sic vsurpata mulier, quæ trinoctium à viro abfuisset, id est, impedita eius vsucapio. Gellius III. 2. Sic vsurpandi iuris apud Tacitum. Hist. IV. id est conseruandi.

L. Vsucapionem.

Vsucapionem recipiunt maximè res corporales] Ita quidem vt Iurisconsulti Senecæ temporibus negarent he-

reditatem vsucapi posse, sed ea quæ in hereditate sunt. de beneficiis VI. 5. de tutela legitima nihil posse vsucapi ait Cicero ad Atticum I. 5.

L. Rerum.

Tria autem genera sunt corporum] Vide quæ dicta à nobis ad librum II. de iure Belli ac Pacis IX. 3. & ad Instit. de rer. diuisione.

L. Quam rem ipse.

Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium, etiam fundi locive furtum fieri] In hac fuit Sabinus libro cui titulus, de furtis. Gellius XI. 18. Vide & Plinium historiæ naturalis III 68.

L. Pro soluto.

Ponendus hic nouus titulus: PRO SOLVTO.

PRO EMTORE.

L. Pro emtore.

Vt hic plus sit in re, quàm in existimatione] Legendum, *Vt hic plus quàm in re, sit in existimatione.* Nimirum bona fides, tantundem possidenti præstat, quantum veritas. L. bona fides. D. de R. I. Sunt quidem in iure quædam distortè, aut καθ' ὑπαλλαγὴν, dicta, sed recepta hîc lectio, plane contrarium proposito diceret.

DE RE IVDICATA, ET DE EFFECTV sententiarum, & de interlocutionibus.

Quanquam iudices, homines cùm sint, & affectibus in transuersum agi, & per ignorantiam falli possunt, vt ij qui Socratem damnarunt, & qui Rutilium, quorum hos causam dicturos omnibus sæculis, dicit Seneca de prouidentia III. & in damnatione eius maiorem fuisse pœnam reipublicæ, quàm Rutilij, Cicero ad Pisonem: Tamen vt finis sit litium, res iudicata, modò legum solennia obseruata sint, vim veri habere debet. Valet enim, vt Aristoteles ait, πολιτικῶς καὶ κατὰ τὴν χρῆσιν: ciuiliter & ad publicam vtilitatem: ac sæpe locum hic habet illud Sophoclis:

Τό τοι νομισθὲν τῆς ἀληθείας κρατεῖ.

Quod Plato sic extulit: τὸ δοκεῖν καὶ τὴν ἀλήθειαν βιάζεται. *Videri aliquid, verum vincit.* Antipho φόνου δίκη μὴ ὀρθῶς κριθεῖσα ἰσχυροτέρα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀληθοῦς ἐστι. *De cæde iudicium, etiam non recte peractum, plus valet iusto ac vero.* Status enim reipublicæ maximè rebus iudicatis continetur, vt ait Cicero pro P. Sulla. Lex Attica erat. Δὶς πρὸς αὐτὸν ὑπὲρ τῶν αὐτῶν οὔτε δίκας, οὔτε εὐθύνας, οὔτε διαδικασίας οὔτ' ἄλλο τι τοιοῦτον οὐδὲν εἶναι. *Aduersus eundem de rebus iisdem neque iudicium sit, neque animaduersio, neque actio, neque aliud quicquam tale.* Ex qua lege sunt illa in Phormione, qui Græcè ἐπιδικαζόμενος.

Mihi non videtur, quod sit factum legibus,
Rescindi posse, & turpe inceptum est.

Item:

At tu, qui sapiens es magistratus, adi,

Iudicium

Iudicium de eadem re iterum vt reddant tibi,
Quandoquidem solus regnas, & soli licet
Hic de eadem causa bis iudicium adipiscier.

Agit de hac re Andocides contra Alcibiadem. Hermogenes titulo περὶ παραγραφῆς. Symmachus x. 51. *In negotiis tempore ac iudicatione finitis, cessare æquum est longæ orationis excursum.* Philippus Macedo cùm malè iudicasset, iudicium non rescidit, sed æstimationem persoluit; quod & à Tiberio factum aliquando legimus. Habet tamen hæc regula suas ex populorum legibus exceptiones. Nam Spartæ reus, quamuis absolutus, manebat ὑπόδικος, id est, in iudicium repeti poterat: apud Hebræos verò, etiam post sententiam pronuntiatam, licebat cuiuis adferre pro reo, quæ ad absoluendum eum, aut pœnam minuendam valere poterant, & iudices corrigere tale iudicatum poterant. Quod Quintilianus proponit VII. 7. *Solet illud quæri quo referatur quod scriptum est, bis de eadem re ne sit actio, id est, hoc, bis ad actorem, an ad actionem:* parata responsio est ad vtrumque referendum, vt idem sit actor, eademque causa. L. si quis, D. de except. rei iudicatæ L. cùm quæritur, cum legibus sequentibus, D. ibidem.

L. Iudex.

Et hoc iure vtimur, vt iudex qui semel, vel pluris, vel minoris condemnauit, amplius corrigere sententiam suam non possit] Chrysostomus de statuis tertia: τὸ παρενεχθῆναι τὴν ψῆφον εἰς μέσον κυρίαν ποιεῖ τὴν ψῆφον γενέσθαι. *Sententiæ publicæ pronuntiatio efficit, vt ea plenam vim habeat.*

Ee

L. Sæpe constitutum est.

Item si ex duobus petitoribus] Vox *petitoris* hîc κατὰ δύναμιν, non κατ' ἐνέργειαν, intelligenda, vt significet eos quibus petendi ius erat.

DE CONFESSIS.

Qui confessum defendit, non absolutionem sceleris petit, sed licentiam, ait Quintilianus Declamatione XIII earum quæ institutionibus subiunguntur. Ouidius de Ponto II. 2.

Non est confessi causa tuenda rei.

Demosthenes in Timocratem: ὥσπερ τοίνυν τῶν περὶ τ' ἄλλα κακούργων, τοὺς ὁμολογοῦντας ἄνευ κρίσεως κολάζειν οἱ νόμοι κελεύουσιν, οὕτω δίκαιον καὶ τοῦτον ἐπειδὴ τοὺς νόμους κακουργῶν εἴληπται μὴ δόντας λόγον, μηδ' ἐθελήσαντας ἀκοῦσαι καταψηφίζεσθαι. *Sicut ergo facinorum aliorum confessos sine iudicio puniri leges volunt, ita iustum est, & hunc qui manifestus est leges violasse, damnari, ratione reddita, nec audita.* Et hæc quidem ad confessiones sponte factas pertinent. Nam illis quæ per tormenta, quàm periculosum sit indiscretè credere, ostendit insignis historia apud Philostratum, in vita Apollonij V. 8. & alia apud Ammianum libro XIV. & XV. Notum illud Mimi:

Sæpe innocentem cogit mentiri dolor.

Quintilianus V. 3. *Aliis patientia facile mendacium fuit, aliis infirmitas necessarium.* Itaque Vlpianus, l. 1. de quæstionibus, ait esse rem fragilem ac periculosam, & quæ veritatem fallat. nam plerosque patientia siue duritia tormentorum, ita tormenta contemnere, vt exprimi

eis veritas nullo modo possit: alios tanta esse impatientia, vt quæuis mentiri, quàm pati tormenta malint. Vtrumque verum esse agnoscit Imperator Fredericus libro I. Const. Neap. tit. XXVII. Curtius de Philota: *Verone, an mendacio liberare se à cruciatu voluerit, anceps coniectura est: quoniam & vera confessis, & falsa dicentibus idem doloris finis ostenditur.*

DE CESSIONE BONORVM.

Locutio est Græca, ἐξίστασθαι τῶν ὄντων, qua vtitur Demosthenes aduersus Pantænetum, & pro Phormione. Eadem locutio in Græco, Nouella IV.

DE REBVS AVCTORITATE IVDICIS possidendis, seu vendendis.

Si seruus sub conditione heres institutus sit] Benè proposuit hanc quæstionem: quia si nihil aliud obstaret, in sectione erant & serui, vt ait ad Iuuenalem Scholiastes.

L. Cùm bona.

Hic ponendus nouus titulus: de PRIVILEGIO CREDITORVM. id πρωτοπραξίαν, vocat Plinius X. epist. 108. Traianus interpretatur priuilegium, quo cæteris creditoribus anteferantur. benè: nam πράσσειν Græcis inter alia est exigere.

L. Antiochensium.

Quod lege sua priuilegium in bonis defuncti accepit] Idem ius habebant Bithyniæ & Ponticæ ciuitates, vt ex di-

ctis epistolis animaduertimus: nempe ex lege gentis si æ, quam Romani, cùm eas gentes in fidem suam recepêre, integras reliquerunt. Vide quæ diximus libro III. de iure Belli XV 9. & 10. Leges Romanas non recepêre gentes istæ, nisi post ea tempora, & magno pretio concessæ ciuitatis, & ne tunc quidem sine quibusdam exceptionibus.

DE SEPARATIONIBVS.

L. Si creditores.

Quidam putant] Papinianus, suprà, L. debitor in fine.

NE QVID IN LOCO PVBLICO, VEL itinere fiat.

Interdictum hoc Romæ neglectum diu, restituit Domitianus, vnde Martialis materiam captauit eius laudandi:

Abstulerat totam temerarius institor vrbem,
Inque suo nullum limine limen erat.
Iussisti tenues, Germanice, crescere vicos,
Et modò quæ fuerat, semita, facta via est.

L. Prætor ait.

Has quoque publicas esse quidam dicunt] Et ipse dixit Vlpianus alio libro, vt videre est suprà: L. vltima, D. de locis & itineribus. De viis eiusmodi loquitur lex Baiwararica IX. 14. Capitulare V. 202. lex Burgundica XXVII, 3.

DE VIA PVBLICA ET ITINERE publico reficiendo.

Ad vias rusticas hoc interdictum pertinet.

DE FLVMINE PVBLICO, NE QVID in flumine publico, ripáue eius fiat quo peius nauigetur.

Vtilissimum interdictum, cuius sensum habes apud Cassiodorum v. 17. *Illud etiam magnopere credidimus amputandum, quod vestra fieri suggestione comperimus, ne quis in fluminibus nauigans, diuersis territoriis meantibus, id est, in Mincio, Olleo, Auxero, Arno, Tiberi, audeat fluminum alueos piscandi studio turpissimo sæpe concludere: & quæ sunt præsumpta, protinus auferantur. Pateat amnis in nauium cursus: sufficiat humano desiderio consuetis artibus delicias quærere, non artificio rustico libertatem fluminis impedire: ne, quod dici nefas est, vtilitati publicæ voluptas priuata obstitisse videatur.* Adde quæ infrà, titulo: *Vt in flumine publico nauigare liceat.* Huc etiam illud pertinet edictum antiquum, quod seruauit nobis Gellius xi. 17. *Qui flumina retanda publicè redemta habent, si quis eorum ad me adductus fuerit, qui dicatur quod eum ea lege locationis facere oportuerit, non fecisse.* Vbi ex Gauio dicit retas esse arbores, quæ aut ex ripis fluminum eminerent, aut in alueis eorum exstarent, appellatasque à retibus, quod prætereuntes naues impedirent, & quasi irretirent: ideoque retanda flumina locari solita esse, id est, purganda, ne quid aut moræ, aut periculi nauibus in ea virgulta incidenti-

bus, fieret. Locare opus frequens, sed impropria locutio est. Propriè enim opera ad opus faciendum conducitur: idque dicitur opus locare faciendum.

DE VI ET DE VI ARMATA.

Multa de hoc edicto habes in oratione Ciceronis pro A. Cæcina. Alludit huc idem Cicero ad Cassium scribens xv. 16. *Si enim stomachabere & molestè feres, plura dicemus, postulabimusque, ex qua hæresi vi hominibus armatis deiectus sis, in eam restituare. In hoc interdicto non solet addi, in hoc anno. quare si iam biennium, aut triennium est, quod virtuti nuntium remisisti, delinitus illecebris voluptatis, in integro res nobis erit.* Cassius fuerat Platonicus. factus erat Epicureus. Cicero qui cum Epicureis iocari amat, ait, eum restitui posse: quia in re sectarum illa adiectio, quæ est in hoc interdicto, tantummodo intra annum, locum non habet. Semper enim à voluptate (quam Epicurei commendant) deceptis patere reditum ad virtutem. Edictum Theodorici 76. *Illi res occupata per violentiam intra annum momenti iure salua proprietatis causa redduntur; qui eandem rem, quam alterius præsumtione perdidit, nec violenter, nec abscondite, nec precario possidet.* Quæstio ex hoc interdicto dicitur momenti consideratio, vt apud Cassiodorum iv. 44. & libro viii. 28. *Momenti iure, si competit, primitus reddantur inuasa.* Isidorus v. 25. *Momentum dictum à temporis breuitate, vt tam citò, quàm statim, saluo negotio reformetur, nec in vllam moram reduci debeat, quod repetitur; sicut nec vllum spatium est momenti, cuius tam breuis est temporis punctum, vt in aliquam moram nullo modo producatur.* Momenti reforma-

tio est apud Symmachum x. 41. Causam momenti dixit Magnus Gregorius libro I. epist. 100. Momentum pari sensu habemus, L. cùm in præterito, Cod. Theod. ad L. Corneliam de falso. Reformationis vocem in hoc causarum genere vsurpat Symmachus I. 68. III. 53. VI. II. X. 46. Eadem celeris reformatio. L. si coloni. C. de agricolis & censitis libro II. Donatus ad Eunuchum IV. 6. *Violento ciuiliter resisti solet.* Reformata possessio Edicto Theodorici x.

L. 1.

Nec alius deiici visus est, quàm qui possidet] Lege: *possedit.*

Mox reuertens prohibitus sit ingredi] Sic Ebutius Cæcinæ, ne in fundum quem possidebat accederet, obstitit. defendit Cicero huic interdicto locum esse, quia vis sit, quæ periculo, aut decedere nos alicunde cogit, aut prohibet accedere. Vide orationem ipsam.

Qui vi deiectus est, quicquid damni senserit] Conuenit cum Hebræorum dictis: Baba Kamma x. 5. Id tamen nolunt referri ad damna cæteroquin euentura.

Non alij autem quàm ei qui possidet, interdictum vnde vi competere] Legendum *possedit*, atque id olim annotaui suggerente Baudio.

VTI POSSIDETIS.

L. 1.

Nec vi, nec clam, nec precario] Donatus ad Eunuchum II. 3. *Secundum ius locutus est: nam his tribus mala*

fide aliquid poßidetur, vi, clam, precario.

DE RIVIS.

L. 1.

Ad continendam transmittendamque aquam] Scholiastes ad illud Horatij:

Addit opus pigro riuus, si decidit imber,
Multa mole docendus aprico parcere prato.

Si riuus negligenter antè fuerat munitus, tibi pigro nouum addit opus.

QVOD VI AVT CLAM.

Tertullianus præscriptionibus aduersus hæreticos: *Mea est possessio: olim poßideo, prior poßideo. habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit res.* Vide quæ ad Institutiones de interdictis notauimus.

DE PRECARIO.

Tertullianus aduersus Hermogenem: *Aliena sumuntur iure, beneficio, impetu, id est, dominio, precario, vi.* Horatius: *Nunc prece, nunc pretio.* Adde Donatum ad Eunuchum II. 3.

DE ARBORIBVS CÆDENDIS.

Sunt arbores, quæ soliditati aquæductuum nocent. eas recidi imperat Theodoricus Ostrogothus, apud Cassiodorum v. 38.

DE

DE LIBERIS EXHIBENDIS, ITEM ducendis.

Seneca Pater controuersiarum VIII. 6. *Vult pauper educere puellam ad magistratus.*

DE EXCEPTIONIBVS, PRÆSCRIPTIONIBUS, & præiudiciis.

Exceptio vox est Latina. præscriptio idem significat formata ad Græcum, παραγραφή, cuius vis erat, μὴ εἰσαγώγιμον εἶναι τὴν δίκην, ne daretur actio.

DE EXCEPTIONE REI IVDICATÆ.

Dici in hac causa solebat: *Actum ne agas.* Terentius Phormione, & ibi Donatus. Idem Donatus in Adelphis II. 2. *Actum agam. prouerbium, id est, nihil agam, quod enim in iure semel iudicatum fuerit, rescindi & iterum agi non potest.* Vide quæ dicta suprà, de re iudicata.

DE DIVERSIS TEMPORALIBVS præscriptionibus, & de accessionibus possessionum.

Tempus obliuionis est causa: & ex tempore derelictio præsumitur, vt diximus II. de iure Belli ac Pacis IV. Aristoteles IV. Physicorum 13. ἐν δὲ τῷ χρόνῳ πάντα γίγνεται, καὶ φθείρεται. διὸ καὶ οἱ μὲν σοφώτατον ἔλεγον· ὁ δὲ Πυθαγόρειος Πάρων ἀμαθέστατον, ὅτι καὶ ἐπιλανθάνονται, ἐν τούτῳ λέγων ὀρθότερον. *In tempore fiunt omnia, ac pereunt: unde quidam tempus rem sapientissimam dixêre: At Paro Pythagoreus, stolidissimam, quia tempore cuncta in obliuionem veniunt, in*

quo dixit rectius. Demosthenes in præscriptione pro Phormione. Καὶ τοι πᾶσι μὲν τοῖς νόμοις προσέχειν εἰκὸς ἐστὶν ὑμᾶς· οὐχ ἥκιστα δὲ τούτῳ ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι. δοκεῖ γάρ μοι ὁ Σόλων οὐδενὸς ἄλλου ἕνεκα θεῖναι αὐτὸν, ἢ τοῦ μὴ συκοφαντεῖσθαι ὑμᾶς. τοῖς μὲν γὰρ ἀδικουμένοις ἱκανὰ τὰ πέντε ἔτη ἡγήσατο εἶναι εἰσπράξασθαι. κατὰ δὲ τῶν ψευδομένων τὸν νόμον ἐνόμισε σαφέστατον ἔλεγχον ἔσεσθαι. καὶ ἅμα ἐπειδὴ ἀδύνατον ἔγνω ὂν τούς τε συμβαλόντας, καὶ τοὺς μάρτυρας ἀεὶ ζῆν, τὸν νόμον ἀντὶ τούτων ἔθηκεν, ὅπως μάρτυρ εἴη τοῦ δικαίου τοῖς εἰρημένοις. *Omnibus quidem legibus parêre vos æquum est, Athenienses, huic verò maximè. Videtur enim mihi Solon non alia de causa eam posuisse, quàm ne vos per lites vexaremini. Putauit enim passis iniuriam sufficere ad agendum annos quinque. aduersus mendaces verò existimauit, legem ipsam fore indicem optimam; præterea verò cùm sciret fieri non posse, vt semper viuerent, aut qui contraxissent, aut qui contractui testes adfuissent, pro his ipsam legem substituit, vt testis esset de conuentis.* Similia habet in præscriptione aduersus Nausimachum.

DE DOLI MALI AC METVS EXCEPTIONE.

Plautus Rudente: *Ni dolo malo instipulatus sis.* Vide suprà, de dolo malo.

DE OBLIGATIONIBVS ET ACTIONIBVS.

L. Obligationum.

Sed etiam hoc animo dari & accipi vt obligatio constituatur] Vide II. de iure Belli ac Pacis XII. 2.

L. Non figura.

Non figura literarum, sed oratione quam exprimunt litteræ, obligamur] Aristoteles initio de interpretatione: ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ. καὶ ὥσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτά, οὕτως οὐδὲ φωναὶ αἱ αὐταί· ὧν μέντοι ταῦτα σημεῖα πρώτως, τὰ αὐτὰ πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς. *Sunt igitur voces signa mentis sensorum, & scripta vocum. Ac sicut literæ non omnibus eadem, ita nec voces. mentis autem sensa, quorum illa proprie signa sunt, eadem omnibus.*

L. Arrianus.

Vbi de obligatione quæritur, propensiores esse debere nos, si habemus occasionem ad negandum: vbi de liberando ex diuerso, vt facilior sis ad liberationem] Non longè abit, id quod est in Baba Kamma x. 7.

DE VERBORVM OBLIGATIONIBVS.

L. Inter stipulantem.

Alius pro alio promittens, daturum facturúmve eum, non obligatur] Ob id Vulcanus non curat Odysseæ ix. promissum Neptuni de facto Martis, donec adiecit, si is non præstet, se præstiturum.

Non simplex abnutiuum spondet] Sic ἀποφατικὸν, etiam Apuleius vertit, abdicatiuum Capella.

DE STIPVLATIONE SERVORVM.

L. Seruus meus.

Negat furti deberi Sabinus] Lege *furi.* Et mox, *sed furi, nec mandati.*

DE SOLVTIONIBVS ET LIBERATIONIBVS.

Donatus ad Phormionem: *Tribus modis debitum soluitur: pensione, spectatione, numero.* Solutionis vis est debitorem liberare. Arianus Dissertationum Epicteti 1. 7. οὐκ ἀρκεῖ τὸ δανείσασθαι πρὸς τὸ ἔτι ὀφείλειν, ἀλλὰ δεῖ προσμεῖναι, καὶ τὸ ἐπιμένειν ἐπὶ τοῦ δανείου, καὶ μὴ διαλελύσθαι αὐτό. *Non satis est mutuam dedisse pecuniam, vt debeatur: sed portet vt maneat mutuum, neque dissolutum sit.*

L. Verò.

Cuius stipulationi nomen incertum est] Edi debet, *insertum est.*

L. Quod dicimus.

Debere statim soluere] *Protinus* per *statim* exponit Nonius. in Glossario *statim* εὐθέως, παραχρῆμα.

Nec enim cum sacco adesse debet] Saccum intelligit in quo priuata pecunia condebatur, vt notat Asconius in secundam Verrinam. Catullus:

Sed tuo Catullo
Plenus sacculus est aranearum.

Martialis:

Nescit sacculus ista meus,

DE PRIVATIS DELICTIS.

L. 1.

Heredem autem furti agere posse æquè constat] Fuit id olim iuris controuersi, verum hæc sententia præualuit. Cicero Epistolarum ad familiares VII. 22.

DE FVRTIS.

Capitale crimen apud maiores furtum fuit ante pœnam quadrupli. Ita Seruius ad Æneid. VIII. Apud Græcos morte puniebantur furta in balneis, palæstris, foris. Arist. Probl. XXIX. 14. Fit autem furtum etiam in seruo celato. Plautus Pœnulo III. 4. Apud Hebræos qui furem norat, deferre eum tenebatur. Prou. XXIX. 24.

SI FAMILIA FVRTVM FECISSE DICATVR.

Si dominus per seruum suum quodcunque sibi petierit commodandum, & seruus cum rebus commodatis in fugam fuerit elapsus, tunc dominus obligatur vt commodata restituat. Si verò seruus petîsse dominum mentiatur, & sic quasi deportanda ad dominum susceperit, & quæ susceperit, aut euerterit, aut perdiderit, & fugitiuus non potuerit inueniri; Dominus serui præbeat sacramentum se eundem seruum, vt susciperet, non misisse; & cùm id peteret, ignorasse, & nihil calumniæ pertimescat. Seruum tamen tam do-

minus, quàm ille qui commodauit, quærere sollicitè procurabunt. Hæc eadem & de commendatis præcipimus custodire. Hæc ita constituit lex Wisigotthorum v. lib. v. 7.

ARBORVM FVRTIM CÆDENDARVM.

Capitale fuisse supplicium arbores alienas incidere ait Seruius ad illud Virgilij:

Atque mala vites incidere falce nouellas.

Plinius Historiæ Naturalis XVIII. I. *Fuit & arborum cura legibus priscis, cautumque est* XII. *tabulis, vt qui iniuriâ cecidisset alienas, lueret in singulas æris* XXV.

VI BONORVM RAPTORVM, ET de turba.

L. Prætor ait.

Hæc actio heredi cæterisque successoribus dabitur] Baba Kamma IX. 9.

An tamen in id quo locupletiores facti sunt, dari debeat, videamus: & ego puto ideo prætorem non esse pollicitum in heredes, id quod ad eos peruenit: quia putauit sufficere condictionem] Baba Kamma X. 10.

DE INCENDIO, RVINA, NAVFRAGIO, rate, naue expugnata.

L. Quo naufragio.

Ex naufragio clauos, vel vnum ex his abstulerit] Id est, gubernaculorum alterum. Solebant enim ad vtrum-

que latus esse gubernacula: vt in Arateis ostendimus, & dicemus ad Act. xxvii. 40.

L. Qui ædes.

Qui ædes, aceruúmve frumenti, iuxta domum positum combusserit, vinctus, verberatus, igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit: si verò casu, id est negligentia, aut noxiam sarcire iubetur] Idem habet Baba Kamma vi.5.

L. Vltima.

Licere vnicuique naufragium suum impunè colligere constat] Simile habes, L. 1. & L. Diuus, suprà de fugitiuis.

DE INIVRIIS ET FAMOSIS LIBELLIS.

Solon iniuriarum publicum voluit esse iudicium, id est, quemuis admitti accusatorem, quod in vno ciue quasi omnium contemnatur libertas: quo & illud pertinet Menandri:

Εἴπερ τὸν ἀδικοῦντ' ἀσμένως ἠμύνετο
Ἕκαστος ἡμῶν, καὶ συνηγωνίσατο,
Ἴσως νομίζων ἴδιον εἶναι τὸ γεγονὸς
Ἀδίκημα, καὶ συνέπραττον ἀλλήλοις πικρῶς,
Οὐκ ἂν ἐπιπλέον τὸ κακὸν ἡμῖν ἤρξατο
Τὸ τῶν πονηρῶν, ἀλλὰ παρατηρούμενοι
Καὶ τυγχάνοντες ἧς ἔδει τιμωρίας
Ἦτοι σπάνιοι σφόδρ' ἂν ἦσαν, ἢ πεπαυμένοι.

Quæ nos ita versa pridem edidimus:

Iniuriarum si improbis auctoribus
Reponeremus vltionem singuli

Nobis putantes fieri, quod sit alteri,
Inter nos iuncti conspiratis viribus,
Non praualeret innocentiæ impetus
Audax malorum, qui custoditi vndique,
Aut nulli penitus essent, aut pauci admodum.

L. Prætor edixit.

Vt cùm Magistratui] Qui enim Magistratum spernit, ciuitatem spernit, vt ait Aristoteles. Martialis VI. 5.

Quisquis stolæve, purpurævecontemtor,
Quos colere debet, læsit impio versu,
Erret per vrbem pontis exsul & cliui.

Arnobius libro II. *Maiestatis sunt apud nos rei, qui de vestris obmurmurauerint aliquid legibus: Magistratus in ordinem redigere, Senatorem aut conuitio persequi, suis esse decrestis periculosissimum pœnis. Carmen malum conscribere quo fama alterius coinquinetur, & vita, decemviralibus scitis euadere noluistis impunè: ac ne vestras aures conuitio aliquis petulantiore pulsaret, de attrocibus formulas constituistis iniuriis.*

Vide quæ ad Institutiones diximus, & Horatij ibi adductis locis adiice illum de Arte poëtica:

In vitium libertas excidit, & vim
Dignam lege regi.

Næuius in carcerem coniectus est quòd in Metellos scripsisset. Cicero de Repub. IV. *Sed Periclem cùm iam suæ ciuitati maxima auctoritate plurimos annos domi, & bello præfuisset, violari versibus, & eos agi in scena, non plus decuit,*

decuit, quàm si Plautus noster voluisset, aut Næuius. P. & C. Scipioni, aut Cæcilius, M. Catoni maledicere. Optima ergo hîc regula est quam sibi præscripsit Martialis:

Parcere personis, dicere de vitiis.

L. Item apud Labeonem.

Si quis pulsatus quidem non est, verum manus aduersus eum leuata] Etiam Maimonides iniuriam hanc quoque esse ait. Vide Baba Kamma VIII. 6.

L. Sed si vnius.

Quædam iniuriæ à liberis hominibus factæ, leuis momenti videntur, enimuero à seruis graues sunt] Idem tradit Rabbinus Iacob libro Choschen Mischpat.

Si iniuria mihi fiat ab eo cui sum ignotus, aut si quis putet me Lucium Titium esse, cùm sim Caius Seius, prævalet, quod principale est: iniuriam eum mihi facere velle] Sic & Hebræi, vt Maimonides I. Chobel Oumassik. Bonus ergo Rex Archelaus, qui aquâ ab aliquo perfusus, amicis eum ad vltionem instigantibus dixit: Non ille me perfudit, sed eum quem me esse credidit. refert in Apophthegmatis Plutarchus.

DE EXTRAORDINARIIS CRIMINIBVS.

L. In Ægypto.

Chomata etiam & diacopi] Lege *commata*: id verò est incisuras.

DE CONCVSSIONIBVS.

L. 11.

Denuntiandum, vel non denuntiandum] Lege, *renuntiandum, vel non renuntiandum.* Renuntiat testimonium, qui negat se quicquam scire. L. 1. §. sed & si quis, infrà de lege Cornelia, de falsis. Lycurgus oratione contra Leocratem. ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπίστασθε ὅτι χρημάτων ἕνεκα, ἢ χάριτος, πολλοὶ ἐπιλήθονται τῶν μαρτύρων, ἢ μὴ ἀμνημονεῖν, ἢ μὴ ἥκειν, ἢ ἑτέραν πρόφασιν εὑρεῖν. *Certo enim scitis multos testes aut pecunia, aut gratia induci, vt negent se meminisse, aut venire nolint, aut aliquid prætextus quærant.*

DE RECEPTATORIBVS.

L. Eos apud quos.

Eos apud quos adfinis, vel cognatus latro conseruatus est] Seruius ad illud XII Æneidos:

Tu pro germano, si quid præsentius, audes,
Perge, decet.

Nam licet germanam, illicita etiam, pro fratris salute tentare.

DE FVRIBVS BALNEARIIS.

Vide Aristotelem Problematum XXIX. quæstione 14. Demosthenes oratione in Timocratem ostendit loca omnia publica à lege custodiri.

STELLIONATVS.

Vbicunque igitur titulus criminis deficit, illic ſtellionatus obiiciemus] Eſt ſtellionatus κακοτεχνία Platoni, libro IX legum, Demoſtheni aduerſus Laeritum. Sicut in ciuilibus actionibus illa de dolo malo, ita in criminibus ſtellionatus accuſatio euerriculum eſt omnis malitiæ. Quintilianus pater paraſito raptore candidatæ, poſita lege, inſcripti maleficij ſit actio, de eo ita loquitur. *Diligentiſſimè maiores hanc videntur excogitaſſe legem, quòd cùm ſcirent nullam tantam eſſe prudentiam, nullam immotam certam diuinationem, vt omnia quæcunque ingeniis malorum* (ita legendum, non *maiorum*) *excogitari vnquam potuiſſent, prouidentia cauentium videret, hac lege omnem malitiam, velut quadam indagine, cinxerunt, vt quicquid aliarum legum effugiſſet auxilium, quaſi extrinſecus circumdaretur.*

DE TERMINO MOTO.

Vetuſtiſſima bene moratis gentibus cura, ne termini conuellerentur, Iob. XXIV. 1. Deut. XIX. 14. Plato de legibus octauo. *μὴ κινείσθω γῆς ὅρια μηδεὶς μήτε οἰκείου πολίτου γείτονος, μήτε ὁμοτέρμονος, ἐπ' ἐσχατιᾶς κεκτημένος ἄλλῳ ξένῳ γειτονῶν, νομίσας τὸ τ' ἀκίνητα κινεῖν ἀληθῶς τοῦτο εἶ). Nemo terræ terminos moueat, neque popularis vicini, neque externi, ſi forte in collimitio agrum habeat: credatque id reuera eſſe quod dicitur, mouere non mouenda.* Scholiaſtes ad Iuuenalem: *Si egeris contra aliquem quod terminum effoderit.* Adde Collationem legum Moſis, & Romanarum Titulo XIII. & ſcriptores de agri menſura, & limitibus.

DE COLLEGIIS ET CORPORIBVS.

Ne patiantur esse sodalitia] Quæ Græca voce hetærias Plinius in Epistolis vocat, tum in illa de Christianis epistola, tum alibi. Vide infrà L. sodales.

Permittitur tenuioribus stipem menstruam conferre] Id idem Plinius Græca voce dicit eranos habere x. 93. & Traianus epistola 74.

L. Sodales.

H ἱερῶν ὀργίων ἢ ναῦται] Lege συμμύσται.

H ὁμόταφοι] Rectè: nam & sepulchrorum inter multos erat communio.

H ἐπὶ λεΐαν ἐρχόμενοι] Ita libri meliores, & Basilica. Prædatum ire non in hostes tantum, sed & in externos, quibuscum hospitium, fedus, aut amicitia non esset, mos erat multis gentibus, vt notauimus de iure Belli ac Pacis, libro II. cap. XV. 5.

DE PVBLICIS IVDICIIS.

Chrysostomus ad illud, Vino modico vtere, de blasphemia loquens. κοινόν ἐστι τὸ ἔγκλημα. δημόσιον τὸ ἀδίκημα. ἔξεστιν ἑκάστῳ τῶν βουλομένων κατηγορεῖν. *Publicum est iudicium: crimen ad omnes pertinens: cuiuis volenti licet accusare.* In omnibus quidem iudiciis, sed in his maximè libertas danda reis plenissimè semet defendendi. Nam, vt Seneca ait Medea:

Qui statuit aliquid, parte inaudita altera,
Æquum licet statuerit, haud æquus fuit.

Et inauditi, tanquam innocentes pereunt, ait Tacitus

Historiarum I. Habes eodem facientia apud Lactantium v. I. Basilij magni epistola 70. Theodoretum Historia II. 16. Saluianum libro VIII.

L. 2.

Nam cætera non exsilia, sed relegationes propriè dicuntur] Ouidius:

> *Ipse relegati, non exsulis vtitur in me*
> *Nomine.*

L. Defuncto.

Defuncto eo qui reus fuit criminis, est pœna exstincta] Dicit hanc sententiam Nicolaus Damascenus apud Iosephum antiquæ historiæ XVI. Symmachus IX. 121. *Cùm crimina morte soleant terminari.* idem x. 48. comminationes principum negat ad heredes porrigi.

DE ACCVSATIONIBVS, ET inscriptionibus.

Generalis regula ne seruus accuset. Imperatores tamen exceptiones quasdam admisêre etiam aduersus dominos, L. vix certis, D. de Repudiis. At de Tiberio Scholiastes Iuuenalis: *Dederat seruis potestatem, vt liceret dominos accusare quibuslibet criminibus.* Etiam vetus Senatusconsultum quæstionem in caput domini prohibens, euertit idem Tiberius mancipando seruos actori publico: ita Tacitus Annalium II. At id Senatusconsultum restituit Tacitus Imperator Vopisco narrante. Nero, cùm adhuc laudabilem principem ageret, reum seruo accusante non recepit. vt Taciti Annalium XIII. discimus.

L. Qui ſtatuas.

In ſtatuis ſperni Imperatorum maieſtatem ex Artimidoro diſcimus II. 33. & ex egregiis tot Chryſoſtomi orationibus, quæ de ſtatuis vocantur. Laudatur tamen à Themiſtio Conſtantinus, qui cùm ſtatuæ eius vulneratæ dicerentur, Ego, inquit, in facie nullum vulnus habeo.

L. Famoſi.

Hoc tamen crimen à iudicibus, non in occaſionem ob principalis maieſtatis venerationem habendum eſt] Vt Tacitus nos docet Annalium I. *Nomen quidem apud veteres idem: ſed alia in iudicium veniebant: Si quis proditione exercitum, aut plebem ſeditionibus, vel male geſta republica maieſtatem populi Romani minuiſſet: facta arguebantur, dicta impunè erant.* Sub Auguſto adulteria in eius domum, ſub Tiberio probroſa verba in id crimen venêre, vocaturque Tacito omnium accuſationum complementum, vinculum ac neceſſitas ſilendi. dicit eius odio etiam bonas leges periîſſe. Plinio in Panegyrico dicitur ſingulare & vnicum crimen eorum qui crimine vacarent. Colorata læſæ crimina Maieſtatis ait Ammianus, libro XIX. Ideo Traianus ad Plinium X. 86. *Cùm propoſitum meum optimè noſſes, non ex metu, nec terrore hominum, aut criminibus maieſtatis reuerentiam nomini meo acquiri.* De Imperatoribus Adriano & Pertinace legimus eos crimen maieſtatis non admiſiſſe.

AD LEGEM IVLIAM DE ADVLTERIIS COERCENDIS.

Hæc est illa lex Augusti, de qua Horatius:

Nullis polluitur casta domus stupris:
Mos & lex maculosum edomuit nefas:
Laudantur simili prole puerperæ
Culpam pœna premit comes.

Mentio eius apud Tacitum aliquoties, & apud Iuuenalem, eiusque Scholiasten. Scholiastes Horatij: *Vetiti vagi concubitus lege maritis lata.*

Papinius:

Erigeretque forum, succinctaque vindice multo
Surgeret, & castum vibraret Iulia fulmen.

Egregie in adulteria inuehitur Horatius, cùm dicit:

Fœcunda culpæ sæcula nuptias
Primum inquinauere, & genus & domum:
Hoc fonte deriuata clades
In patriam, populumque fluxit.

Germani nullam morum partem sanctius tuebantur, dabaturque eorum moribus marito ius vindicandi in adulteras, teste Tacito. Etiam in adulteros ex lege Frohonis Daniæ Regis. Apud Cumæos adultera asino imposita traducebatur, dicebaturque ὀνοβάτις, teste Plutarcho in quæstionibus Græcis. Adulterij seuerè vindicati à Bonifacio, historiam habes ex Olympiodoro apud Photium. Aurelianus Imperator, militem qui cum hospitis vxore adulterium commiserat, arborum capitibus inflexis deligatum, iisdem dimissis discidit, Vopisco teste.

L. Ex

L. Ex lege Iulia.

Item in eum qui in adulterio deprehensam retinuerit] Vide legem Neapolitanam III. Tit. XLV. vbi hoc obtinere vult in deprehensa, non in quouis modo suspecta. Septimium Seuerum Imperatorem accusat Aurelius Victor, quod vxorem cognita libidine retentaret.

Detectus est vxorem in adulterio deprehensam retinuisse] Plinius VI. 31. de Gallitæ marito: *Cæsar excussis probationibus, centurionem exautorauit, atque etiam relegauit. Supererat crimini, quod nisi duorum esse non poterat, reliqua pars vltionis: sed maritum non sine aliqua reprehensione patientiæ, amor vxoris retardabat, quam quidem etiam post delatum adulterium domi habuerat, quasi contentus æmulum remouisse. admonitus, vt perageret accusationem, peregit inuitus. Sed illam damnari etiam inuito accusatore, necesse erat: damnata, & Iuliæ legis pœnis relicta est.*

L. Inter liberas.

Stuprum verò in virgine] De hoc lex vetus apud Græcos fuit, vnde ad Gallos venit: ἢ γάμος ἄπροικος ἢ θάνατος. Exstat apud Aphthonium, Sopatrum, & Græcos alios. Lex similis apud Senecam & Quintilianum: *Rapta raptoris nuptias vel mortem optet.* Adde Balsamonem & Zonaram in Canonem Apostolicum LXVII.

L. Incesti.

Incesti commune crimen] De Vestalium vitiatarum pœna Iuuenalis:

Cum quo nuper vittata iacebat,
Sanguine adhuc viuo terram subitura sacerdos.

Quem ad locum Scholiastes: *Hæc virginibus Vestæ pœna fuit decreta: si vitiatæ fuissent, viuæ in parietibus struebantur, aut sub terra obruebantur.* Vide Plinium IV. epistola II. Scholiastæ ad Horatium incestus dicitur, qui flagitium commiserit, aut in sororem, aut in sacerdotem, aut in affinem: vbi affinem intellige, quæ sit parentis aut filiæ loco.

L. Mater.

Mulier, quæ euitandæ pœnæ adulterij gratia, lenocinium fecerit, aut operas suas in scenam locarit, adulterij accusari, damnarique ex Senatusconsulto potest] Ex Senatusconsulto facto post Tiberij tempora. Nam ad id tempus ex more apud veteres recepto, satis pœnarum aduersus impudicas, in ipsa professione flagitij credebatur. Tacitus Annalium II.

L. Si vxor.

Siue iusta vxor fuit, siue iniusta. Nondum vsucapta: Periniquum enim videtur esse, vt pudicitiam vir ab vxore exigat, quam ipse non exhibeat] Augustinus de verbis Apostoli, sermone IV. ex rescripto Antonini recitat: (totum rescriptum exhibebimus ad Titulum hunc in Codice) *Exemplo continentiæ docenda vxor, vt se castè gerat: iniquum enim est, vt id exigas, quod præstare ipse non possis.* Nazianzenus: πῶς σὺ σωφροσύνην μὲν ἀπαιτεῖς, οὐκ ἀντεισφέρεις δέ. Hæc verissima & ex æquo dicta sunt: fermè enim ita euenit, vt mulieres mariti adulteria, si

probent, imitentur; si improbent, vlciscantur. Attamen neque Græcis, neque Romanis legibus vxori licebat accusare maritum adulteria committentem, nimirum quod leges istæ non tam quod naturâ æquum esset, respicerent, quàm quod publica vtilitas requireret. Idem ille Nazianzenus: τί δήποτε τὸ μὲν θῆλυ ἐκόλασαν, ἄῤῥεν τὸ δ᾽ ἐπέτρεψαν. καὶ γυνὴ μὲν κακῶς βουλευσαμένη περὶ κοίτην ἀνδρὸς, μοιχᾶται. ἀνὴρ δὲ καταπορνεύων γυναικὸς ἀνεύθυνος. οὐ δέχομαι ταύτην τὴν νομοθεσίαν. οὐκ ἐπαινῶ τὴν συνήθειαν. ἄνδρες ἦσαν οἱ νομοθετοῦντες. διὰ τοῦτο κατὰ γυναικῶν ἡ νομοθεσία. ἐπεὶ καὶ τοῖς πατράσιν ὑπὸ ἐξουσίαν δεδώκασι τὰ τέκνα, τὸ δ᾽ ἀσθενὲς ἀθεράπευτον εἴασαν. *Quid ergo? femininum sexum puniuêre, virilem reliquêre impunitum. & mulier quidem, quæ aduersus mariti lectum, malum consilium capit, adultera dicitur: vir autem in vxoris contentum libidinās, extra pœnam est. Non probo legem hanc: non laudo consuetudinem. Viri nimirum fuêre qui has condidêre leges. Propterea & contra mulieres eunt hæ leges. Sic & in patrum potestatem dedêre filios, sexum infirmiorem reliquêre sine solatio.* Vide ius Græcoromanum, p. 419.

L. Nec in ea.

Sed qui occidere potest adulterum, multo magis contumelia poterit iure afficere] Vide militem Plauti gloriosum Act. v. Horatius 1. Sat. 11.

Hunc perminxerunt calones. quin etiam illud
Accidit, vt cuidam testes, caudamque salacem
Demeteret ferrum. iure omnes: Galba negabat.

Solebant apud Græcos παρατίλλεσθαι. Aristophanes Pluto: & ibi Scholiastes: aut mugiles eis impingi, cuius meminit Scholiastes ad Nubes, Catullus, Iuuenalis.

Ideo autem patri, non marito mulierem, & omnem adulterum permiſſum eſt occidere, quod plerumque pietas paterni nominis conſilium pro liberis capit. Cæterum mariti calor, & impetus facile decernentis fuit refrænandus] Lex erat Solonis: ἐὰν τις μοιχὸν λάβῃ ὅ τ' ἂν βούληται χρῆσθαι. *Si quis adulterum deprehenderit, de eo ſtatuat quod volet.* Meminere Lyſias & Plutarchus. Sed videtur huic legi additum fuiſſe, ἄρθρα ἐν ἄρθροις ἔχοντα: Ita enim citat Lucianus Eunucho: aut ἐν ἔργῳ, vt Vlpianus, infrà, L. quod ait lex. Secuti hoc Romani iam à Romuli temporibus vt ex Plutarcho, & aliis diſcimus: manſitque in vſu diu. Catonis enim Maioris hoc dictum eſt apud Gellium x. 23. *In adulterio vxorem tuam ſi deprehendiſſes, ſine iudicio impunè necares: illa te, ſi adulterares, digito non auderet contingere, neque ius eſt.* Id reſpiciens Horatius:

Eſtne marito
Matronæ peccantis in ambos iuſta poteſtas?
In corruptorem vel iuſtior?

Hinc explica illud apud Scholiaſten Horatij: *Lex fuit apud Athenienſes, vt adulterum cum adultera deprehenſum liceret occidere. Hæc lex abolita eſt lege Iulia, quæ iuſſit cognitionem adulterij ad iudices referri, & ita adulterium puniri.* Hoc ſecutæ Imperatorum conſtitutiones marito adulterum occidenti, nihil aliud quàm pœnam mitigarunt: vt videre eſt infrà, L. ſi adulterium, hoc titulo.

AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS & beneficiis.

Vetuſtiſſima homicidiorum pœna fuit fuga & mul-

cta. Vide quæ diximus de iure Belli ac Pacis I. II. 5. & II. XVII. 13. Vtriusque plurima sunt exempla apud Apollodorum, vbi pro grauitate cædes alia perpetua fuga, alia annorum duorum, aut vnius punitur. Seruitus etiam annua, aut longior quibusdam iniuncta. Eius quoque exemplum apud Apollodorum habes: qui & ritum adiungit expiandi homicidæ cura regum: de quo & Herodotus. Sed lex Mosis exsilium retraxit ad eos, qui sine dolo homicidium committerent: eis enim qui deliberato, mortem iniungi voluit Exodi XXI. 14. num. XXXV. 31. Prou. XXVIII. 17. Et hoc secuti Græci, & post Græcos Romani, & Romanorum exemplo pleræque gentes. At Germani veteres, antiquorum institutorum retinentissimi, homicidæ mulctam irrogabant, vt testatur Tacitus, & leges Danicæ. Nicolaus tamen Damascenus distinguit, aitque, mortem fuisse pœnam, si quis externum occidisset: fugam si quis ciuem. quod non caret ratione; quia per interfectionem hominis externi, nascitur belli materia. Scholiastes Horatij, homicidij reum esse dicit, qui nolentem seruat. Vide Senecam Patrem in minoribus exceptis Controuersiarum III. 9. & V. I.

L. Eiusdem.

Veneni mali] Sic & Virgilius:

Ille malum virus serpentibus addidit atris.

Horatius:

Venena magnum fas nefasque.

Gellius XII. 9. verba ancipitia recitans, quæ duas res inter se contrarias significarēt, ponit & venenum. Ac sicut

medicamentum dicitur venenum ita contrà venenum, id est bonum venenum dicitur medicamentum: imitatione Græcæ vocis φάρμακον. ita Nonius Vide & L. qui venenum, infrà de verborum significatione.

Sed & id quod amatorium appellatur] Inter ea quæ disputari solent, ponit Quintilianus VII. 4. & 9. & VIII. 5. an amatorium venenum sit, necne. Amatorium virus habes aliquoties apud Plinium in Naturali Historia. Sunt & odij pocula, de quibus habes duas declamationes, post institutiones Quintiliani XIV. & XV. Vide, L. si quis, infrà, de pœnis.

Alio Senatusconsulto effectum est ut pigmentarij, si cui temere cicutam, salamandram, aconitum, pituocampas, aut bubrostim, mandragoram, & id quod lustramenti causa dederint cantharidas, pœna teneantur huius legis] Quintilianus declamatione XIII. *Venenum leges habere, emere, nosse denique vetant, ineuitabilem pestem occulta fraude grassantem.* Videtur autem legendum: *Aut, ni quid lustramenti causa dederint, cantharidas.* id est cantharidas dederint, nisi parum aliquid ad piamenta, nimirum quia vt se illa ita cantharides vsum habent, πρὸς τὸ περικαθαίρειν.

Adipiscendæ, recuperandæ possessionis causa] Non additur, *retinendæ*. Et meritò: quia vim vi licet repellere.

L. Lege Cornelia.

Qui virilitatem amiserunt] Martialis:

Virilitatis damna mœret erepta.

Citra permissum præsidis non licuisse medicis quenquam castrare docemur Iustini Apologetico II. Adde quæ habet Chrysostomus I. ad Cor. XII. 23.

L. Diuus.

In maleficiis voluntas spectatur, non exitus] Ita visum Romanis, etiam conatum qui aliquo vsque processerat punire. Quintilianus Pater. *Nunquam mens exitu æstimanda est.* Alibi: *Insidiatus ciui, etiamsi non effecerit scelus, pœnas tamen legibus soluet.* Donatus ad Andriæ I. Sc. 4. *Non perficere, sed conari velle aliquid ad scelus, effectio est, etiamsi non potest fieri.* Paulus Sententiarum V. *Consilium vniuscuiusque, non factum puniendum est.* Apuleius: *In maleficiis etiam cogitata scelera, non perfecta adhuc vindicantur, cruenta mente, pura manu.* Ambrosius Hexaëmeron VIII. *Ideo etiam in iudiciis istis voluntarios reos non ex necessitate compulsos, culpa stringit, pœna condemnat* Quæ secuti & Græcoromani, vt videre est apud Michaëlem Attaliotam. Synt. II. tit. 72. Morem huic contrarium Germanicæ gentes ab antiquo lenes in pœnis, quæ vim coërcent, introduxêre. Cæterum de homicidio cui error interuenit, tractant Iudæi titulo de Synedrio, cap. 9. Si quis, aiunt, intendat occidere bestiam, & occidat hominem: si intendat occidere gentilem, & occidat Israëlitam, si apostatam, & occidat filium federis, liber est. Si intendat plagam inferre lumbis alterius, & quidem talem, quæ non valuisset eum ista parte corporis occidere, & plaga illa aberrans, impacta fuerit cordi siue pectori, fueritque talis, vt potuerit eum occidere illa parte corporis, & moriatur, ille liber est. Si intendat eiusmodi plagam infligere adulto, quæ non valeret occidere adultum, & illa per errorem infligatur paruulo, fueritque talis vt potuerit eum

neci dare, & moriatur, liber erit. Si intendat percutere paruulum plaga, quæ ipsi letalis esse potuisset, & illa incidat in adultum, cui letalis esse non poterat, & tamen moriatur, liber est. At qui intendit plagam inferre lumbis alicuius, quæ possit esse isthic loci letalis, & aberrans excipiatur pectore, & mors subsequatur, ille reus est. Iterum, si quis intendat percutere adultum plaga eiusmodi, quæ ipsum leto dare posset, & per errorem lædatur paruulus, & mortem oppetat, & ille reus est. R. Simeon ait: si intendat occidere hunc, & occidat illum, liber est.

DE LEGE POMPEIA DE PARRICIDIIS.

Augustus manifesti parricidij reum, ne culeo insueretur, quod non nisi confessi afficiuntur hac pœna, ita fertur interrogasse: *Certè patrem tuum non occidisti.* Suetonius.

L. Vltima.

Eorum qui parricidij pœna teneri possint, semper accusatio permittitur] Id est ad xx. annos. L. querela, C. ad L. Corn. de falsis. hoc ius est Romanorum. apud Græcos veteres non obtinuit: nam Aristocratem legimus Arcadum regem prælij in Cypro proditi pœnas luisse post annos xx. Habet id Plutarchus de sera numinis vindicta. Qui verò decem per annos pœnam perpetuam exierant, eos habitos in ministeriis, quæ non procul à pœna aberant; testis Plinius x. epist. 41.

AD

AD LEGEM CORNELIAM DE FALSIS, & de senatusconsulto Liboniano.

Cappadoces eculeo se exercebant ad falsa testimonia, tradente ad Persium Scholiaste. Pœnæ variæ, maiores, minores pro delicti modo. Seuerus falsarij digitos incidi iussit; alium fumo puniri, quod fumos vendidisset. At Gallienus ad leonem damnato, capum immisit, iussitque dici: Imposturam fecit, & passus est. In Apollodoro habes Ascalapho Acherontis filio, qui falsum testimonium contra Cererem tulerat, à Cerere saxum graue impositum.

L. 1.

Item ob instruendam aduocationem] Ad litem instruendam aduocatione, infrà L. falsi pœna: ad contrahendos multos qui tanquam amici, & *παράκλητοι*, causæ adessent. Meminit huius artificij Demosthenes aduersus Leocharem.

Societatem coierit ad obligationem innocentium] Græci legerunt, *ad oblocutionem innocentium*, id est, ad infamandos innocentes. In Declamatione: Gener diuitis inimici, apud Senecam: *tot serui sequuntur, tot liberi, tot clientes, vt quicquid dixerint, rumor sit.*

L. Quicunque.

Quicunque nummos aureos partim raserit, partim limarit, vel finxerit] Apud Paulum sententiarum v. tit. xxv, lege Cornelia teneri dicitur, qui nummos aureos, argenteos adulterauerit, lauerit, conflauerit, raserit, cor-

ruperit, vitiauerit, vultûve Principum signatam monetam, præter adulterinam, reprobauerit. Tertullianus de pœnitentia: *Si qui venditant, prius nummum quo pac scantur, examinant, ne sculptus, néve rasus, ne adulter.* Arrianus: ὁ ἀργυρογνώμων προσέρχεται κατὰ δοκιμασίαν τοῦ νομίσματος τῇ ὄψει, τῇ ὀσφρασίᾳ, τὸ τελευταῖα τῇ ἀκοῇ. *Argentarius ad explorandos nummos vtitur adspectu, olfactu, ad vltimum & auditu.* In formula qua moneta committitur apud Cassiodorum VII. 32. *Auri flamma nulla iniuria permixtionis albescat, argenti color gratia candoris arrideat, æris rubor in natura quantitatis permaneat.* Deinde: *Pondus quin etiam constitutum denariis præcipimus seruari.* Adde Zenonem II. de auaritia, & Xiphilinum de nummis Caracallæ.

L. Lege Cornelia.

Testimonia vel falso inuicem dicenda] Cicero pro Flacco: *Vnde illud est? da mihi testimonium mutuum. totum illud Græcorum est.*

L. Lege Cornelia testamentaria.

De partu supposito] Scholiastes ad Iuuenalem: *Decepta vota, quia suppositus est filius.*

DE LEGE IVLIA REPETVNDARVM.

De hoc iudicio vide Plinium IV. epist. 9. Multa eius exempla apud Tacitum.

L. Lege Iulia.

Qui cùm aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum decernendúmve acceperit] Cyprianus ad Donatum:

Inter leges ipſas delinquitur: inter iura peccatur. Idem ad Demetrianum: *Hoſtem quereris exſurgere, quaſi & ſi hoſtis deſit, eſſe pax inter ipſas togas poſſit. Hoſtem quereris exſurgere; quaſi non, etſi externa de barbaris arma, & pericula comprimantur, ferocius intus & grauius, de calumniis, & iniuriis potentium ciuium, domeſticæ impugnationis tela graſſentur.*

L. Lex Iulia.

Quid enim ſi ob hominem necandum pecuniam acceperint?] Plinius II. II. *Nouiſſime conſul deſignatus Iulius Ferox, vir doctus & ſanctus, Mario quidem iudices interim cenſuit dandos: euocandos autem, quibus diceretur innocentium pœnas vendidiſſe.*

AD LEGEM IVLIAM PECVLATVS.

L. Diui Seuerus.

Res priuatorum ſi in ædem ſacram depoſitæ, ſubreptæ fuerint, furti actionem, non ſacrilegij eſſe] Definitur hîc quæſtio, quæ eſt apud Sopatrum & Quintilianum VII. 4.

DE LEGE IVLIA AMBITVS.

Coponius damnatus ambitus, qui vini amphoram dediſſet dono ei, cui ſuffragij latio foret. Plinius Hiſtoriæ Natural. XXXV. 12. Cyprianus: *Quantis hic ſordibus emit vt fulgeat?* Huc pertinent διανομαὶ, nummorum aut ſportularum in multos elargitio. In Gloſſario: διανομὴ χρυσῶν, διανομὴ ἀργύρου, ſportulæ. reſtituenda hæc vox Plinio & Traiano epiſtolis 117. 118.

vbi *diamones* ſcriptum pro *dianomes*: ſportulas explicat ipſe Traianus.

L. 1.

Quia ad curam Principis magiſtratuum creatio pertinet, non ad populi fauorem] Iuuenalis:

iam pridem ex quo ſuffragia nulli
Vendimus, effudit curas: nam qui dabat olim
Imperium, faſces, legiones, omnia, nunc ſe
Continet, atque duas tantum res anxius optat,
Panem, & Circenſes.

Scriptor de cauſis corruptæ eloquentiæ: *Quid multis apud populum concionibus, cùm de Republica non imperiti & multi deliberent, ſed ſapientiſſimus & vnus?* Tacitus de Auguſti principatu: *Neque prouinciæ illum rerum ſtatum abnuebant, ſuſpecto ſenatus populique imperio, ob certamina potentium, & auaritiam magiſtratuum, inualido legum auxilio, quæ vi, ambitu, poſtremò pecuniâ turbabantur.* Et nota quæ ibi dixit Tacitus, præſagia quædam eſſe Reipublicæ ad vnum ſe inclinantis. Phædrus:

Athenæ cùm florerent æquis legibus,
Procax libertas ciuitatem miſcuit,
Frenumque ſoluit priſtinum licentia.
Hinc conſpiratis factionum partibus,
Arcem tyrannus occupat Piſiſtratus.
Quum triſtem ſeruitutem flerent Attici,
Non quia crudelis ille, ſed quoniam graue
Omnino inſuetis onus, & cepiſſent queri,
Æſopus talem tum fabellam rettulit.

Quod dicit Piſiſtratum lenem fuiſſe dominum, ve-

rum eſt: itaque Cicero duas ſpecies tyrannidis facit, Πεισιστρατισμὸν, & Φαλαρισμόν.

AD SENATVSCONSVLTVM TVRPILLIANum, & de abolitionibus criminum.

Hieronymus ad Pammachium, de optimo genere interpretandi; *Leges etiam pro vtilitate fiſci noxiis delatoribus pœnas ſtatuunt.* Nota falſis delatoribus appoſita à M. Antonino Philoſopho. Macrinus delatores, ſi non probarent, capite plexit: ſi probarent, dato præmio infames dimiſit. Calumniatores exuſtos habes apud Ammianum XXII. & XXIV.

DE REQVIRENDIS, VEL ABSENTIBVS damnandis.

Edicto citari abſentes, vides apud Ammianum XXVIII. quatuor edictis ait Appianus ciuilium I.

L. I.

Neque enim inaudita cauſa quenquam damnari æquitatis ratio patitur] Diximus quædam huc pertinentia ad titulum, ſuprà de publicis iudiciis. *Publicè vtile eſt abſentes à quibuſcunque defendi. Nam & in capitalibus iudiciis defenſio datur: vbicunque igitur abſens quis defendi poteſt, ibi quemuis verba pro eo facientem, & innocentiam excuſantem, audire æquum eſt, & ordinarium admittere.* L. ſeruum, §. Publio, D. de procuratoribus. Cicero pro Sexto Roſcio: *Vtilius eſt abſolui nocentem, quàm innocentem cauſam non dicere. cauſa cognita poſſunt multi abſolui, incognita nemo condemnari poteſt.* Tacitus Annal. XIII. *Cuicunque, nedum pa-*

renti, defensionem tribuendam. Historiarum III. *Quamuis inuisum ac nocentem, more tamen audiendum.* Tertullianus Apologetico: *Inauditum si damnant, inuidiam iniquitatis merebuntur.* Alibi: *Non posse crimina objici, quæ neque institutum dirigit, neque prolatio assignat, neque sententia enumerat. Et quando non licet indefensos & inauditos omnino damnari.* Aristides altera in Platonem laudat illud, πάταξον μὲν, ἄκουσον δέ. *Feri si vis, sed interim audi.* Apuleius X. Milesiorum: *Nec ad instar barbaricæ feritatis, vel tyrannicæ impotentiæ damnaretur aliquis inauditus:* Vbi & quæ præcedunt non indigna lectu Lactantius V. I. *Sacrilegis & proditoribus & veneficis potestas defendendi sui datur, nec prædamnari quenquam, incognita causa licet.* Sic Gildo, quamuis absens, à Senatu Romano damnatus legitimo ordine iudicij. Symmachus IV. 4. Is est Gildo, de quo exstat Claudiani carmen, cuius filia Saluina nota Hieronymi scriptis. Lex fuit Lycurgi, περὶ ἀκρίτων, vt eam vocat Sextus Empiricus III. quæ de indemnatis supplicium sumi vetabat, vt Valerius Maximus VII. c. III. 12. Vide & si placet Ambrosium epistola 28. Saluianum, libro VIII. Augustinum epistola 50. & 362. Acontius apud Ouidium.

Ignoras mea iura? voca: cur arguor absens?

Et postea:

Nunc reus infelix absens agor: & mea cùm sit
Optima, non vllo causa tuente perit.

DE QVÆSTIONIBVS.

Quædam huc pertinentia attulimus ad titulum de confessis. Chrysostomus I. de ieiunio, tomo VI. ὥσπερ ἐν δι-

κατηγορίᾳ καὶ κατηγόρων παρόντων καὶ μαρτύρων ἐφεστηκότων καὶ ἐλέγχων γινομένων, οὐ πρότερον οἱ δικάζοντες τὴν ψῆφον ἐκφέρουσιν, ἕως ἂν αὐτὸς ὁ καταδίκος, κατήγορος τῆς ἰδίας ἁμαρτίας γένηται. *Sicut in foro præsentibus accusatoribus, auditis testibus, probationibus receptis, non ante iudices sententiam ferunt, quàm reus ipse sui criminis index fiat.* Ad has quæstiones pertinentia habes apud Isocratem Trapezitico, Isæum de Cironis hereditate, Demosthenem priore in Onetorem. Ne quæstio de seruis in caput domini haberetur, lex apud Romanos vetus fuit. Diximus ad titulum de accusatoribus. In stupri quæstionibus id vetari ait Ammianus XXVIII. Excipit Cicero pro Milone quæstiones de incestu. Sed Imperatores huic legi fraudem fecêre, seruos priùs publico mancipari iubentes. quod Augusto tribuit Xiphilinus ex Dione, Tiberio Tacitus Annal. II.

L. De minore.

Vt moderatæ rationis temperamenta desiderant] Et in hac re distinctio fuit ex qualitate. Prudentius Romano:

Persona quæque competenter plectitur,
Magnique refert vilis an sit nobilis.
Gradu reorum, forma tormentis datur.

DE POENIS.

Omnia quæ sunt huius argumenti, latè tractauimus libro II. de iure Belli ac Pacis c. XX. Non omittendus hîc Plutarchi illustris locus quæstionum Romanarum 82. Διὰ τί τῶν στρατηγῶν αἱ ῥάβδοι συνδεδεμέναι προσηρτημένων τῶν πελεκέων φέρονται; πότερον, ὅτι σύμβολόν ἐστι τοῦ μὴ δεῖν προ-

χρεὼν εἶναι τὲ λελυμένην τὴν ὀργὴν τοῦ ἄρχοντος; ἢ διατριβὴν καὶ μέλλησιν ἐμποιοῦν τῇ ὀργῇ τὸ λύειν ἀτρέμα τὰς ῥάβδους πολλάκις ἐποίησε μεταγνῶναι περὶ τῆς κολάσεως; ἐπεὶ δὲ τῆς κακίας τὸ μὲν ἰάσιμόν ἐστι, τὸ δὲ ἀνήκεστον, αἱ μὲν ῥάβδοι νουθετοῦσι τὸ μεταθέσθαι δυνάμενον, αἱ δὲ πελέκεις ἀποκόπτουσι τὸ ἀνουθέτητον. *Cur magistratuum virgæ feruntur colligatæ, appendentibus & securibus? An signum hoc est, non debere promtam solutamque iram esse magistratus? An verò quia cunctationem quandam, & moram iræ adferunt lentè euolutæ fascibus virgæ, idque sæpe nonnullos ad decretæ pœnæ pœnitentiam duxit? Quandoquidem verò vitia alia sunt sanabilia, alia insanabilia: virgæ eos corrigunt, qui in melius mutari possunt: secures præcidunt, id quod corrigi non potest.* Duæ hîc quæstiones oriri possunt: prior est, rectiúsne pœnæ omnes iudicum permittantur arbitrio, an definiantur legibus. Apud Locrenses prius illud diu valuerat: sed posterius à Seleuco prælatum docet nos Strabo, lib. VI. Altera est, an iudices minores legibus pœnas constituere possint, non iam dico in casibus, in quibus leges ipsæ id permittunt, sed generaliter. Augustinus epist. CLVIII. *Soleo enim audire in potestate esse iudicis, mollire sententiam, & mitius vindicare quàm iubent leges.* Certè sublimioribus iudicibus fermè solet id ius dari. Plinius libro VI. 9. *Cæpio cùm putaret licere senatui, sicuti licet, & mitigare leges & intendere, non sine ratione veniam dedit, facto vetito quidem, sed insolito.* Etiam intendendi leges potestatem dat senatui, nempe ob circunstantias atrocitatem addentes facinori. Sic eorum qui pœnam elusere, pœna duplicatur. Plinius X. epist. 65. Vide infrà legem Relegati. L. aut damnum, §. quisquis. Ad minuendam pœnam

valet

valet & ius ſuperioris. Profuiſſe id Herculi, qui ſacram Dianæ ceruam occiderat, iuſſu Euryſthei, tradit Apollodorus libro II.

L. Prægnantis.

Prægnantis mulieris conſumendæ damnatæ pœna differtur] Ab Ægyptiorum æquitate id primum venit, teſte Diodoro. Secuti Græci & Romani, vt alij notarunt, quibus addendus hîc Chryſoſtomi locus II. de Pœnitentia. Καὶ γὰρ ὥς φασιν οἱ τῶν νόμων τῶν κοινῶν ἔμπειροι, καὶ ὡς οἱ Ῥωμαίων διακελεύονται νόμοι, τὴν κυοφοροῦσαν, εἴποτε περιπέσοι πλήμματι θανάτου δίκην ἐπάγοντι, μὴ πρότερον ἀναιρεῖσθαι πρὶν ἂν τέκῃ τὸ κυοφορούμενον. καὶ μάλα εἰκότως· οὐ γὰρ ἐδικαίωσαν οἱ καλῶς τεθεικότες τοὺς νόμους συναναφανισθῆναι τὸ ἀναμάρτητον τῇ ἁμαρτησάσῃ. Εἰ δὲ οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι φείδονται τῶν μηδὲν ἡμαρτηκότων, ὁ θεὸς οὐ πολλῷ μᾶλλον φυλάξει τὴν ῥίζαν, τοῖς καρποῖς ταμιευόμενος τὴν ἐκ μετανοίας εὐεργεσίαν; *Nam vt aiunt ij qui leges norunt communiter receptas, & vt diſerte iubent Romanorum ſcita, prægnans femina, ſi quid dignum morte commiſerit, non priùs interficitur quàm partum ediderit, idque merito. neque enim iuſtum iudicarunt, ij qui prudenter ſcripſerunt leges, pariter cum ea quæ deliquerit tolli, id quod delicti eſt expers. Quòd ſi leges ab hominibus repertæ, parcant iis, qui non peccarunt, quanto magis Deus ſeruabit radicem, ſeruans fructibus ſuam, pœnitentiæ occaſione, beneficentiam.*

L. Si quis fortè.

Nunc genera pœnarum nobis enumeranda] Sunt multæ pœnæ locorum propriæ, vt Alexandriæ ſerpentibus

pectori admotis, quod esse lenissimum pœnæ genus censet Galenus de Theriaca ad Pisonem.

L. *Veluti.*

Vinculorum verberatio] Distingue, *vinculorum*, *verberatio*. Et ad illud vinculorum, subaudi, *pœna*, ex superiore. Cicero de Repub III. *Hu pœnis, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, vinculis, verberibus, elabuntur sæpe priuati.* De finibus: *Mitto vincula, carcerem, verbera.* De officiis: *Eos morte, exsiliis, vinculis, damno coërcent.*

L. *Aut damnum.*

Vel fusti] Fustibus cædere grauius quàm loris: Scholiastes Horatij.

Et si in decem annos damnatus sit] Quod tempus in ipsis damnationibus frequens, vt ex Plinij quoque epistolis apparet.

L. *Moris est.*

Moris est aduocationibus quoque præsides interdicere] Exemplum eius interdictionis habes apud Symmachum v. 41. IX. 28. vbi dicitur hoc inconsultæ linguæ pretium. vide L. quisquis C. de postulando.

L. *Aut facta.*

Euentus spectetur vt à clementissimo quoquo facta] Aliæ editiones habent, *à dementissimo*. putem scriptum fuisse: *Vt æstimentur animo quoquo facta*: vt æstimationem suam recipiant ex animo quocunque ea facta apparet, non ex nudis factis.

Apud Græcos exsilio voluntario fortuiti casus luebantur] Homicidij scilicet, vt explicat sequens exemplum. Græci hoc à Phœnicibus habuere, Phœnices ab Hebræis. causam in vita Mosis sic explicat Philo: ὁ κτείνων ἄνθρωπον, εἰ καὶ δικαίως, καὶ ἀμυνόμενος, καὶ βιασθεὶς, ὑπαίτιος εἶναι δοκεῖ διὰ τὴν ἀνωτάτω καὶ κοινὴν συγγένειαν. *Qui hominem interficit, etiamsi iuste, id est, se defendens, ac coactus, tamen reus videtur, ob illam summam communémque inter homines cognationem.* Nimirum creditur illis Deus hoc non permisisse, nisi ob culpam aliquam latentem. Quod de homicidio in sui tutelam facto dictum est, idem & ad homicidia, ex mero casu, aut culpa leui facta, pari ratione producendum est. Comparat hæc etiam Valentiniani Nouella, ne quis purgetur de cæde, casu, vel sui tuendi causa facta, sine annotatione Principis: quod ius, vt pleraque Romana ante Iustinianum, ab eo tempore in Galliis receptum etiam nunc manet. Sic Cephalus ob homicidium per ignorantiam commissum in Procrin exsilio punitus: item Hercules ob Linum, narrante Apollodoro. Idem de Apolline tradit Seruius ad III. Georgicon. Nicolaus Damascenus talibus annuum exsilium irrogatum dicit Græciæ more. Numæ legibus cautum, *Vt si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi & natis eius in cautione offerret arietem.* Ita Seruius ad Eclogam IV. sed legē: *in comitio offerret.*

Quoties nimirum multis personis grassantibus exemplo opus sit] Aurelius Victor Albino: *Ea delictorum quæ grassari immodicè cœperint, plus penè quàm seuerè excidenda sunt.*

Symmachus II. 13. *Tantum denuo legibus seueritatis addendum est, quantum flagitia creuerunt.*

L. Capitalium pœnarum.

Proxima morti pœna metalli coërcitio] Ideo Clemens Alexandrinus II. 12. ad metallum damnatos vocat, ἐπὶ θανάτῳ κεχρισμένους. Sic Silanus Consul cùm dixisset vltimo supplicio afficiendos eos, qui cùm Catilina coniurauerant, Cæsaris oratione deterritus, vltimum supplicium interpretari volebat de carcere. Sed Catonis auctoritate motus, rediit ad sententiam seueriorem. Sic Plutarchus Catone Vticensi.

L. Si quis.

Qui abortionis, aut amatorium poculum dant] De amatorio diximus suprà, ad Titulum Legis Corneliæ de Sicariis. De abortionis causa vide Baba Kamma VIII. 2. Legem Salicam Tit. XXVIII. §. 5.

L. Cicero.

Accepta pecunia partum sibi medicamentis ipsa abegisset] Non puniebatur Græcorum aut Romanorum legibus mulier, quæ abortum fecisset volente marito. Ideo Christianos in hoc ipso gentibus opponit Tertullianus: *Nobis vero homicidio semel interdicto, etiam conceptum vtero, dum adhuc sanguis in hominem deliberatur, dissoluere non licet. homicidij festinatio est, prohibere nasci. nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet; homo est & qui est futurus.* Idem discere potes ex secunda Basilij ad

Amphilochium epistola, num. 1. & 8. Neque distinguunt Christiani, vt Hippocrates & Aristoteles, animatúsne iam fuerit partus an nondum. De sensu legis Exodi XXI. 22 ad eum locum dicemus.

DE BONIS DAMNATORVM.

Cicero in Epistola ad M. Brutum 14. esse ait omnium ciuitatum, vt ad liberos pœna perueniat: bonis scilicet publicatis, vt intelligitur ex Epistola eiusdem ad eundem vndecima. Addit & Themistoclis liberos eguisse: & si Lepidus iudicio de vi damnatus fuisset, eandem calamitatem subituros liberos fuisse. Notandum verò & Athenis, & in libera republica Romana, iis qui vrbe excederent ante latam sententiam, in integro fuisse & bona & vitam, excepto si à populo iudicarentur, sicut Themistocli euenerat, & Ciceroni per priuilegium, vt Romani loquebantur. Mutare cœpit Cæsar. Parricidas enim omnibus bonis, reliquos dimidia parte mulctauit, nimirum, vt notat Suetonius, quod locupletes eò facilius scelere se obstringerent, quod integris patrimoniis exsularent.

Quid enim saluis infamia nummis?

L. Diuus.

Vestem qua is fuerat nudatus] Post mortem. Carnifex enim exustus, quod damnatam mulierem denudauerat, Ammianus libro XXVIII.

DE BONIS EORVM QVI ANTE SENTENTIAM VEL MORTEM SIBI CONSCIVERVNT, vel accuſatorem corruperunt.

L. Qui rei.

Non enim facti ſceleritatem eſſe obnoxiam] Scripſit Papinianus, *fati celeritatem. Sic mortem in ſe feſtinauit.* Tacitus Annal. IV. Et Annalium VI. *Eorum qui de ſe ſtatuebant, humabantur corpora, manebant teſtamenta, pretium feſtinandi.* Nullum in ipſa morte ſponte quæſita ſcelus agnoſcebat Papinianus. Chriſtiani quoque Principes, ſi abeſſet mali facinoris conſcientia, publicorum iudiciorum pœnis id non ſunt exſecuti: ſed Canonibus & Eccleſiæ eam curam reliquere. Multa ſunt legibus impunita, quæ cum Chriſti regulis pugnant. Fuêre tamen etiam extra Chriſtianos, qui certis de cauſis αὐτοφονίαν puniuere, vt Tarquinius, improbante Plinio XXXVI. 15. Ptolemæus in Cleomene. Vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis XIX. 5.

DE INTERDICTIS, ET RELEGATIS, ET DEPORTATIS.

L. Inter pœnas.

Deportandi autem in inſulam ius præſidibus prouinciæ non eſt datum, licet præfecto vrbi detur] Puto & Præfecto prætorio. Vide an eò ſpectet Epiſtola Traiani ad Plinium 65.

DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITVTIS.

L. Si deportatus.

Indulgentia Principis] Neque enim Proconſulibus id licebat. Plinius ad Traianum 64. Literæ à principe in honorem ſcriptæ alicuius, præſertim ſi & ſtatuarum honor acceſſerit, benigne hanc interpretationem recipiunt, vt reſtituiſſe eum contra ſententiam credantur. Ibidem epiſt 68.

DE CADAVERIBVS PVNITORVM.

Vide quæ diximus ad Math. XXVII. 58.

DE APPELLATIONIBVS, ET RELATIONIBVS.

Ἔφεσις Athenis dabatur aduerſus id, quod magiſtratus dicti ἄρχοντες, aut κληρωτοὶ διαιτηταὶ, ſorte dati arbitri, pronuntiauerant. Paulinus in Epiſtola ad Zoſimum: *Maximè cum nihil agente appellatore, ſecundum etiam humanas leges ſuperior ſit ſemper ille, qui vicit.*

L. Illud.

Illud ſciendum eſt, eum qui prouocauit, non debere conuitiari] Ὁ ἐκκαλούμενος ἐὰν ὑβρίσῃ τὸν δικαστὴν, ἀτιμοῦται. *Appellans ſi priori iudici conuitia ingerat, infamis ſit.* Sic Attaliata LVIII. In Capitulari Caroli Magni VII. 142. *Notatur infamia quicunque dum appellat, in iudicem conuitium dixerit.*

L. Si expressum.

Contra iuris rigorem] Rigor hîc rectitudinem significat, vt apud scriptores de limitibus.

QVANDO APPELLANDVM SIT, ET intra quæ tempora.

Πενθημέραν τῆς προθεσμίας, vocat Aristides Sacro sermone IV.

NIHIL NOVARI APPELLATIONE INTERPOSITA.

Hoc tuitio vocatur apud Symmachum x. 36. Si quid contra factum est, illico reformatur. Idem Symmachus x. 36 prouocatio enim sententiam suspendit, vt ait idem x. 55. Augustinus Epistola 136. *In causis sæcularibus quando ad maiorem potestatem refertur arbitrium iudicandi, manentibus sicut erant omnibus rebus, exspectatur illa sententia, vnde iam non liceat prouocare.* Epistola sequente. *Quod neque in negotiis sæcularibus iudices faciunt, quando causæ dubitatio ad maiorem potestatem refertur, vt pendente relatione aliquid audeant commutare.* Vide edictum Theodorici, c. 55.

SI TVTOR, VEL CVRATOR, VEL Magistratus appellauerit.

Vide dictam orationem Aristidæ.

DE IVRE FISCI.

Sicut ſportulæ ſunt nummûm receptacula, ita & fiſci, ſed ad maioris ſummæ pecunias capiendas. Aſconius ad Verrinam ſecundam. Hinc factum vt Cæſarum vocaretur fiſcus, ſicut populi ærarium, quomodo & diſtinguit in Panegyrico Plinius. Non autem bona tantùm debitorum fiſco vindicata, de quo videri poteſt Caſſiodorus v. 6. 7. verùm & ipſi ſæpe debitores venditi, vt ad Iuuenalem ait Scholiaſtes.

L. Non puto.

Non puto delinquere eum, qui in dubiis quæſtionibus contra fiſcum facile reſponderit] Fiſci cauſa mala non eſt niſi ſub bono Principe. Talis M. Antoninus Philoſophus, qui fiſco in cauſis compendij non fauebat.

L. Diuus.

Obſidum bona, ſicut captiuorum, omnimodo in fiſcum cogenda] Sine ea Commodi Conſtitutione futura fuerant occupantis. Vide dicta à nobis, libro III. de iure Belli ac Pacis VI. 12.

DE CAPTIVIS, ET DE POSTLIMINIO & redemptis ab hoſtibus.

L. Nauibus longis.

Diximus libro III. de iure Belli ac Pacis IX. 14.

L. Eos qui.

Eos qui ab hostibus capiuntur] Id est, de hostibus. *Vel hostibus deduntur*] Lege: *Vel ab hostibus deduntur.*

L. Postliminij ius.

Intra præsidia] Vide libro III. de iure Belli VI. 3. IX. 2.

Nam si cum gente aliqua, neque amicitiam, neque hospitium, neque fœdus amicitiæ causa factum habemus, hi hostes quidem non sunt] Vt nunc quidem est eius vocis vsus. at in lege XII. tabularum hostes vocabantur. Varro: *Olim hostem dicebant peregrinum, qui suis legibus vteretur. Nunc eum quem tunc appellabant perduellem.*

In Attilio Regulo, quem Carthaginenses Romam misere responsum est, non esse eum ex postliminio reuersum] Ideo capitis minor dicitur Horatio.

Quia iurauerat Carthaginem reuersurum] Deiurio deuinctus erat, vt in simili re loquitur Gellius VII. 18.

L. Non dubito.

Vide dicta libro I. de iure Belli III. 21.

L. In bello.

De quibus nihil in pactis erat comprehensum] *De quibus id in pactis erat comprehensum.* vt diximus libro III. de iure Belli ac Pacis IX. 4.

Apud quos iam hostes suo fato deprehenduntur] Sic legendum ostendimus III. de iure Belli ac Pacis VI. 12.

Et in propriorem dedit causam] *In propiorem.*

L. Postliminium est ius.

Quia disciplina castrorum antiquior fuit parentibus Romanis, quàm caritas liberorum] Manlius Torquatus ipsi naturæ patriæque amori prætulit ius maiestatis, ait Cicero primo de finibus.

L. Si captiuus.

Dominia eorum ad priores dominos redire] De iure Belli ac Pacis III.IX.13.

Publicatur enim ille ager qui ex hostibus captus sit] Eodem libro VI.4.

L. Latrones.

Latrones tibi seruum eripuerant: postea is seruus ad Germanos peruenerat] Simile apud Tacitum Agricola: *Atque ita circumuecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi nauibus, pro prædonibus habiti, primùm à Sueuis, mox à Frisiis intercepti sunt. Ac fuêre quos per commercia venundatos, & in nostram vsque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus illustrauit.*

DE RE MILITARI.

L. Militum delicta.

De his vide Polybium. Hinc iurisdictio castrensis Tacito in Agricola. stratis subselliis tantum, vt ait ad Iuuenalem Scholiastes. Etiam in ciuilibus quæstionibus miles priuilegio fori vtebatur:

Legibus antiquis castrorum, & more Camilli
Seruato, miles ne vallum litiget extra.

L. Desertorem.

Pœnæ militum huiuscemodi sunt] Inter pœnas militum reperio præcipitationem, apud Tacitum Annalium I; fustigationem apud Lampridium Commodo; confixionem per sagittas apud Rufum in legibus militaribus, & Vsuardum ac Bedam in Martyrologio ad XIII Kalendas Ianuarias.

Qui agmen excessit] ὁ στρατιώτης ἅπαξ γενόμενος αὖ ἀλῷ λιποτακτήσας, περὶ τῶν ἐσχάτων ὁ κίνδυνος, ait Chrysostomus ad Theodorum. *Qui militiæ semel nomen dedit, si aciem deserat, de vita eius agitur.*

L. Qui cum vno.

Pretiosiorem se aduersario facere] *Speciosiorem* legit Heraldus, non malè.

Sed si in transactione recidit] Idem: *res cecidit.*

L. Omne delictum.

Qui in acie prior fugam fecit] Pro modo periculi atque ipsius fugæ, pœna modò maior, modò minor. alios viuos exustos, aliis ademptas dexteras narrat Ammianus libro XXIX. idem libro XXIV exauctoratos quosdam capitali addictos supplicio: addens in eo Iulianum secutum veteres leges. Habes & libro eius XXV exemplum equestris numeri, cui adempta signa, hastæque infractæ: ipsi inter impedimenta, & sarcinas, & captiuos agere iter iussi.

L. Ab omni.

Ab omni militia serui prohibentur] Chrysostomus de statuis XXI. οὐ ταῦτα δὲ μόνον ἔχειν χρὴ τὸν μέλλοντα στρατεύεσθαι, ἀλλὰ καὶ ἐλεύθερον εἶναι. ἂν γὰρ δοῦλος τις ᾖ, ἐκβάλλεται. *Neque verò hæc tantum habere debent militaturi, sed & esse liberi. si quis enim seruus sit, eiicitur.* Idem oratione aduersus eos qui cœtus derelinquunt: οὐδεὶς στρατεύεται οἰκέτης. ἀλλ' ἐὰν ἁλῷ δοῦλος ὤν, μετὰ τιμωρίας ἐκβάλλεται τοῦ τῶν στρατιωτῶν καταλόγου. *Nemo seruus militat: ac si quis seruus inter milites deprehensus sit, cum pœna eiicitur ex militum numero.* Quod autem ait Marcianus, seruos capite puniri, id intelligendum si voluntarij se obtulerint: non si electi sint aut ab alio vicarij dati. Ita enim distinguit Traianus in epistola ad Plinium 34. additque puniendos qui se obtulerint probatoribus; etiamsi in numeros distributi nondum sint.

L. Milites agrum.

Si vitem tenuit] Plinius libro XIV. I. de vitibus: *Quid quod insertæ castris summam rerum imperiumque continent? Centurionum in manu vitis, & optimo præmio tardos ordines ad lentas perducit Aquilas: atque etiam in delictis pœnam ipsam honorat.* Scholiastes ad illud Iuuenalis:

Nodosam frangebat vertice vitem.

centurione vapulando suo vertice frangi patiebatur Marius vitem dum militat. Centurio quidam apud Tacitum, Annalium I. militaribus facetiis cedo alteram dictus,

quod fracta vite in tergo militis, clara voce alteram ac rursus aliam popofcerat.

DE CASTRENSI PECVLIO.

Iuuenalis:

Nam quæ sunt parta labore
Militiæ, placuit non esse in corpore census,
Omne tenet cuius regimen pater.

Vbi Scholiastes: *Castrense peculium liberum habent.*

AD MVNICIPALEM, ET DE INCOLIS.

L. 1.

Et propriè quidem municipes appellantur muneris participes] Municipes qui vnà munus fungi debent, ait Varro libro v. Festus verò: *Municeps est, vt ait Ælius Gallus, qui in municipio liber natus est. Item qui ex alio genere hominum munus functus est. Item qui in municipio à seruitute se liberauit à municipe. Item municipes erant, qui ex aliis ciuitatibus Romam venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem. At Seruius filius aiebat, initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, vt semper rempublicam separatam à populo Romano haberent, Cumanos videlicet, Acerranos, Atellanos, qui æquè ciues Romani erant, & in legione merebant, sed dignitates non capiebant.* De Municipio idem sic: *Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fierent omnium rerum ad munus fungendum vnà cum Romanis ciuibus, præterquam de suffragio ferendo,*

aut magistratu capiendo : sicut fuerunt Fundani, Formiani, Lumani, Acerrani, Lanuuini, Tusculani, qui post aliquot annos ciues Romani effecti sunt. Alio modo, cùm id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venit, vt Aricini, Cærites, Anagnini. Tertio, cùm id genus hominum definitur, qui ad ciuitatem Romanam ita venerunt, vti municipes essent suæ cuiusque ciuitatis & coloniæ, vt Tiburtes, Prænestini, Pisani, Arpinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Lutrini, Lucenses. Gellius verò XVI. 13. ex Adriani Imperatoris oratione ait municipes esse ciues Romanos ex municipiis, legibus suis & suo iure vtentes, muneris tantum cum populo Romano honorarij participes, à quo munere capescendo appellati videantur, nullis aliis necessitatibus, neque vlla populi Romani lege adstricti, ni populus eorum fundus factus est. Coloniarum aliam esse necessitudinem: non enim venire extrinsecus in ciuitatem, nec suis radicibus niti, sed ex ciuitate quasi propagatas esse, & iura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrij habere: quæ conditio cùm sit magis obnoxia, atque minus libera, potior tamen & existimabilior existimatur propter amplitudinem, maiestatemque populi Romani, cuius istæ coloniæ quasi effigies paruæ, simulacraque esse quædam videantur. Inter multas municipum & municipiorum significationes, hæc à Gellio relata horum iurisconsultorum temporibus congruit. Confunduntur interdum municipij & coloniæ nomina. Nam Placentiam, quæ colonia erat, municipium in oratione contra L. Pisonem, dici notauit Asconius. Isidoro municipales, originales

ciues, & in locis officium gerentes, decuriones dicti, quòd sint de ordine curiæ: Curiales iidem & Decuriones qui ciuilia munera procurant, & exsequuntur. Ad municipalem hîc in titulo, intellige legem. Incolæ sunt Isidoro non indigenæ, sed aduenæ, & Cicero peregrinos cum incolis coniungit.

L. Simile.

Simile priuilegium fisco nulla ciuitas habet in bonis debitoris, nisi nominatim id à principe datum sit] Vt Antiochia: L. Antiochensium. D. de rebus auctoritate iudicis possidendis: pleræque ciuitates Bithyniæ, & Ponticæ. Plinius x. Epist. 108.

L. Quod maior.

Quod maior pars curiæ effecit, pro eo habetur, ac si omnes egerint] Vide libro II. de iure Belli ac Pacis v. 17. & III. c. XX. 4.

DE DECVRIONIBVS ET FILIIS EORVM.

Vide quæ diximus ad Matth. XXVII. 57. Non tenentur autem decuriones pecuniam publicam apud se accipere sub vsuris. Plinius 62. 63. Nonnullis in locis moris erat, vt aliquid soluerent pro introitu. Idem x. 113. 114. Antiochenis indultum vt ex materna origine decuriones fierent. Zosimus libro III.

L. Generaliter.

L. Generaliter.

Sed & necessitates eis imposuerunt, quæ superstitionem eorum non læderent] Noluerunt eos cogi ad sacerdotia obeunda, γυμνασιαρχίας, & similia onera, ipsorum ritibus contraria.

DE ALBO SCRIBENDO.

In albo scribebantur decuriones, vt dicit lex hîc prima. Procopius in Arcana historia. Ανατόλιος τὶς ἦν ἐν Ασκαλωνιτῶν λευκώματι τὰ πρωτεῖα ἔχων. *Anatolius erat quidam princeps in Ascalonitarum albo.*

DE LEGATIONIBVS.

Legati, quod vt publicè mittantur, legantur, ait Varro. Verius est quod lege fieri solebant: nam & in testamentis legare, est legem hæredi dicere.

L. Legatus.

His qui gratuitam legationem susceperunt, legatiuum ex forma restituatur] Ex forma, id est ex contractu. Vide L. munerum, §. legati, suprà, de muneribus. Legatiuum est quod datur pro impensis itineris. Munera quæ legati acceperant, in ærarium relata à legatis, Valerius Maximus IV. III. 9. non vt rem moris, sed vt signum abstinentiæ refert, additque & patrum conscriptorum decreto, & populi permissu, data iis quæ in ærarium retulerant.

Mm

L. Cum quaeritur.

An in eum qui in legatione sit, actio dari debeat] Absens reipublicæ causa, inter reos recipi non poterat, legis Memmiæ beneficio.

L. Si quis.

Contra ius gentium id commissum esse existimatur] Vide quæ attulimus libro II. de iure Belli ac Pacis XVIII. & in annotatis.

DE ADMINISTRATIONE RERVM AD ciuitates pertinentium.

Rationes talis administrationis solebant à Prouinciarum præsidibus inspici: quædam tamen ciuitates ab ea inspectione liberæ erant: Plinius & Traianus 56. 57.

DE NVNDINIS.

Nundinæ sunt, ait Macrobius, paganorum itemque rusticorum, quibus conueniunt negotiis propriis vel mercibus prouisuri. Saturn. I. 16. Festus: *Nundinas feriarum diem esse voluerunt antiqui, vt rustici conuenirent, mercandi vendendique causa, eumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores.* Solebat ius in agris nundinas habendi à senatu impetrari. Plinius V. 4.

DE POLLICITATIONIBVS.

Pollicemur ſponte. Rogati promittimus. Seruius ad Æneid I. Origo vocis ab iis, qui poſt alios, honores licitabantur.

DE EXTRAORDINARIIS COGNITIONIBVS, & ſi iudex litem ſuam feciſſe diceretur.

Ea quæ hoc titulo tractantur, maximè ad illa beneficiorum genera pertinent, de quibus agit Seneca VI. 14. & 15. quæ ſine conuentione quidem præſtantur, ſed animo tamen vicis exſpectandæ: quæ cùm ſæpe non redderetur, repertæ ſunt hæ actiones, ſicut ingrati apud Macedones, & populos alios quoſdam. Vide Attaliatam XLIX. Omnes virtutum actiones venire poſſunt ſub legum præſcripta, ſi ita reipublicæ expediat.

L. 1.

Si (vt vulgati verbo impoſtorum vtar) exorcizauit] Valde iniquus Chriſtianis fuit Vlpianus, homo Tyrius, vt qui & de pœnis Chriſtianorum ſcripſerit libros complures.

Non quia, non religioſa res eſt, ſed quia hoc primum profiteri eos oportet, mercenariam operam ſpernere] Sic & Papinianus in L. in honoribus. ſuprà, de vacatione & excuſatione munerum: *Verè philoſophantes pecuniam contemnunt, cuius retinendæ cupidine fictam adſeuerationem detegunt.* Egregiè dicta hæc: non quod non philoſophiam docentibus multum debeamus, ſed quod indignum ſit

philosopho, vt & iurisconsulto, mercedem petere. Xenophon I. Memorabilium: τὴν σοφίαν ὡσαύτως τοὺς βουλομένῳ πωλοῦντας σοφιστὰς ὥσπερ πόρνους ἀποκαλοῦσι. *Qui cuiuis volenti sapientiam venum exponunt, ij sophistæ vocantur, non minus infami vocabulo, quàm si meritorios dicas.* Sophistæ enim vocabantur, vt ait Cicero Acad. IV. qui ostentationis, aut quæstus causa philosophabantur. Magnificè Aristoteles Nicomachiorum IX. I. τὴν ἀμοιβὴν δ᾽ ποιητέον κατὰ τὴν προαίρεσιν. αὕτη γὰρ τοῦ φίλου καὶ τῆς ἀρετῆς. οὕτω δ᾽ ἔοικε καὶ τοῖς φιλοσοφίας κοινωνήσασιν. οὐ γὰρ πρὸς χρήματ᾽ ἡ ἀξία μετρεῖται· τιμή τ᾽ ἰσόρροπος οὐκ ἂν γένοιτο· ἀλλ᾽ ἴσως ἱκανὸν καθάπερ καὶ πρὸς θεοὺς, καὶ πρὸς γονεῖς, τὸ ἐνδεχόμενον. *Reddenda gratia liberâ voluntate: ea enim est quæ amicum & virtutem decet: & sic facere oportet quibus philosophia communicata est. Neque enim eius dignitatem pecuniâ metiri licet: par enim æstimatio haberi non potest. Sed fortè sufficit, vt aduersum deos ac parentes, id quod dari potest.* Seneca de beneficiis II. 17. *Est intolerabilis res, poscere nummos, & contemnere. Indixisti pecuniæ odium: hoc professus es: hanc personam induisti: agenda est. Iniquissimum est te pecuniam sub gloria egestatis acquirere.* Vicinam sapientiæ eloquentiam, bonarum artium principem Silius apud Tacitum Annalium XI non fert sordidis ministeriis fœdari. Quintilianus pater declamatione CCLXVIII. *Nihil enim videtur philosophia habere præstantius, quàm quod modicis contenta est; ampliores opes non desiderat. Nam si cupiditates easdem, quas cæteri habent, non video quid prosit.* Et declamatione CCLXXXIII. quæ est patris abdicare volentis filium Cynicum: *Quod si abdicationem ferre nôn potes, si te carere hereditate malum iudicas, deprehensus es, dam-*

no pecunia moueris, & detrimento famæ: & homo qui has ipsas opes quotidie incusas, tamen concupiscis. Iustinus Martyr dissertatione cum Tryphone Iudæo, ait, se expertum multos magistros philosophos, postremò venisse ad Peripateticum, qui post paucos institutionis dies, pactum de mercede facere voluerit, ne inutilis sibi esset hæc consuetudo: se verò ab eo statim abscessisse, quod eum nec philosophi nomine dignum existimaret. Et Tatianus irridet philosophos, qui cùm nulla re opus sibi esse dicerent, interim opus haberent non coriario tantum ob peram, textore ob tunicam, fabro ob baculum; verùm & diuitibus & coquo gulæ explendæ causa. Capitolinus Marco: *Fama fuit quod sub philosophorum specie quidam & rempublicam vexarent, & priuatos; quod ille purgauit.* Idem sensus in lege, Cari, Carini, & Numeriani: *professio & desiderium tuum inter se discrepant: nam cùm philosophum esse proponas, vinceris auaritia & rapacitate. Et onera quæ patrimonio tuo iniunguntur, solus recusare conaris.* Et in illo Valentiniani & Valentis: *Turpe est, vt patriæ functiones ferre non possit, qui etiam fortunæ vim se ferre profitetur.* L. Reddatur, C. de professoribus & medicis libro x. Themistius oratione IV. καὶ γὰρ εἰ σεμνὸν τὸ χρῆμα καὶ ἀληθινὴ ἡ σοφία, ἀλλ' οὐ χρή γε αὐτὴν καταβαλεῖν, καὶ ἀργυρίου δεικνύναι ἄξιον. *Quanquam enim honore dignus est habitus, & veri plena philosophia, non tamen oportet eam deiicere, efficiendo vt pecunia æstimanda videatur.*

DE CENSIBVS.

L. 1.

Berytensis colonia in eadem prouincia Augusti beneficiis gratiosa] Id est, κεχαριτωμένη. vide quæ ad Lucam 1. 28.

L. Ætatem.

Tributo capitis obligantur] Vide ad Matth. XXII. 17.

L. Vltima.

In Lysitania Pacenses, sed & Emeritenses iuris Italici sunt] Coloniarum aliis dabatur ius Italiæ: aliis ius Latinorum, vt ait Asconius ad Pisonianam. ex voce Italici deprauata videtur vox in Hispania Hidalgo: quanquam alij filium alicuius, id est ingenui, alij ex Gothis ortum interpretantur.

DE PROXENETIS.

L. Si proxeneta.

Videamus an possit quasi mandator teneri] Aut ἐγγυητὴς, quod constituit Plato duodecimo de legibus. Vbi ἐγγυητὴς, non est fideiussor pro pretio, sed secundus auctor, vt Vlpianus loquitur, quod in Glossis exponitur βεβαιωτὴς, id est, pro euictione sponsor. Verùm aliis legum conditoribus non placuit, aut venditori pro pretio, aut emtori pro re obligari pararium; ne sic nimis periculosum fieret hoc ministerium mercantibus quotidie necessarium.

DE VERBORVM SIGNIFICATIONIBVS.

L. 1.

Verbum hoc si quis] Verbum, dixit non verba: quia longo vsu duo verba in vnumcoalüere, vt & in numquis & aliquis. Verbum hîc sume pro quauis parte orationis. Itaque quod in Basilicis est, περὶ ῥημάτων σημασίας, id apud Harmenopulum est, περὶ ὀνομάτων σημασίας. Iurisconsulti enim aliter, quàm grammatici, aut dialectici. voces istas promiscue vsurpant.

Tam masculos, quàm fœminas complectitur] Sic & quisquis feminino attribui ostendit Nonius ex Liuio Andronico: *Mulier, quisquis es, te volumus*: Cæcilio: *Quæso igitur quisquis es mea mulier*: Pacuuio: *Quisquis tu es mulier quæ me insueto nuncupasti nomine*. Nam & *quis*, olim pro vtroque genere positum, vt Plautus: *Sed quis ea est mulier?* Et alibi: *Dic mihi sodes, quis ea est, quam vis ducere vxorem?* Sic & ablatiuo *qui* veniente à *quis* in feminino Virgilius vtitur:

Quî cum partiri curas:

de Acca loquens. quod ni esset, tamen fert vsus omnium gentium, vt vbi desunt communia, masculina pro communibus poni possint. Hermenopulus: τὰ λεγόμενα περὶ ἄρρενος ὡς ἐπιτοπλεῖστον, καὶ περὶ θηλείας λέγεται. *Quando masculina enuntiantur, plerumque ea intelliguntur & de fœminis*. Vti in edicto, quem liberum, suprà de homine libero exhibendo. Est autem inuersa locutio, *Tam masculos, quàm feminas*: Pro, *tam feminas quàm masculos complectitur*. Quia de masculis nulla est dubita-

μεῖα, τουτέστι τὸ τῆς ἑβδόμης τὸ Z, καὶ τῆς ὀγδόης τὸ H, καὶ τῆς ἐννάτης τὸ Θ, καὶ τῆς δεκάτης τὸ I, κατὰ συλλαβὰς συναπτόμενα ζῆθι δίδωσιν ἀναγινώσκειν, τουτέστι παρεγγέλλει, φάγε ἵνα ζῶν ἔχῃς. *Hoc dicit ad ſextam vſque diei horam laborandum eſt: poſt eam, eundum ad prandium, idque ipſum horologium indicat. Nam poſt ſextam horam notæ id eſt Z, pro ſeptima, H, pro octaua, Θ, pro nona, I, pro decima, ſimul collecta faciunt* Ζῆθι, *id eſt, edere te iubent vt viuere poſſis.*

L. Itinere.

Itinere faciendo, viginti millia paſſuum in dies ſingulos peragenda, ſic ſunt accipienda] Id eſt, vbi lex viginti millia paſſuum dat in dies ſingulos, vt tutoribus ſe excuſaturis. L. ſcire, §. aliud, D. de excuſationibus tutorum, L. Inſtitut. §. qui autem, eod. tit. in eo qui ex cautione iudicio ſiſtendus eſt. L. 1. D. ſi quis cautionibus: in bonorum poſſeſſione admittenda. L. vtile, §. ſi præſes, D. quis ordo in poſſeſſione ſeruetur. Vbi lex nihil definit, viri boni erit æſtimatio, quanto tempore diligens paterfamilias conficere iter poſſit. L. continuus, de verb. obligat. Solent autem iudices in talibus plerumque id ſequi quod lex in aliis definiit. L. ſi cui, §. tamdiu. Ex quibus cauſis maiores. Millia paſſuum incipiebant à continentibus ædificiis, & in viis militaribus, per lapides ſignabantur. Paſſus hic intelligendi Geometrici, id eſt pedum quinque.

Si de die non conueniat] Quod ſæpe fieri ſolet. L. de die, ſuprà, qui ſatiſdare cogantur.

Eius qui apud hoſtes eſt hereditas dici non poteſt, quia ſeruus deceſſit] Nempe ex veteri iure. Serui enim ſuc-

cessores non habent. L. seruus C. comm. de legatis. Sed lex Cornelia facit, vt eius sit hæreditas, rem ita sumendo, quasi is decessisset, quo tempore captus e .

L. Nominis.

Nominis appellatione rem significari] In Basilicis: τῆς γραμματείας. γράμματα, sunt rationes: inde γραμματεία, vt ἀπὸ τῶν πραγμάτων πραγματεία. Nomina sunt debita in codicem relata. Id Ciceroni & aliis est nomen facere. Asconius: *Tituli debitorum nomina dicuntur, præsertim in his debitis, in quibus hominum nomina scripta sunt, quibus pecuniæ commodatæ sunt.* Hinc factum, vt & pro cautione nomen poneretur. L. si mulier, C. de pactis. Et frequentissime pro ipso debitore, vt cùm Cicero id se consecutum dicit, vt bonum nomen existimetur: & cùm Columella ait, vel optima nomina non appellando fieri mala, & cùm in senatusconsulto Macedoniano dicitur nullius posse filijfamilias bonum nomen exspectata patris morte fieri, & cùm Scholiastes ad Horatium nomina recta, interpretatur idoneos debitores. Res hîc est id quod debetur, τὸ κεχρεωστημένον πρᾶγμα, in Basilicis. Sic si quis nomen legauerit, id quod in actionibus est legatum intelligitur, non tabulæ tantum. L. qui chirographum, D. de legatis III. tabulas intellige, in quibus scripta nomina. Ideo Cicero in nominibus esse, & in tabulis pro eodem posuit, & opponit pecuniæ numeratæ.

L. Rei appellatio.

Etiam ea quæ extra computationem patrimonij nostri sunt] Vt iura sepulchrorum, dignitates.

Cùm pecuniæ significatio ad ea referatur, quæ in patrimonio sunt] Id inde, quia vetustissima possessio pecora, vt notat Columella, additque apud multas gentes vnum hoc vsurpari diuitiæ genus. Comprehendit ergo pecuniæ vox, apud nostros auctores, non numeratam tantùm pecuniam, vt L. mutuum, §. creditum, D. de rebus creditis. L. 1. D. de Sc. Macedoniano. L. si verò, D. soluto matrimonio, sed & ipsa corpora. L. pecuniæ verbum, infrà, hoc tit. & iura. L. pecuniæ nomine, infrà, eodem hoc titulo. Et fructus. L. Ballista, suprà, ad Sc. Trebellianum. Quod verò dicitur in L. receptitia, C. de constituta pecunia, sub pecuniæ nomine omnes res exigi, intellige ex hoc loco, eas quæ in patrimonio sunt. Sic Horatius:

Et genus, & formam regina pecunia donat.

Et alibi:

Abstinens

Ducentis ad se cuncta pecuniæ.

Et in Glossis: *Pecuniosus* πολυχρήματος.

Opere locato conducto. His verbis Labeo significari ait id opus quod Græci ἀποτέλεσμα *vocant*] Vt domum, nauem, columnam, statuam, basim, apud Ciceronem: balneum, theatrum, stadium: L. si is, §. quædam. D. ad legem Falcidiam. Vsurpant sic vocem ἀποτελέσματος, Plutarchus & Polybius. Aristoteles etiam ἔργον hoc

ſenſu vſurpat initio Nicomacheorum, dicens vbicunque finis aliquis præter operam proponitur, ibi ἔργα, id eſt opera eſſe præſtantiora ἐνεργειῶν id eſt operis. Qui opus facere debet, is propriamformam dare debet, quæ ex conſummatione contingit. d. §. quædam. Quæ facti ſunt, diuiduitatem non recipiunt, vt ibidem dicitur, & L. ſtipulationes non diuiduntur, ſuprà, de verborum obligationibus. Perfeciſſe ædificium is demum videtur, qui ita conſummauit, vt vſui eſſe poſſit. L. ædificia, §. perfeciſſe, infrà, hoc titulo. Argentum cœptum fabricari, factum aliquatenus dicitur, quia plane ἄσημον, id eſt infectum non eſt. L. cum aurum, §. infecti, D. de auro, argento mundo Sed perfectum aut opus dici non poteſt. Plinius minor in Epigrammate.

Vt laus eſt ceræ, mollis cedenſque ſequatur
Si doctos digitos, iuſſaque fiat opus.

L. Nominis.

Nominis & rei appellatio ad omnem contractum & obligationem pertinet] Non male illud, *rei*, hîc ſumas à nominatiuo reus. Reos appellatos, inquit Cicero, non modo eos qui arguuntur, ſed omnes, quorum de re diſceptatur. alibi: *reos appello quorum res eſt.* Sic ſtipulandi & promittendi reos dicimus.

Verbum ex legibus ſic accipiendum eſt, tam ex legum ſententia, quàm ex verbis] Vide quæ dicta ad legem, Scire leges, D. de legibus.

L. Sponſio.

Sponſio appellatur, non ſolum quæ per ſponſus interrogationem fit] Id eſt per illa verba, *ſpondes? ſpondeo.* ſponſus, vt ex ſponſu agere.

Sed omnis ſtipulatio promiſſioque] Vt *dabis? dabo.*

L. Verbum oportebit.

Verbum oportebit tam præſens, quàm futurum tempus ſignificat] Verbum, oportebit, vbi additur vocibus quicquid, ſi, ſi quid, ſolet ἀορίστως ſumi. Sic & *erit*, infrà, L. verbum. Abfuturum eſſe. L. Nouiſſime, D. ratam rem haberi. At contrà, verbum, oportet, ad futurum non refertur. Ideo addi ſolet oportebítve. L. ſi ſtipulatus, §. cùm ſtipulamur. L. ſi à colono, D. de verborum obligat.

Actionis verbo non continetur exceptio] Sunt enim hæc contraria. Exceptio actionem excludit. Actio datur per ſi: Exceptio per ni. Rectè tamen reus in exceptione actor eſt, id eſt, actoris partibus fungitur, quia ſuum ni probare debet.

L. Marcellus.

Verbo periſſe, & ſciſſum, & fractum contineri & vi raptum] Fio, væneo, pereo, ſono ſunt neutra, ſignificatu paſſiua, oppoſita actiuis facio, vendo, perdo. Pereunt res abſolutè, ſi formam ſuam amittant, quod fit in rebus artificialibus, ſcindendo & frangendo, ita vt vbi id euenerit, abeſſe res dicantur. L. mulieris. L. Labeo,

infrà, hoc titulo. Pereunt nobis, si extra potestatem nostram fiant, & desperata sit persecutio.

L. Creditores.

Ex quacunque actione] Putà commodati, pignoris. L. 1. D. de rebus creditis. Origo vocis credo est à do, id est, concedo, tanquam creuissem, id est, vidissem. Sed vsus latiorem fecit significatum.

Vel persecutione] Persecutiones dicuntur vbi ius ordinarium deficit, vt in fideicommissis. L. pecuniæ, §. actionis, infrà, hoc titulo.

Iure ciuili] Ius ciuile hîc honorario opponitur, non iuri gentium, quod comprehenditur sub iure ciuili, quatenus à iure ciuili firmatur.

Sine vlla exceptionis perpetuæ remotione] Nam qui exceptione perpetua remoueri potest, non est creditor. Qui exceptione temporali, similis est conditionali creditori. Ita nos docet Paulus, infrà, L. creditor autem. Paria sunt nomen suum non obtinere, aut vim nominis. Sic Vlpianus ait, cùm quis exceptione summoueri potest, esse quasi nullam actionem. L. & eleganter, §. seruus pactionis, D. de dolo malo. Sic & ἀκύρως, dicitur non dari actio, quæ exceptione submouetur. L. 1. D. de Sc Macedoniano.

Vel honorario] Prætorio, vt in actione de peculio, multisque aliis, aut etiam Ædilitio.

Vel extraordinario] Vbi iure agere non possumus, sed officium imploratur, vt iam iam diximus de fideicommissis. Paulus. L. quæ si, §. vltimo, D. de minoribus: *Ex hoc edicto nulla propria actio vel cautio proficiscitur: to-*

tum enim hoc pendet ex prætoris cognitione.

Vel sub conditione] Nempe stipulata. Sic intellige L. conditionales, infrà, hoc titulo. Aliud in legatariis: nam is, cui sub conditione legatum est, pendente conditione non est creditor: sed tunc cùm exstiterit conditio: quamuis eum qui stipulatus est sub conditione, placet etiam pendente conditione creditorem esse. L. is cui, D. de obligationibus & actionibus.

Quod si natura debeatur, non sunt loco creditorum] Nempe κατ᾽ κυριολεξίαν: Quia lege eos destituente exigere nihil possunt. Sicut autem debitor intelligitur is à quo inuito exigi potest L. debitor infrà, hoc titulo: Ita creditor, qui potest exigere ab inuito. Vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis XIV. 6. Dicitur tamen is cui natura aliquid debetur, creditor per κατάχρησιν quandam, per abusionem, vt loquitur Iulianus. L. fideiussor, §. naturalis, D. de fideiussoribus, sicut & Quintilianus VIII. 2. κατάχρησιν transfert abusionem. Itaque in dubio, & nisi res & verba aliud cogant, creditum intelligitur, cuius ex legibus petitio est. L. si is cui, §. Fauius, D. de solutionibus & liberationibus. Attamen in illis natura debitis, vbi quid soluitur, solutio est, non donatio. L. Hoc iure, §. si quis seruo, D. de donationibus: nempe quia legibus Romanis visum est talibus debitis accommodare ius non plenum, sed dimidiatum, aut minus dimidiato. Sic nec locupletior censetur, qui sua liberalitate ad remunerandum sibi aliquem naturaliter obligauerit, nisi re ipsa acceperit. L. sed etsi, §. consultus, D. de hereditat. petit.

Sed si non sit mutua pecunia, sed contractus, creditores ac-

cipiuntur] Quanquam initio creditum dici cœperit in mutuo, neque tamen vocis origo obſtat, neque vſus impediit, quominus & in aliis contractibus idem nomen vſurparetur, quod latius explicant leges ſequentes.

L. Vt ſi cui ex emto.

Quod ſi ex populari cauſa] Malè legerunt Baſilicorum concinnatores, *pupillari*, ἀπὸ τῆς ὀρφανικῆς. In populari actione ſingulis quidem ius eſt agendi, ſed non ideo creditores dicuntur ante litem conteſtatam, aut locupletiores. L. populares, §. item, D. de populari actione. Iret enim alioqui res in infinitum. Nemo de populo non eſſet creditor. ideo pro talibus actionibus non placuit fideiuſſorem accipi. L. ſi quis, D. de fideiuſſoribus & mandatoribus. Simile eſt quod à populo manumiſſus populum in ius vocare ſine venia prætoris non poteſt, ſingulos de populo poteſt. L. ſed ſi hac, §. qui manumittitur, D. de in ius vocando. L. in tantum §. vniuerſitatis, D. de diuiſione rerum. Litis conteſtatio hîc idem facit, quod occupatio in littore, aut theatro; de communi facit proprium.

Minus ſoluit qui tardius ſoluit] Qua ratione qui tardius ſoluit, quàm ſoluere deberet, minus ſoluere intelligitur, eadem ratione qui præmaturè petit, plus petere videtur. Inſtitut. §. ſi quis agens: D. de actionibus. Si in diem debitum purè legetur, vtile eſt legatum. L. ſin autem, D. de legatis. 1. Inſtitut. de legatis, §. ex ontrario. Et de fideiuſſoribus, §. fideiuſſores. L. ſolidum,

dum, D. de solutionibus. Locutio est multo longius à proprietate recedens, cùm minus soluere dicitur qui nihil soluit. infrà, L. minus hoc titulo. L. illud quoque, §. si cuius, D. de tributoria actione. Propriè minus est, cui aliquid deest, vt fiat solidum: nihilo nihil deest. sed mens eorum qui leges condidêre, hanc interpretationem exegit. Nam si minus quàm suum est recipienti consultum voluêre, quanto magis totum perdituro?

L. Mulieris.

Mulieris appellatione etiam virgo viripotens continetur] Tertullianus iuris Romani peritissimus in docta disputatione de virginibus velandis, interpretans illud Apostoli de mulieribus, 1. Cor. XI. 6. dicit non exspectandum dum virum passæ sint. neque verò statim vt natæ sunt, dici mulieres: sed ex quo se intelligere cœperunt, & censum naturæ suæ intrare, & de virginis exire, & pati nouum illud quod alterius ætatis est, vbi caro transfigurata est, vox obsolefacta, membra completa, pudor vbique vestitus, vbi menses tributa dependunt, vnde & muliebria pati dicitur. Est alioqui vox mulieris in vsu πολύσημος, & pro materia distinguenda. Mulier à mollitie, id est à patientia, vt ait Isidorus Potest autem hoc nomen sumi aut de potentia remota, vt cùm etiam puellas quasuis comprehendit. L. seruis, D. de legat. III. Sic enim mulieres dicuntur quæcunque sexus fœminini sunt. L. Argumento, §. muliebre D. de auro, argento. Aut de potentia propiore, vt intelligatur πρὸς γάμον ἔφηβος, vt loquuntur Basilica: Viri-

potens, vt L. Hæc autem, §. an prætor, suprà, D. ex quibus causis in possessionem eatur: Institutionibus de nuptiis in principio. Nubilis, vt loquitur. L. hæc conditio, D. de conditionibus & demonstrationibus, & Virgilius:

Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.

Qui sensus est Tertulliani, & legis huius. Aut de actu ipso: quomodo mulier opponitur virgini: Vt, L. alioquin, D. de contrahenda emtione. L. ex emto, §. si quis virginem, D. de actionibus emti & venditi. L. si collactaneus de manumissis vindicta. Hoc sensu Cicero irrisus quod sexagenarius virginem duxisset, dixit, *Cras mulier erit.* Significationem primam, & tertiam, per illud loquendi genus quod ὀξύμωρον Græci vocant, miscuit Vlpianus. L. quæritur, §. mulierem, D. de Ædilitio edicto: *Mulierem*, ait, *quæ mulier fieri non possit.* Simile est hoc illis locutionibus: *Num capti potuere capi? si tacent, satis dicunt. Sequiturque sequentem.* Et similia.

Res abesse videntur (vt Sabinus & Pedius probat) etiam hæ, quarum corpus manet, forma mutata est] Sunt multæ significationes vocis abesse. Absunt quæ in rebus humanis non sunt, vt in fine huius legis dicitur. Abest qui non est eo loci, in quo loco petitur. L. absentem, infrà, hoc titulo. Qui extra continentia vrbis est. L. collegarum, §. infrà, hoc titulo. Et d. L. absentem. Variant scilicet pro subiecta materia verborum significationes. Hic abesse dicuntur res, quarum forma, quam Cicero speciem mauult dicere, † mutata est. Vide quæ dicta à nobis lib. II. de iure Belli ac Pacis IX. 6.

Harmenopulus hoc ſic exponit: σφάλματα ἀπεῖναι δοκεῖ καὶ ταῦτα, ὧν τὸ μὲν σῶμα μένει, ἡ δὲ μορφὴ ἀλλάττεται. διὰ τοι τοῦτο, ἐὰν διαφθαρέντα ἀποδοθῇ, ἢ καταπλασθέντα, δοκεῖ ἀπεῖναι. *Res abeſſe videntur, quarum corpore manente, forma mutata eſt, ita vt ſi reddantur corruptæ aut transfigurata, dicantur abeſſe.* Corpus hîc dicitur quod Græcis, ὕλη, Latinis vetuſtioribus nonnullis ſilua; vulgo, vt & Ciceroni & Senecæ, materia. Formæ magis quàm materiæ competere nomen οὐσίας, eſt Ariſtotelis ſententia, vocatque eam, τὸ τί ἦν εἶναι, modò & ἐνέργειαν, aut ἐντελέχειαν. Mutata forma prope interimi rei ſubſtantiam dixit Iuriſconſultus in L. Iulianus, §. ſed ſi quis. D. ad exhibendum.

Et ideo ſi corruptæ redditæ ſunt] Vt ſi ſeruo venenum datum eſt. L. & eleganter, §. non ſolum, D. de dolo malo. Si ſit vulneratus. L. qui ſibi, §. qui Stichum, D. de act. & obligat. ſi res exhibeatur deterior, d. §. ſed ſi quis. L. Iulianus. L. ſed mihi, §. ſi reddita, D. commodati. L. 1. §. ſi res depoſita, D. depoſiti. Si pecunia quæ ſoluta eſt, ſit improba. L. eleganter, D. de pignorat. actio: ſi res malè tractata, ſi ſeruus debilitatus, §. in pignoratitia, eadem. L.

Vel transfiguratæ] Vt ſi vniones & hyacinthi in nouum ornamentum, additis margaritis & gemmis, ſint conuerſi: neque enim durat id quod in ſpecie ſua non permanſit: ſed quodammodo extinctum eſt. L. ſi re ab herede, D. de auro, argento. Quodammodo dixit, vt prope interiiſſe modo habuimus. Subſtantia enim rei partim eſt in ſilua, partim in ſpecie: ſed præualet ſpecies, cuius ergo data eſt ſilua. Itaque res commu-

tata, atque etiam deterior facta videtur, etiamsi in meliorem statum conuersa sit. L. vlt. D. de vsu & habitat. Omnis enim γήρασις, praecedentem habet φθορὰν, quod in naturalibus propriè, in artificialibus minus propriè, verè tamen ob naturæ imitationem, dicitur.

Quoniam plerumque plus est in manus pretio, quàm in re] Sic Ouidius:

Materiam superabat opus.

Manus enim pro opere. Petronius: *Nam & Zeuxidis manus vidi.* Solinus: *Hæ ædes Dædali manus ostendebant.* Dicitur manus pretium; vt apud Tertullianum de idololatria: *Sed de mercedibus & manus pretiis interest.* Contractè manupretium. Vt L. qui insulam, §. qui ædem: *Pro lapide & manupretio dominus redemtori in pedes singulos septem dabit.* Varro: *Manupretium à manibus est & pretio.* Et alibi: *A manu manupretium.* Cicero in Pisonem: *Quum verè ista prouincia tibi manupretium fuerit, non euersæ per te, sed perditæ ciuitatis.* Et in III Verrina: *Machinæ manupretium.* Ad quem locum Asconius ita vt à Francisco Hotomanno est editus: *Manupretium dicitur, vbi non tam materiæ ratio, quàm manus atque artis ducitur.* Idem dicitur pretium operæ. L. cùm duobus, §. vtrum, D. pro socio: Pretium rerum non in substantia, sed in arte positum. L. sequente hoc titulo.

Desinere autem abesse res tum videtur] Hoc spectat ad L. Attiniam, quæ rem furtiuam non ante vult posse vsucapi, quàm in potestatem eius, cui subrepta est, reuersa sit. L. sequitur, §. quod autem, D. de vsucapionibus, hoc est, postquam ad dominum redierit, vt

loquitur. L. inter omnes, D. de furtis. Vitio rei purgato: Institutionibus de vsucapionibus, §. aliquando.

Cùm sic redit in potestatem, ne amittere eius possessionem possimus] Idem est cùm eo quod dicitur in d. l. sequitur, §. tunc autem. In potestate domini rediisse dicendum, cùm possessionem eius nactus sit iustè, vt amitti non possit, & tanquam suæ rei. Neque enim videtur possessionem adeptus is, qui ita nactus est, vt retinere non possit. L. non videtur, D. de acquirenda possessione. Neque illud *iustè* immeritò addidit Paulus. Nam si dominus fundi possessorem vi deiecerit, non videtur in potestatem eius rediisse, quandoquidem interdicto vnde vi restituturus est possessionem. d. l. sequitur, §. si dominus. Quod pari modo ad res mobiles, in quibus furtum fit, transferri debet. L. 1. §. rem autem, & L. sequenti, D. de condictione triticiaria. Vt ergo vsucapio procedat, requiritur vitium rei sit purgatum, & dominus sciat rem sibi fuisse substractam. L. qui fundum, §. furtiua res, suprà, pro emtore: vt redierit res in possessionem iustam d. §. tunc autem, vt norit dominus esse reuersam. L. si ad dominum, D. de furtis.

Ob hoc quod furto pridem substracta est, abest & ea res, quæ in rebus humanis non est] Quia iam tunc abesse cepit, cùm furto substracta est: eáque causa prior quàm secutus rei interitus. Siue igitur maneat res, siue non maneat, abesse rectè dicitur. Abest etiam id quod in rerum natura esse desiit, & deperditum dicitur. L. deperditum, D. de hereditatis petitione. Dicitur res interire, quæ nulla relinquitur. L. verum est, §. Vtrum,

D. pro ſocio. Atque ideo talis rei & vſusfructus & ſocietas interit: ſed hîc, vt diximus, ſpectatur id quod prius euenerat.

L. Labeo.

Si veſtimentum ſciſſum reddatur] Vide quæ dicta ad legem præcedentem, §. res abeſſe.

Item ſi dominus rem quæ furto ſibi aberat, ignorans, emerit] Nam qui ſciens emit, repetere quod ſoluit non poteſt. L. ſuæ rei emtio, D. de contrahenda emtione.

Rectè dicitur res abeſſe] Nam & pretium res eſt, & abeſt quod fruſtra datum eſt. Vtilitas æſtimationem facit. L. ſi vendidero, §. cùm autem, D. de furtis. Non idem eſt res, & eius rei pretium. Sticho vendito & mortuo non debetur eius pretium. L. venditor, D. de hereditate, vel actione vendita. Nummi ex re furtiua redacti non ſunt furtiui. L. ſi quis vxori, §. ſi Titius. Et L. qui vas, in fine, D. de furtis. Attamen efficit negotiorum quorundam natura, & verba, vt pretium loco rei ſuccedat. In actione quod metus cauſa, locupletior cenſetur factus qui pecuniam habet pro re. L. ſi ipſa res, D. quod metus cauſa. Sic & petitori hereditatis reſtituitur pretium, quod in locum rei hereditariæ ſucceſſit. L. ſi & rem, D. de hereditatis petitione. Sic rogatus reſtituere quicquid ex hereditate ſupererit, ſi de pretio rerum venditarum alias comparat, nihil diminuiſſe videtur. L Imperator, §. cum autem, D. de legatis II. Sic rebus in dotem datis, quæ pondere, numero, menſura conſtant, ſufficit eiuſdem generis & qualitatis alias reſtitui. L. res in dotem data, D. de iure dotium.

Rem amisisse videtur, qui aduersus nullum eius persequendæ actionem habet] Qui actionem habet ad rem recuperandam, ipsam rem habere videtur. L. is qui, infrà de regulis iuris. Ac proinde non penitus amisisse. haberе videtur quis, de quo habet actionem. Habetur enim quod peti potest, infrà L. id apud, hoc titulo. Vbi benè, videtur, quia actio proximè ad rei naturam accedit: quanquam reipsa minus est actio quàm res. L. minus, infrà, D. de regulis iuris. L. sciendum, §. diuersa, D. qui satisdare cogantur. Sed & actio ipsa res est, & in bonis esse dicitur. L. rem in bonis, D. de acqui. rer. dom. L. vlt. D. de vsu & vsufructu legato. L. meorum, & L. bonorum, infrà, hoc titulo. Actionem habenti par est is, quem se prætor in integrum restituturum pollicetur. L. nemo, D. de in integrum restitutionibus.

L. Bona.

Bona ciuitatis abusiue publica dicta sunt] Publica dicuntur à populo, olim poplica, sicut Publicola δημοχηδής, Plutarcho interprete. At iure Romano cùm populus dicitur, intelligitur Romanus, ac propterea in eodem iure, vox publici de eo intelligitur, quod populi Romani est, quod & leges duæ sequentes ostendunt. Vbi ergo in eodem iure aliarum ciuitatum bona dicuntur publica, abusio est, non contra vocis originem, sed contra vsum magis receptum. Sic & vrbem intelligimus Romam, & ius ciuile, ius Romanum. Lex Iulia peculatus aduersus eos erat, qui rem aliquam subripuissent publicam. L. 1. D. ad legem Iuliam peculatus.

Vt ea lege tenerentur, qui rem ciuitatis subripuissent, non ex vi venit vocis, sed ex nouis constitutionibus Traiani, & Adriani. L. lege Iulia, § sed etsi d. t. ad legem Iuliam. Vnde probatur Alciati emendatio in L. vt pecuniam, D. de furtis. *Nec non crimine peculatus* pro *non*. Est enim ea lex Papiniani, qui post Adrianum vixit. Opponuntur respublica & ciuitates in L. sed etsi, §. item inquit, D. ex quibus causis maiores. Est tamen vbi ciuitates respublicæ vocantur L. 1. §. si tamen, D. de Ædil. edict. L. ad rempublicam, de minoribus. L. bonis, § respublica, de priuilegio creditorum. L. mancipia, Cod. de seruis fugitiuis. C. de iure Reipublicæ, toto titulo in libro xi. C. de præbendo salario libro xx. Vt rempublicam Byzantiorum habes apud Plinium libro x. epist. 52. sic opera publica. L. si in alium, §. ædes, suprà, de officio proconsulis. Ius publicum. L. vt inter, C. de sacrosanctis Ecclesiis. Bona publica. L. 1 suprà, de rerum diuisione. L vsucapionem, D. de vsucapione. Ideo prudenter dixit Caius in lege sequente, publicam appellationem in compluribus causis ad populum Romanum respicere. non enim in omnibus.

Publicanum appellamus] Ipsum enim vectigal publicum eximiè dicitur. Cicero ad fratrem: *Publicis malè redemtis*. Publicani dicti & mancipes, & qui decimas redimebant decumani: qui pascua publica siue scripturas, pecuarij. Asconius in diuinatione.

Ciuitates enim priuatorum loco habentur] Nihil interest filiofamilias priuatus crediderit, an ciuitas. Æque enim locum habet Senatusconsultum Macedonianum.

L. nihil

L. nihil intereſt, ſuprà ad Sc. Macedo. Ædilitium edictum ad venditiones fiſcales non pertinet: ſi ciuitas venditionem fecerit, locus erit edicto. L. 1. §. illud ſciendum, & §. ſi tamen, D. de Æd. ed.

L. Inter publica.

Inter publica habemus non ſacra, nec religioſa, nec quæ publicis vſibus deſtinata ſunt] Hoc non generaliter intelligendum eſt. Nam ſub publicis etiam ſacra comprehendit ipſe hic Vlpianus. L. 1. D. de iuſtitia & iure: & peculator eſt, vt Aſconius definit, qui furtum facit pecuniæ publicæ. Et titulus de peculatu in Baſilicis inſcribitur, περὶ τῶν τὰ δημόσια χρήματα ὑφελομένων. Et in Gloſſis: *depeculatio*, νοσφισμὸς δημοσίων χρημάτων. Tenetur autem peculatus & qui rem ſacram vel religioſam furto ſuſtulit. L. 1. & L. lege Iulia, D. ad legem Iuliam peculatus. Publicis vſibus deſtinata ſunt theatra & ſtadia ciuitatum, quæ publica opera vocantur, in L. ſi in aliam, De officio Proconſulis. Sed nimirum libro decimo ad edictum, vnde hæc lex deſumta eſt, interpretabatur Vlpianus edicta quædam ad ciuitates, eorumque res pertinentia, vt apparet. L. ſicut, D. quod cuiuſcunque vniuerſitatis nomine: eandemque materiam perſecutus eſt libro vndecimo, vt videre eſt in L. ad rempub. ſuprà, de minoribus. In hoc ergo edicto apparebat ex materia, & circumſtantiis, publicum ſumi de bonis ciuitatum.

Publica vectigalia intelligere debemus, ex quibus vectigal fiſcus capit] Puto vocem, vectigalia, ex Gloſſa natam. Vectigal dictum eſt à vehendo. Et eſt propriè id quod

Pp

in itinere soluitur. L. si quis, suprà, De donationibus inter virum & vxorem. Sed ab origine longius porrecta est significatio, & sic vectigal fructibus impositum dicit Cicero pro Fonteio. Item vectigal ex portu, decumis, scriptura, id est pascuis. Hinc agri vectigales in iure, vectigalis Iudæorum libertas apud Tertullianum.

Quale est vectigal portus] Cui nomen proprium portorium. Lucilius:

Facit idem,
Quod ij, qui inscriptum in portu exportant clanculum
Ne dent portorium.

Cicero dicta oratione pro Fonteio: *Titurius Tolosa quaternos denarios in singulas vini amphoras portorij nomine exegit.* Sed & hæc vox vsurpata laxius, vt apud Ciceronem in Pisonem: *Singulis rebus quæcunque venirent, portorium imposuit*, id est venalitium, vt loquitur. L. iubemus, C. de proximis sacrorum scriniorum libro XII. vectigalia ob venditionem. L. 1. C. de veteranis. Erat plerunque octaua. L. ex præstatione, C. de vectigalibus. L. Romanæ, C. de Eunuchis. Hinc octauarij dicti, in L. à legato, C. tit. de vect. qui olim portitores, quibus assidebant milites stationarij, vt nos docet Dio libro LIV. & L. vniuersi, C. tit. de vectigalibus.

Salinarum] Vectigal salinarum, id est ex salinis, habes. L. liber homo, D. de hered. instituendis. L. si quis d. t. C. de vectig. Amplissimas publicanorum familias in salinis fuisse dicit Cicero. Eos mancipes vocat, d. l. si quis sine.

Metallorum] Sicut qui ſalinas, ita qui metalla habent, conducta ſcilicet, publicanorum loco ſunt, L. ſed etſi, D. de publicanis. Solebat de illis metallis fiſco dari decima, L. cuncti, C. de metallariis, libro XI.

Et picariarum] Cicero de claris oratoribus: *Societas quæ picarias de P. Cornelio, L. Nummio cenſoribus redemiſſet.* Eſt quædam, Plinio teſte, pix foſſilis: eius fodinæ picariæ, vti cotium cotariæ: L. Cæſar, D. de publicanis.

L. Munus.

Munus tribus modis dicitur] Legendum eſt *dici*, vt oſtendunt ſequentia. Sunt enim Pauli verba curtata. Eſt hæc diuiſio ὁμωνύμου, in ſua ſignificata, quæ omnia inter ſe agnationis habent aliquid. Μονὴ, & inde μουνὴ, eſt id in quo verſamur quotidie. Hinc munus ſuum, aut munia exſequi, eſt officium facere, vt interpretatur Nonius. Officium eſt actus cuique perſonæ congruens, dictum ab efficiendo, eadem mutatione quæ & officinam fecit dici in qua res efficiuntur, ſicut tabernæ ſunt in qua væneunt. Actus ille congruens, interdum ipſum vitæ genus reſpicit, quo ſenſu dicimus, hoc eſſe munus medici, aut grammatici: interdum reſpicit alterum, putà amicos, quibus officia debemus, id eſt beneficia: vnde officioſi, qui libenter præſtant talia. Et quia dona in hoc genere magnam partem obtinent, inde dona dicta ſunt munera, & ij qui libenter donant, munes, & munifici. Quanquam Iuriſconſulti diſtinguere voluerunt, vt munus ſit id

tantum quod ex causa datur. L. inter donum, infrà, hoc titulo. Ex simili etiam spectacula quæ populo dabantur, munera dicta, vt gladiatoria apud Suetonium Cæsare: bestiarum apud eundem eadem vita, & apud Martialem aliquoties. Munerarius, qui ea munera exhibet, apud eundem Suetonium Domitiano & Quintilianum. Interdum actus ille congruens nobis, respectum ad patriam habet. Et sic, consulatum, censuram, præturam, ædilitatem, quæsturam, proconsulatum modò officia dicimus, modò munera: quanquam & hic Iurisconsulti discrimen quærentes, volunt munus esse, quod cum magna dignitate coniunctum non est, sed cum sumtu: L. honor, D. de muneribus. Quo respiciens Modestinus, ait honorem sustinenti, munus imponi non posse: munus sustinenti, honorem deferri posse. L. honorem, D. d. t. de muneribus. Hinc dicti municipes, qui in sua patria munus capere possunt; oppositi incolis, vt diximus titulo ad municipalem. Debemus patriæ & tributa & vectigalia, à quibus qui liberi sunt, immunes dicuntur: id est vacantes munere, vt Festus interpretatur; sine damno, vt Scholiastes ad Horatium. Sed & quæ milites debent, munia. dicti inde munifices: quæ lectio hîc restituenda ex Sosipatro & Vegetio. Munifex munere fungitur, ait Sosipater. Munifices appellantur, quia munia facere coguntur, ait Vegetius II. 7. & capite 9. eiusdem libri: *Fasciularia tamen, id est lignum, fœnum, aquam, stramen, etiam legitimi milites in castra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quòd hæc mœnia faciant.* Ad hæc munia pertinent vallum, fossa, pabuli, materiæ, lignorum ag-

gestus, apud Tacitum Annal 1. Ab his liberi qui erant, dicebantur principales: aut etiam beneficiarij. Eos enim Festus interpretatur, qui vacabant muneribus beneficio. Ita enim legendum est, & , beneficio, intelligendum Imperatoris, vt ex Cæsare & Suetonio in Tiberio intelligimus. E contrario, ait Festus, *Munifices vocabantur, qui non vacabant, sed munus reipublicæ faciebant.* Vides connexum trium significatuum. Eorum duos habes apud Festum in voce, *munus.*

L. Labeo.

Quædam aguntur, quædam geruntur, quædam contrahuntur] Cùm dicat prætor in edicto, Quod cum minore quàm xxv annis gestum esse dicetur: hac sumta occasione explicauit Labeo, quid sit gerere, agere, contrahere. Non idem esse agere, facere, & gerere ait Varro libro quinto. Poëta facit fabulam: Actor agit. Imperator res gerit, id est, velut onera sustinet.

Actum generale verbum est, siue verbis, siue re quid agatur] Varro paulo ante: *Actionum trium, primus agitatus mentio, quod primum ea quæ sumus acturi, cogitare debemus: deinde tum dicere: ac postremo facere. De his tribus minimè putat vulgus cogitationem actionem esse, tertium in quo quid facimus, id maximum. Sed & cùm hoc agitamus, quid & in eam rem cogitamus, in mente agimus: & cùm pronuntiamus, agimus. Itaque ab eo orator dicitur agere causam; & augures agere augurium dicuntur, cùm in eo plura dicant quàm faciant. Qui gerit aliquid, etiam agit.* Itaque Vlpianus in tractatu de negotiis gestis, ait: *Eum actum, quem quis in seruitute egit, manumissus non cogitur reddere:* M...

plicat his verbis: *Quod in seruitute gestum est.*

Vt in stipulatione] Vbi verbis agitur.

Vel numeratione] Vbi re agitur.

Contractum autem vltro citroque obligatorium, quod Græci συνάλλαγμα vocant, veluti emtionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem] Hæc est maximè propria contrahendi significatio. Sic Cicero in officiis: *Qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur.* Item: *Conuenit autem in omni re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, æquum & facilem esse.* Largius sumitur vt comprehendat ea, in quibus ab vno tantum latere est obligatio. Inst. de obligat. §. sequens. L. 1. in princip. D. de obligat. vt mutuum, Inst. quib. mod. re contrah. obligat. in principio. donatio: L. si dominus, C. de his quæ vi metúsve causa. L. si quis emtionis vel donationis, C de præscriptionibus XXX. vel XL. annorum. Stipulatio: L. 1. §. conuentionis, D. de pactis. Largissimè sumitur, vt etiam solutionem, quæ potius διάλλαγμα est, siue distractus, comprehendat. Inst. quibus mod. re contrah. obligat. §. is quoque, & pro transactione qualibet, d. l. si donationis. Et obligatione qualibet, etiam ex delicto. L. omnem, D. de iudiciis. Nam & qui delinquit, aliquo sensu contrahit, vt diximus libro II. de iure Belli ac Pacis XX. 2. Significatione illa maximè naturali contractus est factum, (ita appellatur in L. consilium, §. vlt. D. de curatore furiosi) ex quo suapte natura nascitur vtrinque obligatio. Suapte natura dico: Nam quod qui sine tutoris auctoritate contrahunt, obligantur, nec tamen obligatum habent pupillum, ex

beneficio est legis, pupillis omni modo fauentis. Inst. de auct. tutorum. L. Iulianus, §. si quis à pupillo, D. de actionibus emti & venditi: contra iuris communis normas. L. quid tamen, §. sed si in aliquem, D. de receptis qui arbit. recep. Contrà, odio mandatarij, fines mandati excedentis, introductum est vt ei actio non detur: aduersus eum detur. L. potest, D. de mandatis.

Συνάλλαγμα] Confer L. iurisgentium, §. sed etsi, D. de pactis, & Aristotelem Nicomacheorum v. 5.

Gestum rem significare sine verbis factam] Id est etiam sine verbis. potest etiam sine verbis onus suscipi, vt in negotiorum gestione. Inter gesta & facta, subtilis quædam est differentia: καταχρηστικῶς, nihil interest, ait Caius in L. licet, infrà, hoc titulo. Ad edictum quod cum minore gestum esse dicetur, Vlpianus gestum ait accipi qualiter qualiter, siue contractus sit, siue quod aliud contigit: vnde id edictum generale Caius vocat, L. necessariis, D. de acquirenda vel amittenda hereditate. Propriè loquendo, qui testatur, facit testamentum, & agit aliquid, non gerit, vt docebit lex quæ sequitur: Neque enim onus sustinet, sed onere se leuat. Agere, vox propria est testamento. Inst. de testamentis ordinandis, §. sed neque: item facere testamentum, vt in titulo digestorum: inde testamenti factio.

L. Princeps.

Princeps bona concedendo, videtur etiam obligationes concedere] Paulus ad edictum agens de restitutionibus, quæ per prætorem fiunt, aliquid addere voluit etiam de ea restitutione, quæ fit per Principem, quæ omni-

bus aliquem restituit, vt ait. L. 1. C. de sententiam passis: quia æquum est, Principum beneficia quàm plenissime intelligi. L. beneficium, suprà, de const. Principum. Cuius rei exemplum habes in L. si quando annotationes, C. de bonis vacantibus. Venit autem etiam sine vlla extensione, sub bonorum nomine id, quod in actionibus, petitionibus, persecutionibúsve est, vt iam modò diximus. Et obligationes hoc loco, ἀγωγαί, id est actiones, vertunt Basilica. Sed & obligationes in ipsum vnà restituuntur. L. si deportationis, C. dict. tit. de sententiam passis. Et L. in insulam, D. eodem titulo. Cui enim bona addicuntur, in eum & actio transfertur. L. cum fisco, D. ad SC. Silan. L. eum qui bona vacantia, D. de iure fisci. Bona enim in hóc argumento intelliguntur cum ære alieno, vt & L. nam quod, §. sed & si quis, & L. cogi poterit, D. ad Sc. Trebell.

L. Plus est.

Plus est in restitutione, quàm in exhibitione] Tractauit hoc Caius ad edictum prouinciale de restitutionibus: ibique explicauit restituere dici non eum tantum, qui in integrum, aut, vt Cicero loquitur, in antiquum statum restituit: sed & restitui dici eum, qui rei possessorem aliquem facit, & fructus, aliaque omnia reddit, id est, Pauli verbis vt vtar, infrà. L. restituere, hoc titulo, qui id restituit quod habiturus esset actor, si controuersia ei facta non esset; aut iuxta Pomponium, qui non solùm corpus, sed etiam qui omnem rem, conditionemque, reddita causa, præstat. L. vlt. infrà, hoc titulo. Et benè fructus nominat Caius: nam verbum

bum, reſtituas, plenam habet ſignificationem, vt fructus quoque reſtituantur. Quod & in Fauiana, & in Pauliana obſeruari ait Paulus. L. videamus, § in Fauiana, D. de vſuris. Verè ergo dicitur, latiùs patere vocem reſtituendi, quàm exhibendi. Nam exhibere nihil aliud eſt quàm corporis præſentiam facere, vt ait hæc lex, aut vt loquitur illa vltima, præſtare eius de quo agitur præſentiam; aut, vt dicit L. locum habet, §. quod ſic, D. de tabulis aperiendis, materiæ apprehendendæ copiam facere: de homine verò eſt, in publicum producere, & videndi tangendique eius facultatem præbere. Vlpianus in L. quod & lex, §. ait prætor, D. de homine libero exhibendo: vbi & originem vocis indicat, dicens, propriè (id eſt κατὰ τὸ ἔτυμον) exhibere eſſe extra ſecretum habere: Paulus facere in publico poteſtatem. L. exhibere eſt, D. ad exhibendum.

L. Rei appellatione.

Rei appellatione & cauſæ, & iura continentur] Rei appellatio valde generalis eſt. L. 1. in fine, D. de rebus creditis, vt τὸ ὂν Græcis. Ideoque & cauſas, vt fructus, & iura, & ſeruitutes complectitur: non minus, quàm vox pecuniæ. Etiam actiones res ſunt: ſed quia aliud nomen ſpeciale non ſuppetebat, contracta eſt rei ſignificatio, vt opponi actionibus poſſet.

NIHIL ALIVD EST HEREDITAS.

Nihil aliud eſt hereditas, quàm ſucceſſio in vniuerſum ius quod defunctus habuit] Eſt hæc pars deſumta ex libris

Caii ad edictum prouinciale, quo in loco de petitione hereditatis Caius egerat, vt in titulo Digestorum eius argumenti apparet. Eadem definitione Iulianus vtitur. L. hereditas. infrà, de R.I. Origo nominis est inde, quod heres in veteri lingua Latina, idem erat quod herus, quanquam in hac voce corripitur prior syllaba, quæ in altera producitur. Qualis permutatio in Græcis dialectis frequens est. Heres apud antiquos pro domino ponebatur, ait Festus: in Glossario est *heres κύϱιος*. Idem habemus Inst. de heredum qualitate & differentia. Plautus de palla:

Abstuli hanc, cuius heres nunquam erit post hunc diem.

Hereditas ergo primum dicitur successio. Nam hereditatis appellatio, vniuersitatem quandam, ac ius successionis, & non singulares res demonstrat. L. bonorum appellatio. L. heredis, infrà, hoc tit. Successio est vocabulum iuris ciuilis. Ideo bonorum possessor propriè heres non est, neque enim prætor heredem facit, Inst. de bonorum possessionibus, §. quos autem: & de auctor: tutorum, §. neque tamen. Censetur tamen pro herede. L. in conditionibus, §. si patronus, D. de condit. & demonst. L. si quis, §. sed quid si, D. de acquirend. vel amittend. hereditate. L. Prætor, infrà, de Regulis iuris antiqui. Hinc factum, vt contra natiuam significationem, sæpe hereditatis appellatione, bonorum quoque possessio contineatur. L. hereditatis, infrà, hoc titulo; nempe ex vi materiæ, de qua agitur. Est autem hereditas successio, non ipsa corpora quæ in successione sunt. Inst. de rebus corp. & in corpor. Itaque ἀκυϱολογεῖ Cicero cùm hereditatem definit esse

pecuniam, quæ morte alicuius ad quempiam peruenerit, nec ea aut legata testamento, aut retenta possessione. Neque rectè Iurisconsultorum subtilitatem irridet Seneca, dicentium vsucapi res hereditarias, non hereditatem. Additur successioni illud in ius. Rectè: est enim heres eiusdem potestatis, iurisque eius cuius fuit defunctus. L. heredem, infrà, de R. I. & heredes iuris successores. L. quoties, §. heredes, D. de hered. Inst. L. cum heres, D. de diuersis & temporalibus præscriptionibus. Est enim hereditas iuris nomen. L. hereditatis, & L. pecuniæ, §. hereditas hoc titulo. Neque simpliciter in ius dicitur, sed in ius vniuersum: nam rerum singularium non est hereditas. L. bonorum appellatio, infrà, hoc tit. & ideo in Basilicis additur, ὁλόκληρος. Heres in vniuersum succedere dicitur & in L. si rem legatam. suprà, de except. & ideo alij etiam qui in vniuersum ius succedunt heredum loco habentur. In pari, §. 1. infrà, de R. I. Et hæc quidem apertissimè locum habent vbi vnus est heres: verùm etiam vbi plures instituti sunt heredes. Particulones vocantur apud Nonium. Et tamen in vniuersum ius succedunt pro partibus indiuisis. Nam certæ rei caussæve heres institui non potest, neque patitur ius Quiritum, vt quis pro parte testatus, pro parte intestatus decedat. Inst. de hered. inst. §. hereditas. L. ius nostrum, infrà, de R. I. At is qui restituere hereditatem rogatus est, etiam postquam restituit, heres manet. Inst. de fideicomm. hered. §. restituta. Is verò cui restitutio facta est, sæpe legatarij loco habetur, d. §. restituta. In oneribus tamen habetur pro herede. Inst. d. t. de fidei-

comm.heredit. Ius vniuersum verò describitur id quod defunctus habuit. viuentis enim nulla est hereditas. L. 1. suprà. de hereditate vendita. vnde sequitur pro herede, ex viui bonis nihil vsucapi. L. 1. D. pro herede.

L. Rectè dicimus.

Rectè dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cùm vsufructus alienus est] De vocibus nostrum, meum, tuum, esse cuiusque, multa habemus hoc titulo. Hîc vero quæstionem facit vox *totus:* an rectè fundus totus dicatur noster, in quo alius habet vsumfructum. Affirmatur hîc de fundo, quod & de seruo. L. si quis suos seruos, D. de legatis III. & Inst. de hered. inst. in principio. Dominus enim censetur, qui proprietatem habet, etsi vsusfructus sit alienus. L. 1. §. 1. ad Sc. Silan. Hinc facta seruo iniuria, ei facta videtur, qui proprietatem in eo habebat, non qui vsumfructum. Inst. de iniuriis, §. quod si. Rationem huius definitionis reddit hic Iurisconsultus, his verbis: *Quia vsusfructus non dominij pars, sed seruitutis sit. Seruitus* habent codices alij. Sed etiam rectè dici potest vsusfructus esse seruitutis, id est, ad seruitutis genus pertinere. Vsusfructus in iure, non in parte consistit. L. Mæuius, §. fundo, D. de legat. II. fundi ius est. L. si à reo, §. si reo, D. de fideiussoribus. Attamen alibi dicitur pars dominij. Sed sciendum partes esse duûm generum: ὑπαρκτικὰς, sine quibus res esse non potest, quomodo hominis partes sunt corpus & anima: & συμπληρωτικάς, quæ efficiunt, vt aliquid integrum, perfectumque sit, quomodo digitus est pars hominis. Potest dominium esse sine vsufructu;

ſed non eſt integrum, non eſt plenum. quia in dominij plenitudine eſt ius, re quouis modo & vtendi & abutendi. Regula eſt, vt qui accepto facit, totum vel partem eius quod ſtipulatus eſt accepto facere debeat. Qui fundum ſtipulatus eſt, vſumfructum accepto facere non poteſt, ait Vlpianus. L. & per, §. illud certum eſt, D. de acceptilationibus: & cauſam reddit, quia pars non eſt fundi, non magis quàm cæmenta, vel paries, pars domûs. Vbi partem manifeſtum eſt ſumi pro parte, quam diximus ὑποῦσαν. Contrà verò, quia pars etiam alterum illum habet ſignificatum, ita fit vt in multis caſibus vſusfructus pars ſit dominij, quemadmodum L. vſusfructus, D. de vſufructu; nempe vbi ea, quæ rei, de qua agitur, connexa ſunt, aut benignior interpretatio, quæ in teſtamentis maximè locum habet, id exigunt. Hinc fit, vt ſi quis alij fundum, alij vſumfructum eiuſdem fundi legauerit, vſusfructus inter eos communicandus ſit. L. ſi alij, D. de vſu & vſufr. legato: nempe quia fundus, id eſt fundi dominium, vt plenum ſit, etiam vſumfructum requirit. Imo & ſi quis fundum legauerit, vſusfructus verò non teſtatoris, ſed alterius ſit, legatarius etiam vſumfructum rectè petet, iſque ab herede erit redimendus. L. Mæuius, §. fundo, D. de legatis II. Idem erit, ſi fundi, qui legatus ſit, vſumfructum iam ante habuerit ipſe heres, quia fructus portionis inſtar obtinet, vt ait L. cum filius, §. dominus d. t. de legatis II. Etiam in ſtipulationibus qui vſumfructum fundi ſtipulatur, deinde fundum, ſimilis eſt ei qui partem fundi ſtipulatur, deinde totum: quia fundus dari non intelligi-

tur, si vsusfructus detrahatur. Et è contrario, qui fundum stipulatus est, deinde vsumfructum, similis est ei, qui totum stipulatur, deinde partem. L. qui vsumfructum, D. de verb. obligat. Et quæsitum fuit, an reo in fundum obligato, fideiussor in vsumfructum datus, obligetur. causa dubitandi, quia potest fideiussor in minus obligari, non in aliud. Si vsusfructus pars est, valebat fideiussio. & hæc sententia præualuit, vt aliquid potius actum sit quàm nihil. L. si à reo, §. si reo, D. de fideiussoribus. In quibus locis omnibus, fundus idem est, quod dominium fundi plenum. quamobrem fundi debitor, fundum soluendo detracto vsufructu non liberatur. L. eum qui ita, §. si ita à te, D. d. t. de verbor. obligat.

L. Silua.

Noualis est terra præcisa, quæ anno cessauit, quam Græci νεᾶον vocant] In Basilicis rectè νέαον: in Glossis νέαοις, *Noualia, noualis terra.* Varro: *Qui intermittitur à nouando, noualis ager.* Festus: *Noualis ager, nouæ relictus sementi.* Plinius: *Nouale quod alternis seritur.* Isidorus: *Noualis ager est primum proscissus, siue qui alternis vacat, nouandarum sibi virium causa. Noualia enim semel cum fructu erant, & semel vacua.*

L. Detestatio.

Familiæ appellatione liberi quoque continentur] Ex Æolico, Faμωδία, ab eo quod sint vna, ὁμωδῆς. Familiares dicimus, quibus cum sæpe sumus. Id nomen etiam seruis communicatum est benignitate quadam. Ma-

crobius Saturnal. lib. II. *Tu modò viue cum seruo clementer. Comiter quoque & in sermonem illum & nonnunquam in necessarium admitte consilium: nam & maiores nostri, omnem dominis inuidiam, omnem seruis contumeliam detrahentes, dominum patrem familias, seruos familiares appellauerunt.* Ex eo contractum famul apud Ennium & famulus. Festus: *Familia antea in liberis hominibus dicebatur, quorum dux, & princeps generis vocabatur pater & mater familiæ. Vnde familiæ nobilium Pompiliorum, Valeriorum, Corneliorum. Et familiares ex eadem familia. Postea hoc nomine etiam famuli appellari cœperunt, permutata* I. *cum* V *litera.* In Glossis: *familia:* οἰκετεία, γένος.

L. Pronuntiatum.

Matrem familias accipere debemus, eam, quæ non inhoneste vixit: matrem enim familias à cæteris feminis mores discernunt, atque separant: proinde nihil intererit nupta sit, an vidua, ingenua sit an libertina. Neque nuptiæ, neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores] Rectè, si vsum illorum spectes temporum. Gellius antiquitatis studiosus, ait, *Matronam esse, quæ quouis modo in matrimonio sit, siue liberos habeat, siue non: matrem familias quæ in mariti manu mancipioque est, aut eius, cuius maritus in manu, mancipioque est, quia in familiam viri venisset.* XVIII. 6. quod sequitur Nonius Marcellus: *Matrem familias, quæ in familia mancipioque sit patria* (patris) *etsi in mariti, matrimonio esset.* Festo matronæ sunt, quibus stolæ gestandæ ius: matresfamilias nuptæ liberos habentes.

L. Portus.

Inde angiportum dictum est] Non quia nihil in eo agi poteſt, vt alicubi Varro, ſed, vt alibi, ab angendo & portu, voce portus ſumta pro loco concluſo, vt hîc ait Iuriſconſultus, qua de cauſa in duodecim tabulis etiam domus portus vocatur, teſte Feſto. Sic Feſtus angiportum explicat anguſtum portum.

L. Locus.

Fundus autem integrum est aliquid] Chryſoſtomus ad 1. Cor. III. 9. Εἰ γεώργιον ἐστι, διαιρεῖσθαι οὐ χρή, ἀλλ' ἑνὶ φραγμῷ τῷ τῆς ὁμονοίας τειχίζεσθαι. *Si fundus est, diuidi non debet, ſed vno ſepto concordiæ communiri.* Fundus à fundendo. Id rectius, quàm quod fundamentum ſit pecudum & pecuniæ.

L. Frugem.

Frugem pro reditu appellari, non ſolum quod frumentis, aut leguminibus, verùm & quod ex vino, ſiluis cæduis, cretifodinis, lapidicinis capitur] Sic Varroni fruges à fruendo rectius quàm à ferendo. Seruius & Donatus, à frumine. Sed ipſa vox, frumen, à fruendo, id eſt edendo, venit.

L. Quæstio.

Ager est, ſi ſpecies fundi ad vſum hominis comparatur] Vox Græca, vt & Varro monet, ἀπὸ τοῦ ἄγειν, quod & Latini agere dicunt, vnde & actus. Prædia Varroni, vt & prædes à præſtando. forte prædia ſunt proædia, loca ante ædes poſita.

VERBVM

VERBVM ERIT.

Verbum erit, interdum etiam præteritum, nec solum futurum tempus demonstrat] Ita *subreptum erit* in lege Atinia, tam præteritum tempus ostendit, quàm futurum, auctoribus Scæuola, Bruto, & Manilio apud Gellium XVII. 7. id verò Nigidius verum esse dicit, vbi vox *erit*, passiuo præterito iungitur. Sic apud Aristotelem, δεδεχότες ἐσόμεθα.

L. Aliud fraus.

Cùm pœnæ generale sit nomen] A Græco ποινὴ, quod à πένω, vnde πένης, & πονέω.

Multa specialis peccati, cuius animaduersio hodie pecuniaria est] Ita dicta, quòd multa pecora penderentur, id est plura vno. Suprema enim multa, à qua cæteræ nomen traxêre, erat ouium duarum, boum XXX. Gellius XI. 1. Fallitur Varro, qui multa dicit vsurpatum pro vno. Nam quod in dolium vrna effusa dicebant, multa, id erat omen securturæ copiæ. Moltus ex Græco πολλός. sunt enim permutabiles inter se litteræ π & μ.

L. Anniculos.

Ante diem decimum Kalendarum] Id est decimo Kalendas. ita loquitur Cicero, Liuius, Gellius V. 17.

L. Si quis sic.

Si quis sic dixerit, vt intra diem mortis alicuius aliquid fiat] Hoc, si quidem Apollinari Sulpitio apud Gellium XII. 3. de hac locutione differenti credimus ex pro-

prietate vocis non aliud significat, quàm in ipsa die mortis. Sed ostendit ex Cicerone Gellius, aliter vsurpatam vocem, *intra*. Ideo autem mortis dies comprehenditur, quia is cùm venit, nondum transiit, vt dicebat Spurinna. Vide quæ diximus libro III. de iure Belli ac Pacis XXI. 4.

L. Massurius.

Quam παλλακὴν Græci vocant] Sic & Nonius: sed & Græca & Latina vox est ex Punico פלגש Gen. XXXV. 22. Ezech. XXIII. 20. Sic Iuno apud Senecam:

Pellices cælum tenent.

Idem alibi succubam dixit.

L. Non est.

Non est sine liberis, cui vel vnus filius, vnáve filia est] *Gracchus cum orasset homines, vt se liberosque suos defenderent, cum quem virilis sexus tunc eo tempore habebat, produxit.* Ita Gellius ex Asellione II. 13. vt doceat etiam oratores, & historiæ scriptores, vnum filium, filiámve liberos multitudinis numero appellasse. Id eo venit, quia quæ plurali solo vsurpantur, sono plurali, sensu sæpe sunt singularia. Tale autem est liberi, quanquam olim etiam singulare liber in vsu fuit, vnde Liber & Libera, Διοσκόροι: idque mansit in L. si quis suo, C. de inofficioso testamento. Et in L. si quis prioris, §. vlt. C. de secundis nuptiis. Iuxta quosdam codices, etiam in L. ius agnationis, D. de pactis. In Declamatione cæci in limine apud Quintilianum, & in Aurelio Victore, vt notauit vir omnium literarum peritissimus Gerardus Vos-

ſius. Adde locum Inſt. de ſeruili cognatione in princ. & epitomen Victoris in Nerua.

L. Natura cauillationis.

Sunt hæc eadem in titulo ſequente. L. ea eſt natura. Cauillatio hîc eſt σόφισμα, quomodo Boëthius σοφιστικὴν, vertit cauillatoriam. Eius genus quoddam eſt Sorites, cuius vis ac natura longe alia quàm hodie à vulgo dialecticorum intelligitur. Vt, ſi interrogem (nam interrogando diſputabant antiqui, vnde fallacia plurium interrogationum) an centum aureos in patrimonio habens, ſit diues, negabit alter. Adjiciet interrogator aureum vnum, deinde alterum, & ita ſingulos, repetetque interrogationem, an is adiectus diuitem faciat. Non habebit qui reſpondet, vbi mutet ſententiam: quia vnus aureus, aut, ſi minutius interrogare velis, quadrans adiectus è paupere diuitem facere nequit. Hoc eſt quod Plato ait, κατὰ σμικρὸν καταβάλλων μᾶλλον λήσεις. *Quo minores facies adiectiones, eo falles facilius.* Habet exemplum Galenus IX. de dogmatis Hippocratis, & Platonis: alterum Horatius II. Epiſtola I. quærens qui ſcriptores habendi ſint antiqui.

Scire velim, pretium chartis quotus arroget annus.
Scriptor abhinc annos centum qui decidit, inter
Perfectos vetereſque referri debet, an inter
Viles atque nouos? Excludat iurgia finis.
Eſt vetus atque probus centum qui perficit annos.
Quid qui deperiit, minor vno menſe, vel anno,
Inter quos referendus erit, veteréſne poëtas,
An quos & præſens, & poſtera reſpuet ætas?

qui te ex somno excitet, & eodem modo interroget. Quo in numero conticuisti, si ad eum numerum vnum addidero, multa erunt? progredere rursus quoad videbitur. Quid plura? hoc enim fateris, neque vltimum te paucorum, neque primum multorum respondere posse. Cuius generis error ita manat, vt non videam quo non possit accedere. Nihil me lædit, inquit. Ego enim, vt agitator callidus, priùs quàm ad finem veniam, equos sustinebo, eoque magis, si locus is quo ferentur equi, præceps erit. Sic me, inquit, ante sustinebo, nec diutius captiose interroganti respondebo. Si habes quod liqueat, neque respondes, superbis. si non habes, ne tu quidem perspicis. Si quia obscura, concedo: sed negat se vsque ad obscura progredi. Illustribus igitur rebus insistis. Si id tantummodo, vt taceas, nihil assequeris. Quid enim ad illum qui te captare vult, vtrum tacentem irretiat te, an loquentem? Sin autem vsque ad nouem, verbi gratia, sine dubitatione respondes pauca esse, in decimo insistis: etiam à certis & illustrioribus cohibes assensum. Hoc idem me in obscuris facere non sinis. Nihil igitur te contra Soritas ars ista adiuuat: quæ nec augendi, nec minuendi, quid aut primum sit, aut postremum, docet. Ad hanc fallaciam vitandam voces frequentes, quæ natura sua definitæ non sunt, leges definiunt: vt minor est, qui vigesimum quintum annum nondum impleuit: qui impleuit, maior. Locuples est qui quadraginta habet millia: & ita de cæteris.

L. Pecuniæ verbum.

Pecuniæ verbum] Dictum à pecu, vt ante monuimus, quod ex possessiones antiquissimæ: pecus à πῶυς.

L. Tugurii.

Ofilius ait tugurium à tecto, tanquam tegularium] Potuit scripsisse, Ofilius: *A tego, tanquam tegurium.* Verum etiam apud Festum est: *Tugurium à tecto.* Quia & tectum à tego. τέγος Græcè, à veteri τέγω.

Vt toga quod eâ tegamur] Toga à tegendo etiam Varroni & Nonio, Græco more, vt à φέρω φορά: à πλέκω πλοκὴ: à μένω μονὴ, & similia. Ideoque toga olim, non vestis tantum, sed & tectum, si Nonio credimus. Locus enim Titinnij quem producit, non id plane euincit:

Si rus cum scorto constituit ire, claues illico
Abstrudi iubeo, togæ ne rusticæ sit copia.

L. Tabernæ.

Non ex eo quod tabulis cluditur] Omnino scribendum: *nam ex eo:* & connectenda quæ sequuntur: *inde tabernacula, & contubernales dicti sunt.* Festus: *Contubernalis habitator continuæ tabernæ: quod genus domicilij antiquissimum Romanis fuisse testimonio sunt exteræ gentes, quæ adhuc tabulatis vtuntur ædificiis: vnde etiam tecta castrensia, quamuis pellibus contegantur, tabernacula tamen dicuntur.* Originis rationem, quam hîc attulit Vlpianus, Festus etiam probat. Vult enim dici tabernacula, non quod tabulis claudantur, sed quod olim ex tabulis fierent, vt apertè ostendit in voce, tabernacula.

L. Qui fundum.

Qui fundum vendidit, pomum recepit: nuces & ficos, & vuas duntaxat, duracinas & purpureas, & quæ eius generis essent, quas non vini causa haberemus, quas Græci τρώξιμους appellarent, recepta videri] Strictius sumunt pomi significationem Afranius, Cicero, Columella, vt in multæ frugis opere ad Solinum notauit Salmasius. Poma ex Græco πῶμα, ea quæ sitim arcere possunt. Genera malorum, pirorum, ficuum habes apud auctores rei rusticæ, & Macrobium fine secundi Saturnaliorum.

L. Liberorum.

Filij enim appellatione, sæpe & nepotes accipi] Benigniori quadam interpretatione, cui nec origo plane repugnat, siue ἀπὸ τῆς φυλῆς, siue ἀπὸ τῆς φιλίας, dicti sunt filij.

L. Si caluitur.

Si caluitur & moretur, & frustretur] Lege: *id est moratur, & frustratur.* Nonius: *Caluitur, dictum est, frustratur: tractum à caluis mimis, quòd omnibus sint frustratui.* In mimis calui introducebantur, qui ab aliis ludificabantur. Verius est ex Græco esse καλύω. Accius: *Sed memet caluor.* Pacuuius: *Num me lactans caluitur ætas?* Plautus: *Sopor manus caluitur.* Sallustius historiarum III. *Contra ille calui ratus.*

L. Post Calendas.

Post Calendas Ianuarias die tertio pro salute Principis vota suscipiuntur] In Calendario Constantini, ad eum diem notatur: *Votorum nuncupatio.* Vide Tacitum Annal. IV. Plin. epist. ad Traianum 44. 45. 101. 102. Meminit idem Plinius Panegyrico, & Dion libro LVIII. Martialis:

Quantus, io, Latias mundi conuentus ad aras
Suscipit, & soluit pro duce vota suo.

L. Quos nos hostes.

Quos nos hostes] Vide ad L. postliminij ius, D. de captiuis.

L. Qui venenum.

Qui venenum dicit, adiicere debet, vtrum malum an bonum] Vide quæ dicta ad L. eiusdem. Ad L. Corneliam de sicariis.

DE DIVERSIS REGVLIS IVRIS ANTIQVI.

Id est non de regulis perpetuis, quæ ex principiis naturalibus certa quadam fluunt illatione, sed de illis, quæ sunt iuris Romani, & ex multis legibus similia statuentibus collectæ, valent, non semper, sed vt moralia, ἐπὶ τὸ πολύ. Sicut ars est collectio experimentorum, ita regula collectio definitionum. Materia interdum resistit arti, sic & regulæ. Vide L. omnis definitio H. t.

L. 1.

L. 1.

Quasi causæ coniectio est] Similitudo ab arte oratoria traducta ad iurisprudentiam. Asconius ad Verrinam III. *Antequam causa ageretur, quasi per indicem rem exponebant, quod ipsum dicebatur causæ coniectio, quasi causæ suæ in breue coactio.* Hoc est quod Basilica dicunt: σύντομος τοῦ πράγματος ἀφήγησις. In XII. tabulis erat: *In foro aut comitio ante meridiem causam coniicito.* Afranius: *Causam coniicere hodie ad te volo.* Gellius V. 10. *Cùm ad iudices coniiciendæ, consistendæque causæ gratia venissent.* Sicut coniectio causam in summam contrahit, ita regula multas definitiones.

L. Feminæ.

Tertullianus de Virginibus velandis: *Non permittitur mulieri in Ecclesia loqui, sed nec docere, nec tingere, nec offerre, nec vllius virilis muneris, nedum sacerdotalis officij sortem sibi vindicare.* Ambrosius in libro quæstionum veteris & noui testamenti: *Mulierem constat subiectam dominio viri esse: & nullam auctoritatem habere. nec docere potest, nec testis esse, nec fidem dare, nec iudicare.*

L. Eius est non nolle.

Eius est non nolle, qui potest velle] Seneca: *Si vis scire an velim, effice vt possim nolle.* Locus est de beneficiis II. 18. Hoc inter homines locum habet in vtrumque versatiles. In Deo non item, qui quædam non minus vult, quia non potest nolle. Idem libro VI. de beneficiis 21. Cætera huc pertinentia vide apud Petrum Fabrum,

cuius librum ad iuris Regulas, vt & Cuiacij omnia, Romani iuris ſtudioſis eximiè commendo.

L. Imaginaria.

Imaginaria venditio, non eſt pretio accedente] Pretio probabili: nam alioqui in imaginariis venditionibus res ſolebat addici nummo ſeſtertio. Scholiaſtes ad Tireſiam Horatij.

L. Conſilij.

Conſilij non fraudulenti nulla obligatio eſt] Benè Demades: δεῖ δὲ τὸν σύμβουλον, καθάπερ τὸν ἰατρὸν, οὐ τῆς νόσου τὴν αἰτίαν ἔχειν, ἀλλ' τῆς θεραπείας τὴν χάριν ἀπολαμβάνειν. *Æquum eſt ei, qui conſilium dat, perinde vt medicum, non de morbo accuſari, ſed de ſanatione referre gratiam.*

L. In eo.

Mulieribus tunc ſuccurrendum eſt, cùm defendantur, non vt facilius calumnientur] Puto ſcripſiſſe Paulum: *Cùm defrudantur.* Ita enim ſcribitur hæc vox apud Plautum, Terentium, Nonium. Infirmitati earum, non calliditati ſuccurritur: errantibus, non fallentibus.

L. Inuitus.

Cùm quis in alii locum ſucceſſit, non eſt æquum nocere ei, hoc, quod aduerſus eum nocuit, in cuius locum ſucceſſit] Omnino legendum eſt, *non nocuit.* oſtendit id lex penultima, ſuprà de itinere actuque priuato. Alij, pro alius, eſt ἀρχαϊσμὸς, quales multi in his iuriſconſultis, vt

qui in antiquis libris multum versarentur. Sic enim locuti M. Cato, & Licinius. Sic & in fœminino aliæ causæ, totæ rei, totæ insulæ, in singulari legimus.

AD CODICEM IVSTINIANI.

NIHIL incertius hoc iure. pauci principes in iure condendo leges veteres, & eorum peritos consuluêre, vt Seuerus. Pleraque ad gratiam facta. Vnde Macrinus omnibus Principum rescriptis, auctoritatem adimere voluit. In Iustinianeis autem legibus magnam partem habuit Theodora, quæ muliebris sexus semper, & sæpe vltra modum miserebatur, vt Procopius notat Goth. III. Consules qui imperante Iustino, ac post imperante Iustiniano fuêre, & præfectos prætorio, si quis nosse velit, adeat Alemanni eruditas notas, ad arcanam historiam Procopij.

DE SVMMA, TRINITATE ET FIDE CATHOLICA, VT NEMO DE EA publicè contendere audeat.

L. I.

Quamque Pontificem Damasum sequi claret, & Pe-

trum Alexandriæ Episcopum] Sapienter à Patriarchis designat Catholicam communionem. At cur Antiochenum non adiungit? Quia ibi erat schisma, inter Paulinum & Meletium. Pari de causa Hieronymus in epistola ad Marcellinum & Anapsychen, sentire se ait cum Damaso, & Petro.

L. *Decere.*

Post binas nuptias (vt didicimus) præter Apostolicos Canones] In eum enim sensum Ecclesia semper accepit dicta Pauli 1. Tim. III. 2. Tit. I. 6. Nimirum quia in Episcopis requirebatur sanctitas purior. Nec æquum videbatur, vt Christiani ea in parte paganis cederent, apud quos multi erant sacerdotes vnarum nuptiarum.

L. *Cognoscere.*

Nec enim patimur, vt quicquam eorum, quæ ad Ecclesiasticum pertinent statum, non etiam ad eiusdem referatur beatitudinem, cùm ea sit caput omnium sanctissimorum Dei sacerdotum] Hæc perpetua fuit piorum principum sententia, ad tuendam Ecclesiæ vnitatem perquam necessaria. Idem dicunt Valentinianus & Placidia in actis ante Concilium Chalcedonense: Iudices à Martiano dati, & ipsa Synodus Chalcedonensis IV. Act. 16. Adde Nouella MCXXXI. Eo autem diligentius Imperator suam fidem Papæ explicat & commendat, quòd speraret se per auctoritatem Papæ ciuitatem Romanam abducere posse à Gothis, & ad se transferre. Docet id nos Procopius.

L. Inter claras.

Meminit huius epistolæ, præter alios, Liberatus in Breuiario cap. 20. epistola Iustiniani ad Agapetum, in epistolis Agapeti tomo 1. epistolarum Pontificum Romanorum: Paratitla Græca Latinè editâ à Leunclauio.

Per Hypatium, atque Demetrium sanctißimos viros] Hypatius Ephesi Episcopus, Demetrius Philipporum Macedoniæ, missi ab Iustiniano in Italiam, specie controuersiarum de fide, reuera vt vires animosque Amalasunthæ, & procerum Gothorum explorarent, quod mirum quàm feliciter cesserit Imperatori. historia est apud Procopium Gothicorum 1. & in libris Pontificalibus. Nomina horum habes & apud Liberatum, & apud scriptorem sine nomine, quem edidit Cardinalis Baronius.

Coëpiscopos meos] Episcopus enim Romanus frater est Episcoporum, sed primogenitus.

Cor regis in manu Dei est] Citat hanc sententiam bis Themistius, & vocat λόγον Α᾿σσύριον.

L. Reddentes.

Est & aliud edictum Iustiniani, fidem continens in iure Græcoromano p. 525.

Vestram beatitudinem] Sic & Hieronymus scribit Damaso.

Et subiicere, & vnire sedi vestræ] Subiicere, nempe per pietatis reuerentiam, quomodo Philastrius Abrahamum ait subiectum fuisse Melchisedeco. Sic & Leo loquitur

epiſtola LIII. de Anatolio. Zonaras in Can. III. Conſtantinopolitanæ, & XXVIII. Chalcedonenſis Synodi.

In vna enim ſubſtantia] Latini ſubſtantiæ voce modò reddunt οὐσίαν, modò, vt hic, ὑπόστασιν. Subſiſtentiæ enim vox nondum in Latium erat recepta. Et qui ſiſtit, facit ſtare.

Deitatem] Omnino addendum : *& humanitatem.* Vtriuſque enim naturæ ἕνωσιν καθ' ὑπόστασιν, credimus. Et ſic loquitur edictum illud in iure Græcoromano, de quo diximus.

Quem confitemur, ac credimus] Mos Imperatorum loqui de ſe plurali numero. Sic Iuſtinus epiſtola 7. *Diuinum nobis auxilium dignatur acquirere.*

Petimus ergo veſtrum paternum affectum] Et hæc eſt illorum temporum locutio. Apparet ex epiſtola Fortis Epiſcopi Afri, ad Siluanum Epiſcopum Cirtæ: Liberij Epiſcopi Romani, ad Epiſcopum Vercellenſem, & ad Orientales, & ad Valentem. Sic & Euſebius Vercellenſis: Auguſtinus, Victorinus, Collatores Afri, Epiſcopi Afri in Conciliis: & alij: ipſe etiam Iuſtinianus epiſtola III. ad Hormiſdam.

Deitas te conſeruet per multos annos] Data fuit hæc Imperatoris epiſtola VI Ianuarij DXXXIII.

Obſeruantes ea, quæ ab ipſarum ſunt ſtatuta Pontifice] Hoc eſt Papæ munus, quæ ab aliis pontificibus ſecundum canones acta ſunt, obſeruare & obſeruari facere.

DE SACROSANCTIS ECCLESIIS, ET de rebus & priuilegiis earum.

L. 1.

Habeat vnusquisque licentiam, sanctißimo, catholico, venerabilique concilio decedens, bonorum quod optauerit relinquere] Concilio, id est, Ecclesiæ. Hanc legem reduxit Iustinianus. Cæterum multi post Constantinum Principes, quod Ecclesiis indultum erat, id clericis singulis non indulsêre, ad vitandas captationes, & alias malas artes. Ambrosius Valentiniani tempore: *Scribuntur testamenta templorum ministris: nullus excipitur profanus, nullus vltimæ conditionis: nullus prodigus verecundiæ: soli ex omnibus clerico commune ius clauditur, à quo solo pro omnibus votum commune suscipitur, officium commune defertur. nulla legata vel grauium viduarum, nulla donatio; & vbi in moribus culpa non deprehenditur, tamen officio mulcta præscribitur. Quod sacerdotibus fani legauerit Christiana vidua, valet: quod ministris Dei, non valet. Quod ego non vt querar, sed vt sciant quid non querar, comprehendi. Malo enim nos pecuniâ minores esse, quàm gratiâ. Sed referunt ea quæ vel donata, vel relicta sunt Ecclesiæ, non esse temerata.* Sic & Hieronymus ad Nepotianum: *Pudet dicere. Sacerdotes idolorum, aurigæ & mimi, & scorta hereditates capiunt. solis clericis & Monachis id lege prohibetur, non à persecutoribus, sed à Principibus Christianis: nec de lege conqueror, sed doleo cur meruerimus hanc legem. Cauterium bonum est, sed quo mihi vulnus, vt indigeam cauterio? prouida seueraque legis cautio.* Iure Romano paganorum deos he-

redes instituere non licebat, nisi eos de quibus id Senatusconsulto, aut constitutionibus Principum concessum erat. Vlpianus in institutionibus, qui heredes institui possunt.

L. Omni innouatione cessante.

Omni innouatione cessante] Hoc ideo, quia Chalcedonensis Synodi tempore Illyricum Patriarchalem curam Romani Episcopi agnoscebat. Chalc. conc. Act. xv. 28. Zonaras ad eum locum. Socrates vii. 18. 37. 48. Leo epistola 84. Gregorius Magnus iv. 8. Pro Constantinopolitano sunt conc. vi. 18: Leo philosophus in disputatione de Ecclesiæ thronis. Iustinianus ipse solita sibi inconstantia Romæ rursus hanc inspectionem adiudicauit Nouella cxxxi.

L. Sancimus nemini.

Sed ab his qui hæc suscipere ausi fuerint, modis omnibus vindicari] Sacerdotes in omnibus fermè iudiciis, quibus Iustinianus moderabatur, victores abibant. Et ipse multa malè sibi parta dabat Ecclesiis. Ita certè narrat in arcana historia Procopius p. 60.

L. Vt inter.

Nisi centum annorum curricula excesserint] Si eidem Procopio in eadem arcana historia, & Suidæ in Πρίσκος Ἐμισηνὸς, credimus, legem hanc, & Nouellam ix Tribonianus cudit hac occasione. Emesenorum Ecclesiam heredem iam olim instituerat Mammianus, patritia dignitate opibusque eminens. Priscus erat

apud

apud Emesenos falsarum literarum egregius faber. Is plurimas confecit literas falsas, velut manu ditissimorum, qui quondam vixerant Emesæ, hominum signatas, quibus illi se ingentes summas Mammiano debere profitebantur: Eas falsas tradidit Procuratoribus Ecclesiæ Emesenæ. Sed obstabat præscriptio tricenaria à Theodosij temporibus passim recepta, & quadragenaria quam aduersus hypothecarias actiones Iustinianus introduxerat. Procuratores eunt Byzantium, &, vt erat Iustinianus facilis de alieno largiri Ecclesiis, legem impetrant, ne qua præscriptio, minor centenaria, aduersus Ecclesias, quæ vsquam essent in orbe Romano, valeat. Ex ea lege damnati sunt multi: sed tandem miro casu falsimonia detecta est: lex ipsa reuocata postea per Nouellam CXI. & CXXXI. II.

L. Constantinopolitana.

Constantinopolitana Ecclesia omnium aliarum est caput] Aliarum, id est, præter Romanam: & caput, id est prima ordine.ex decretis Concilij Constantinopolitani, & Chalcedonensis, & lege *decernimus*, suprà. Hunc sensum nobis tum alia exhibent, tum epistola Iohannis ad Hormisdam post epistolam 40. & epistola Epiphanij post epistolam 72.

DE EPISCOPIS, ET CLERICIS, ET ORPHANOTROPHIS, ET XENODOCHIS, & Brephotrophis & Monachis, &c.

Monachis Christianis valde similes fuêre, non mo-

do Esseni apud Iudæos, sed & Samanei apud Indos, de quibus Porphyrius libro de abstinentia IV.

L. Si quis non dicam.

Sacratissimas virgines] Quæ Socrati, αἱ παρθένοι αἱ ἀναγεγραμμέναι ἐν τῷ τῶν ἐκκλησιῶν κανόνι: *Virgines in catalogo Ecclesiarum descriptæ.*

L. Quicunque.

Quicunque residentibus] Hæc lex breuiter exstat, C. Theodos XVI. tit. II. inde sumta à Carolo Caluo in epistola, quæ est inter Hincmari opuscula. sed totam legem, plenamque nobis exhibuit vir optimè de sacris literis, virisque bonis meritus, & mereri quotidie non desinens, Iacobus Sirmondus in appendice ad Codicem Theodosianum, quam edidit anno CIↃIↃCXXXI.

L. Eum qui.

Extraneam sibi mulierem] Quas συνεισάκτους vocat magna Synodus Nicæna canone III, Gregorius Nazianzenus in versibus, & Chrysostomus in orationibus eius argumenti. Vocabantur & inter se ἀγαπηταί. Hieronymus ad Eustathium, de custodia virginali.

L. Si quenquam.

Vt eos, quos par facinus coinquinat, & æquat] Est ex Lucano libro V.

Facinus quos inquinat, æquat.

L. *Vnaquaeque.*

Vnaquaeque ciuitas proprium episcopum habeto] Vnum ſcilicet, idque ex Canone Nicæno. Olim in magnis vrbibus, vt Romæ, & Antiochiæ (de Alexandria id negat Epiphanius) plures ſæpe in vna vrbe epiſcopi fuerunt: nempe quot erant conuentuum loca: ſicut Archiſynagogi Iudæorum tot quot in vrbe ſynagogæ. Hinc factum, vt earum Eccleſiarum initiis, de nominibus Epiſcoporum diſconueniant ſcriptores. Ignarum ſe huius Canonis ab Epiſcopo viuente factum Epiſcopum Hipponenſis Eccleſiæ dicit Auguſtinus.

L. *Sanctiſſimarum.*

Annale ipſis definimus decretum] Etiam Monachi vxor intra annum nubere poterat ex lege: cuius meminit Euſtathius de temporum interuallis, Titulo de anno, §. 9. Sed ea lex neque hîc extat, neque relata fuit in Baſilica.

L. *Claris.*

Is vel ea, qui vel quæ tempore antiquior eſt, eligatur] Qui mos olim in multis Eccleſiis valuerat ad Epiſcopum conſtituendum, nempe vt recedente priore, alter ſuccederet. Docet id qui ad epiſtolas Paulinas, ſub Ambroſij legitur nomine. Sic & in Africa pro Metropolitis erant ſenes: id eſt primi ordine receptionis Epiſcopi. πρεσβεία ſemper fuit. modus conſtituendi, non idem ſemper, aut vbique.

Tt ij

L. Cùm lege Leonina.

Hæc lex inſcripta eſt Iohanni præfecto prætorio. Is eſt Ioannes Capadox, homo illiteratus, ſed ad auaritiam Imperatoris ingenioſus miniſter, eam dum ſatiaret non Deum, non homines penſi habere ſolitus. His eum titulis depingit Procopius Perſicorum 1. vbi & narrat, quomodo is poſtea in iram Theodoræ, atque inde in exſilium bonorumque confiſcationem inciderit.

DE EPISCOPALI AVDIENTIA, ET DIVERSIS CAPITIBVS QVÆ AD IVS, curamque, & reuerentiam pertinent pontificalem.

Epiſcopos Chriſtianos à Presbyteris diſtinguit Adrianus Imperator in epiſtola quæ eſt apud Vopiſcum Saturnino.

L. 1.

Vide legem Conſtantini recitatam tomo III. p. 106. Conciliorum à Sirmondo editorum.

L. Nemo deinceps.

Chryſoſtomus de ſtatuis VI. Ἐν ταύταις οὖν ταῖς ἡμέραις πέμψας ἐπιστολὴν εἰς τιμὴν τῆς ἑορτῆς, τοὺς δὲ δεσμωτήριον οἰκοῦντας σχεδὸν ἀφῆκεν ἅπαντας. καὶ ταύτην ὁ ἱερεὺς ὁ ἡμέτερος εἰσελθὼν, ἀναγνώσεται τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ τῶν οἰκείων αὐτὸν ἀναμνήσει νόμων, καὶ ἐρεῖ πρὸς αὐτόν. ὅτι,

σὺ σαυτὸν παρακάλεσον καὶ τῶν σαυτοῦ μέμνησο. οἴκοθεν ἔχεις τὸ παράδειγμα τῆς φιλανθρωπίας. δίκαιον οὐκ εἴλου ποιῆσαι φόνον, καὶ ἄδικον ἀποφάσεις ἐργάσασθαι; τοὺς ἠλεγμένους καὶ καταδικασθέντας τῶν ἑορτῶν αἰδεσθεὶς ἀφῆκας. καὶ, αἰτιθέντας καὶ μηδὲν πεπλημμεληκότας κατακρινεῖς; *Illis temporibus Imperator missa epistola in honorem Paschatis, omnes qui in carceribus tenebantur, liberos emiserat. Hanc ergo cum ad Imperatorem venerit, sacerdos noster epistolam ipsi praeleget, suasque ipsi leges in memoriam reducet, dicens ei: Temet mone, & tuorum memor esto. A te habes exemplar. Noluisti iustam cædem facere, & iniustam poteris admittere? condemnatos & conuictos festi temporis reuerentia dimisisti; & non accusatos, non sontes damnabis?* Scriptor de vnctione Chrismatis, qui apponitur Cypriano: *Hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Seueritate deposita hodie iudices mansuescunt.* Habes eorundem Imperatorum, qui huic legi præscribuntur, similes epistolas quinque criminibus exceptis, in appendice Sirmondiano ad Codicem Theodosianum: & est eiusdem indulgentiæ formula apud Cassiodorum XI. 40.

L. Episcopale iudicium.

Hæc lex hoc loco curtata est. Integra autem exstat in appendice illa Sirmondi.

Per iudicum quoque officia, ne sit cassa episcopalis cognitio, definitioni executio tribuatur] Sozomenus constitutum ait: εἶς ἔργον τὰ κεκριμένα παρὰ τῶν ἐπισκόπων ἄγειν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς διακονουμένους αὐτοῖς στρατιώτας. *Vt ea quæ ab episcopis iudicata erant, exsequerentur magistratus, & qui eis apparent milites.*

DE HÆRETICIS, ET MANICHÆIS, ET SAMARITIS.

L. Manichæos.

Manichæos] Horum dogmata venisse à magis veteribus cognosces, si quæ de iis habet Augustinus & alij, conferas cum iis quæ sunt apud Porphyrium libro de abstinentia IV. Manichæis fauebat Theodora, ait in arcana historia Procopius, quod ipsa à prima ætate multum cum magis, & veneficis esset conuersata.

L. Damnato.

Quemadmodum Ariani ab Ario, lege diuæ memoriæ Constantini, ob similitudinem impietatis: Porphyriani à Porphyrio nuncupantur] Malè hæc distincta: tollendum colon: non enim dicit Arianos ab Ario nominatos, sed Arianos ab Ario venientes, dictos Porphyrianos, quod ad exemplum Porphyrij, Christi deitatem oppugnarent. Narrat rem in historia Socrates.

Sic vbique participes nefariæ sectæ Nestorij, Nestoriani vocentur] Lege, *Simoniani vocentur:* considera sequentia.

L. Sanctæ.

Samaritanorum Synagoga] Quales etiam Romæ fuisse discimus ex Cassiodoro III. 45. vbi Samareæ superstitionis populum vocat. De Iustiniani sæuitia, in Samaritis ad Christianismum cogendis, quæ vastitatem

toti eorum regioni intulit, vide Procopium arcana historia.

Non possunt successores habere ex testamento, vel ab intestato] Generaliter à Iustiniano constitutum, ne Montanistæ, Sabbatiani, aliique hæretici liberis aut propinquis bona relinquerent, ait in dicta historia Procopius.

NEMINI LICERE SIGNVM SALVATORIS CHRISTI, HVMI, VEL IN SILICE, VEL in marmore aut insculpere, aut pingere.

L. 1.

Qua occasione lex hæc lata sit, disces ex Paulo Diacono libro XVIII historiæ Miscellæ, & de Longobardis III. 12. Vide & Synodum in Trullo LXXIII. Signum saluatoris est crux.

DE IVDÆIS ET COELICOLIS.

Cùm dixisset Celsus: περὶ τῶν μὲν οὖν τῶν ἰουδαίων θαυμάζειν ἄξιον ἐπὶ τὸν μὲν οὐρανὸν, καὶ τοὺς ἐν τούτῳ ἀγγέλους σέβουσι. *Dignum miratu est in Iudæis, quod cùm cælum, & eos qui sunt in cælo angelos venerentur.* Respondet Origenes: ὅτι οἱ κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον βιοῦντες ἰουδαῖοι τὸν οὐρανὸν οὐ φήσουσι θεὸν, οὐδὲ συασέβουσι τῷ θεῷ τὸν οὐρανόν: *Eos Iudæos qui secundum Mosis viuunt legem, non dicere cælum Deum esse, neque eos iuxta Deum, cælum venerari.* Addit hunc morem esse παραβατικὸν τοῦ νόμου, legi contrarium. Erant ergo alij Iudæi, qui de illa in quam maiores eorum sæpe ceci-

derant superstitione, (vide Amos v. 25. Ierem. VII. 17. XIX. 13. Act. VII. 42.) multum retinebant. Videamus an hi sint quos in Ægypti descriptione שאמרין vocat Beniaminus Tudelensis. Videntur ab his ortum habuisse Elcesaitæ & Samsæi, quorum meminit Epiphanius. De Iudæis vide titulum Codicis Theodosiani, Constitutionem Valentiniani, & ea quæ sunt in tomo tertio conciliorum Galliæ p. 53. & conc. Paris. Canone 15. & sequentibus.

L. 1.

Quod Cornelia Saluia vniuersitati Iudæorum, qui in Antiochensium ciuitate constituti sunt, peti non potest] Secundum ius vetus Romanorum, quo nec respublica vlla heres institui, aut præcipere poterat. Plinius v. epist. 7.

L. Iudæis.

Et maioribus eorum] Maiores sunt, qui Presbyteri in L. qui deuotioni, Cod. Theod. hoc titulo. זקנים seniores, infrà, L. si qua inter.

Et Patriarchis] Erant Patriarchæ Iudæorum Babylonenses: de quibus Seder lam, Rabbi Abraham, Rabbi Dauid in Zemach: Beniamin in itinerario, non vno in loco. Erant Tiberiadenses, de quibus Sederolam, Hieronymus aduersus Rufinum lib. 1 cap. 9. & in Esaiam 3. & epistola 101. Epiphanius hæresi 30. Theodoretus dialogo 1. Cyrillus catechesi 12. Veniebant interdum in Ægyptum. Vide Vopiscum Saturnino, & vitam

vitam Firmi. Ab his vocabulum, ſero ſatis, ad Chriſtianos venit.

Aut alio furoris genere] Quod ipſi iudicium Zeli vocabant, de quo diximus II. de iure Belli ac Pacis xx: plura doctiſſimus Seldenus, de iure naturæ & gentium ſecundum Hebræos IV. 4.

L. In Synagogam.

In Synagogam Iudaïcæ legis veluti hoſpitij merito irruentes milites, iubeas emigrare] Similia habes apud Caſſiodorum IV. 33. V. 37.

L. Iudæi communi.

In his cauſis, quæ tam ad ſuperſtitionem eorum, quàm ad forum & leges & iura pertinent, adeant ſolenni more iudicia] Omnino legendum: *quæ non tam.* in cauſis ſuperſtitionis ſuæ, ſuas leges ſequuntur, ex conceſſu Auguſti & Tiberij: cuius mentio apud Philonem & Ioſephum. Vide L. generaliter, §. eis qui, D. de Decurionibus. Iuſtinianus tamen hanc libertatem infregit, cùm Iudæos vetuit Paſcha ſuum ante Chriſtianos agere. Procopius teſtis in arcana hiſtoria.

L. Iudæos quoſdam.

Feſtiuitatis ſuæ ſolennia] In Cod. Theod. *Solenni Aman*, id eſt, die Purim. Vide noſtra ad Eſtherem.

L. Nullus.

Non passim eorum Synagogæ, vel habitacula concrementur] Quod interdum insaniente plebe factum fuisse cognoscimus ex Ambrosio de officiis. I. 40. ex Cassiodoro IV. 43.

Iccirco tamen iudiciorum vigor iurisque publici tutela videtur in medio constituta, ne quisquam sibi ipsi permittere valeat vltionem] Quintilianus declamatione XII. *Nos ideo magistratus, legesque à maioribus vestris accepimus, ne sui quisque doloris iudex sit, & assiduæ scelerum causæ se refellant, si vltio crimen imitabitur. Damnum accepisti: erat lex, forum, iudex, nisi vos iure vindicari pudet.*

L. Iudæi & bonorum.

Leges Romanæ circuncidi quenquam vetant, exceptis Iudæis. L. circuncidere, D. ad L. Corneliam. Ideo Samaritis id non permissum narrat Origenes.

L. Iudæorum primates.

Iudæorum primates] Id est Archisynagogi, de quibus vide Sextum Aurelium. Alexander Seuerus Imperator per contemtum dictus Syrus Archisynagogus teste Lampridio. Adriani epistola apud Vopiscum de Ægyptiis: *Nemo illic Archisynagogus Iudæorum, nemo Samarites, nemo Christianorum Presbyter, non Mathematicus, non aruspex, non aliptes.*

Quam Patriarchæ quondam auri coronarij nomine postulabant] Meminêre Zonaras, & scriptor vitæ Chrysosto-

mi, qui & mutatos sæpe à Patriarchis Archisynagogos ait, si non satis conferrent.

NE CHRISTIANVM MANCIPIVM HÆRETICVS VEL IVDÆVS, VEL PAGANVS habeat, vel possideat, vel circuncidat.

Idem constituit lex Wisigothica XII. tit. II. 12. & 14.

L. Si quid datum fuerit.

Si quid datum fuerit, aut relictum locis, aut personis, aut ad constructionem paganici erroris, vrbs illud accipiet] Olim fiscus. Hoc est de quo queritur Symmachus: *Agros etiam virginibus & ministris deficientum voluntate legatos, fiscus retentat. oro vos iustitiæ sacerdotes, vt vrbis vestræ sacris reddatur priuata successio: dictent testamenta securi, & sciant sub Principibus non auaris stabile esse quod scripserint. Delectet vos ista felicitas humani generis. Cœpit causæ huius exemplum sollicitare morientes. Ergo Romanæ religiones ad Romana iura non pertinent? quod nomen accipiet oblatio facultatum, quas nulla lex, nullus casus fecit caducas?*

L. Vlt.

Qui post sanctum baptismum in errore paganorum manent, vltimo supplicio efficiantur] Iustiniani sæuitiam in paganos commemorat in dicta arcana historia Procopius, itemque Theophanes. Narrant iidem, & Suidas, præcipuos aulæ reos factos fuisse.

DE HIS QVI AD ECCLESIAM CONFVGIVNT, VEL IBI EXCLAMANT, & ne quis ab Ecclesia extrahatur.

Zosimus libro IV: τὸ παρὰ Χριστιανῶν τιμώμενον οἰκοδόμημα, ἄσυλον νομίζεται. *Venerabiles Christianorum ædes ius asyli habent.* Meminit sæpe eius immunitatis Ammianus. Ait tamen extractos Ecclesiis maleficarum artium reos. Vide Chrysostomi orationem de Eutropio. Violatum non semel id ius à Theodora docet nos arcana Procopij historia.

DE LEGIBVS, ET CONSTITVT. PRINCIP. ET EDICTIS.

Inter æquitatem iusque interpositam interpretationem nobis solis & oportet, & licet inspicere] Symmachus x. 47. *Leges percenseam; quarum plerumque duritiam, pro clementia vestra, decretis moderatioribus temperasti.* Et x. 63. *Alia est enim conditio magistratuum, quorum corruptæ videntur esse sententiæ si sint legibus mitiores. Alia Dominorum Principum potestas, quos decet acrimoniam seueri iuris inflectere.*

L. Leges vt generales.

Nam satis est edicti eas nuncupatione censeri, vel per omnes populos iudicum programmatibus diuulgari] Post vocem, *censeri*, excidit, *quas volumus*, id hîc repetendum ex Cod. Theod.

L. Digna vox.

Digna vox est maiestate regnantis, legibus alligatum se Principem profiteri] Nempe vbi ipsi cum priuatis negotium est, vt diximus ad Institutiones: Quibus modis testamenta infirmentur, Ambrosius ad Valentinianum: *Leges Imperator ferat, quas primus ipse custodiat: quia quod præscripsit aliis, præscripsit sibi, ne cui esset liberum aliud iudicare.* Vide Hincmarum in opusculis p. 470. & 559.

DE HIS QVI IN ECCLESIIS MANVMITTVNTVR.

Vide Cod. Theod. IV. 8. Soz. I. 9. Cassiodorum tripartita I. 8. Nicephorum VII. 9. nimirum vt multi testes haberentur, vt & in nuptiis.

LEGES ET CONSTITVTIONES.

Non ad facta præterita vocari] Cato Vticensis: ἀμνηστίαν ἐκέλευε τῶν γεγονότων καὶ προσέχειν τοῖς μέλλουσιν. οὔτε γὰρ ὅπου στήσεται τὰ προημαρτημένα ζητεῖν ὁρίσαι ῥᾴδιον, ἐάν τε νεώτερα γράφεται τῶν ἀδικημάτων ἐπιτίμια, δεινὰ πείσεσθαι τοῦτον ὃν οὐ παρέβαινον, οὔτ᾽ ἠδίκουν νόμον κατὰ τοῦτον κολαζόμενοι. *Præterita volebat extra curam poni: eam verò adhiberi rebus futuris. Neque enim definiri facile, quousque extendere se debeat in præterita inquisitio. Et si nouæ statuantur ante commissorum pœna, fore vt iniquè cum iis agatur, qui punientur ex lege, quam nec violarunt, nec vlla ex parte læserunt.*

L. Si Imperialis.

Si Imperialis sensus legem interpretatus est] Symmachus x. 40. *Operior quid deliberatio Augusta constituat, cui soli fas est de scitis Diualibus iudicare.* Alibi: *Nos venerari potius, quàm interpretari oracula diuina consueuimus.*

DE MANDATIS PRINCIPVM.

L. II.

Inscripta est hæc lex ad *Fusignium præfectum pratorio.* In Cod. Theod. *Ad Eusignium proconsulem Africa.* Ex notis error.

Sed sacras nostras literas esse quarendas] In Cod. Theod. *Sacris nostris literis esse credendum.* Σάκραι simpliciter, pro sacris literis, sunt literæ Principum, apud Menandrum Protectorem, Cedrenum, & in Basilicis. M. Antoninus philosophus præfectorum auctoritate & periculo iura dictabat.

DE PRECIBVS IMPERATORI OFFERENDIS, ET DE QVIBVS REBVS SVPPLICARE liceat, vel non.

Quæstio oriens ex precibus Imperatori oblatis, ad sacrum auditorium pertinebat. Symmachus x. 55.

L. Nec damnosa.

De origine huius legis vide Zonaram Claudio: illo dico, qui Aurelianum præcessit. Dicit enim ante hunc vulgo obtinuisse, vt res alienæ ab Imperatore impe-

trarentur: Hunc primum id vetuisse: & ex eo mansisse legem.

L. *Rescripta.*

Rescripta contra ius elicita, ab omnibus iudicibus refutari præcipimus] Ægyptij reges ex lege sua iudices iureiurando adigebant, vt si quid rex iniquum iussisset, secundum id ne iudicarent. Diodorus. Sic & Antiochus tertius scripsit imperij sui ciuitatibus, si quid literis suis contra leges præciperet, id velut ex ignorantia profectum insuper haberent.

SI CONTRA IVS VEL VTILITATEM PVBLICAM, VEL PER MENDACIVM FVERIT aliquid postulatum, vel impetratum.

Symmachus 117. *Petitio tua super hereditate C. M. V. Aërij, neque mihi, neque aliis, qui tui curam gerunt, visa probabilis. Nam quæ iure ac legibus sunt relicta, alienari impetratione non possunt.* x. 58. ad Imperatorem: *Vestræ tantum clementiæ liberum est, iniquè elicita rescripta rescindere.* Deinde: *Nunc perennitatis vestræ stabilem censionem publica causa deposcit, ne obreptiuis publicationibus subsidia integrati corporis subruantur.*

DE DIVERSIS RESCRIPTIS, ET PRAGMATICIS SANCTIONIBVS.

L. *Vniuersa.*

Sub ea conditione proferri præcipimus, si preces veritate

nitantur] Augustinus in Ioh. tract. VII. *Iuris forensis est, vt qui in precibus mentitus fuerit Principi, non illi prosit scriptum quod impetrauerit, imo etiam careat ipso beneficio scripti, qui scriptum produxerit.*

DE OFFICIO PRÆFECTI PRÆTORIO Orientis & Illyrici.

Codicillos quibus præfectura prætoriana mandatur, habes apud Cassiodorum VI. 3.

DE OFFICIO PRÆFECTI VRBI.

Huius præfecturæ codicillos habes apud eundem Cassiodorum VI. 4 Olim præfectus vrbi de omnibus criminibus cognoscebat intra centesimum. Sed Iustinianus duos addidit magistratus, prætorem plebis, qui de furtis cognosceret; & quæsitorem, qui de adulteriis, & marium stupris, & falsis religionibus: ac postremo inter hos tres magistratus de omnibus criminibus occupandi cognitionem ius dedit. Procopius in arcana historia. Prætoris illius mentio Nouella 13. quæsitoris Nouella 74.

DE OFFICIO MAGISTRI MILITVM.

Cassiodorus VI. 6. magisterium militare. L. quicunque, infrà, de procuratoribus. μαγιστεία ἀρχὴ, Suidæ.

DE OFFI-

DE OFFICIO QVÆSTORIS.

Vide quæ ad titulum Digestorum. Hoc addam valde deformatam fuisse à Iustiniano quæsturam, qui eam commiserit auarissimis, rapacissimisque hominibus Triboniano, Iunilæ Afro, Constantino, de quibus vide in arcana historia Proçopium.

DE OFFICIO MAGISTRI OFFICIORVM.

Codicilli apud Cassiodorum vi. 6.

L. Curator.

Castrorumque ac clausurarum cura procedat] Clausura à claudendo. Græcis κλεισοῦραι, sunt ὀχυρώματα, vt Suidas interpretatur, castella idoneis locis posita.

DE OFFICIO COMITIS SACRARVM LARGITIONVM.

In notis C. S. L. Codicilli apud Cassiodorum vi. 7. viii. 10. Procopius explicat, τὸν ἀμφὶ τοὺς θησαυρούς. Menander: ἡγεμὼν τῶν βασιλικῶν αὐλικῶν θησαυρῶν οἵγε ἀπὸ τῆς δαψιλείας τῇ Ῥωμαίων προσαγορεύονται φωνῇ· λάργους γὰρ οἱ Λατῖνοι τὸ δαψιλὲς ὀνομάζουσι. *Praerat opibus Imperatori concessis, cui Romani ab abundantia nomen dedêre. Nam quod abundat, largum Latinis dicitur.* Vera ratio nominis est, quod hæc bona militi alendo similibusque liberalitatibus, quas publica res exigit, essent destinati.

DE OFFICIO COMITIS RERVM PRIVATARVM.

In notis C. R. P. Formula codicillaris apud Cassiodorum VI. 8. bona huic commissa, τὰ πειβάτα, apud Theodoretum, & in Procopij arcana historia. Suidæ & aliis πειβάτον. hæc ad vestiendum Imperatorem, Augustam, eorumque comitatum impendebantur.

DE OFFICIO COMITIS SACRI PALATII.

In notis C. S. P. hic est dictus κουροπαλάτης.

DE OFFICIO COMITIS SACRI PATRIMONII.

Codicilli apud Cassiodorum VI. 8. vnde & ex loco altero XII. 4. discas hæc bona in mensam Principis erogata. Meminêre Procopius in arcana historia: Iustinianus ipse Nouella CII. & posterior eo Iustinus Nouella I.

DE OFFICIO VICARII.

Cassiodorus VI. 15.

DE OFFICIO RECTORIS PROVINCIÆ.

Cassiodorus VI. 21.

L. Moderatores.

Perperam iniustéque committant] Illicitè, vt est in Codice Theodosiano.

DE OFFICIO MILITARIVM IVDICVM.

L. Duces.

Castrorum quin etiam refectionis lustrationisque curam habeat] In aliis libris, *lustrianum*, vel *luxurianum*. *Clausurarum* censet legendum Cuiacius. Salmasius, *Lusoriarum.*

DE ADSESSORIBVS, ET DOMESTICIS, ET CANCELLARIIS IVDICVM.

L. Velut.

Hæc lex in Codice Theodosiano, Eustachio inscribitur. Puto nomen fuisse Εὐστάθιος. Deest ibidem vox *etiam.*

L. *Nullus.*

Sub fide gestorum ex eodem officio electos] *Hæc ex eodem officio*, absunt in Codice Theodosiano.

Ita vt post depositam administrationem nec militiam deserant] In Theodosiano plus est: *Post depositam administrationem per continuum triennium.*

DE DEFENSORIBVS CIVITATVM.

Sunt codicilli de his apud Cassiodorum VII. II. vbi videbis eo tempore à Principe, aut electos, aut confirmatos.

L. *Defensores nihil.*

Sauiores non exerceant quæstiones] Hoc à Iustiniano mutatum est. Nam in Codice Theodosiano est: *Nullas exerceant quæstiones*, & sequitur: *Plebem tantùm*, &c.

L. *Per omnes.*

Remoueant patrocinia] In Theodosiano, *remoueantur.*

DE ADVOCATIS DIVERSORVM IVDICIORVM.

Aduocatis solita præmia abstulit Iustinianus, narrante in arcana historia Procopio. De malitiis autem aduocatorum digna quæ legantur habes apud Ammianum libro xxx. Symmachus 1. 37. *In forensi puluere rara cognatio facundi oris, & boni pectoris.*

DE ADVOCATIS FISCI.

Aduocatio fisci ab Adriano primùm instituta: primus erat ad honores gradus, vt legimus in vita Getæ. Eo officio functus fuit Papinianus. Philostratus Quirino: ἐπιστεύθη τὴν τοῦ ταμιείου γλῶτταν. *Lingua fisci ipsi commissa.* Macrinus verò ex fisci aduocato Imperator factus est.

EX QVIBVS CAVSIS INFAMIA IRROGATVR.

L. *Neque furti.*

Qui cùm plus debito nomine debitorum exegisset] *Debito-*

rem, emendat Salmaſius. Fieri tamen poteſt vt ſcriptum fuerit, *Plus debito nomina exegiſſet*; vt nomina dicta ſint pro ipſis debitoribus, &, *debitorum*, Gloſſema fuerit.

DE PROCVRATORIBVS.

Erat præſcriptio procuratoria: & quæſtionis fuit an maneat procuratorum officium poſt mortem domini. Symmachus x. 32.

L. *Si fideiuſſor.*

Sex menſium acceſſionem ſeu terminum habebit principalis reus peregrè degens] Idem habes apud Euſtathium titulo de ſex menſibus, §. 15.

VT NEMO PRIVATVS TITVLOS PRÆDIIS SVIS VEL ALIENIS IMPONAT, VEL vela regia ſuſpendat.

Chryſoſtomus de ſtatuis XIII. τὰς οὐσίας ἐδήμευον καὶ σημάντρα ἐν ταῖς θύραις ἁπάντων ἦν ἰδεῖν. *Facultates confiſcabant, & in omnium foribus videre erat vela regia.* Suidas: παραπέτασμα, παρακάλυμμα, παράπλωμα, ὃ λεγόμενον βῆλον. Achmes: τὰ βῆλα καὶ τὰ ἐπικαλύμματα.

DE IN INTEGRVM RESTITVTIONIBVS minorum XXV. annis.

L. *Minoribus.*

In quibus ſe captos probare poſſunt] Id eſt læſos. Sic

deceptus, id est læsus: in L. dedi, § sed si seruus, D. de condict. causa data. Cicero de officiis tertio: *Vti ne propter te fidémue tuam captus fraudatúsve siem.*

SI ADVERSVS VENDITIONEM.

Idque etiam iureiurando seruare confirmasti, neque perfidiæ, neque periurij me auctorem tibi futurum sperare debuisti] Aliquando tamen Imperatores iurisiurandi faciebant gratiam. L. vlt. in princ. D. ad municipal. Suetonius Tiberio 35.

DE HIS QVI VENIAM ÆTATIS IMPETRARVNT.

Formula veniæ talis est apud Cassiodorum VII. 41.

L. *Eos qui.*

Non solùm alienationem, sed etiam hypothecam minimè posse sine decreti interpositione rerum suarum immobilium facere iubemus] Cassiodorus in dicta formula: *Ita vt in alienandis rusticis vel vrbanis prædiis constitutionum seruetur auctoritas.*

DE TEMPORIBVS IN INTEGRVM RESTITVTIONIS TAM MINORVM ET aliarum personarum, quæ restitui possunt, quàm etiam heredum eorum.

Et in aliis prouinciis quadriennium continuum] *Intra annorum spatia, quibus hoc beneficium leges sacratissimæ præstiterant*, ait Cassiodorus IV. 34.

DE IVDICIIS.

L. *A iudice.*

Cùm ipse iudiciario munere fungatur] Benè Heraldus, *fiduciario.* Eam enim vocem vsurpat Curtius de rege temporis causa facto: de officio legati militaris, Cæsar.

DE FERIIS.

L. *Omnes iudices.*

Ruri tamen positi agrorum culturæ liberè licentérque inseruiant.]

Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas & iura sinunt.

L. *Omnes dies.*

Qui repetito in se calculo reuoluantur] Isidorus v. 32. *octauus autem dies id primus est, (Lege idem primus est) ad quem reditur, & à quo rursus hebdomadæ series orditur.* Beda:

Octauum instaurat reuolubilis orbita solem.

VBI SENATORES VEL CLARISSIMI ciuiliter, vel criminaliter conueniantur.

L. *Senatores.*

In iudicio tam prætorianæ, quàm vrbicanæ præfecturæ] Vetustissima de senatoribus cognitio fuit præfecti vrbis. Symmachus II. 75. & x. 62.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Etiam Theodosij iunioris temporibus filiam immerito exheredatam de testamento queri potuisse docet nos Zonaras.

DE SERVITVTIBVS ET AQVA.

Cicero libro III. epist. I. ad fratrem. *M. Taurum de aqua per fundum eius ducenda rogabo.*

DE LEGE AQVILIA. L. DE HIS.

L. *De his.*

Quæ per iniuriam depasta contendis] Conuenit cum Baba Kamma VI. 2.

FAMILIÆ ERCISCVNDÆ.

L. *Filium quem.*

Explica ex L. eam quam, D. de legatis & fideicommissis I. & l. successores, D. ad L. Falcidiam.

DE TESTIBVS.

L. Iurisiurandi.

Iurisiurandi religione testes priusquam perhibeant testimonium, iam dudum arctari præcepimus] Seneca de ira II. 29. *De paruula summa iudicaturo tibi, res sine teste non probaretur: testis sine iureiurando non valeret.*

Simili

Simili modo sancimus, vt vnius testimonium nemo iudicum in quacunque causa facile patiatur admitti] ὡς ἑνὶ μαρτυροῦντι πιστεύειν, οὐδὲ Κάτωνι καλῶς ἔχει. *Testi vni, ne Catoni quidem credi par est.* Plutarchus Catone Vticensi. Baba Kamma VII. 4.

L. Qui falsa.

Quòd si is qui ex falso testimonio damnatus est, ciuiliter agere contra testem voluerit, quicquid damni fecit, ab ipso recipiet] dem Hebræorum iure. Vide Constantinum ad Baba Kamma, dicto loco.

PLVS VALERE QVOD AGITVR, QVAM quod simulatè concipitur.

In syngraphis etiam contra fidem veritatis pactio venit, & non numerata quoque pecunia, aut non integrè numerata, pro temporaria voluntate hominum scribi solent, more, institutoque Græcorum. Asconius in III. Verrinam.

QVOD CVM EO QVI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIVM GESTVM esse dicetur, vel de peculio, siue quod iussu, aut de in rem verso.

L. Vltima.

Pecuniámve mutuam dat] Reposuit Tribonianus vocem accuratam, cùm in ipsa lege fuerit, *pecuniam commodat*, per κατάχρησιν Nimirum vicini adeo sunt contractus mutui, & commodati, quemadmodum fœno-

ris & locati, vt nomina ſæpe permiſceantur. Cicero Verrina VI: *Publicè commodaſti, non ſine magno quidem prouinciæ Siciliæ detrimento, tritici modios ſexaginta.* Nonius: *Commodare eſt mutuare.*

AD SC. VELLEIANVM.

L. Si mulier.

Creditori contra priores creditores reſciſſoria datur] Id eſt reſtitutoria, niſi fortè ita ſcriptum fuerit.

DE NON NVMERATA PECVNIA.

Indubitati iuris eſt, non numeratæ pecuniæ exceptionem locum habere, & in talibus nominibus, vel fœneratitiis, vel aliis cautionibus, quæ etiam ſacramenti habent mentionem] Etiam non numeratæ dotis eſt exceptio annalis. Id in hac lege olim fuit comprehenſum, vt diſcimus ex Euſtathio, titulo de anno, §. 10.

DE VSVRIS.

L. Eos qui.

Vſque ad beſſem] Quæ dicuntur Græcis, ἡμιόλιοι: id eſt duæ partes centeſimæ.

DE NAVTICO FOENORE.

Tamdiu liberam eſſe ab obſeruatione communium vſurarum; quamdiu nauis ad portum appulerit] Nam poſt aliquot à recitu dies, non debebantur communes vſuræ, ſecundum eà diſcrimina, quæ ſunt in Nouella CVI.

DE CONTRAHENDA EMTIONE ET VENDITIONE.

L. Inuitum.

Nemo inuitus vendere cogitur. Sed frequens eſt vt quiſque cogatur non vendere, niſi iuſto pretio. Legis talis de minio meminit Plinius libro XXVI. Deinde exceptionem hæc lex patitur, vbi publicus vſus id deſiderat. Nam reipublicæ inſtitutio id ſecum fert, vt dominium quoddam habeat ſuperius ſingulorum dominio ad neceſſitates aut vtilitates publicas. Solet vſurpari hoc ius in priuatorum terris ſumendis ad opera munimentorum, aggerum, operúmve publicorum.

QVÆ RES VENIRE NON POSSVNT, & qui vendere vel emere vetantur.

L. 1.

Quæ Blatta] In Gloſſis, *Battatum* κοκκωτόν. Scribendum eſt *blattatum:* alibi in Gloſſis, *blattela.* θρόμβος αἵματος τῶν κογχυλίων. Blattea veſtis & paludamentum apud ſcriptores vitarum Cæſarum. Blattea varietas apud Caſſiodorum: Et quod Eutropius in Nerone dixit funes blatteos, id Oroſius dixit purpureos.

DE EVNVCHIS.

L. 1.

Si quis post hanc sanctionem in orbe Romano eunuchos fecerit.] Vetus lex, vt apparet L. lege Cornelia, & sequentibus, D. ad L. Corneliam de Sicariis: intermissa sæpe & reducta. Huc notæ illæ pertinent A. T. A. Adolescenti testiculos abscidit.

DE RESCINDENDA VENDITIONE.

L. Rem maioris.

Minoris distraxerit] Pro solis venditoribus facta hæc lex. Saluianus: *Ferme omnis contractus hoc in se habet, vt inuidia penes emtorem, inopia penes venditorem esse videatur: Quia emtor emit ad hoc, vt substantiam suam augeat: venditor ad hoc vendit, vt minuat.* Vsus hoc produxit latius. At Germani veteres valde abhorrebant ab huiusmodi restitutionibus, per quas bona fides videbatur lædi. Vide Capitulare Caroli Magni v. 210.

L. Si voluntate.

Et quod emtor viliore, venditor cariore distrahendi votum gerentes, ad hunc contractum accedant] Mimus:

Hic est animus omnium,
Vt velint vili emere, caro vendere.

Seneca de beneficiis VI. 15. *Nihil venditori debet, qui benè emit.*

DE REBVS ALIENIS NON ALIENANDIS, & prohibita rerum alienatione, vel hypotheca.

Quod si ignorauerint, & eorum facti sunt] Nempe vsucapione: hoc ideo moneo, quia video ab aliis legem hanc non rectè intellectam.

DE MONOPOLIIS, ET CONVENTV NEGOTIATORVM ILLICITO, VEL ARTIFICIO ergolaborum, necnon balneatorum prohibitis: & pactionibus illicitis.

Monopolia duorum sunt generum: alia rerum necessariarum vitæ, quæ merito sunt odiosa. Apollonius Aspendiorum Dardanariis ita scripsit: *Terra omnium mater. Est enim iusta. Vos autem iniusti vestrûm solorum matrem eam fecistis.* Contra id genus multa sunt egregia Patrum dicta, vt Chrysostomi I. Cor. XV. & II. Corinth. VIII. in morali post 13. & constitutio Athalarici, quæ est apud Cassiodorum IX. 5. Alterum est genus earum rerum, quæ voluptati magis seruiunt, vt erinaceorum, & Indicarum mercium, de quibus diximus II. de iure Belli ac Pacis XII. 14. & in Annotatis. Iustinianus tum merces alias, tum sericum ad monopolium reduxit, tam graue, vt triplum emtores pro solito soluerent. Postea etiam frumentum, quod ex Ægypto veniebat, sui iuris vtilitatisque fecit; Hephæsto maximè adiuuante. Hæc etiam nos docet arcana Procopij historia.

DE COMMERCIIS ET MERCATORIBVS.

De commerciis vide mandata Vicario portus data apud Cassiodorum VII.23. Leges & exactiones Iustiniani in commercia, tum in Hellesponto, tum in Bosphoro Thracio, tum in ipso portu Constantinopolitano habes apud Procopium in arcana historia. Iustinianus imprudenter ademit mercatoribus libertatem eundi in Persidem, per quos consilia externorum explorari solebant. Docet & hoc nos dicto libro Procopius.

L. Si qui.

Si qui inclytas nominatim vetustis legibus ciuitates. transgredientes] Menander in excerptis : Διετυπώθη ὥστε τοὺς Σαρακηνοὺς καὶ τοὺς ὁποιουσοῦν βαρβάρους ἐμπόρους ἑκατέρας πολιτείας μὴ διὰ ξένων ἀτραπῶν ποιεῖσθαι τὰς πορείας· μᾶλλον μὲν οὖν διὰ τῆς Νισίβεως. καὶ τοῦ Δάρας. *Edictum fuit, ne Saraceni aliique mercatores externi vtriusque imperij, per vias insolitas itinera caperent, sed per Nisibim ac Daras.*

DE IVRE EMPHYTEVTICO.

Vide Vopiscum Aureliano.

DE SPONSALIBVS ET ARRIS SPONSALITIIS & proxeneticis.

L. Mulier.

Arrarum sponsalium nomine vsque ad duplum teneatur]

Apud Varnos, Germanicam nationem, Germanosque alios renuntiari quidem sponsalia poterant, sed non fiebat id sine grauissima partis alterius offensa: vnde sæpe non inimicitiæ tantùm, sed & bella oriebantur. Docet hoc nos Procopius Gothicorum IV. Ideo Wisigothi statuêre, vt annulo in arram dato, non liceat vni parti inuita altera mutare voluntatem, III. I. 3.

DE NVPTIIS.

L. Imperialis.

Hæc lex per scribarum errorem nomen habet Iustiniani, cùm sit Iustini, sicut & apud Suidam, & alios scriptores sæpe permutata sunt ea nomina. Iustinus hanc legem fecit in gratiam Iustiniani, quem imperio destinabat, & qui scenicam duxerat Theodoram. Ampliauit hanc legem postea in vxoris suæ gratiam Iustinianus, voluitque etiam illustribus licita esse coniugia talia, & quidem sine rescripto, Nouellis LI. LXXXIX. CXVII. Causa legum, & tota huius Theodoræ historia est apud Procopium in arcana historia. Rescripti formulam qua inæqualis duci permittitur, habes apud Cassiodorum VII. 40.

L. Sancimus.

Sancimus nuptias, quæ inter masculos ac fœminas maiores vel minores sexagenarius, vel quinquagenarius, lege Iulia, vel Papia prohibitæ sunt, homines volentes contrahere, & ex nullo modo, vel ex nulla parte tales nuptias impediri] Lex Papia cauerat ne mulier quinquaginta annis minor

sexagenario nuberet: neque vir minor sexaginta, quinquagenariam duceret. Meminit Lactantius Senecæ verbis, & Apuleius Apologetico II. Sustulerat olim hoc caput Claudius Suet. 23. Vlpianus in Fragmentis, tit. 16. Repositam ab aliis Imperatoribus, iterum sustulit aut Iustinus, aut Iustinianus. Eustathius sensum huius legis sic exprimit: ἡ μείζων τῶν ξ ἐτῶν γαμεῖσθαι τῷ ἥττονι τῶν ν ἐτῶν δύναται. *Mulier maior sexagenaria, viro minori quinquagenario potest nubere.* non rectè. Credidit senatus mulieres ad quinquaginta annos concipere posse, viros plerumque generare ad sexagesimum; & noluit fœcundos fœcundásve cum infœcundis copulari.

DE INCESTIS, ET INVTILIBVS NVPTIIS.

L. Fratris.

Vel duabus sororibus coniungendi] Quomodo Honorius habuit Mariam, inde Thermantiam Stiliconis filias. Constantinus quoque magnus, & pater eius, sorores duas habuêre. Testis Zonaras.

L. Licet quidam.

Quòd certis legum conditoribus placuit, cùm corpore non conuenerit, nuptias non videri esse contractas] Id ius Hebræi aiunt esse antiquius Mose: eo tempore nuptias factas consensu, si & concubitus secutus esset. Fratris mortui vxorem ducere Romanis antiquis legibus licuit. Exemplum in Crasso apud Plutarchum. Mutarunt

runt id Chriſtiani Principes, etiam apud Longobardos II. VIII. I. nimirum imitatione legis Hebraïcæ Leuit. XVIII. vbi tamen excipitur vidua liberos non habens.

SI NVPTIÆ EX RESCRIPTO PETANTVR.

Priſcus in excerptis: οὐ θέμις παρὰ Ῥωμαίοις ἄκουσαν γυναῖκα κατεγγυᾶσθαι αἰδεῖ. *Nefas apud Romanos mulierem inuitam cuiquam deſponderi.* Attamen Theodora omnes nuptias pro imperio faciebat. Narrat id Procopius in arcana hiſtoria.

DE SECVNDIS NVPTIIS.

Plutarchus: ζηλωτὸς ὁ πρῶτος γάμος· ὁ δεύτερος ἀπευκταῖος· *Felices primæ nuptiæ: ſecundæ fugiendæ.* Cauſa apud Homerum Odyſſeæ o.

Οἶσθα γὰρ οἷος θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι γυναικός·
Κείνου βούλεται οἶκον ὀφέλλειν ὅς κεν ὀπυίοι·
Παίδων δ' προτέρων καὶ κουριδίοιο φίλοιο
Οὐκέτι μέμνηται τεθνηότος οὐδὲ μεταλλᾷ.
Noſti fœminei quæ mens in pectore ſexus:
Creſcere vult eius, cui quæque eſt nupta, penates:
Nec ſobolis cura eſt illi, nec cura ſepulti,
Cui virgo quondam fuerat ſociata, mariti.

Ambroſius Hexaemero VI. *Mutato concubitu patres deprauantur, prælatu filiis poſterioris copulæ: neglectus autem his, qui ex priore progeniti ſunt.* Hinc præmia vniuiris, pœnæ nuptias repetentibus apud pleraſque gentes, de quibus agit Chryſoſtomus II. ad Viduam, & ad Furiam Hieronymus. Seruius ad illud IV. Æneidos:

Huic vni forſan poteram ſuccumbere culpæ.
Benè culpæ, potius quàm amori, propter antiquum ritum, quo expellebantur à ſacerdotio: item Fortunam muliebrem non coronabant bis nuptæ.

DE IVRE DOTIVM.

L. Vbi adhuc.

Rebuſque extra dotem conſtitutis] Hæc Græci vocant, παράφερνα: Latini veteres, receptitia, quomodo rectè eam vocem apud M. Catonem interpretatur Gellius XVII. 6.

DE REPVDIIS.

L. Conſenſu.

Cauſas autem repudij hac ſaluberrima lege apertius deſignamus] Rex Wiſigothorum Theodoricus edicti cap. 54. cauſas iuſtas repudij habet, ſi maritus homicida, maleficus, aut ſepulchrorum ſit violator: ſi mulier adultera, malefica, vel agagula. Agagula eſt lena.

RERVM AMOTARVM.

L. 1.

Quam petitioni mutuæ reſponſum fuerit] Mutuarum petitionum mentio apud Tertullianum aduerſus Marcionem II.

DE CONCVBINIS.

Olim concubinæ fermè erant libertinæ. Imperator Tacitus constituit, ne sumerentur nisi ingenuæ.

DE EXCVSATIONIBVS TVTORVM ET CVRATORVM.

Concilij Aurelianensis IV. canon vult à tutela excusari sacerdotes. Congruit id veteri Episcoporum statuto, cuius meminit Cyprianus epistola LXVI. *Ne quis de clericis & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo constituat.* Addit, si quis id faceret, pro eo nec offerri solitum, nec sacrificium pro dormitione eius celebrari.

SI MAIOR FACTVS ALIENATIONEM factam sine decreto ratam habuerit.

L. Si quando.

Nisi post viginti quinque annos impletos, inter præsentes quidem vicennium, inter absentes autem decennium donatore acquiescente effluxerit] Eustathius titulo XXV. ἐὰν ὁ ἀφῆλιξ συγγνώμην ἡλικίας αἰτήσας δωρήσηταί τινι, οὐκ ἔρρωται ἡ δωρεά, εἰ μὴ ἄρα μετὰ τοὺς κε' ἐνιαυτοὺς δέκα ἢ κ' ἐνιαυτοὶ παραδράμωσι. *Si minor qui ætatis veniam impetrauit, donationem fecerit, ea rata non sit, nisi post annos* XXV *anni decem, aut viginti effluxerint.*

DE SERVIS FVGITIVIS, ET LIBERTIS, MANCIPIISQVE CIVITATVM ARTIFICIBVS, & ad diuersa opera deputatis & ad rem priuatam, vel dominicam pertinentibus.

De his qui aliena mancipia sollicitant est titulus 41. in lege Salica. de eo qui fugitiuum cælauerit, lex Wisigothica IX. tit. I. lex Burgundica, tit. VI. & in legibus Kanuti tit. 12.

DE FVRTIS ET SERVO CORRVPTO.

Benè furta fugam sequuntur. Martialis:

A pedibus didicêre manus peccare proteruæ:
Non miror furem, qui fugitiuus erat.

Et benè furto additur corruptio. Aristoteles Rhetoricorum ad Alexandrum I. 2. ὥσπερ γὰρ ὁ νομοθέτης μεγίσταις ζημίαις τοὺς κλέπτας ἐκόλασεν, οὕτως δὴ καὶ τοὺς ἐξαπατῶντας μάλιστα τιμωρεῖσθαι. καὶ γὰρ οὗτοι κλέπτουσι τὴν διάνοιαν: *Sicut legum conditor furem maximis affecit pœnis, ita & grauissimè punire oportet deceptores. Nam hi animum furantur.*

L. Ancillæ.

Cùm etiam hi qui aliena mancipia comparauerint, si hanc causam non ignorent, furti actione teneantur] Baba Kamma X. 9.

DE IMPVBERVM ET ALIIS SVBSTITVTIONIBVS.

L. Precibus.

Vel expresse, vel compendio] Id est, quandocunque decesserit. Hinc malè appellata Iurisconsultis serioribus compendiosa substitutio.

SI QVIS ALIQVEM TESTARI prohibuerit, vel coëgerit.

L. Iudicium.

Deest hîc lex quarta, quam supplere possumus ex synopsi Attaliatæ: ἐάν τις κωλύσῃ τινὰ διατίθεσθαι ἢ δεξάμενον αὐτὸν κωλύσῃ πληρῶσαι τὴν διαθήκην, κατέχεται μὲν τῷ ζημιωθέντι προφάσει τῆς κωλύσεως, ἤτοι τῷ μέλλοντι γράφεσθαι κληρονόμῳ, ἢ ληγαταρίῳ εἰ μὴ οὗτος ἐκώλυσεν· καὶ εἴ τι ἄλλο περιεσώθη μετὰ ταῦτα, δημόσιον ἔσται, καὶ αὐτὸς ἐν ἐξορίᾳ τὸν λοιπὸν βίον καταλύῃ καὶ ὅσα δὲ μετὰ τὴν ἔκτισιν τούτων αὐτῷ περιλειφθῇ, δημεύεται. *Si quis aliquem testari prohibuerit, aut cœptum testamentum perficere, ei qui ob id damnum passus est, tenetur ex prohibitione, siue is sit qui fuisset institutus hæres, siue legatarius, nisi hic ipse prohibuerit. Si quid præterea in mortui bonis restat, id fisco addicetur, & ipse per omne vitæ tempus exsilium feret, & si quid post pœnam persolutam ei bonorum restat, & hoc addicetur fisco.*

DE CADVCIS TOLLENDIS.

Iuuenalis:

Propter me scriberis heres:
Legatum omne capis, nec non & molle caducum.

Vbi Scholiastes: *Scriberis heres, & non pateris pœnas orbitatis.* Laudat Valentem Ammianus libro XXXI. quòd si qui ex Palatinis, vt sunt talium auidi, caducum petiisset, contradicendi copia seruata, dabat petenti partem, simulque tribus aut quatuor aliis, qui non petierant, vt ea re auiditatem petentium refrænaret. *Caducum appellatur*, ait Vlpianus, *quod quis sibi testamento relictum aliqua ex causa non ceperit, verbi gratia, si cœlibi, vel Latino Iuniano legatum fuerit, nec intra dies centum, vel cælebs legi paruerit, vel Latinus ius Quiritum consecutus fuerit, aut si ex parte scriptus vel legatarius ante apertas tabulas decesserit, vel peregre* (lege *peregrinus*) *factus sit.* Vides hic vocem, capere, quæ propria huic rei Statius Papinius:

Stat domo capta cupidus superstes.

Iuuenalis:

Si capiendi
Ius nullum vxori.

Vbi Scholiastes: *Si iure impediatur succedere.* Manilius:

Quas ceperat ipse,
Non legabit opes.

DE TESTAMENTARIA MANVMISSIONE.

L. Si iure.

Cùm non fuisse adiectum, vt pro codicillis scriptum valeret, proponas] Qualem clausulam produximus ex testamento Gregorij Nazianzeni, ad L. ex ea scriptura, D. qui testamenta facere possunt.

L. Cùm constitutio.

Sed plures quidem vno momento, vterque, vel ampliores] *Vterque* pro *duo* est positum.

DE LIBERALI CAVSA.

L. 1.

Factum tuum filiis obesse non debet] Pari de causa proposita quæstione, de iis qui liberi nati expositi, deinde sublati à quibusdam & in seruitutem educati essent, respondit Traianus, nisi ius speciale doceretur, nec assertionem denegandam iis, qui ex eiusmodi causa in libertatem vindicantur, neque ipsam libertatem redimendam pretio alimentorum. Alibi lex erat, vt expositum qui agnouisset, solutis alimentis eum reciperet. Seneca controuersiarum IV. 26. Alij Imperatores expositum omnino vetuêre repeti, sed tamen esse liberum. Vide infrà, de infantibus expositis.

NE DE STATV DEFVNCTORVM POST quinquennium quæratur.

Capitolinus in vita Antonini de hac lege: *De statu etiam defunctorum intra quinquennium quæri iussit.*

DE QVADRIENNII PRÆSCRIPTIONE.

L. Omnes qui.

Malè hanc legem interpretatur, & ad Arcadij tempora refert Georgius Patriarcha Alexandrinus in vita Chrysostomi.

DE PRÆSCRIPTIONE XXX. VEL XL. ANNORVM.

Illud de quadraginta annis adiecit Iustinianus. Iure Theodosiano actiones omnes excludebantur xxx annis. Theodosius legislator reponendum in c. vigilanti x præscriptionibus; vbi tamen malè additur, *vel quadragena li.* Symmachus v. 54. *Triginta annorum diebus incanuit ætas possessionis.* Et 66. *Contractus istius origo iusta: ætas prope sæcularis, qua intentata possessio est.* Vbi sæculum sumit pro xxx annis, secundum sententiam eorum, quos Seruius refert ad VIII. Æneidos. Hoc ius, non posterius Iustinianeum, receptum in Galliis fuit, quia Theodosij tempore Galliæ erant Romanorum, quas Iustiniani tempore Franci, Burgundiones, Gothi tenebant. Sidonius VIII. 6. *Per ipsum ferè tempus, vt decemuiraliter loquar, lex de præscriptione tricennij fuit quiritata, cuius peremtoriis abolita rubricis, lex omnis in sextum tracta*

tracta quinquennium, terminabatur. Hæc lex etiam in Ecclesiarum controuersiis antiquitus valuit, vt apparet Synodi Chalcedonensis canone 18. Facundus Hermianensis in epistola contra Vigilium: *Cùm & humanæ leges* XXX *annis humanas adimant quæstiones.* Secuti hanc legem in suis Imperiis Gothi. lex Wisigothica x. tit. II. 4. *Tricennalis ergo transcursio temporum cùm iam constanter inoleuerit in negotiis actionum, vt non iam quasi ex instructione humana, sed veluti ex ipsa processisse rerum natura videatur.* Vide edictum Theodorici cap. 12. Ideo Cassiodoro tricennalis præscriptio vocatur patrona humano generi v. 37. τριακοντοῦτις παραγραφὴ, hæc dicitur Procopio Vandalicorum I. aitque Honorij constitutione excepta ea, quæ à Vandalis tenebantur. Etiam Venetis solam præscriptionem tricenariam, omnes actiones absoluere notat Bembus historiæ III.

L. Omnes.

Et sine vlla re ipsa illata iudiciaria contentione] *Reipsa*, id est vt non sufficiat libellum obtulisse.

Superque sua conditione] Hic, *que*, abundare videbit, qui sensum inspexerit.

Simili munitione] Nempe possessionis.

Si liber] *Sit liber.*

L. Cùm notissimi.

Hæc est lex, quam respicit Procopius in arcana historia dicens: ἐπεὶ δὴ ὁ νόμος ἐμποδὼν ἵσατο, τὰς μὲν ἄλλας δίκας ἁπάσας εἰς τριακοντοῦτιν παραγραφὴν ἄγων, ὀλίγας δὲ ἄτ]ας καὶ τὰς ὑποθηκαρείας καλουμένας παρεχόντα ἐνιαυτῶν

μήκει ἐκχρέων. *Cùm verò lex obstaret, quæ lites alias tricenariæ præscriptioni includit, paucas verò, & inter has, eas, quæ dicuntur hypothecariæ, perimit spatio annorum* XL. Archelaus, ad quem est hæc lex, fuit præfectus prætorio sub Iustino: vnde rectè colligit Alemannus. L. legem nemo, supr. de aduocatis diuersorum iudicum esse Iustini, non Iustiniani, vt & præcedentem ad Theodotum.

DE SENTENTIIS EX PERICVLO RECITANDIS.

Planè accedo viro raræ eruditionis, summarumque virtutum Iacobo Sirmondo, & hic, & in Codice Theodosiano, & apud Ciceronem in frumentaria, & apud Probum Epaminonda, & in Magnonis notis legendum *pariculo*, quomodo apud Marculfum, *paricula chartæ*. Pariculum est τὸ ἴσον, exemplum nitidè descriptum ex archetypo, quod plerumque lituras, & mutationes habebat.

SENTENTIAM RESCINDI NON POSSE.

Symmachus x. 5. *In negotiis tempore ac iudicatione finitis, cessare æquum est longæ orationis excursum.*

COMMINATIONES, EPISTOLAS, PROGRAMMATA, SVBSCRIPTIONES, AVCTORITATEM rei iudicatæ non habere.

Symmachus x. 47. miratur comminationem sub conditione depromtam, instar cuiusdam debiti duci: deinde addit: *At verò iste terror Diui Principis literis com-*

prehensus, ne viuentem quidem posset vrgere. Grauia enim subiectis sæpe minitamini, acuendi potius studio, quàm nocendi. Hoc etiam diuus genitor tuus, in omnium semper animis & ore victurus, pia lege constituit, qui sententiam quoque sub comminatione depromtam, effectu atque executione vacuauit.

SI EX FALSIS INSTRVMENTIS VEL testimoniis iudicatum sit.

Lex est Platonis xi. de legibus: ὁπόσων δ' ἂν μαρτυρίαι δόξωσι δίκη ψευδῆ δοξάντων μαρτυρεῖν, καὶ τὴν νίκην τῷ ἑλόντι πεποιηκέναι, ἐὰν τῶν τοιούτων ὑπὲρ ἥμισυ μαρτυριῶν καταδικασθῶσί τινες, τὴν κατὰ ταύτας ἀλοῦσαν δίκην ἀνάδικον γίγνεσθαι. *Vbi testimonia falsa intercessisse apparet, & victoriam ei tribuisse secundum quem lis data est, si maior, quàm dimidia, pars testium damnata sit, sententia ex eorum fide prolata non valeat.* Sic ad euertendam sententiam ex fide falsorum testium latam, tendit oratio Demosthenis in Euergum & Mnesibulum. Harpocration: ἀναδικάζεσθαι, τὸ αὖθις δικάζεσθαι. οὕτως ἰσαῖος. ἐντεῦθεν καὶ τὸ ἀνάδικοι κρίσεις, ὅτε δόξωσιν οἱ μάρτυρες ψευδομαρτυριῶν. Ait rescissa fuisse iudicata, si testes qui fuerant, falsi testimonij essent conuicti. Romæ Cæso damnatus fuerat teste Volscio: ad eam sententiam rescindendam Volscio falso testi dies dicta est, narrante Liuio libro III. Vide legem Zenonis, quam ex Basilicis profert Cuiacius XIII. obseru. 38. quæ esse debet decima tertia, suprà De testibus.

INTER ALIOS ACTA AVT IVDICATA, aliis non nocent.

Symmachus x. 4. *Quando absentibus atque ignorantibus inter alios gesta nocuerunt?* Augustinus epistola CLII. *Nec causa causæ, nec persona personæ præiudicat.*

DE RELATIONIBVS.

Multæ sunt tales in epistolis Plinij. Vide & Symmachum II. 30.

DE APPELLATIONIBVS, ET CONSVLTATIONIBVS.

L. Appellatione.

Appellatione interposita licet à iudice repudiata sit, in præiudicium deliberationis nihil fieri debere, & in eo statu omnia esse, quo tempore pronuntiationis fuerunt, sæpissimè constitutum est] Iudice nempe, à quo appellatur: in præiudicium deliberationis, eius scilicet qui dubitat, an appellationem recipere debeat. Augustinus epistola 137. *Potestati sub cuius examine causa pendet, facit iniuriam, qui illius iudicium suo vult iudicio præuenire, quod neque quidem in iudiciis secularibus iudices, faciunt quando causæ dubitatio ad maiorem potestatem refertur, vt pendente relatione, aliquid audeant commutare.*

SI DE MOMENTANEA POSSESSIONE fuerit appellatum.

Cùm de possessione, & eius momento causa dicitur, & si appellatio interposita fuerit, tamen lata sententia sortitur effectum] Symmachus x. 4. *In causis quibus momenti reformatio postulatur, appellationes recipi non oportet.* Et 46. *In causis appellationum malo ius potestatis infringere, quàm interpretationum dubia sustinere, præsertim conscius haud iniquæ iudicationis, cui nonnihil honoris eueniet, si æternitatis vestræ oraculo roboretur, Domine Imperator. Tuli igitur Constantium Suarium temerè prouocantem, cùm ex præscripto numinis vestri statum, quem Theodosio absenti ademerat, reformassem.* Quid sit momentum diximus ad titulum Digestorum de Vi, ac de Vi armata.

VNDE VI.

Si quis in tantam furoris peruenerit audaciam, vt possessionem rerum, apud fiscum, vel apud homines quoslibet constitutarum, ante aduentum iudicialis arbitrij violenter inuaserit, dominus quidem constitutus possessionem quàm abstulit, restituat possessori, & dominium eiusdem rei amittat] Hæc ipsa est lex quam in vsum reduxit Athalaricus Gothorum rex, apud Cassiodorum ix. 18. quem vide.

SI ALIENA RES PIGNORI DATA SIT.

L. Vltima.

Nexum non facit prædiorum, nisi persona, quæ iure potuit obligare] Hebræi tamen aliter statuerunt in re mobili,

vt dominus à domino oppignoratam luere debeat, si eam velit recuperare. Quod hodie apud quasdam gentes, non omnibus, sed certis creditoribus ex priuilegio conceditur. Vide Baba Kamma x. 3. & ibi à Constantino dicta.

QVI POTIORES IN PIGNORE HABEANTVR.

L. Scripturas.

Nisi fortè probati atque integræ opinionis trium vel amplius virorum subscriptione eisdem idiochiris contineantur: tunc enim quasi publicè concepta accipiuntur] Ex veteri iure Græco. Vide syngrapham à tribus subscriptam testibus in Demosthenis replicatione contra Lacritum. Vide L. super Chirographariis, suprà, si certum petatur.

DE PACTIS PIGNORVM, ET LEGE commissoria in pignoribus rescindenda.

Vide quæ diximus ad L. nec hypothecæ, D. de pignoribus ac hypothecis.

DE EVICTIONIBVS.

L. Si post perfectam.

Vnde cùm parte pretij numerata, domus quam emisti, tibi velut pignoris iure obligata, ne ad emtionem accederes, denuntiatum ab aliquo proponas] Pro *tibi*, lege *sibi*, & id refer ad eum qui denuntiauerat. Est inuersa locutio, quia

reciprocum pronomen solet suum nomen sequi, non semper tamen, vt cùm dicimus:

Trahit sua quemque voluptas.

Item:

Et sua riserunt sæcula Mæoniden.

Negligere quid de se quisque sentiat est dissoluti. Est apud Ciceronem.

DE POSTLIMINIO REVERSIS, ET redemtis ab hostibus.

L. Diuersarum.

Hæc constitutio hîc curtata, exstat integra in Appendice ad Codicem Theodosianum, quam Sirmondo debemus.

DE INFANTIBVS EXPOSITIS.

Vide quæ dicta suprà, de liberali causa. Adde Ælianum 11.7. Philonem de legibus specialibus.

DE REVOCANDIS DONATIONIBVS.

L. Si vnquam.

Si vnquam liberto patronus filios non habens] Planum est legem agere de donationibus, non quibusuis, sed in libertos collatis, qualis liberalitas satis erat frequens. Vide L. si verò, §. inde, D. mandati. Augustinus: *Quàm laudabile factum sancti, & venerandi Episcopi Aurelij Carthaginensis, quomodo impleuit os omnium, qui sciunt, laudibus Dei? Quidam cùm filios non haberet, res suas*

omnes, retento vsufructu donauit Ecclesiæ. Nati sunt illi filij: & reddidit episcopus nec opinanti quæ illi donauerat. In potestate habebat episcopus non reddere, sed iure fori, non iure cœli. Vides hic legem hanc Augustini temporibus valuisse tantum in sua specie, quam expressit ad Codicem Theodosianum Anianus, aut quisquis ibi annotatorum auctor est. Sed æquitas in hac re, vt in multis aliis, vsu recepta, in vim iuris transiit etiam apud Longobardos libro II. tit. XII. 18. & XX. I.

L. Generaliter.

Ne sit cuiquam licentia, & alienas res capere, & frugalitatem irridere donatoris] Nullus hic locus frugalitati. puto scriptum fuisse, *prodigalitatem.*

DE ACCVSATIONIBVS ET INSCRIPTIONIBVS.

Symmachus epistola x. 63. *Quid habeat conditionis inscriptio, nostis præ cæteris iuris conditores domini Imperatores. prouisum est enim, ne quis temerè in alieni capitis discrimen irrueret, ni se idem prius pœnæ sponsione vinciret.*

L. In causis.

Qui ex officio ingrediuntur secretarium] Intra velum secretarij. Vide quæ diximus ad Math. XXVII. 19.

DE CVSTODIA REORVM.

L. Neminem.

Si quidem ex delatione publicarum personarum intra sex menses

menses iudicetur] Habet & hoc, & quod sequitur, Eustathius titulo de sex mensibus, §. 13.

SI QVIS IMPERATORI MALEDIXERIT.

Meminêre huius legis Zonaras ad Canonem Apostolicum 34. Balsamo titulo x. Verum quidem est quod ait Paulinus epistola XIII, maiore impietate lædi eum qui nescit offendi: & apud Arnobium legimus: *Maiestatis apud vos reus, qui de vestris obmurmurauerint aliquid regibus.* Quomodo & Paulus dixerat non solum facto, sed & verbis impiis exacerbari crimen maiestatis v. XXIX. §. 1. Sed & verum quod Tacitus monet Annalium III, vana à scelestis, dicta à maleficiis differre. Et Titi illud apud Suetonium, bonum Principem iniuria affici non posse. Quare laudati semper viri Principes impunè verbis impetiti. Pisistratus cùm vxorem sciret multis in publico affectam probris, negabat eam eo die exiisse. Dionysius cùm audisset iuuenes duos plurima de se suoque imperio mala dixisse, vocauit eos ad cœnam, vidensque alterum multa bibentem, multa dicentem, alterum potu vtentem magna cum cautione, illum dimisit, vt natum ebriosum, & ex ebrietate maledicum, alterum interfecit vt malitiosum & ex proposito sibi inimicum. Philippus Macedo maledicum tanquam ægrotum sanari iussit. Antigonus militum sibi maledicentium aperto tabernaculo: Malè vobis erit, inquit, si non longius à nobis absistatis, vbi nobis maledicere voletis. Mæcenas in oratione ad Augustum, quæ est apud Dionem, monet talia nec rigidè inquirere, nec exsequi. Secutus hoc Tiberius om-

nium Augusti factorum imitator, dicens in ciuitate libera, liberas linguas esse debere. Et senatu, vt erant illa tempora fœcunda adulationum etiam sæuarum, cognitionem de huiuscemodi criminibus flagitante, non tantum, dixit, otij habemus, vt implicare nos pluribus debeamus: Si hanc fenestram aperueritis, nihil aliud agi sinetis: omnium inimicitiæ hoc prætextu ad nos deferentur. Eiusdem est hoc sane laudabile. *Si quidem locutus aliter fuerit, dabo operam vt rationem factorum meorum, dictorúmque reddam. Si perseuerauerit, inuicem eum odero.* Proponitur in Ammiani libro XXIX. quæstio hæc philosophica, & cogitanda nobis ex philosophorum exemplis iniicitur, an omnia talia contra Imperatorem dicta ad Imperatorem sint deferenda.

AD LEGEM IVLIAM MAIESTATIS.

L. Si quis.

Minimè quisquam priuilegio dignitatis alicuius à strictiore inquisitione defendatur] Nec milites castrenses, nec Palatini, nec decuriones. Vide legem sequentem, ac Paulum v. sent. tit. XXIX. in fine. Id constituêre Imperatores suæ salutis, imperiique curam gerentes quàm maximam. L. 1. & 2. Cod. Theodos. de quæstionibus. Sæpe id & profuit, & nocuit. Ammianus Marcellinus libro XXVIII, de Maximino Præfecto annonæ: *His ille cognitis efferatus, vt erat acer vitiorum inimicus magis quàm seuerus, vno proloquio in huiuscemodi causas, quas arroganti proposito maiestatis imminutæ miscebat, omnes quos iuris prisci iustitia, diuorumque arbitria quæstionibus exemere truentis, si postulas-*

ſet negotium, ſtatuit tormentis affligi. Chryſoſtomus XIII. de ſtatuis: ἔνθα γὰρ ἂν ἡ καθοσίωσις, ἀξίωμα οὐδὲν ὠφελεῖ. *Nihil iuuat dignitas, vbi de maieſtate agitur.* Multa habet de hoc crimine Latinus Pacatus, qui eius fontes publicos vocat parricidas. Eiuſdem eſt: *Pertinet ad ſecuritatem omnium ſæculorum, quod eſt factum videri, vt ſi quis vnquam nefaria vota conceperit, monumentis noſtrorum hominum recenſitis, per oculos hauriat innocentiam.*

L. Quiſquis.

Ad exemplum huius legis facta lex Caroli IV. pro Electoribus.

L. 1.

De nece etiam virorum illuſtrium, qui conſiliis & conſiſtorio noſtro interſunt, ſenatorum etiam, (nam & ipſi pars corporis noſtri ſunt) vel cuiuſlibet poſtremo qui nobis militat, cogitauerit] Attaliata: ἐάν τις συνωμοσάμενος μετὰ στρατιωτῶν ἢ βαρβάρων φονεύσῃ ἰλλούστριον ἢ ἁπλῶς οἱονδήποτε συγκλητικὸν ἢ στρατιώτην. Prudenter id conſtitutum. Nam qui imperium ſibi volunt capere, plebem decipiunt, adductis in odium eis, quorum opera Imperator vtitur. *Imperium cupientibus*, ait Tacitus hiſtoriarum II. *nihil medium inter ſumma & præcipitia.*

Eadem enim ſeueritate voluntatem ſceleris qua effectum puniri iura voluerunt] Benè hoc dictum ex vetere iure Romano, quo in maleficiis, nempe grauioribus, etiam cogitata mala, non perfecta adhuc, vindicabantur, cruenta mente, pura manu. Tertullianus de pœnitentia. *Voluntas ne tunc quidem liberatur, cùm difficultas*

perpetrationem eius intercipit. Seneca in excerptis controuerſiarum IV. 7. *Scelera quoque, quamuis extra exitum ſubſederunt, puniuntur.* Filius Seneca de beneficiis V. 14. latronem eſſe ait etiam antequam manus inquinet. Quintilianus declamatione CCCLXXII. *Lex mentem punit.* Paulus ſententiarum V. 4. *Sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etſi effectu ſceleris potiri non poſſint, propter voluntatem pernitioſæ libidinis extra ordinem puniuntur.* Proſper Aquitanicus:

Cui nimis hoc ſolum quod voluit, nocuit.

Sed hoc poſterior ætas fermè ad ſolum retraxit crimen maieſtatis.

Et præmio, & honore à nobis donabitur] Multa habes exempla apud Liuium & Halicarnaſſenſem præmiorum, quæ coniurationum, aut aliorum conſiliorum reipublicæ nocentium delatores & indices ſunt conſecuta. Salluſtius in Catilinaria narrat decreſſe Senatum, ſi quis indicaſſet de coniuratione quæ contra rempublicam facta erat, ſeruo libertatem, & ſeſtertia centum, libero impunitatem eius rei, & ſeſtertia ducenta. Sed ea res vt neceſſitate interdum excuſatur, ita periculo non vacat. Ammianus libro XXVI. *Vt quiſque ea tempeſtate ob quamlibet valuerat cauſam, regiæ prope accedens, & aliena rapiendi auiditate exuſtus, licet apertè innocentem arceſſerit, vt familiaris ſuſcipiebatur ac fidus, ditandus caſibus alienis.* Delatores, genus hominum, ait Tacitus Annalium IV, publico exitio repertum, & pœnis quidem nunquam ſatis coërcitum, per præmia eliceban-tur.

AD LEGEM IVLIAM DE ADVLTERIIS, ET STVPRO.

L. Crimen.

Crimen lenocinij contrahunt, qui deprehensam in adulterio vxorem, in matrimonio retinuerunt, non qui suspectam adulteram habuerunt] Vide quæ diximus ad L. ex L. Iulia, D. de lege Iulia de adulteriis. Antonini rescriptum erat insertum Gregoriano Codici: *Sanè literæ meæ nulla parte causæ præiudicabant. Neque enim, si penes te culpa fuit, vt matrimonium solueretur, & secundum legem Iuliam, Eupasia vxor tua nuberet, propter hoc, rescripto meo adulterij damnata erit, nisi constet esse commissum. Habebunt autem ante oculos inquirere, an tu cùm pudicè viueres, illi quoque colendi bonos mores auctor fuisti: periniquum enim videtur esse, vt pudicitiam vir ab vxore exigat, quam ipse non exhibet: quæ res potest & virum damnare, non, ob compensationem mutui criminis, rem inter vtrumque componere, vel causam facti tollere.* Citat Augustinus de adulterino coniugio, & ex eo Hincmarus in opusculis p. 447.

L. Si ea quæ.

Ac prostitutam meretricio more se præbuit, adulterij crimen in ea cessat] Terentius in Eunucho:

Quis homo pro mœcho vnquam vidit in domo meretricia
Deprendi quenquam?

L. Quæ adulterium.

Vtrum domina cauponæ, an ministra fuerit] Hebræis זונה tam cauponam, quàm meretricem significat. Talis copa Syrisca in Virgiliano carmine, & γυνὴ καπηλὶς, in Philostrati epistola. Sic apud Suetonium vita Neronis XXVII. *Insignes ganeæ, & matronarum institoria, copas imitantium.* Xiphilinus describit Auitum, τὰ τῶν καπηλίδων ἐργαζόμενον, copas imitantem. Adde l. Palam, §. si qua cauponam, D. de ritu nuptiarum.

L. Cùm vir nubit.

Cùm vir nubit in feminam viris porrecturam] *Cùm vir nubit femina in viros arrectura.* Hoc est quod dicit Seneca epistola XCV. *Feminæ viros ineunt.* Vide Polybium & Suidam de Agathocle. Aliud igitur hic describitur quàm ἀρρενοκοιτία, quæ tamen & ipsa aliis legibus punita, teste Cyrillo contra Iulianum libro v. Iustiniani tempore plurimos hoc crimine siue vero, siue falso prostratos narrat Procopius in arcana historia.

L. In adulterij.

Ab omni familia non solùm mariti, sed etiam vxoris, quæ tamen tunc temporis domi fuerit, quo adulterium dicatur admissum, quærendum est sine defensione cuiusquam] Olim id in incesto receptum, non in adulterio, diximus ad titulum Digestorum, de quæstionibus. Etiam ad παιδεραστίας crimen hoc protulit Iustinianus, eodem illo Procopio teste.

DE MVLIERIBVS QVÆ SE PROPRIIS ſeruis iunxerunt.

Tertullianus ad vxorem II. *Nonne inſuper cenſuerunt ſeruituti vindicandas, quæ cum alieno ſeruo, poſt dominorum denuntiationem, in conſuetudine perſeuerauerunt?* Etiam Hebræo iure feminis liberis vetitum ſeruo nubere. Notari id ſolet ad Deut. XXIII. 17.

DE RAPTV VIRGINVM SEV VIDVARVM nec non ſanctimonialium.

Qui virgini pudorem eripuiſſet, capitali ſupplicio addictus: qua de re exemplum eſt apud Ammianum libro XV. Sub poſterioribus Imperatoribus adhibita non vna diſtinctio. Nam qui vim intuliſſet pactæ alienæ, vt adulter puniebatur: qui non pactæ, ducebat eam ſine dote: aut ſi eam nollet, naribus abſciſſis, bonorum tertia parte mulctabatur. Quod ſi non vim intuliſſet puellæ, ſed blanditiis eam pellexiſſet ad impudicitiam, aut eam ducebat, aut facultatum ſuarum parte ei ſatisfaciebat. Ni faceret, verberatus & tonſus relegabatur. Hæc in Eclogis Baſilicon, in Harmenopulo, & in Zonara, ac Balſamone ad Canonem Apoſtolicum LXVII. Ex edicto Theodorici; Si conſentiat rapta raptori, pariter occidebatur, §. 17. Idem ex lege Wiſigothorum, ſi ei nuberet, III. tit. III. 2. Lege Caroli Magni VII. cap. 311. vetatur feminam ducere, qui eam rapuit, vel ſeduxit: ac præterea mulctam ſoluere tenetur, & canonicam ferre pœnitentiam. Eiuſdem Caroli Magni temporibus, raptor qui ſub lege Romana vi-

ueret, morte puniebatur: sed solebant ea de re transactiones fieri, quæ compositiones vocabantur, quarum exempla habes apud Marculfum LXXXI, & sequentibus. Sed sciendum non omnem vim puellæ illatam esse cum raptu: & raptum puniri etiam stupro non secuto. Rapere enim est, vel inuitam, vel inuitis parentibus, aut tutoribus, puellam aliò transferre.

L. 1.

Qui hostili more in nostra republica matrimonia student sibi coniungere] Helena Paridi:

Qui sic intrabas hospes an hostis eras?

DE EMENDATIONE PROPINQVORVM.

Curtius libro VIII. *More patrio, & ab antiquissimis Macedoniæ regibus vsurpato, eum castigari iussi. Hoc & oportet fieri, vt à tutoribus pupilli, à maritis vxores. Seruis quoque huius pueros ætatis verberare concedimus.* Est ea de re locus egregius Xenophontis Ἀναβάσεως v. circa finem.

DE MALEFICIS, ET MATHEMATICIS, & cæteris similibus.

Mathematicorum vox eo tempore infamis erat, significans eos, qui ex astris futurorum notitiam profiterentur. Gellius I. 9. *Vulgus quos gentilitio vocabulo Chaldæos dicere oportet, Mathematicos dicit.* Contra quos egregia disputatio est apud eundem Gellium l. 9. XIV. I & altera Bardesanis in Philocalia, ex Origene descripta. Iidem & malefici dicti. Malefici, astrologi apud Scholiasten Iuuenalis: quanquam hæc vox in magos rectius

ctius conuenit, de quibus & hoc titulo āgitur. Vide L. vltimam. Vlpianus productus in collatione legum Mosis cum Romanis: *Sæpissimè denique interdictum est ferè ab omnibus Principibus, ne quis omnino se huiusmodi ineptiis immisceret.* Durus in Astrologos fuit Iustinianus. Iussit enim eos camelis vectos traduci, & in humeros cædi. Præcipuè verò capitale semper fuit astrologos de Principis salute consultare. In Pauli sententiis v. tit. xxi. *Qui de salute Principis, vel summa republica mathematicos, ariolos, aruspices, vaticinatores consulit, cum eo qui responderit, capite punitur.* Exemplum habes apud Ammianum xxix. Meminit & Firmicus ii. 13. Apud Wisigothos pœna erat, flagra, aut seruitus, vi. tit. ii. i.

L. Multi.

Multi magicis artibus vsi] De hoc crimine habes apud Cassiodorum iv. 23. Graue crimen, si probetur. Sed ob difficultatem probationis, multi suspicionibus nimium indulgent. Itaque plurimos, etiam innocentes, eo crimine euersos narrat Ammianus xxix. Theodoram magicis artibus mirum in modum addictam fuisse narrat Procopius.

DE FALSA MONETA.

Capitis pœna, & publicatio in metalli mixtores decreta. Habes id in vita Imperatoris Taciti. Vide quæ ad titulum Digestorum De falsis dicta.

DE SEDITIOSIS, ET DE HIS QVI PLEBEM contra rempublicam audent colligere.

Arnobius IV. *Magiſtratum in ordinem redigere, ſenatorem aut conuitio proſequi, ſuis eſſe decreuiſtis periculoſiſſimum pœnis.* Ammianus libro XXVIII linguam narrat maledicis præciſam.

DE INIVRIIS.

Et dignitatis habitum, & ornamenta præferret] Tertullianus de reſurrectione. *Habitus indices cuſtodeſque dignitatis.* Et de pallio: *Proprius habitus vniuſcuiuſque eſt, tam ad vſum quotidianum, quàm ad honorem & dignitatem.* Epictetus apud Arrianum: ἁρμόζεται τὸ σχῆμα πρὸς τὴν τέχνην. *Aptatur artificio habitus.* Alexander Seuerus narrante Lampridio in animo habuit, omnibus officiis genus veſtitus proprium dare.

DE FAMOSIS LIBELLIS.

Arnobius libro IV: *Carmen malum conſcribere, quo fama alterius coinquinetur & vita, decemuiralibus ſcitis euadere noluiſtis impune.* Traianus ad Plinium: *Sine auctore propoſiti libelli in nullo crimine locum habere debent. Nam & peſſimi exempli, nec noſtri ſæculi eſt.* τοῖς λεγομένοις φαμώσοις, ait Ioannes Antiochenus in hiſtoria Iouiani. Adde quæ diximus ad titulum Inſtitutionum de iniuriis.

DE NILI AGGERIBVS NON RVMPENDIS.

Si quis posthac per Ægyptum intra duodecimum cubitum fluminis vltra fluenta de propriis ac vetustis vsibus præter fas, præterque morem antiquitatis vsurpauerit] Vbi Nilus ad incrementum XII cubitorum peruenerat, vsurpabat de eo quisque quantum volebat. Ante id tempus non plus quàm singulis mos vetus concesserat, per incilia scilicet. Attaliata: ἐὰν δὲ τῇ Αἰγύπτῳ εἰς κατωτέρω τοῦ δωδεκαπήχεως διορύξῃ τις τὴν τάφρον τοῦ Νείλου. *Si quis in Ægypto aperuerit aggerem, infra cubitum duodecimum.*

Sic vt nunquam supplicandis eis, vel recipiendi ciuitatem, vel dignitatem, vel substantiam licentia tribuatur] *supplicandi* rectè legitur in Codice Theodosiano. Attaliata: μηδὲ ἀνακλήσεως ἢ συγχωρήσεως διὰ τῆς οἱασοῦν δεήσεως ἐλπιζομένης αὐτοῖς. *Ita vt nulla illis reuocatio, aut indulgentia per qualescunque preces speranda sit.*

DE POENIS.

Si vindicari in aliquos seuerius contra nostram consuetudinem pro causæ intuitu iusserimus, nolumus statim eos aut soluere pœnam, aut excipere sententiam, sed per dies XXX super statu eorum sors & fortuna suspecta sit] Hæc est lex, quam Ambrosio monente scripsit Theodosius, expertus in Thessalonicensium pœna, quam periculosum esset ipsis Principibus; tales epistolas statim impleri. Neque enim de omnibus reorum pœnis hic agitur: sed de iis, quæ per epistolam Principis exigi iubentur.

Vide Zonaram. Meminit huius legis & Paulus Diaconus libro XIII.

DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITVTIS.

Symmachus epist. x. 3. *Notatus iudicio exploratissimum remedium veniæ imperialis implorat, vt iudicati remissione famæ suæ vulnus excludat.* Valentinianus Nouella XVI. *Imperatoriæ vis maior laudis est, aliqua decreta mollire.* Optima ad veniam occasio sunt, merita noua. Fabius Maximus apud Plutarchum: τὰ ἡμαρτημένα λελύσθω τοῖς ἀνδραγαθημένοις. *Condonentur peccata benè factis.* Vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis xx. 26. Interdum non tota pœna remittitur, sed pars pœnæ. exemplum habes apud Cassiodorum III. 46. Vide quæ dicta ad hunc in Digestis titulum.

L. Si debitor.

Æris tamen alieni ex præcedente tempore pœna liberatus est] Est constructio Græca: ἀπελύθη τοῦ χρέους. Sic *curæ & tutelæ liberetur*, dixit Vlpianus. L. cùm filio familias, §. item D. de legatis III. *pœna* interpretare, per pœnam.

DE IVRE FISCI.

L. Vltima.

Non improbabiliter quidam ex materia, quæ hoc titulo tractatur, existimant, non hanc legem hîc deesse, sed illam, cuius Eustathius meminit in triginta diebus, §. 14. Sensus eius erat, vt qui res fisci immobiles

detineret, intra xxx dies eas tradere fiſco teneretur. Nam dicit Euſtathius, eam legem eſſe vltimam tituli primi libri decimi codicis.

DE SENTENTIIS ADVERSVS FISCVM latis retractandis.

Intra triennium retractari poſſe] Quantas rapinas ſub hoc prætextu egerit Iuſtinianus, videre eſt in arcana Procopij hiſtoria.

DE DELATORIBVS.

L. Neque ſeruo.

Neque ſeruo, neque libero homini liceat deferre id, ex quo quiſquam aut mortem, aut bonorum ſuorum amiſſionem pertimeſcat]Scribendum, *ex quo non quiſquam*. Res deferre quiuis poteſt: facta deferre ea tantum, quibus impoſita eſt mors aut confiſcatio. Eccleſia quidem odit delaturas, vt videre eſt canone LXXIII Concilij Eliberini. At leges circumcidunt delaturas, non tollunt. Tiberius de delatoribus agens: *Subuerterent potius iura, quàm cuſtodes eorum amouerent.*

DE ANNONIS ET TRIBVTIS.

Annona quid fuerit partim ex Nouella CXXX intelligimus, ſed optimè ex arcana Procopij hiſtoria. Debebant agrorum poſſeſſores, præter tributa alia, quæ ἐπιβολαὶ & διαγεγραφαὶ, dicebantur, id eſt indictiones, & ſuperindicta, de quibus tituli ſequuntur, militi frumenta & alia alimenta, equis autem pabulum

ſuppeditare. Quod ſi ex ſuis rebus id non haberent, emere aliunde cogebantur, & ſuo ſumtu perferre in caſtra ad optiones exercitus.

DE SVPERINDICTO.

Huius ſpecies eſt aëricum, quod exegit Iuſtinus, teſte eadem illa Procopianæ hiſtoriæ arcana parte. Fuit eius mentio lib. I. tit. IV. apud Harmenopulum, ſed locus in litura eſt, puto quia ſublatum poſtea id onus. Sed reduxit Michaël Paphlago, vt Cedrenus nos docet.

DE APOCHIS PVBLICIS, ET DE DESCRIPTIONIBVS CVRIALIBVS, ET DE diſtributionibus ciuilibus.

L. Semel.

Securitatem] Id eſt apocham, vt oſtendit lex ſequens, & Symmachus x. 43. & L. 2. Theod. de diſcuſſoribus, & Nouella Theodoſij & Valentiniani de indulgentiis reliquorum, & L. ſecuritates, infrà De ſuſceptoribus.

DE DECVRIONIBVS ET FILIIS EORVM, ET QVI DECVRIONES HABEANTVR, & quibus modis à fortuna curiæ liberentur.

Bona curialium functionibus erant obnoxia. Ideo vendi non poterant, niſi ex ſpeciali indultu præfecti prætorio. Vide Caſſiodorum VII. 47.

L. Si quis decurio.

Si quis decurio pater ſit duodecim liberorum, honoratiſſima munerum quiete donetur] Olim id datum ſexdecim habenti liberos, quo tempore nullus erat abſciſsè numerus lege definitus, ſed concedi reſcriptis ſolebat, quod hîc lege datur. Vide L. ſemper, §. demonſtratur, D. de iure immunitatis.

L. Omnes iudices.

Senatorem] Id eſt decurionem. nam in municipiis decuriones id erant, quod Romæ ſenatores. Itaque & conuentus ipſorum, non minus quàm ſenatus βȣλὴ dicebatur, & ipſi βȣλδυταὶ, quod ſenatores vertit aliquoties Plinius. Hinc explicandus iocus ille Ciceronis apud Macrobium Saturnalium II. 3. cùm ab hoſpite ſuo P. Mallio rogaretur, vt decurionatum priuigno eius expediret, aſſiſtente frequentia dixit: *Romæ ſi vis habebit, Pompeiis difficile eſt.* Pompeiis, id eſt in municipio ſenatorium munus adipiſci difficile erat. At Romæ facile id cuiuis concedebat Cæſar. Oſtendunt id quæ præcedunt apud Macrobium, & quæ ſunt apud Suetonium vita Cæſaris, cap. 80. Quomodo ciuitas reſpublica, ita decuriones ſenatores.

QVANDO ET QVIBVS QVARTA PARS DEBETVR EX BONIS DECVRIONVM, ET de modo diſtributionis eorum.

Ilienſibus Auguſtus conceſſerat vindicationem bonorum ciuium ſuorum qui inteſtati deceſſiſſent.

DE PRÆBENDO SALARIO.

L. 1.

Nulli salarium tribuatur ex iuribus reipublicæ] Melius hoc, quàm quomodo in Theodosiano editur, *viribus*. iura reipublicæ, sunt reditus. Nec offendere quęquam debet illud, *iuribus*. Nam & Vlpianus dixit: *Quia debita iuribus non est pecunia.* L. quod si. §. 1. D. de const. pecunia. Eumenius: *Salarium me liberalissimi Principes ex huius reipublicæ viribus in sexcentis millibus nummûm accipere iusserunt.* Rescribe & hîc *iuribus*. reipublicæ huius, id est Augustodunensis, vbi ab antiquo nobilissima Galliarum soboles liberalibus studiis operabatur. quæ verba sunt Taciti Annalium III.

DE HIS QVI SPONTE PVBLICA MVNERA SVBEVNT.

L. *Qui conditioni.*

Patrem ciuitatis] Patres ciuitatis sunt, qui aliter curatores vocantur. Ij sub M. Antonino Philosopho à Senatu dati.

DE VACATIONE PVBLICI MVNERIS.

Formulam vide apud Cassiodorum IX. 4.

DE PRO-

DE PROFESSORIBVS ET MEDICIS.

Symmachus I. 73. *Scis bonas artes honore nutriri, atque hoc specimen esse florentis reipublicæ, vt disciplinarum professoribus præmia opulenta pendantur.* Honoraria à Principibus data, penitus medicis & professoribus ademit Iustinianus, non Romæ tantum & Constantinopoli, sed & in vrbibus aliis. notat Procopius in arcana historia.

L. Magistros.

Habebant plerumque magistri eloquentiæ sexagena millia, quidam plus. quidam à discipulis accipiebant. Philostratus Chresto & Proclo.

L. Reddatur.

Exceptis his qui à probatissimis approbati] Philosophis ab Imperatore datæ μυρίαι δραχμαί. id nos docet Lucianus Eunucho. Tatianus philosophos quosdam accepisse ait ab Imperatore aureos annuos sexcentos.

L. Si quis in Archiatro.

Quam primis qui in eo ordine reperientur septem vel eo amplius iudicantibus, idoneus approbetur] Symmachus x. 40. *Quia lege & more cogentibus summates eiusdem professionis par fuit in examen acciri; adhibitum est iudicio collegium omne medicorum.* Archiatri erant Palatini medici. Si locus vacaret, surrogabatur habito examine alius, neque is tamen demortui, sed vltimum occupabat locum. Erat his Archiatris suus Comes. Cassiodorum vide VI. 18.

DE ARGENTI PRETIO QVOD thesauris infertur.

Ita vt pro singulis libris argenti quinos solidos inferat] Auri ad argentum proportio Græcis decupla: Romanis plus quàm duodecupla. Vide Sirmondum ad capitula Caroli Calui.

DE NAVICVLARIIS, SEV NAVCLERIS, PVBLICAS SPECIES TRANSPORTANTIBVS, & de tollenda lustralis auri collatione.

Iustinianus nauicularios, aut naucleros qui Byzantium appulissent, aut nauibus earumve pretio spoliauit, aut coëgit merces in Italiam, aut Africam transportare. vnde factum vt quidam suas naues exurerent, alij mercatores cogerentur triplam dare mercedem. Ita Procopius in arcana historia.

DE NAVFRAGIIS.

L. 1.

Constantino inscribitur hæc lex. Sed Antonini eam esse volunt Contius & Salmasius ex L. vlt. D. de incendio. Non frustra autem condita lex: quia multis in locis mos obtinebat, parum humanus, talia in fiscum trahendi. Νόμος τὰ ναυφράγια τῶν τελωνῶν εἶναι, est apud Syrianum, & Sopatrum ad Aphthonium, apud Chirium Rhetorem libro 1. meminit & Paulinus epistola ad Macarium 37. Maximè autem is mos viguit apud Septentrionis gentes. Albertus Stadensis in anno

ↀCXII. Wilhelmus Neubrigensis Anglicæ historiæ IV. 26. Hildebertus Senomanensis Episcopus epistola 62, ad Honorium Papam: Honorius Papa epistola 71. c. excommunicationi x de raptis. Fredericus in Constitutionibus c. de furtis. Vide quæ diximus libro II. de iure Belli ac Pacis, & in Annotatis.

DE AVRILEGVLIS ET GYNÆCIARIIS, ET PROCVRATORIBVS GYNÆCII, ET DE monetariis, & bastagariis.

Thessalos in grauissimas pœnas incidisse, ob violatas leges de purpura latas dicit in heroïcis Philostratus.

DE VESTIBVS HOLOBERIS.

Varia erat serici tinctura: & quæ Imperatoribus erat reseruata, dicebatur ὁλόβηρος, planè vera. in arcana historia Procopius.

DE FABRICENSIBVS.

Vide Cassiodorum VII. 15.

L. Stigmata.

Confer legem decernimus, infrà de aquæductu, & quæ diximus ad Apocalypsim.

DE VETERIS NVMISMATIS POTESTATE.

Vide quæ diximus ad titulum, D. de falsis. L. quicunque.

DE SPECTACVLIS ET SCENICIS, ET LENONIBVS.

Spectaculorum nomine comprehenduntur, τὰ θέατρα, ἱππόδρομος, κυνηγέσια, Scenæ, Circi, Venatus. His rebus destinatos in vrbibus reditus Iustinianus ad se traxit, vt nos docet in iam sæpe memorata arcana historia Procopius.

DE AQVÆDVCTV.

Aquæductuum canales vocabantur formæ. Cassiodorus sic vsurpat VII. 6. habes vocem eandem eodem sensu in legibus Constantini, & Arcadij, & Honorij, quæ subiungi solent Frontino. Forma dicebatur id quod rem quamque continet. Inde casci formati, id est formis infusi, vnde manet nomen apud Italos & Gallos.

L. Si quis per diuinam.

Inscripta est hæc lex Cyro præfecto prætorij. Fuit & præfectus vrbis Constantinopolitanæ, prolatauitque eius ambitum à mari ad mare pertinente muro, vt nos docet Zonaras. Mentio eius in epigrammaticis Græcis: L. eos qui infrà, de principibus agentium in rebus: Nouella de alluuionibus, quæ Codici Theodosiano subiungitur: & apud Marcellinum Chronico.

DE GLADIATORIBVS PENITVS TOLLENDIS.

Spectacula huius generis, pridem inuiſa Chriſtianis, ſuſtulit primus Conſtantinus, teſte Socrate. Auctorabantur gladiatores ſcripta cautione, vri, cædi, ferroque necari. notant ſcholiaſtæ ad Horatium & Iuuenalem.

DE MAIAMO.

Erat dies lætus, dictus à Calendis Maij, celebrari primum ſolitus Hoſtiæ, vt Suidas nos docet, & quidem magno ſumtu, vt docet Iulianus Miſopogone. Ob nimiam licentiam, quæ ſe inſinuauerat, ſublatam, reddidêre Arcadius & Honorius hac lege. Sed reſurgentibus vitiis ſuſtulêre eidem ea lege quæ ſecunda eſt Codice Theodoſiano hoc titulo. Vocatur hæc, ἡ τῇ πρώτῃ τοῦ Μαΐου πανήγυρις, Can. LXII. in Trullo. Vide Cardinalem Baronium ad Martyrologium v. Cal. Ianuarias.

DE CVPRESSIS EX LVCO DAPHNENSI VEL PERSIDE PER ÆGYPTVM NON excidendis, vel vendendis.

Lucus ille Daphnenſis ad Antiochiam erat, quæ ad Oronten: vnde eadem Antiochia, vt ab aliis eiuſdem nominis vrbibus diſcerneretur, dicta Antiochia ἐπὶ Δάφνῃ. Huius luci meminêre Libanius & Chryſoſtomus, in orationibus de fano Apollinis, quod ibi erat exuſtum. Vide & quæ diximus ad II Maccab. IV. 33.

DE DIGNITATIBVS.

L. Ius Senatorum.

Ius Senatorum, & auctoritatem eius ordinis, in quo nos quoque ipsos numeramus] Alexander Imperator Senatui apud Lampridium: *Et vos ipsi magnifici, vnum me de vobis esse censete potius, quàm magnum nomen ingerite.* Probus apud Vopiscum: Vos *estis mundi principes, & semper fuistis, & in posteris vestris eritis.* Claudianus laudans tempora, quibus plurimum potuit Stilico:

Hoc quoque non parua fas est cum laude relinqui,
Quòd non ante fretis exercitus adstitit vltor,
Ordine quàm prisco censeret bella senatus.
Neglectum Stilico iam tot per sacula morem
Rettulit, vt ducibus mandarent prælia Patres,
Decretóque togæ felix legionibus iret
Tessera. Romuleas leges rediisse fatemur,
Cùm procerum iussis famulantia cernimus arma.

Corippus ex persona Iustini Imperatoris, eius qui Iustiniano successit:

Vos ô mihi proxima membra,
Conscripti patres, nostri pars maxima regni,
Vos estis pectus, vos brachia pectoris huius.

Otho in egregia oratione, quæ est in primo historiarum Taciti, Senatum vocat caput imperij, decora omnium prouinciarum, cuius incolumitate firmetur æternitas rerum, & pax gentium, & principis militumque salus: vnde Principes nascantur, vt ex militibus senatores.

DE CONSVLIBVS ET NON SPARGENDIS IN VVLGVS PECVNIIS, ET DE PRÆFECTIS, & de magiſtris militum, & patriciis.

Conſules paululum quid retinuiſſe honoris magis, quàm poteſtatis, diximus ad titulum eundem in Digeſtis. Erant autem exemti oneribus ſacerdotum: inde qui in ſenatum allegebantur ſine ſumtu, dicebantur eligi cum prærogatiua Conſulari. Symmachus x. 18. Munera dare ſolebant partim de ſuo, maximam verò partem ex Principum liberalitate. Sed hanc quoque ſuſtulit Iuſtinianus, Conſulatum quoque fecit planè incerti temporis, & ſine honore, vt in arcana hiſtoria notat Procopius.

DE SILENTIARIIS ET DECVRIONIBVS EORVM.

Silentiarij prætorianis quidem accenſebantur, quo ad honores & commoda, vt Procopius in arcana hiſtoria docet, qui eorum etiam meminit belli Perſici ſecundo, & de ædificiis. Sed proprium eorum munus erat, excubare in eo conclaui, ex quo in cubiculum Imperatoris ibatur: ἐπιστάται τῆς ἀμφὶ τὸν βασιλέα σιγῆς, vocat eos Agathias, cuſtodes ſilentij circa Imperatorem. Ipſumque illud, in quo hi erant, conclaue vocabatur, Σιλεντιαρίκιον, aut etiam, ad ſecundum velum. Horum princeps magnus Silentiarius, θαυμασιωτάτου titulo inſignitur in Actis Chalcedonenſibus. Eratque eius magna dignitas. At Silentiarij, clariſſimi tantum: quo ſenſu dicit honorem eſſe humilem Zonaras, ma-

ioribus ſcilicet multis comparatum. Meminêre Silentiariorum Zonaras, Dorotheus, Euagrius, Malchus.

DE EROGATIONE MILITARIS ANNONÆ.

Stipendia non erant eadem militibus omnibus, ſed tenuiora primùm adſcriptis, vberiora prouectis, veteranis maxima. Mortuis aut dimiſſis ſuccedebant ordine proximi. Verùm Iuſtiniani tempore, neque ſuffectos milites in mortuorum locum, neque inferioribus ad ſuperiores gradus proceſſum fuiſſe ſeruatum notat in arcana hiſtoria Procopius.

DE MILITARI VESTE.

Vegetius II. 19. *Imperatoris militem qui veſte & annona publica paſcebatur.* Ammianus libro XXI. *Omniſque ordo & profeſſio vexabatur, veſtem armaque exhibens & tormenta.*

DE CVRSV PVBLICO ET ANGARIIS, ET PARANGARIIS.

Equi hi curſuales, in quos inſpectio mandatur apud Caſſiodorum IV. 47. & V. 5. Veredus eſt equus vnus, paraueredus qui eum comitatur. L. vlt. hoc titulo. Erant autem alij poſſeſſores adſcripti veredis, alij parauerdis: nec qui veredis aſcripti erant, parauerdis onerari poterant. Caſſiodorus V. 40. XI. 14. A parauerdis parauerdarij, quomodo minores equiſones dicuntur Gallis, & aliis. Arcana hiſtoria etiam in hoc Iuſtinianum reprehendit, quod, per auaritiam, curſum publicum plurimis in locis ſuſtulit, magno reipublicum malo.

AD NO-

AD NOVELLAS IVSTINIANI.

NVSQVAM verius illud Virgilij:
Fixit leges pretio, atque refixit.
Nam pleraſque has mutationes, aliquod ſibi lucrum aut Iuſtiniani, aut certè Triboniani habuiſſe propoſitum diſces ex arcana hiſtoria, vbi & rerum peruersè iudicatarum habes exempla.

Nov. I. *Cap. 2.*

Non velle, heredem retinere Falcidiam] Diſputatur an & Trebellianica teſtamento inhiberi poſſit. Certè id credidit Nazianzenus, aut cuius ille conſilio ad teſtamentum faciendum vſus eſt. Is Gregorium Diaconum inſtituens heredem ſub onere reſtituendæ hereditatis Eccleſiæ illi quæ erat Nazianzi, vetat eum quicquam detrahere eius reſtitutionis cauſa.

XVII. *Cap. 11.*

Si verò Canonicum ſit quod quæritur vnà cum metropolita prouinciæ hoc decernere] Conuentuum mixtorum ex ciuilis & Eccleſiaſticæ dignitatis hominibus exempla habemus aliqua in iure Græcoromano. Solent nunc

quoque in regnis nonnullis sic expediri controuersiæ, quæ inter iurisdictionem regiorum magistratuum, & episcopalem audientiam incidere solent.

XVIII. *Cap. 1.*

Et non eam despicere semper erubescentes] Imo, *erubescentem*, nempe legem, tanquam scilicet minus perfectam. ἐρυθριῶντα, in Græco, τὸν νόμον, scilicet. Sic Imperator in iudiciis quidem multa adhibuerat temperamenta, sed erubescit quod nondum lege edita id fecerit, infrà 5.

XXII. *Cap. 5.*

Nullum ab initio benè natorum] In Græco, τῶν εὐγενῶν, id verò valet *ingenuorum*.

XXXVIII. *Cap. 4.*

Quod si omnes feminæ] Hæc est lex, quam inter cæteras accusat Procopius. Vetus lex erat, vt decurione sine maribus liberis mortuo, quarta pars cederet curiæ, vt vidimus, C. quando & quibus quarta pars debetur. βουλευτὴς enim est Procopio decurio: non Romanus Senator. Iustinianus, ait, legem tulit contrariam, vt si id eueniret, quartam partem haberent heredes, cæterùm partim fiscus, partim curia. Ergo quod hîc dicitur nouem vncias ad ciuitatem venturas, intelligendum est arcana quadam pactione cum fisco facta, quam in lege subticere visum. At Iustinianus hac sua lege se non tenens, Anatolij hereditatem ad filiam

eius deuolutam, totam ſibi rapuit, dans filiæ de bonis paternis ſtaterem annuum, teſtatus ſe id facere pietatis cauſa.

DE TABELLIONIBVS ET VT PROtocolla dimittant in chartis.

Tabellio in arcana Procopij hiſtoria vocatur: ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καθήμενος ὃς ἐπετέλει τὰ τῶν πολιτῶν γραμματεῖα, ἑκάστου οἰκείοις ἐπισφραγίζων αὐτὸς γράμμασιν, ὅνπερ ταβελλίωνα καλοῦσι Ῥωμαῖοι. *Homo in foro ſedens, qui ciuium cuique inſtrumenta conficiebat, & ea ſua muniebat manu, quem Romani tabellionem vocant.* Suidas, ταβελλίων, ὁ τὰ τῆς πόλεως γράφων συμβόλαια. *Tabellio qui contractus ſcribit, qui per vrbem ſiunt.* Vide Alexij Comneni Nouellam in iure Græcoromano, & Nicetam de Iſaacio libro II, & Cabaſilam in quæſtionibus.

DE ECCLESIASTICARVM RERVM immobilium alienatione, & ſolutione.

Confer Capitulare Caroli Magni, libro II. 29.

VT IN PRIVATIS DOMIBVS SACRA myſteria non fiant.

Domus autem, in quibus tale quid agitur, & publicæ fient, & ſub ſacratiſſimum ærarium noſtrum deducentur] Similis legis meminit Cyrillus contra Anthropomorphitas cap. 50. Ex Capitulari v. 38 Preſbyter, qui in priuatis domibus ſine conſenſu Epiſcopi ſacra celebrauerit, honore ſacerdotali priuatur. Idem vult libri

VII eiusdem Capitularis caput 334. Vide & infrà CXXIII. 32.

LXXXIV. *Cap. 2.*

Nihil à legitimis filiis differentes] In Græco: μηδὲν τῶν νομίμων παίδων διαφέροντας. Eadem verba habes, infrà LXXXIX. 9. Sic & eadem Nouella LXXXIX. 3. Nihil dissimilis legitimis, ὐδὲν ἀπεοικὼς τῶν γνησίων. Ergo lex de legitimis loquens, etiam hos comprehendit.

XC. *Cap. 2.*

Quia fide digni sunt] Εὐϋπόληπτοι, in Græco, id est, bonæ existimationis.

CVII. *Cap. 1.*

Primum quidem eius subscriptione tempus declaret] Solebat tempus poni initio instrumentorum. L. libellorum, D. de inscriptionibus. Chrysostomus secundo sermone de verbis Esaiæ, Vidi Dominum: ἐὰν μὴ τῆς ὑπατείας τοὺς χρόνους αὐτῶν ἔχῃ προγεγραμμένους, *Nisi præscripta habeat consulatus tempora.* ait eo modo præcidi controuersias, aliáque ibi habet ad hunc morem spectantia.

CXV. *Cap. 3.*

Caussis exheredandorum liberorum, quæ hîc exprimuntur, nec planè eædem, nec multum dissimiles sunt, quas habemus, Longobardorum II. tit. XIV. c. 12.

Si verò usque ad viginti quinque annorum ætatem [e uenerit *filia, & parentes distulerint eam marito copulare, & forsitan ex hoc contigerit*] Terentius Adelphis:

An ſedere oportuit
Domi virginem tam grandem, dum cognatus huc
Illinc veniat, exſpectantem.

Menander:

Θυγάτηρ ἐπίγαμος, κἂν ὅλως μηδὲν λαλῇ
Διὰ τοῦ σιωπᾶν πλεῖστα περὶ αὑτῆς λέγει·
Ætate nata nubili, vt dicat nihil,
Satis tamen ipſo ſignificat ſilentio.

CXXIII. *Cap. I.*

De Epiſcopis eligendis, vide quæ congeſſit vir ad pietatem, & pacem, eruditiſſimus Caſſander in liturgicis.

Sed primo clericis non minus tribus menſibus connumerentur] Synodus Sardicenſis Canone XIII ſecundum Dionyſium Exiguum vult eum qui ex laïco eligatur Epiſcopus, priùs Lectoris & Diaconi, & Presbyteri officio fungi, & ſic probari. Confer & Synodi I. & II. ſub Photio canonem vltimum, & Balſamonem ad eum.

Cap. II.

Solutus excommunicatione à maiore ſacerdote] A Metropolita, idque ordinis ſeruandi cauſa.

Cap. 18.

Si quis oratorij domum fabricauerit, & voluerit in ea clericos ordinare, aut ipſe, aut eius heredes, ſi expenſas ipſis clericis miniſtrant, & dignos denominant, denominatos ordinari] Origo iuris patronatus quod dicitur.

Cap. 21.

Si quis autem litigantium intra decem dies contradicat] Laïcus ſcilicet cum clerico aut monacho negotium habēs.

Si tamen ex Imperiali iuſſione, aut iudiciali præcepto Epiſcopus iudicat, inter quaſcunque perſonas appellatio ad Imperium, aut ad eum qui tranſmiſit negotium, referatur] Quia non vt Epiſcopus iudicauit.

Cap. 34.

Non omnino ſecundum gradum] κατὰ βαθμὸν, hoc eſt, quod ſecundum ordinem dicit Capitulare v. 231. Vide quæ diximus ad L. ſacris, C. de Epiſcopis & Clericis.

CXXX.

Habere autem eoſdem optiones deputatam ipſis occaſione emolumenti quintamdecimam portionem] Duodecimam partem dicit Procopius in arcana hiſtoria. Facilis in numero error aut hic, aut illic. De horum optionum rapacitate multa idem Procopius alio loco eiuſdem hiſtoriæ.

CXXXIII. *Cap. 2.*

Habentium ſchema] Sic diaconiſſarum τῶν ἐν τῷ σχήματι, meminit canon vltimus magnæ Synodi Nicænæ: vbi Dionyſius Exiguus, *Quæ in eodem habitu eſſe probantur.*

CXXXIV. *Cap. 7.*

Quia creditores filios debitorem præſumunt retinere] Mos

vetus Syriæ. Vide quæ diximus ad IV. Regum IV. I. & ad Math. XVIII. 25.

Cap. 8.

Siue ſemel, ſiue toties huiuſmodi aliquid pro eadem re fiat] Id eſt, plus ſemel mulier poſt interceſſionem conſcribens cautionem, aut pignora dans, aut interceſſorem, amittit beneficium Velleianum ex L. ſi mulier perfectè, C. ad Sc. Maced. ſed mulierem pro marito intercedentem, etiamſi hoc fecerit, ſubleuat hæc Nouella, nimirum veniam dans ſexui maritorum blanditiis obnoxio. Lapſus qui facillimè fiunt, maximè ſubleuandi.

CXXXV.

Non ſupina negligentia] In Græco legitur: οὐ ῥᾳθυμίᾳ παραδιδομένῃ, ſed ſcriptum fuit olim, παραλελυμένῃ. Atque id optimè vertit Latinus hic interpres.

Perinde quaſi dum corporis ſupplicium ipſi remittitur, maluerit rerum ſuarum amiſſionem capere potius, quàm cum inopiæ iugo itidem ad mortem vſque premi opprobrio ignominiæ] Hunc locum in Græco deleta vocula μὴ, rectè ſanauit, nec minus rectè interpretatus eſt Heraldus. Hoc vult eum qui caſu, non culpa, rebus ſuis elapſus eſt, non debere per carcerem cogi, vt ad vitandum corporis cruciatum, bonis ſuis carere omnibus, ac præter inopiam, etiam labe ignominiæ ad mortem vſque premi malit.

CXXXVII. *Cap. 5.*

Si vero metropolitanus sit, aut beatissimus Archiepiscopus sub quo degit] Patriarcha vel ἔξαρχος. Sic vox ἀρχιεπισκόπου, sumitur in actis Synodorum Ephesinæ & Chalcedonensis.

CXLI.

Iustinianus, ἀρσενοκοίτας puniit abscissione, partis per quam peccauerant. Narrat in historia arcana Procopius: additque Theophanes, affectum hac pœna Episcopum Diœceseos Thraciæ Alexandrum. Addunt aliæ historiæ datum ad pœnitentiam, cuius in hac lege mentio, tempus trimestre, satis leniter.

CXLII.

Archipherecitæ] פרק in Gemara non titulum tantum significat, sed prælectionem simul & explicationem particulæ legis. Inde Archipherekitæ, quorum munus erat legis partes & prælegere populo, & interpretari, iidem qui in Actis & legibus ἀρχισυνάγωγοι ראשי הקהל Presbyteri sunt זקנים· magistri רבים·

CLIV.

Hæc constitutio ex earum genere est quæ prouinciales dicuntur. Vide hoc discrimen in Traiani epistola 72.

CLIX.

Sed quatuor iam generationes præteriisse viderentur] Hæc lex est Λοξίου χρησμὰ, de industria ita scripta, arte Triboniani hominis callidissimi, vt ad futuros casus aptari, aut

ri, aut iidem casus ab ea eximi possint. Non enim apparet quid dicat quatuor generationes: neque verò an ea fuerit causa legis, an obiter tantum hoc ad implendam facti speciem narretur.

AD IVSTINIANI EDICTA.

III.

Vt masculi in parentum hereditatem succedant, feminæ vero non] Non improbassent hanc Armeniorum legem Romani veteres, qui natos ex filiabus nepotibus annumerari noluêre, & qui Voconiam legem scripsêre: multo minus illi Franci, quorum fuit lex Salica, quæ filiam vetat partem habere in Alode, id est terra hereditaria.

AD CONSTITVTIONES LEONIS.

LVII.

Vide suprà Nouellas CII. CIII. CIV. & quæ nos diximus de iure Belli ac Pacis libro II. cap. III. §. 10.

LVIII.

Apostolicum decretum de non edendo sanguine, &, quod ad sanguinem refertur, suffocato, à veteribus Christianis ita anxiè fuit obseruatum, vt botuli sanguine distenti, tentamenta fuerint Christianorum, vt nos docent Iustinus Martyr, Tertullianus Apologetico, Minutius Octauio, Eusebius v. 1. Canon, qui Apostolicus dicetur, 63. Canon Gangrensis 2. Et quanquam Au-

gustini tempore, in Africa illud de suffocato videtur non exactè obseruatum, XXXII contra Faustum 13: mansit tamen & in Oriente, vt hæc Nouella nos docet, mos ille antiquus, & in Occidente diu, vt videre est in Concilio Wormatiensi, sub Ludouico Pio, & in Zachariæ epistola ad Bonifacium. Etiam libri pœnitentiarij scripti ante annos quadringentos, pœnam imponunt contra euntibus. De causis decreti Apostolici alio tempore agemus.

AD LIBROS DE FEVDIS.

Origo vocis est Fe-od: id est stipendij possessio. Dicemus in Gotthicis.

Libri I. Tit. I.

Antiquissimo enim tempore, sic erat in dominorum potestate connexum, vt quando vellent, possent auferre. Postea vero eò ventum est, vt per annum tantum firmitatem haberent, deinde statutum est, vt vsque ad vitam fidelis produceretur] Feuda Daniæ fuisse ad vitam, & ad voluntatem notat Pontanus historiæ libro IX.

II. *Tit.* XVI.

Huius capituli sensum habes apud Guntherum Ligurino VIII.

XXVII.

§. *Si quis.*

Vti herba & viridi] Ad pabulatum.

Tit. XXXIV.

Sacramentum non semper dandum est possidenti] Arbitrio iudicis permittebatur, an actor sacramento probationes impleret, an vero reus eas purgaret. Vide cap. vltimum x de iureiurando.

Tit. XL.

Hæc sunt capitula quæ rex Conradus fecit in Romandiola] Imo *rex Fredericus in Ronchalia.* Apparet ex Gunthero, & infrà libro v. Error ex notis FR. & CR.

Tit. LII.

Hæc ipsa lex Lotharij inserta est legibus Longobardicis libro III. tit. IX. cap. 9.

Tit. LIII.

§. *Item sacramento.*

Sensum huius capituli sic exprimit Guntherus:

Iuramenta metu, mortísve dolore coacta,
Præcipue ne quis multis nocitura loquendo
Publicet, aut in se crudeliter acta sequatur,
Nullius meriti vel ponderis esse iubemus.

L V.

De hoc capitulo sic Guntherus:

Si quis habens feudum pretio, seu vendere totum,
Seu pro parte velit, Dominique licentia desit,
Seu dare, seu vadio supponere cogitur, ille

Fff ij

Qui dedit, amittit: non qui suscepit, habebit:
Nullâque vel longi præscriptio temporis obstet,
Quominus ad Dominum redeant translata priorem,
Exemplumque bonæ fidei testetur in illum
Actio, qua pretium cogat redhibere solutum.
Hæc magnus fieri vetuit Lotharius: at nos
Facta retractari volumus, facienda caueri.

Radeuicus in historiæ libro II. cap. VII. habet hæc omnia vsque ad, Quæ sint Regalia.

Præterea si quis infeudatus maior XIV *annis*] Guntherus:

Successor feudi, totum si fortè per annum
Atque diem, tacto iam primæ tempore pubis,
Siue dolo, seu desidia, seu mente superba
Spreuerit à Domino feudalia poscere iura,
Perdat, & hæc Dominus proprios assumat in vsus.

§. *Firmiter.*

De hoc capitulo sic Guntherus:

Publica militiæ vassallus munera iusta
Non renuat, Dominique libens in castra vocatus,
Aut ipse, aut alium pro se submittat iturum:
Arbitrio Domini, vel quem laudauerit ille,
Compenset, redimatque suum mercede laborem.

§. *Insuper.*

Idem ille Guntherus:

Si patris dominum vassalli filius acri
Læserit offensa, festinet prouidus illum
Conciliare pater: quod si contemnet agendum,

Munere priuetur. Si verò audire monentem
Filius indomita neglexerit aure parentem,
Non erit in feudo successor idoneus ille,
Ni priùs accensam domini placauerit iram.
Si tuus ex feudo cuiquam vassallus id ipsum
Contulit, atque tuo vassallum munere fecit
Ipse sibi, si fortè tuam, iam tertius ille
Successor meruit factis atrocibus iram,
Nec tibi pro culpa, Domino mediante secundo,
Fecerit ipse satis, reprobato protinus illo
Ad Dominum redeant feudalia iura secundum.
Si tuus ille tuum tibi conciliare fidelem
Spernit, & aut torpens, aut perfidus esse probatur,
Ambobus spretis, ad te tua iura recurrent.
Inter vassallos vnius fortè patroni
Quæstio de feudo quoties agitatur, eodem
Quo feudi Domino gaudent, hoc iudice certent.
Si tibi pro feudo quod te tribuente fatetur
Acceptum, tu verò negas, vassallus agendam
Fortè mouet litem, non tu, sed curia iudex
Audiat, & certo determinet ordine causam.

Desunt hic in libris feudorum duæ constitutiones Frederici, quarum sensum sic refert idem ille Guntherus:

Marchio seu Comitis possessio, siue Ducatus,
Integra permaneant: feudalia cætera multis
Participanda patent, Domino dum quisquis fidele
Spondeat obsequium, curandáque fœdera præstet.
Sic tamen vt Dominos eiusdem nomine plures
Vassallus feudi non compellatur habere.

Præterea quoties feudali iure recepto
Vassallus domino fidei iuramina præstat,
Excipiendus erit Romanus nomine princeps.

Priorem constitutionem his verbis ponit Radeuicus: *Præterea Ducatus, Marchia, Comitatus de cætero non diuidatur: aliud autem feudum, si consortes voluerint, diuidatur, ita vt omnes qui partem habent feudi iam diuisi, vel diuidendi, fidelitatem Domino faciant: ita tamen vt vassallus plures Dominos non compellatur habere, nec Dominus feudum sine voluntate vassallorum, ad alium transferat.*

Tit. LVI.

Regalia iura alibi alia. Hîc ea recitantur, quæ Imperatores habebant in ciuitatibus Lombardiæ. Guntherus libro VIII:

Ac primùm Ligures super hoc à rege rogati,
Vectigal, portus, cudendæ iura monetæ,
Cumque molendinis, telonea, flumina, pontes:
Id quoque quod fodrum vulgari nomine dicunt,
Et Capitolitium certo sub tempore censum,
Hæc Ligures sacro tribuerunt omnia fisco.

Radeuicus verò libro I. 5. 41. *Regalia veluti monetam, telonium, pedaticum, portus, & Comitatus, & alia similia si qua sunt, commune Mediolanensium dimittet, & vltro se non intromittet: & si quis per violentiam obtinere hæc voluerit, & iustitiam inde coram domino Imperatore, vel nuntio eius facere noluerit, Mediolanenses vindictam de eo pro sua possibilitate sument in persona & possessione: & regalia domino Imperatori restituent, sine fraude, & malo ingenio.* Et libro II. 5. *Primique resignantium Mediolanenses extitêre, requisi-*

tisque de hoc ipso iure quid esset, adiudicauerunt Ducatus, Marchias, Comitatus, consulatus, monetas, telonia, fodinas, vectigalia, portus, pedatica, molendina, piscarias, portus, omnemque vtilitatem ex diuerso decursu fluminum prouenientem: nec de terra tantum, verùm de suis propriis capitibus census annui redditionem, hisque omnibus in fiscum annumeratis, &c.

DE ALIENATIONE FEVDI.

Omissus hîc est liber tertius. Hîc verò incipit liber quartus.

FINIS.

ERRATA.

Pag. 5. lin. 13. plurima, quæ de-
scripsit Procopius, ad
p. 6. l. 25. singula.
p. 12. l. 27. οὐχ
p. 15. l. 14. tradantur.
p. 22. l. 5. Milopogone
p. 40. l. 9. Apollonij
l. 15. Claudio.
l. 25. ἔχατα
p. 51. l. 17. cum
p. 61. l. 24. Simo
p. 69. l. 4. discriminis
p. 74. l. 3. IV.
p. 94. l. 21. fragmento
p. 100. l. 10. mitis
p. 114. l. 4. μάλις'
l. 17. at qui
p. 126. l. 23. inite
p. 130. l. 8. suos
p. 132. l. 6. quòd noxia
p. 138. l. 14. facies?
p. 139. l. 8. 111. 27. &
p. 141. l. 17. δυνάμενος
p. 142. l. 6. πρὸς
l. 27. Vvisbuienses
p. 150. l. 10. conditio contractus.
d. 155. l. 22. olim
p. 162. l. 14. non absentes,
l. 16. neque per
p. 167. l. 17. citra,
p. 168. l. 24. διαφορᾶς
p. 172. l. 19. ἀτὰρ
p. 188. l. 20. Arationes
p. 190. l. 25. κολλύειον
p. 194. l. 6. σιτεῖα
p. 195. l. 22. L. Vetere
p. 198. l. 2. Δημᾶς & Δαμᾶς
p. 292. l. 23. Verrina.

p. 218. l. 12. κακουργῶν
p. 226. l. 3. ἄνδρες
l. 6. εἰσπράξασθαι
l. 7. ἵστασθαι
l. 8. ἀεὶ
p. 232. l. 13. apud vos
p. 235. l. 4. Lacritum
p. 236. l. 20. ἔξεστιν
p. 242. l. 19. *iniusta*] nondum vsu-
capta.
p. 243. l. 6. τὶ δήποτε;
p. 246. l. 20. Scilla
p. 256. l. 2. ἀτιμία
p. 257. l. 1. iustus superioris
p. 262. l. 6. Sic
p. 263. l. 14. ἔφησε
p. 271. l. 13. capessendo
p. 276. l. 3. σωφρόνας
p. 278. l. 18. εἰργασμένοις
p. 281. l. 13. tutorum. Institut.
p. 283. l. 9. pecuniæ
p. 296. l. 14. libro x.
p. 301. l. 20. mentis
p. 302. l. 13. de obligat. quale est
mutuum
p. 314. l. 23. Διοσκόρει.
p. 350. l. 23. *continuum*]
p. 351. l. 14. lege
p. 361. l. 7. κατηγορεῖσθαι
p. 363. l. 20. πραγματείᾳ
p. 365. l. 15. πειρατής
p. 366. l. 17. rei.
p. 368. l. 15. x de
p. 372. l. 20. iudices faciunt
p. 376. l. 8. transiit, etiam
p. 384. l. 24. Gellium 1. 9.
p. 395. l. 4. x de raptis
p. 400. l. 26. reipublicæ.

Cap. 21.

Si quis autem litigantium intra decem dies contradicat] Laïcus scilicet cum clerico aut monacho negotium habẽs.

Si tamen ex Imperiali iussione, aut iudiciali præcepto Episcopus iudicat, inter quascunque personas appellatio ad Imperium, aut ad eum qui transmisit negotium, referatur] Quia non vt Episcopus iudicauit.

Cap. 34.

Non omnino secundum gradum] κατὰ βαθμὸν, hoc est, quod secundum ordinem dicit Capitulare v. 231. Vide quæ diximus ad L. sacris, C. de Episcopis & Clericis.

CXXX.

Habere autem eosdem optiones deputatam ipsis occasione emolumenti quintamdecimam portionem] Duodecimam partem dicit Procopius in arcana historia. Facilis in numero error aut hic, aut illic. De horum optionum rapacitate multa idem Procopius alio loco eiusdem historiæ.

CXXXIII. Cap. 2.

Habentium schema] Sic diaconissarum τῶν ἐν τῷ σχήματι, meminit canon vltimus magnæ Synodi Nicænæ: vbi Dionysius Exiguus, *Quæ in eodem habitu esse probantur.*

CXXXIV. Cap. 7.

Quia creditores filios debitorem præsumunt retinere] Mos

vetus Syriæ. Vide quæ diximus ad IV. Regum IV. I. & ad Math. XVIII. 25.

Cap. 8.

Siue ſemel, ſiue toties huiuſmodi aliquid pro eadem re fiat] Id eſt, plus ſemel mulier poſt interceſſionem conſcribens cautionem, aut pignora dans, aut interceſſorem, amittit beneficium Velleianum ex L. ſi mulier perfectè, C. ad Sc. Maced. ſed mulierem pro marito intercedentem, etiamſi hoc fecerit, ſubleuat hæc Nouella, nimirum veniam dans ſexui maritorum blanditiis obnoxio. Lapſus qui facillimè fiunt, maximè ſubleuandi.

CXXXV.

Non ſupinæ negligentia] In Græco legitur: οὐ ῥαθυμίᾳ παραδιδομένη, ſed ſcriptum fuit olim, παραλελυμένη. Atque id optimè vertit Latinus hic interpres.

Perinde quaſi dum corporis ſupplicium ipſi remittitur, maluerit rerum ſuarum amiſſionem capere potius, quàm cum inopiæ iugo itidem ad mortem vſque premi opprobrio ignominiæ] Hunc locum in Græco deleta vocula μὴ, rectè ſanauit, nec minus rectè interpretatus eſt Heraldus. Hoc vult eum qui caſu, non culpa, rebus ſuis elapſus eſt, non debere per carcerem cogi, vt ad vitandum corporis cruciatum, bonis ſuis carere omnibus, ac præter inopiam, etiam labe ignominiæ ad mortem vſque premi malit.

CXXXVII. *Cap. 5.*

Si vero metropolitanus sit, aut beatissimus Archiepiscopus sub quo degit] Patriarcha vel ἔξαρχος. Sic vox ἀρχιεπισκόπου, sumitur in actis Synodorum Ephesinæ & Chalcedonensis.

CXLI.

Iustinianus, ἀρσενοκοίτας puniit abscissione, partis per quam peccauerant. Narrat in historia arcana Procopius: additque Theophanes, affectum hac pœna Episcopum Diœceseos Thraciæ Alexandrum. Addunt aliæ historiæ datum ad pœnitentiam, cuius in hac lege mentio, tempus trimestre, satis leniter.

CXLII.

Archipherecitæ] פרק in Gemara non titulum tantum significat, sed prælectionem simul & explicationem particulæ legis. Inde Archipherekitæ, quorum munus erat legis partes & prælegere populo, & interpretari, iidem qui in Actis & legibus ἀρχισυνάγωγοι רשי הקהל Presbyteri sunt זקנים· magistri רבים·

CLIV.

Hæc constitutio ex earum genere est quæ prouinciales dicuntur. Vide hoc discrimen in Traiani epistola 72.

CLIX.

Sed quatuor iam generationes præteriisse viderentur] Hæc lex est Λοξίου Χάσμα, de industria ita scripta, arte Triboniani hominis callidissimi, vt ad futuros casus aptari, aut

ri, aut iidem casus ab ea eximi possint. Non enim apparet quid dicat quatuor generationes: neque verò an ea fuerit causa legis, an obiter tantum hoc ad implendam facti speciem narretur.

AD IVSTINIANI EDICTA.

III.

Vt masculi in parentum hereditatem succedant, feminæ vero non] Non improbassent hanc Armeniorum legem Romani veteres, qui natos ex filiabus nepotibus annumerari noluêre, & qui Voconiam legem scripsêre: multo minus illi Franci, quorum fuit lex Salica, quæ filiam vetat partem habere in Alode, id est terra hereditaria.

AD CONSTITVTIONES LEONIS.

LVII.

Vide suprà Nouellas CII. CIII. CIV. & quæ nos diximus de iure Belli ac Pacis libro II. cap. III. §. 10.

LVIII.

Apostolicum decretum de non edendo sanguine, &, quod ad sanguinem refertur, suffocato, à veteribus Christianis ita anxiè fuit obseruatum, vt botuli sanguine distenti, tentamenta fuerint Christianorum, vt nos docent Iustinus Martyr, Tertullianus Apologetico, Minutius Octauio, Eusebius v. 1. Canon, qui Apostolicus dicetur, 63. Canon Gangrensis 2. Et quanquam Au-

gustini tempore, in Africa illud de suffocato videtur non exactè obseruatum, XXXII contra Faustum 13: mansit tamen & in Oriente, vt hæc Nouella nos docet, mos ille antiquus, & in Occidente diu, vt videre est in Concilio Wormatiensi, sub Ludouico Pio, & in Zachariæ epistola ad Bonifacium. Etiam libri pœnitentiarij scripti ante annos quadringentos, pœnam imponunt contra euntibus. De causis decreti Apostolici alio tempore agemus.

AD LIBROS DE FEVDIS.

Origo vocis est Fe-od: id est stipendij possessio. Dicemus in Gotthicis.

Libri I. Tit. I.

Antiquissimo enim tempore, sic erat in dominorum potestate connexum, vt quando vellent, possent auferre. Postea vero eò ventum est, vt per annum tantum firmitatem haberent, deinde statutum est, vt vsque ad vitam fidelis produceretur] Feuda Daniæ fuisse ad vitam, & ad voluntatem notat Pontanus historiæ libro IX.

II. *Tit.* XVI.

Huius capituli sensum habes apud Guntherum Ligurino VIII.

XXVII.

§. *Si quis.*

Vti herba & viridi] Ad pabulatum.

Tit. XXXIV.

Sacramentum non semper dandum est possidenti] Arbitrio iudicis permittebatur, an actor sacramento probationes impleret, an vero reus eas purgaret. Vide cap. vltimum x̄ de iureiurando.

Tit. XL.

Hæc sunt capitula quæ rex Conradus fecit in Romandiola] Imo *rex Fredericus in Ronchalia.* Apparet ex Gunthero, & infrà libro v. Error ex notis Fr. & Cr.

Tit. LII.

Hæc ipsa lex Lotharij inserta est legibus Longobardicis libro III. tit. IX. cap. 9.

Tit. LIII.

§. *Item sacramento.*

Sensum huius capituli sic exprimit Guntherus:

Iuramenta metu, mortisve dolore coacta,
Præcipue ne quis multis nocitura loquendo
Publicet, aut in se crudeliter acta sequatur,
Nullius meriti vel ponderis esse iubemus.

L V.

De hoc capitulo sic Guntherus:

Si quis habens feudum pretio, seu vendere totum,
Seu pro parte velit, Dominique licentia desit,
Seu dare, seu vadio supponere cogitur, ille

Qui dedit, amittit: non qui suscepit, habebit:
Nullâque vel longi præscriptio temporis obstet,
Quominus ad Dominum redeant translata priorem,
Exemplumque bonæ fidei testetur in illum
Actio, qua pretium cogat redhibere solutum.
Hæc magnus fieri vetuit Lotharius: at nos
Facta retractari volumus, facienda caueri.

Radeuicus in historiæ libro II. cap. VII. habet hæc omnia vsque ad, Quæ sint Regalia.

Præterea si quis infeudatus maior XIV *annis*] Guntherus:

Successor feudi, totum si fortè per annum
Atque diem, tacto iam primæ tempore pubis,
Siue dolo, seu desidia, seu mente superba
Spreuerit à Domino feudalia poscere iura,
Perdat, & hæc Dominus proprios assumat in vsus.

§. *Firmiter.*

De hoc capitulo sic Guntherus:

Publica militiæ vassallus munera iusta
Non renuat, Dominique libens in castra vocatus,
Aut ipse, aut alium pro se submittat iturum:
Arbitrio Domini, vel quem laudauerit ille,
Compenset, redimatque suum mercede laborem.

§. *Insuper.*

Idem ille Guntherus:

Si patris dominum vassalli filius acri
Læserit offensa, festinet prouidus illum
Conciliare pater: quod si contemnet agendum,

Munere priuetur. Si verò audire monentem
Filius indomita neglexerit aure parentem,
Non erit in feudo successor idoneus ille,
Ni prius accensam domini placauerit iram.
Si tuus ex feudo cuiquam vassallus id ipsum
Contulit, atque tuo vassallum munere fecit
Ipse sibi, si fortè tuam, iam tertius ille
Successor meruit factis atrocibus iram,
Nec tibi pro culpa, Domino mediante secundo,
Fecerit ipse satis, reprobato protinus illo
Ad Dominum redeant feudalia iura secundum.
Si tuus ille tuum tibi conciliare fidelem
Spernit, & aut torpens, aut perfidus esse probatur,
Ambobus spretis, ad te tua iura recurrent.
Inter vassallos vnius fortè patroni
Quæstio de feudo quoties agitatur, eodem
Quo feudi Domino gaudent, hoc iudice certent.
Si tibi pro feudo quod te tribuente fatetur
Acceptum, tu verò negas, vassallus agendam
Fortè mouet litem, non tu, sed curia iudex
Audiat, & certo determinet ordine causam.

Desunt hic in libris feudorum duæ constitutiones Frederici, quarum sensum sic refert idem ille Guntherus:

Marchio seu Comitis possessio, siue Ducatus,
Integra permaneant: feudalia cætera multis
Participanda patent, Domino dum quisquis fidele
Spondeat obsequium, curandáque fœdera præstet.
Sic tamen vt Dominos eiusdem nomine plures
Vassallus feudi non compellatur habere.

Præterea quoties feudali iure recepto
Vassallus domino fidei iuramina præstat,
Excipiendus erit Romanus nomine princeps.

Priorem constitutionem his verbis ponit Radeuicus: *Præterea Ducatus, Marchia, Comitatus de cætero non diuidatur: aliud autem feudum, si consortes voluerint, diuidatur, ita vt omnes qui partem habent feudi iam diuisi, vel diuidendi, fidelitatem Domino faciant: ita tamen vt vassallus plures Dominos non compellatur habere, nec Dominus feudum sine voluntate vassallorum, ad alium transferat.*

Tit. LVI.

Regalia iura alibi alia. Hîc ea recitantur, quæ Imperatores habebant in ciuitatibus Lombardiæ. Guntherus libro VIII:

Ac primùm Ligures super hoc à rege rogati,
Vectigal, portus, cudendæ iura monetæ,
Cumque molendinis, telonea, flumina, pontes:
Id quoque quod fodrum vulgari nomine dicunt,
Et Capitolitium certo sub tempore censum,
Hæc Ligures sacro tribuerunt omnia fisco.

Radeuicus verò libro I. 5. 41. *Regalia veluti monetam, telonium, pedaticum, portus, & Comitatus, & alia similia si qua sunt, commune Mediolanensium dimittet, & vltro se non intromittet: & si quis per violentiam obtinere hæc voluerit, & iustitiam inde coram domino Imperatore, vel nuntio eius facere noluerit, Mediolanenses vindictam de eo pro sua possibilitate sument in persona & possessione: & regalia domino Imperatori restituent, sine fraude, & malo ingenio.* Et libro II. 5. *Primique resignantium Mediolanenses exstitêre, requisi-*

iisque de hoc ipso iure quid esset, adiudicauerunt Ducatus, Marchias, Comitatus, consulatus, monetas, telonia, fodinas, vectigalia, portus, pedatica, molendina, piscarias, portus, omnemque vtilitatem ex diuerso decursu fluminum prouenientem: nec de terra tantum, verùm de suis propriis capitibus census annui redditionem, hisque omnibus in fiscum annumeratis, &c.

DE ALIENATIONE FEVDI.

Omissus hîc est liber tertius. Hîc verò incipit liber quartus.

FINIS.

ERRATA.

Pag. 5. lin. 13. plurima, quæ de-
. ſcripſit Procopius, ad
p. 6. l. 25. ſingula.
p. 12. l. 27. οὐχ
p. 15. l. 14. tradantur.
p. 22. l. 5. Milopogone
p. 40. l. 9. Apollonij
l. 15. Claudio.
l. 25. ἔσχατα
p. 51. l. 17. cum
p. 61. l. 24. Simo
p. 69. l. 4. diſcriminis
p. 74. l. 3. IV.
p. 94. l. 21. fragmento
p. 100. l. 10. mitis
p. 114. l. 4. μάλισ'
l. 17. at qui
p. 126. l. 23. inite
p. 130. l. 8. ſuos
p. 132. l. 6. quòd noxia
p. 138. l. 14. facies?
p. 139. l. 8. 111. 27. &
p. 141. l. 17. δικαίματος
p. 142. l. 6. πρὸς
l. 27. Vviſbuienſes
p. 150. l. 10. conditio contractus.
d. 155. l. 22. olim
p. 162. l. 14. non abſentes,
l. 16. neque per
p. 167. l. 17. citra,
p. 168. l. 24. διαφορᾶς
p. 172. l. 19. ἀτὰρ
p. 188. l. 20. 'Arationes
p. 190. l. 25. κολλίειον
p. 194. l. 6. στεύειν
p. 195. l. 22. L. Vetere
p. 198. l. 2. Δυμᾶς & Δαμᾶς
p. 202. l. 23. Verrina.

p. 218. l. 12. κακούργων
p. 226. l. 3. ἄνδρες
l. 6. εἰσπεράξασθαι
l. 7. ἔσεσθαι
l. 8. ἀεὶ
p. 232. l. 13. apud vos
p. 235. l. 4. Lacritum
p. 236. l. 20. ἐξεῖσιν
p. 242. l. 19. *iniuſta*] nondum vſu-
capta.
p. 243. l. 6. τί δήποτε;
p. 246. l. 20. Scilla
p. 256. l. 2. ἀτρέμα
p. 257. l. 1. iuſſus ſuperioris
p. 262. l. 6. Sic
p. 263. l. 14. ἔφεσις
p. 271. l. 13. capeſſendo
p. 275. l. 3. σοφιστὰς
p. 278. l. 18. ἐγγυητὰς
p. 281. l. 13. tutorum. Inſtitut.
p. 283. l. 9. pecuniæ
p. 296. l. 14. libro x.
p. 301. l. 20. mentis
p. 302. l. 13. de obligat. quale eſt
mutuum
p. 314. l. 23. Διοσκόροι.
p. 350. l. 23. *continuum*]
p. 351. l. 14. lege
p. 361. l. 7. κατεγγυᾶσθαι
p. 363. l. 20. παρὰ δ' ἑρμηνεῖ
p. 365. l. 15. πειστεύει
p. 366. l. 17. rei.
p. 368. l. 15. ẍ de
p. 372. l. 20. iudices faciunt
p. 376. l. 8. tranſiit, etiam
p. 384. l. 24. Gellium 1. 9.
p. 395. l. 4. ẍ de raptis
p. 400. l. 26. reipublicæ.